

इदं पुस्तकं श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जीन-पुस्तकोद्धारसंस्थायाः कार्यताहक गोतीचंद गगतभाई चोकरजी
प्रत्यनेन भावनगरे छाईकोर्ट रोड, महोदयगुरुण-मन्दिरे गोविंदलाल बेचरभाई पटेल द्वारा मुद्रापितम् ।

वस्य पुनर्मुद्रणायाः सर्वेऽधिकारा एतद् भाण्डारभारकार्यवाहकैरागतीकृताः ।

Preserved by the Trustees of the Fund. Printed by Govindlal Becharbhai Patel
{
Shodaya Printing Press, High Court Road, Bhavnagar (Saurashtra)

For Shethi Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar Lund, Shethi Devchand Lalbhai
Jain Boarding House, Baderkhan Chakra, Chopnua, Surat,
by Hon. Trustee Motlehand Maganbhai Choksi.

Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar Fund Series No. 110

Shree Suyagadang Sutra

(Second Part - Second Shrutaskandh)

By

Shreemad Sudharmaswami

Commentary By

Shree Sadhurang Gani

and

Shree Harshakul Gani

Vir Samvat 2489

Vikram 2019

Price Rs. 3-0-0

श्रेष्ठ-नेनन्त्र लाठभाई-जैनपुस्ताकोसारे ग्रन्थाङ्कः ११०

पद्यमगणभृष्टीमत्सुभ्रमाभिपणीतं परतरगच्छगगनाज्ञभारकरपाठकप्रवर-
धीमत्साधुरङ्गणिसङ्कलितया दीपिकया समलङ्कितं

श्रीसूयगडाङ्गसूत्रम् ।

(द्वितीयश्रुतस्कन्धात्मको द्वितीयो विभागः)

तथा श्रित ागच्छीगहर्षकुलगणिविचित्रचितवीपिकाया विशिष्टभागेन संयुतम् ।

सम्पादकः—क्रियोद्वारकरुश्रीमन्मोहनलालजीमुनिरनिनेय स्न० अनुयोगाचार्य

श्रीमत्कैशरमुनिजीगणिवर-निनेयो बुद्धिसागरो गणिः ।

पत्राशकः—सुरतनास्तव्य भेषि देवचन्द्र लालभाई जैनपुस्तकोद्धारकोशस्य कार्यनाहको

मोतीचंद मगनभाई चोरुसी ।

पिस्ताङ्काः १९६२

पिकाङ्काः २०१९ * * * शोके १८८५

प्रतय ५००

पद्यम गंरुणम् ।

* निरुणं रूप्यकणम् ।

†

इदं पुस्तकं श्रेष्ठि-द्वैतचन्द्र-लालभाई-जीन-पुस्तकालय-संस्थायाः कार्यालये मोतीचंर भावनगार्ड् नोकर्शी
वृत्तनेन भावनगरे हाईवोर्ड रोड, गणोदयग्रन्थ-गन्धिने गोविन्दलाल नेचरभाई पब्लिक् द्वारा मुद्रणितम् ।

वाराणस्य पुनर्मुद्रणायः सर्वस्वमिदं द्वारा पृथक् आण्डरगारकार्यालये नैरागतीकृतम् ।

All Rights Reserved by the Trustees of the Fund. Printed by Govindlal Becharbhai Patel
at the Mahodaya Printing Press, High Court Road, Bhavnagar (Saurashtra)

Published for Shethi Devchand Lalbhai Jain Pustakodhan Fund, Shethi Devchand Lalbhai
Jain Boarding House, Badekhan Chakla, Chopipura, Surat,
by Hon. Trustee Motichand Maganbhai Choksi.

Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodddhar Fund Series No. 110

Shree Suyagadang Sutra

(Second Part - Second Shrutaskandh)

By

Shreemad Sudharmaswami

Commentary By

Shree Sadhurang Gani

and

Shree Harshakul Gani

Vir Samvat 2489

Vikram 2019

Price Rs. 3-0-0

The Board of Trustees

1	Nemchand Gulabchand	Zaveri	१	श्री नेमचंद गुलाबचंद देवचंद	अवधी
2	Talakchand Motichand	"	२	" तलकचंद मोतीचंद	"
3	Babubhai Piemchand	"	३	बाबुभाई प्रेमचंद	"
4	Amichand Zaverchand	"	४	अमीचंद अचरेचंद	"
5	Keshrichand Huachand	"	५	केशरीचंद हीराचंद	"
6	Motichand Maganbhai	Choksi	६	मोतीचंद मगनभाई	झांझी

Non Managing Trustee

मानक सेनेचम १२१

પ્રકાશકીય નિવેદન

આગમવિભાગના અપ્રગટ અથોની અમારી પ્રકાશન-યોજનામાં આ પચમ પ્રકાશન પ્રગટ કરતાં અનહદ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે આ અથનો પ્રથમ ભાગ વિ. સ ૨૦૧૫ માં બહાર પડી ગયો છે. બીજા શુનસ્કંધરૂપ આ બીજો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરતાં અમે અત્યંત આનંદ અનુભવીએ છીએ.

આ અથનું નામ પ્રાકૃતમાં સૂચ્યગડાંગ અને સસ્કૃતમાં સૂત્રકૃતાંગ છે. અથ અંગેની માહિતી પ્રથમ વિભાગમાં સવિસ્તર આપેલી છે

વિવરણ:—આ સૂત્ર ઉપરની દીપિકાનું નામ સમ્યક્ત્વ દીપિકા પણ છે. તે સિવાય આ સૂત્ર ઉપર આચાર્ય શ્રી હેમવિમલસૂરિના શિષ્ય હર્ષકુલગણિએ સ. ૧૫૮૩ માં ૬૬૦૦-૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ દીપિકા રચી છે. જે બાબુ ધનપત-ત્રિંકલ તરફથી મુદ્રિત થઈ છે, તેમાનો સારભાગ આ અથમાં પાછળ આપવામાં આવેલ છે તેમ જ આ અંથ ઉપર બાણાવબોધ શ્રી પાર્થવ્યદ્રસૂરિએ કરેલ છે.

બીજી દીપિકા— શ્રી સાધુરંગ ઉપાધ્યાયે રચી છે. જેનો પ્રથમ ભાગ અમારા તરફથી બહાર પડી ચૂક્યો છે. બાકીના બીજો ભાગ આ અથમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ અથની પ્રેસકોપી ગણિ શ્રી યુદ્ધિસુનિજી તરફથી અમને મળી હતી. જે અમે સાભાર પ્રકાશિત કરી ચૂક્યા છીએ આ સૂત્રનો ટો (બાણાવબોધ) ગુજરાતી ભાષાંતર આં શ્રી જિનમણિક-સૂરિજી વગેરે તરફથી પ્રકાશિત થયા છે. અંગ્રેજીમાં હર્મન જેકોબી તરફથી ભાષાંતર થયુ છે.

આ મંથની પ્રેક્ષકોપી તથા કરી સરોધન કરી આપવા માટે ગણિવર્ય શ્રી યુદ્ધિચુનિજનો અગ્રે ખાગ ઉપકાર ગાનીજો છીજો પ્રથના પ્રથમ ભાગનુ સપાદન પાણ તેજોશ્રીજો કસુ હતુ. બીજા ભાગના પાણ ચોટા ભાગનુ સપાદન તેજો શ્રીજો કરેલ છે. મૂળ ત્રીપિકાના અન ભાગનુ ચુદ્ધાનુ કાર્ય ચાલુ હતુ, તે અભ્યાસ તેજોશ્રીની તળીયત અલ્પત અસ્વસ્થ ણની, આથી સરોધનનુ કાર્ય ૫૦ કપૂરવ્યદ રણુછોડેદામ વાર્યાને સોંપવામા આવ્યુ. તળીયત અસ્વસ્થ હોવા છતાં પૂદ ગણિ શ્રી છેલ્લી મૂંકા બતે તપાસતા. આ રીતે તેજોશ્રી કેવગત થયાથી યાત્રીની ચેદર માટે બીજાની મદદ હોવી પડી છે. તેજોશ્રીના આત્માની આ તકે શાંતિ મુચ્છીજો છીજો

આ પ્રથની પ્રસ્તાવના લખી આપવા માટે આં શ્રી કૃપાયદ્રસરિજી ગંના ગિજા ઉપાં શ્રી મુખમાગરજી ગંના શિષ્ય પૂં સુનિરાજ શ્રી મંગલમાગરજી ગાકારાજશ્રીનો તથા મેલ સંપ્રાનો તથા મુલાગિત ગમ-પદ-ગ પ્રાનો અકારાદિ કરા તથાર કરી આપવા બદલ ગણિવર્ય શ્રી યુદ્ધિચુનિજ ગાકારાજના ગિજા પૂં સુનિ શ્રી જ્યાનદસુનિજી મંનો આભાર ગાનીજો છીજો,

મદિદોષ કે ચુદ્ધાનુદોષથી જે કઈ સ્થાલનાજો રહી જવા પાગી હાય તેની અન કરણથી કામા ચાચીજો છીજો

સં. ૨૦૧૯
 મોન ચોકાકથાં
 (માગથર સુદિ ૧૧

લિં
 મોતીચંદ મગનલાલ ચોકસી
 ગેનેજીગ દસ્ત્રી
 શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોપજાર કેંડ, સુરત.

निवेदन ।

अभयान श्री गदावीर स्वामिजी के मुख से “ उपजेइ वा २ ” “ विमोहेइ वा ३ ” “ बुवेइ वा ३ ” इस प्रकार त्रिपदी सुग करके गणधरो ने हावडाही की रचना करने समय प्रथम आचाराङ्ग मूत्र की रचना की कारण की “ सञ्जेसि आयारो निरथस्य पवनो पदसयाए संसाइ अंगाऽं एकारस अणुपुत्रिण ” (आचा० नि० गा. ८)

नीचेकर समान अपने अपने प्रवर्तन के समय आदि में आचार को हि प्रधानता देने है । आत्मकल्याणार्थ तीर्थों के लिए तो “ वरण करण ” ही योक्षप्रप्ति का प्रधान साधन है ।

प्रभूत मूत्रकुनाइ दुगरे नखर का सूत्र है, मूत्रकुनाइ का आचाराङ्ग मूत्र के साथ सम्बंध बतलाते दुवे नियुक्तिकार श्री भद्र-भाट्टस्वामि कहते है “ तीर्थो लुकाय गरुणाय नैमि वहेण वंचोति ” (आ० नि० गा. ३५)

उपर्योक्त पाठसे स्पष्ट है की आचाराङ्ग मूत्र में बतलाए हुए पृथ्वीकाय आदि पट्ट जीवनिकाय प्राणियों के बधसे याने हिमो से पम्पन्न होने वाले कर्पो का “ नय ” उसको समझो और समयक्षने के बाद ज्ञानपूर्वक क्रिया द्वारा त्याग करो “ बुञ्जिअनि निउट्टिआ वंभणं परिगाणिया ” इत्यादि उपरोक्त मूत्रकुनाइ के आदिस मूत्र में (सू. १) श्री गणधर सुधर्मास्वामि बतलाते है कि कर्म-

१ भगवा गदावीर ने अपनी कर्मफलिक मापना के बाद जो अनुभव रत प्राप्त किया उसके एक अंश में संचित किया गया है कि कोइ भी पुरप

बन्धनों का मूलभूत कारण समज के विशिष्ट संयम अनुष्ठान द्वारा क्रिया करके आत्मा को-कर्मों के बन्धन से मुक्त करो ।
 यहा पर अन्य दर्शन वाले कोई एक केवल ज्ञान से मोक्ष मानते है । और दुसरे दर्शनबलम्बी केवल क्रियासे हि मोक्ष मानते है ;
 परंतु जैनदर्शन में तो “ उभाभ्यां ज्ञानक्रियाभ्यामेव मुक्तिः ” ज्ञान और क्रिया दोनों मिलने पर ही मोक्ष है, ऐसा
 ज्ञानपूर्वक क्रिया द्वारा प्रत्यक्ष सिद्ध करते है ।

अतः प्रस्तुत सूत्र-कृताज्ञ में द्रव्यानुयोग प्रधान होने से नग-निशेषादिक के हररूपों का वर्णन करते समय तिनसो त्रेसठ
 (३६३) पाखण्डियो का मत का खण्डन करके, इस ग्रंथ में अद्वैत भगवान् के सिद्धान्तों का सुंदरतापूर्वक प्रतिपादन क्रिया है ।

पठपाठन से भव्य जन जैनदर्शन के सिद्धांतों (द्रव्यानुयोग) का विस्तृत रूप से ज्ञान प्राप्त कर सकते है ।
 * मूल-निर्युक्ति-श्रीश्रीलाक्षाचार्य कृत टीका तथा श्रीहर्षकुरुगणिकृत वीपिकासह प्रथम छप चुका है ।

ानी हो तो उसका सार यही है कि वह अपने आत्मज्ञान के कारण विभक्तिमान का उपभोग करता हुआ जिनो भी दिया नहीं करना । जिनो भी पानी को
 न सताता है, न पानी को न सताता है । यहि अहिंसा सिद्धान्त है । इसी में विज्ञान का अन्तर्गमि हो जाता है ।

॥ जिनो सारं जं न हिसह किंचण । अहिंसा समयं चैव पयावन्तं चियाणिया ॥

पाटलोग १ । १ । ४ । १० ।

आधुनिक विज्ञान और अहिंसा ।

* —गणेशमुनि शास्त्रि,

सगादरु •—मुनि अन्धिसागरजी

बलेख इस प्रकार है । सम्भवत् १९४९ वर्षे कार्तिक सुदि पूर्णिमासी मेदनीपुरवरे ॥

(४) प्रति कञ्च माण्डवी नगर में श्री घर्मनाथस्वामि प्रसादस्थ ज्ञानभंडार में सुरक्षित है, पत्र सं. ७६ पञ्च पाठी । प्रान्त में पुष्पिका इस प्रकार है—

संनत् १६६७ वर्ष मागसिर मासे शुक्ल पक्षे एकादश्यां तिथौ गुरुवासरे श्री जेसलमेर दुर्ग प्रवरे, राउलश्री भीमजी राज्ये, श्री लोका गच्छे आचार्य श्री ६ रत्नसीजी पठनार्थ, संवपति तेजपाल पुत्रे संघपति जीवा, ततः पुत्रे संघपति कचरा, स्वहस्तेन लिखिता, ऋषि श्री पृथ्वीमल्ल ऋषिरत्ना, लिखापिता वाच्यमाना शुभं मनतु ।

उपरोक्त प्रतियों के आधार से स्वर्गस्थ मुनिजी गणिजी ने संशोधन करने का प्रयास किया और भव्य जीवो के उपकारार्थ द्वितीय दीपिका श्री हर्षकुलगणि रचित भी इसमें संमिलित की गई है, इसलिये पढनेवालो को बडी सुविधा रहेगी ।

संशोधन करते समय बृहद्बृत्ति एवं हर्षकुलगणि की दीपिका संगुल रखके संशोधन किया है किसी किसी जगह पर उपयोगी पाठ समज करके पाठो के टिप्पण भी किए गये है । हर्षकुलगणिनिरचित दीपिका प्रस प्रतिभे संपूर्ण नहि छपा है, इसका महत्त्वपूर्ण भाग हि इसमें दिया है ।

पाठऋप्रवर श्री साधुरंगगणि का विशेष परिचय नहीं मिलने से यहां नहीं ने सकता हुं और जो परिचय है सो इस ग्रंथ के अंतिम प्रशस्ति पृष्ठ-सं. १५४ पर दी गई है. इससे उनका परिचय मालुम हो जाता है.

अत्यंत परिश्रम करके संपादन किया है।
 महाराज ने अत्यंत परिश्रम करके संपादन किया है।
 महाराज ने अत्यंत परिश्रम करके संपादन किया है।

महाराज ने अत्यंत परिश्रम करके संपादन किया है।
 महाराज ने अत्यंत परिश्रम करके संपादन किया है।
 महाराज ने अत्यंत परिश्रम करके संपादन किया है।

महाराज ने अत्यंत परिश्रम करके संपादन किया है।

निवेदक :-

वपध्याय श्री सुखसागरजी म. के शिष्य

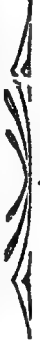
मुनि मङ्गलसागर

म. २०२८ कार्तिक शुक्ल १९

परिशिष्ट नं. १

मूलसूत्राणामकाराद्यनुक्रमः ।

अ

अह पुरिसे पुरिस्थ०
 अहावरे दोषे पुरि०
 अहानरे तने पुरि०
 अहानरे चउत्थे पुरि०
 अहभिक्षु लुहे०
 अचमाउसो आता दीहेती०
 अहानरे दोसे पुरि पंच०
 अहावरे चउ० पु० नियति०

पत्रांक

१

२

३

४

५

९

१३

१६

अहावरे दोषे वंड०

अहावरे तने वंड०

अहावरे चउ० वंड०

अहावरे पंच० वंड०

अहावरे छेहे भोस०

अहावरे सत्तमे किरिया०

आहा० अट्टमे किरिया०

आहा० नवमे किरिया०

आहा० दसमे किरिया०

पत्रांक

३७

३९

३९

४०

४१

४१

४२

४२

४३

५१.५	अत्रा० पुर० कम्मनिया०	७८
५२	अहा० पुर० रुक्सेसु०	७९
५३	अहा० पुर० अज्जारु०	८०
५४	अहा० पुर० पुढविजोणिया०	८१
५५	अहा० पुर० जाव कम्म०	८२
५६	अहा० पुर० कम्मनिया०	८३
५७	अहा० पुर० उदणसु०	८४
५८	अहा० पुर० चैव पुढवि०	८५
५९	अहा० पुर० नाणविहाणं०	८६
६०	अहा० पुर० णाणाविहाणं०	८७
६१	अहा० पुर० चउप्पय०	
६२	अहा० पुर० उरपरि०	
६३	अहा० पुर० सुयपरि०	

५१.५ अत्रा० पुर० कम्मनिया०
 ५२ अहा० पुर० रुक्सेसु०
 ५३ अहा० पुर० अज्जारु०
 ५४ अहा० पुर० पुढविजोणिया०
 ५५ अहा० पुर० जाव कम्म०
 ५६ अहा० पुर० कम्मनिया०
 ५७ अहा० पुर० उदणसु०
 ५८ अहा० पुर० चैव पुढवि०
 ५९ अहा० पुर० नाणविहाणं०
 ६० अहा० पुर० णाणाविहाणं०
 ६१ अहा० पुर० चउप्पय०
 ६२ अहा० पुर० उरपरि०
 ६३ अहा० पुर० सुयपरि०

पत्राक
१२२
१२३
१२३
१२८
१३७
९
३५
९३
९६
१०३
११८
१२१

अहिसयं सन्वपयाणुं०
अहवा वि विद्धुण०
अजोयरुवं इह०
अन्वतरुवं पुरिसं
अन्भाहक्खंति खलु

आ

आसदीपंचमा पुरिसा०
आयरिया वेगे अणारिया०
आया अपच्चक्खाणी आवि०
आचार्य आह-जहा से०
आदाय वंभचेरं च०
आगंतुगारे आराम०
आरंभगं चैव परिगहं०

पत्राक
८७
८८
८९
९०
९०
९०
९१
९१
९२
९४
९४
१०६
११२

अहा० पुर० खहर०
अहा० पुर० इहेगतिया०
अहा० पुर० सत्तानाणा०
अहा० पुर० सवावदग०
अहा० पुर० उदएसु०
अहा० पुर० नाणविह०
अहा० पुर० वाडकाय०
अहा० पुर० पुढवित्ताये०
अहा० पुर० सन्वे पाणा०
असतएणं मणेणं०
अन्नयरेण मणेण०
अहाकम्माणि सुंजंति०
असेसं अक्खयं वा०

पत्रांक

१३४

१३४

१५३

७

१४

१६

१८

१९

२१

२२

२३

२३

आवसतो गोयमा०

आवसो गोयमा०

आवसतो उदगा०

इह खलु पाइणं वा०

इह खलु पंच गह०

इह खलु धम्मा पुरिसा०

इमं सचं इमं तहित०

इह खलु तुवे पुरिसा०

इथेते वत्तारि पुरिस०

इह खलु पुरिसे अज०

इह खलु मम अज०

इह खलु कामभोगा०

इ

इह खलु मम अज०

इह खलु गारत्या सारंमा०

इह खलु गा० कामभोगा०

इह खलु तस्स भिक्खुस्स०

इह खलु नाणपणाणं०

इथेयस्स ठाणस्स०

इथेयहि वारस्सहि०

इति खलु ते असज्जिणो०

इथेयहि ठाणेहि०

इमं वयं तु तुमं पाद०

उ

उग्गा उग्गपुत्ता०

उत्तुं पादतला अहे०

पत्रांक

२४

२६

२७

३३

४९

६०

७५

१००

११३

११७

८

८

पत्राक
१०६
११७
१२५
१२६
१३०
११९
१२०
१२२
२८
३२
३५

जमिदं ओरालमाहारं०
 जेयावि वीओदग मोति०
 जीवाणुभागं सुविचित०
 जे यावि भुंजंति तहस्प०
 जे गरहियं ठाणमिहा०
 ण
 णोऽकामकिष्वा ण य०
 णनं ण कुब्जा विहुणे०
 णेगंतिएऽणञ्चंति य०
 त
 तत्थ सल्ल भगवया०
 तत्थ भिक्खु परकडं०
 तत्थ णं [जे से] पढमस्स०

पत्राक
३०१
१८
२८
२९
३०
३१
३१
६४
९७
१०१
१०४

च
 ज
 चोगः-से किं कुञ्चं०
 जेपि य इमं समाणाणं०
 जे सल्ल गारया सारंभा०
 जे [य] अतीया०
 जे इमे तसा यावरा०
 जे इहे कामभोगा०
 जंति न इमं संसरा०
 जत्ति र हे अस्सिन्नुत्ति य०
 तदा मे वइर तरस व०
 जे एए नसी क जन्तली०
 जे हेऽ सुकुग गग०

पत्रांक
५८
५८
५९
६५
७०
७३
८४
८५
८७
८७
९७
१००
१०१

ते इणमेव जीवितं०
तं गद्दा अजं अन्नकाले०
तरस णं पगगवि०
तेणं णरगा अंतो०
तेण तरथ देया भवंति०
ते मन्वे पावान्तया०
तरथ ण जीवा ह्त्थि०
ते जीवा माउए सवं०
तरथ खलु भगवया०
तरथ खलु भगवता०
तरथ खलु भगव० दुये०
तरथ से अपिचि[चि]ता
तरथ खलु भगव० छञ्जीव०

ते अन्नमन्नसत्तु०
तं भुंजमाणा भिसित०
तेणं फालेणं तेणं समय०
तरथ णं नालंदाए०
तरस णं लेवरस गाहा०
तरसि च ण गिहपदे०
तसेहि पाणेहि निहाय०
तसा वि बुच्चंति तसा०
तरथ आरेणं जे तसा०
तरथ जे आरे० जाव आलं०
तए णं से सद्दए पेढाल०
थ
थूलं तरन्भं इह मारि०

पत्रांक
११७
१२६
१३३
१३३
१३३
१३४
१३९
१४०
१५०
१५१
१५३
१२५

पत्राक
१०७
१०७
१०८
१०८
१०८
१०८
१०९
१०९
१०९
१०९
११०
११०
११०

नत्थि जीवा अजीवा वा०
नत्थि घम्मे अहम्मे वा०
नत्थि बंधे व सुक्खे वा०
नत्थि पुत्रे व पावे वा०
नत्थि आसवे संवरे वा०
नत्थि वेयणा निज्जरा वा०
नत्थि किरिया अकिरि०
नत्थि कोट्टेव माणे वा०
नत्थि माया व लोभे वा०
नत्थि पेज्जे व दोसे वा०
नत्थि चाउरंते ससारे०
नत्थि देवा व देवी वा०
नत्थि सिद्धी असिद्धी वा०

पत्राक
१४१
४३
६३
११३
११३
१२८
१२८
११५
९७
१०७

थावरकायाओ विप्प०

द

देहाचुए कम्मवित्तिए०
दोसेइ वा पेसेइ भय०
दीसति समियाचारा०
दक्खिणवणाए पडिलभो०
दयावरं घम्म दुगुंछ०
दुहवो वि घम्मपि०

ध

घम्मं कहुंतस्स उ०

न

नो इणमट्टे समट्ठे०
नत्थि लोए अलोए वा०

पत्रांक
१०७
१०७
१०८
१०८
१०८
१०८
१०९
१०९
१०९
१०९
११०
११०
११०

नस्थि जीवा अजीवा वा०
 नस्थि धम्मे अहम्मे वा०
 नस्थि बधे व सुक्खे वा०
 नस्थि पुत्रे व पावे वा०
 नस्थि आसवे संवरे वा०
 नस्थि वेयणा निज्जरा वा०
 नस्थि किरिया अकिरि०
 नस्थि कोहेव माणे वा०
 नस्थि माया व लोभे वा०
 नस्थि पेज्जे व दोसे वा०
 नस्थि चाउरंते समारे०
 नस्थि देवा व देवी वा०
 नस्थि सिद्धी असिद्धी वा०

पत्रांक
१४१
४३
६३
११३
११३
१२८
१२८
११५
९७
१०७

मातरायाओ विप०
 न
 देवानुए रम्मनिनिप०
 देमेइ म पेमेइ भ १०
 क्षीमनि म.मिगागा०
 रम्मिज्जलाए पडि भो०
 रगार पम्म सुयुउ०
 दुउओ रि धम्मणि०
 ध
 धम्म - वाग्ग उ०
 न
 नो उ वाउं ममेटे०
 नदि मीए अन्नोए गा०

म० च ण उ० स० नो खलु०
 म० च णं उ० स० मणुरसा०
 म० च ण उ० सं० भवंति आर०
 म० च ण उ० स० पाणा०
 म० च णं उ० स० पाणा भवंति०
 म० च णं उ० स० समणो०
 म० च ण उदा० ण एय भूयं०
 म० च ण उदा० आउसतो०
 म० च ण उदा० तते णं०

म

महया द्विमयंतमलय०
 महव्वए पच अणुव्वए०
 मेहात्रिणो सिक्खसि०

पत्ताक

१४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १४९
 १५०
 १५२
 १५३
 १५३

७

११६
 ११९

ल

लोयं च खलु मए०
 लद्धे (हु) अठ्ठे अहो०
 लोयं अजाणितिह०
 लोयं विजाणतिह०

व

विअति तेसि परक्कमे०
 वितेसिणो मेहुप्पसंप०
 वायाभिओब्बेण जपाव०

स

सुयं मे आउसंतं०
 से जहानामए केइ०
 सवो णत्थि विणासो०

पत्ताक

६
 १२४
 १२९
 १३०

३१
 १२१
 १२४

१
 १०
 १५

से एगतिओ केणइ आदा०
 से एगतिओ केणइ आया०
 से एगइओ केणइ आदा०
 से एगइओ नो विति०
 से एगइओ जो० वि० गाहाव०
 से एगतिओ समण०
 से जहानामए केइ०
 से जहानामए (केइ) रुक्खे०
 से जहानामए अणगरा०
 से जहानामए समणो०
 सुयं से आउस० इ० ख० आहार०
 सुयं से आवसं० इ० ख० पच्चखा०
 से किं तं असिन्निदिदुंते०

से एगतिण गंठिन्हे०
 से एगतिण उरडिभय०
 से एगतिण सोगरिय०
 से एगइओ वागुरि०
 से एगइओ साउणि०
 से एगइओ मच्छिय०
 से एगइओ गोघाय०
 से एगतिओ गोपाल०
 से एगतिओ सोवणि०
 से एगतिओ मोय० पडि०
 सतेगलिया मणुग्मा०
 से एगइओ केणवि०
 से एग० केण० आयाणेणं०

कोमरु न ह्यन्नाप, सिद्धोभाक्षया यन्निवा ॥

४

पचाद्विवा ॥ ॥ ॥, परिवापरागस्य रिकोदाप ॥

नापकोत्त व्यर्त्तितो, मरिजा रक्तोभाक्षया ॥

५

पुनश्च जन्मगणो, मन्मथ सुभाक्षया भववर्त्त ॥

नरगा शकालो कर्त्तव्यो कौक्यन्यास काये ॥

नर- रक्तोभाक्षये, मन्मथवर्त्तया मन्मथ ॥

मन्मथवर्त्तया, मन्मथगणो तथा भवेत् ॥

६

यो वीचो, मन्मथगो वीच्यया मन्मथवर्त्त ॥

यथा वीचो, मन्मथवर्त्तया मन्मथ ॥

दुर्गात्तं पापिण्या ? कस्या च रोगक्षि (॥ मन्मथो दुर्गा ॥

५५५

५५५

५५५

५५५

५५५

को व न ह्यन्निवा ? पुनश्च, मन्मथोभाक्षये न ह्यन्ना ॥

पुनश्च मन्मथोभाक्षये, मन्मथगणो वि मन्मथ मन्मथ ॥

पुनश्च मन्मथोभाक्षये, मन्मथगणो वि मन्मथ मन्मथ ॥

कोक्यन्यासोत्त व्यर्त्तितो मन्मथ मन्मथोभाक्षये मन्मथ ॥

मन्मथवर्त्तया मन्मथो भाक्षये ? कव्यमन्मथं च ॥

कोक्यन्यासोत्त व्यर्त्तितो, कव्यमन्मथो भाक्षये न ह्यन्ना ॥

मन्मथवर्त्तया मन्मथोभाक्षये, मन्मथ मन्मथोभाक्षये ॥

कोक्यन्यासोत्त व्यर्त्तितो मन्मथ मन्मथोभाक्षये ॥

मन्मथवर्त्तया मन्मथोभाक्षये, मन्मथ मन्मथोभाक्षये ॥

कोक्यन्यासोत्त व्यर्त्तितो मन्मथ मन्मथोभाक्षये ?

मन्मथोभाक्षये मन्मथ मन्मथोभाक्षये मन्मथ मन्मथोभाक्षये ॥

मन्मथवर्त्तया मन्मथोभाक्षये, मन्मथ मन्मथोभाक्षये ॥

मन्मथोभाक्षये मन्मथ मन्मथोभाक्षये ॥

५५५

५५५

५५५

५५५

५५५

५५५

५५५

जो य पओगं जुंजइ, हिंसत्यं जो य अन्नभावेण ।
 अमणोय जो पंजइ, इत्थं विसेसो महं तुत्तो म
 जा जयमाणस्म भवे, विराहणा सुत्तविहिसमगस्स ।
 सा होइ निजजरफला, अङ्गत्थविसोहिलुत्तरस्स ॥
 जे अन्नाणी कम्मं, खवेइ बहुयाहि वासकोडीहिं ।
 तं नाणी तिहिं गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥
 जिण पंचसु कल्लणएसु चैव महरिसितवाणुभावाओ ।
 जम्मंतरनेहेण य, आगच्छंति सुरा इहयं ॥
 त
 तरस्स असंचयओ सं-चवओ (य) जाइं सत्ताइं ।
 जोगं पत्थ विणस्सति, नत्थि हिंसाफलं तरस्स ॥
 तो बहुगुणनासाणं, सम्मत्तचरित्तगुणविणासाणं ।
 न हु वसमांगंतव्वं, रागदोसाण पावाणं ॥

च

नचारि पंच जोगण सयाइं गंथो उ मणुयलोयस्स ।
 च; षडइ जेगं, न हु देवा तेण आविति ॥

ज

जे जत्तिया य हेऊ, भवस्स ते चैव तत्तिया मोक्खे ।
 गगगाईया लोगा, दोणइवि पुण्णा भवे तुल्ला ॥
 जइया होदी पुच्छा, जिणंपासमि उत्तरं तइया ।
 इफम्म निगोचस्स, अणतभागो च सिद्धिगओ ॥
 जो य पमत्तो पुरिसो, तम्म य जोगं पडुच्च जे सत्ता ।
 चाप्पिज्जेने नियमा, तेसिं सो हिंसओ होइ ॥
 जे पि न वाविज्जंती, नियमा तेसिं पि हिंसओ होइ ।
 मावग्जो य पओगेण, सव्वभावेण सो जम्हा ॥

पूर्वसङ्गविनिर्माशा-तथा सिद्धिगतिः सृष्टा ॥

मनोज्ञा सुरभित्तन्वी, पुण्या परमभासुरा ।

प्रागुभारा नाम वसुधा, लोकमूर्ध्नि व्यवस्थिता ॥

य

यथाऽवस्तिर्यगूर्धं च, लोष्टवायवगिनीवचयः ।

इवभावतः प्रवर्तन्ते, तयोर्ध्वगतिरात्मनः ॥

र

रथो वा मूढो वा, जो पडंजइ पञ्जोगं । हिंसा वि

तस्य जायइ, तद्वा सो हिंस्रओ बुत्तो ॥

रागद्वेषौ विनिर्जित्त, किमरण्ये करिष्यसि ? । अत्र

नो निर्जितावेतौ, किमरण्ये करिष्यसि ? ॥

राज्ञानं वृगुल्यमेव मनुते शक्तेऽपि नैवादरः, विचो-

प्रत्यय एव विष्टेरिमन् प्रपञ्चः पुण्यपापयोः

द्विमित्तं(हि) जगत्पर्वं, सुखदुःखव्यवस्थया ॥

पूर्वप्रयोगतोऽनङ्ग-भावाद्बन्धविमोक्षतः । स्वभाव-

परिणामश्च, सिद्धस्योर्ध्वगतिर्भवेत् ॥

पत्रए महागुणागं, हवति सेचारिद्वा लहुगुणा वि ।

अत्यमिए दिगनादे, अहिल्लसइ जगो पइवं पि ॥

व

त्रमा खूनगिरा हरिदंशि सरक्क व्यालुपशिरनो हरः,

नूरुर्नोऽप्युद्धितितोऽनलोऽप्यखिलभुक् सोमः कलङ्को-

दित्त । स्वर्नायोऽपि वित्तंस्थुलः ललु वपुः संस्थैरुपस्थैः

दा, नन्नागंरत्तल्लनाद्भवन्ति विपदः प्रायः प्रमूणासपि ॥

म

सुन्देवमनुनिर्माशा-गया इष्टाऽऽश्वलाडुनः ।

पात्रैरक्षणव्यञ्जनाः प्राप्नोति नो वेदना । संसार-
स्तरवर्णीकं तत्राते तं मुक्तं त्रिगंयाः, संतोषात्प्रकरोऽग्रत
स्त्ववाचिराशासात्पुत्रेन्द्रार्चितः ॥

ग

सव्यश्च संज्ञां रा-जगामो अत्याप्यते इति च ॥ १

मुच्ये अहवायाभो, पुणो नि गोष्ठी न (न) या (?) निरुद्धं ॥

संभरणमि अत्तुं, कुचं चि गिण्हुतकितयाण्डरुद्धं,

आत्तरादिद्वेषेण, त ये इ हिं अमयमणे ॥

ह

द्विषात्वं युंतां मयां, दोषा, अ(ल)भात्प्र इत्येते ।

रमाणो य अण्प्रमाणे, अण्प्रमाणे च निवेद्येते ॥

ध

अथ नीत्या ग लोकात्, तेषां सारये तेषां ।

अभ्यागतत्पर्याय. परमोष्ठी सन्तानना ॥

श्रष्टि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारि ग्रन्थांक १०९ अनुसन्धान

ॐ नमः प्रवचनाय । ॐ नमोऽर्हते श्रीवर्द्धमानस्वामिने ।

परमसुविहितश्रीमत्स्वरतरगच्छविभूषणमहोपाध्यायश्रीमत्साधुरङ्गणिवर्यगुम्फितया दीपिकया समलङ्कृतं

सूयगडाङ्गसूत्रम् ।

तस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धात्मको द्वितीयो विभागस्तत्राद्यं पौण्डरीकाध्ययनं ।

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु पौंडरीए नामऽञ्जयणे, तस्स णं अयमट्ठे पन्नत्ते-से जहा नामए पुक्खरिणी सिया बहुउदगा बहुसेया बहुपुक्खला लच्छट्ठा पुंडरीकिणी पासादीया दरिसणिजा अभिख्वा पडिख्वा । तीसे णं पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे पउमवरपुंडरीया बुइया । अणुपुबिट्ठिया ऊसिया रुइला वणमंता गंधमंता रसमंता फासमंता पासादिया दरिसणिजा अभिख्वा पडिख्वा । तीसे णं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभागे

स्तत्र तत्र देशे-एकैकप्रदेशे, नास्ति स प्रदेशः पुष्करिण्याः यत्र तानि पुण्डरीकाणि न सन्ति । तत्र तत्र देशे देशे बहूनि पद्मवरपुण्डरीकाणि ' बुद्ध्य 'ति उक्तानि-प्रतिपादितानि विद्यन्त इत्यर्थः । आनुपूर्व्या ' विशिष्टरचनया स्थितानि । तथोच्छ्रितानि-जलोपरि व्यवस्थितानि तथा ' रुचिराणि ' दीप्तिमन्ति तथा शोभनवर्णगन्धरसस्पर्शवन्ति । अभिरूपाणि इत्यादिपूर्ववत् । तस्याश्च पुष्करिण्याः सर्वतः पद्माघृतायाः (सर्वतः पद्मवेष्टितायाः) बहुमध्यदेशभागे एकं महत्पद्मवर-पुण्डरीकमुक्तमानुपूर्व्येण व्यवस्थितमुच्छ्रितं, रुचिरं वर्णगन्धरसस्पर्शोऽपेतं । अभिरूपं प्रतिकरूपं प्रासादीयं दर्शनीयं अतीव शोभायमानं पद्मवरपुण्डरीकं विद्यते ॥ १ ॥

अह पुरिसे पुरत्थिमाओ दिसाओ आगम्भ तं पुवखरिणीं, तीसे पुवखरिणीए तीरे ट्टिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपुंडरीयं, अणुपुविट्ठितं ऊसियं जाव पडिरूवं । तते णं से पुरिसे एवं वयासी-अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिते वियत्ते-मेहावी अवाले मगत्थे मगगविकु मगगस्स गति-परक्कमन्नु, अहमेयं पउमवरपुंडरीयं उन्निक्खिवस्साभि ति कट्ठु इति बुच्चा से पुरिसे अभिक्कमेति तं पुवखरिणीं, जावं जावं च णं अभिक्कमेइ तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए, पहीणे तीरं,

+ यद्यपि ' वियत्ते ' इत्येतस्यैवार्थो ' व्यक्त ' इति लिखितस्तथापि मूले ' मेयन्ने ' इति पाठः सर्वास्वपि दीपिकाप्रतिषु ।

अपत्ते पउमवरपुंडरीयं, नो हवाए नो पाराए, अंतरा पुक्खरिणीए सेयंसि वि[नि]सन्ने, पढमे पुरिसजाए (सू० २) ॥

अथानन्तरमेवम्भृतपुष्करिण्याः पूर्वस्या दिशः कश्चिदेकः पुरुषः समागत्य तां पुष्करिणीं, तस्याश्च (पुष्करिण्याः) ' तीरे ' तटे स्थित्वा तदेतत् (पश्यति, ततस्तत्) पत्र पूर्वोक्तविशेषणकलापोपेतं स पुरुषः, पूर्वदिग्भागव्यस्थित ' एवं ' वक्ष्यमाणनीत्या ' वदेत् ' ब्रूयात् - ' अहमंसि ' ति अहमस्मि पुरुषः, किम्भूतः ? (' खेदज्ञो ' मनोऽभिलषितकार्यकरणकाल-माविपरिश्रमहः) ' कुशल ' शत्रुरो-निष्पुणः, तथा ' पण्डितः ' घर्मज्ञो देशकालक्षेत्रज्ञः । ' व्यक्तो ' बालमावाचिष्क्रान्तः - परिणतबुद्धिः ' मेधावी ' प्लवनोत्प्लवनयोरुपायज्ञः - तथा ' अवालो ' मध्यमवयाः षोडशवर्षोपरिचर्त्ती ' मार्गस्थः ' सद्भि-राचीर्णमार्गव्यवस्थितो मार्गज्ञस्तथा मार्गस्य या ' गति ' र्गमन वर्त्तते, तथा शत्पराक्रमणं-विवधितदेशगमनं, तज्जानातीति पराक्रमज्ञो, यदिवा ' पराक्रमः ' मामर्थ्यं तज्ज्ञोऽहमात्मज्ञ इत्यर्थः, तदेवम्भृतोऽहमेतत्पत्रावरपुण्डरीकं पुष्करिणीमध्यदेशव्यव-स्थितमुत्क्षेप्स्यामि-निष्कासयिष्यामीति कृत्वेहागतः, इत्युक्त्वाऽसौ पुरुषस्तां पुष्करिणीमभिमुखं क्रामे-तदभिमुखं गच्छेत् । याव[धाव]चासौ तदवतरणमिप्रायेणमिमुखं क्रामेचाव[त्ताव]च ' ण ' मिति वाक्यालङ्कारे, तस्याः पुष्करिण्या महत्यगाधे जले कर्दमे च मग्नः । तत्राऽऽकण्ठ निमग्नत्वात्त्याऽकुलीभूतः ' प्रहीण ' स्तीरादात्मानं उद्धर्तुमसमर्थो विवधितपत्रावरपुण्ड-

जावं जावं च णं अभि मेइ तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवपुंडरीयं
 णो ह ए णो पाराए [अंतरा पुक्खरिणीए] सेयंसि वि[नि]सन्ने, दोच्चे पुरिसजाए (सू० ३) ॥

व्याख्या—अथ (अपरो द्वितीयः) कश्चित्पुरुषो दक्षिणदिग्भागादागत्य तां पुष्करिणीं, तस्याश्च पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा
 तत्रस्थश्च पश्यति महदेकं पद्मवरपुण्डरीकमानुपूर्व्येण व्यवस्थितं प्रामादीयं यावत्प्रतिरूपं, ततस्तीरे व्यवस्थितः, तं च पूर्व-
 व्यवस्थितं चैकं पुरुषं पश्यति, किम्भूतं ? तीरात्परिभ्रष्टं अप्राप्त[पद्म]वरपुण्डरीकमुभयभ्रष्ट अन्तराल एवावमीदन्तं दृष्ट्वा द्वितीयः
 पुरुषस्तं प्राक्तनं पुरुषमेवं वदेत्—अहो ! योऽसौ कर्हमनिमग्नः पुरुषः सोऽखेदज्ञोऽकुशलोऽपण्डितोऽमेघावी बालो न मार्गम्यो
 नो मार्गज्ञो नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, अकुशलत्वादिके कारणमाह—यद्यस्मादेष पुरुष एतत्कृतवान्, तद्यथा—अहं
 खेदज्ञः कुशल इत्यादि भणित्वा पद्मवरपुण्डरीकमुख्येऽस्यामीत्येवं प्रतिज्ञातवान् । न चैतत्पद्मवरपुण्डरीकमेवमुत्क्षेप्तव्यं,
 यथाऽनेनोत्क्षेप्तुमारब्धं, ततोऽहमेवास्योत्क्षेपणे कुशल इति दर्शयितुमाह—' अहमंसी 'त्यादि, अहं खेदज्ञः कुशलः
 पण्डितो मेघावी, अहमेतत्पद्मवरपुण्डरीकमुद्गरिव्यामि, इत्युक्त्याऽमात्रपि द्वितीयः पुरुषः पुष्करिणीमभिस्रुखं व्रजेत्,
 तावताऽग्राधे पानीये कर्हमे च मग्नः तीराद्भ्रष्टो द्वितीयतीरं च न प्राप्तः, उभयभ्रष्टोऽभूत्, पद्ममपि नोद्द्रे अन्तराल एव
 व्यवस्थितः, इत्यादि । एवं द्वितीयोऽपि पुरुषः ॥ ३ ॥

अहावरे तच्चे पुरिसजाए—अह पुरिसे पच्चत्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणीं, तीसे

पुक्खरिणीए तीरे टिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपुंडरीयं अणुपुविट्ठितं जाव पडिखुं, ते तत्थ
 दोद्धि पुरिसंजाते पासति पहीणे तीरं अपत्ते पउगवरपुंडरीयं, णो हद्वाए णो पाराए जाव सेयंसि
 निसत्ते । तते णं से पुरिसे एतं वदासी—अहो । णं इमे पुरिसा अखेयन्ना अकुसला अपंडिया अवि-
 गत्ता अमेहानी नाला णो मगत्था णो गगवित्तु णो मगस्स गत्तिपरक्कमन्नू । जन्नं एते पुरिसा
 एतं मत्ते—अम्हे एतं पउमवरपुंडरीयं उन्निक्खिस्सामो, नो [य] खलु एयं पउगवरपुंडरीयं एयं
 उन्निक्खेत्तं, जहा णं एए पुरिसा मत्ते, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहाधी अचाले
 मगत्थे मगवित्तु मगस्स गत्तिपरक्कमन्नू, अहमेयं पउगवरपुंडरीयं उन्निक्खेस्सामि [सि कद्धु] इति
 नुत्ता से पुरिसे अगिक्कमे तं पुक्खरिणिं, जावं जावं च णं अभिक्कमे तावं तावं च णं महंते उदए
 महंते सेए जाव अंतग पुक्खरिणीए सेयंसि वि[नि]रान्ने, तत्ते पुरिसज्जाए (सू० ४) ॥

षणाख्या—अथ तृतीयः पुरुषः पश्चिमदिग्दिग्वागादागत्य पुक्खरिण्यास्तीरे स्थित्वा अथपुक्खरिण्यवत् पूर्वोक्तं वचन-
 मपञ्च कथयित्वा कण्ठोद्गाराय श्रवितः । कण्ठोद्गारं चैव एव कर्हणे गमः, इति तृतीयः पुरुषः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थः पुरुषः—

अहावरे चउत्थे पुरिसजाए—[अह पुरिसे] उत्तराओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणीं, तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति [तं महं] एगं पउमवरपुंडरीयं [अणुपुविट्ठियं] जाव पडिख्वं, ते तत्थ ति पुरिसजाते पासति पहीणे तीरं अपत्ते जाव सेयंसि वि[नि]सन्ने। तते णं से पुरिसे एवं वदासी—अहो!! णं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव णो मगस्स गतिपरक्कमन्नू, जन्नं एते पुरिसा एवं मन्ने—अम्हे एतं पउमवरपुंडरीयं उन्निक्खिस्सामो, णो[य] खलु एयं पउमवरपुंडरीयं[एवं] उन्निक्खेयवं, जहा णं एते पुरिसा मन्ने, अहमांसि पुरिसे खेयन्ने जाव मगस्स गतिपरकमन्नू, अहमेयं पउमवरपुंडरीयं उन्निक्खिस्सामि[त्ति कहु इति बुच्चा से पुरिसे तं पुक्खरिणीं आभिकमेइ, [जावं] जावं च णं अभिकमे तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए जाव वि[नि]सन्ने, चउत्थे पुरिसजाए ॥ (सू० ५)

व्याख्या—अथ चतुर्थः पुरुष उत्तराया दिशः समागत्य तत्पुरुषत्रिकं दृष्ट्वा तथैवोक्त्वा तथैव पद्योद्धारणाय प्रविष्टः, पृथग् विरुक्त्व पदे निमग्नः, एवं चत्वारोऽपि पुरुषाश्चतुर्षु दिक्षु निमग्नाः ॥ ५ ॥

माप्रतं पञ्चमं पुरुषं तद्विलक्षणमधिकृत्याह—

अह भिक्खू ख्हे तीरट्ठी खेयन्ने जाव [गति] परक्कमन्नू अन्नतरीओ दिसाओ वा अणुदिसाओ वा आगम्म तं पुक्खरिणीं, तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपुंडरीयं जाव पडिरूवं, ते तत्थ चत्तारि पुरिसजाए पासति पहीणे तीरं अपत्ते [पउमवरपुंडरीयं नो हवाए नो पाराए] अंतरा पुक्खरिणीए जाव (?) सेयंसि वि[नि]सन्ने । तते णं से भिक्खू एवं वदासि—अहो !! णं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव नो मग्गस्स गतिपरक्कमन्नू, जन्नं एते पुरिसा एवं मन्ने—अम्हे [एयं] पउमवरपुंडरीयं उन्निक्खिस्सामो, णो[य] खलु एयं पउमवरपुंडरीयं एवं उन्निक्खेतवं, जहा णं एते पुरिसा [मन्ने] । अहमंसि भिक्खू ख्हे तीरट्ठी खेयन्ने जाव मग्गस्स गतिपरक्कमन्नू, अहमेयं पउमवरपुंडरीयं उन्निक्खिस्सामि ति कहु इति बुच्चा से भिक्खू णो अभिकमे तं पुक्खरिणीं, तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा सहं कुच्चा 'उप्पयाहि खलु भो पउमवरपुंडरीया ! उप्पयाहि' अह से उप्पतिते पउमवरपुंडरीए (सू० ६) ॥

निगंथा[य] निगंथीओ [य] वंदति नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-किट्टिते नाए सम-
 णाउसो !, अट्टं पुण से ण जाणामो । समणाउसो ! त्ति समणे भगवं महावीरे ते य बहवे निगंथे य
 निगंथीओ य आमंतेत्ता एवं वदासी-हंत समणाउसो ! ते आतिक्खामि विभावेमि किट्टेमि
 पवेदेमि सअट्टं सहेउयं सनिमित्तं भुज्जो उवदंसेमि से बेमि (सू० ७) ॥

व्याख्या—‘ कीर्त्तिते ’ कथिते मयाऽस्मिन् ज्ञाते हे श्रमणा ! आयुष्मन्तोऽर्थः पुनरस्य ज्ञातव्यो भवति भवद्भिः । एतदुक्तं
 भवति—नास्योदाहरणस्य परमार्थं यूयं जानीथ, इत्येवमुक्ते भगवता ते बहवो निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थश्च तं श्रमणं भगवन्तं महावीरं
 ते निर्ग्रन्थादयो वन्दन्ते (कायेन), नमस्यन्ति—स्तुवन्ति । वन्दित्वा [नमस्यत्वा] चैवं वक्ष्यमाणं वदेयुः—‘ कीर्त्तितमुदाहरणं
 भगवता, अर्थं पुनरस्य सम्यग्न जानीम, इत्येवं पृष्टो भगवान् श्रमणो महावीरस्तान्निर्ग्रन्थादीनेवं वदेत्—[हंते] ति सम्प्रेषणे,
 हे श्रमणा आयुष्मन्तो ! यद्भवद्भिरहं पृष्टस्तसोपपत्तिकमाख्यामि—भवतां [‘ विभावयामि ’] आविर्भावयामि— प्रकटार्थं
 करोमि ‘ कीर्त्तयामि ’ पर्यायकथनद्वारेण तथा ‘ पवेदेमि ’ चि प्रवेदयामि—प्रकर्षेण हेतुदृष्टान्तैश्चित्तसन्ततावारोपयामि । कथं
 प्रतिपादयामीति दर्शयति—सार्थं—पुष्करिणीदृष्टान्तं सहेतुकं प्रतिपादयिष्यामि, यथा ते पुरुषा अप्राप्तप्रार्थितार्थाः पुष्करिणीकूर्दमे
 दुरुचारे निमग्ना एवं वक्ष्यमाणास्तीर्थिका अपारगाः संसारसागरस्य, तत्रैव निमज्जन्तीत्येवंरूपोऽर्थः सदृष्टान्तः प्रदर्शयिष्यते ।
 सनिमित्तं—सकारणं दृष्टान्तार्थं भूयो भूयोऽपरपरैर्हेतुदृष्टान्तैरुपदर्शयामि । सोऽहं साम्प्रतमेव ब्रवीमि, श्रुणुत यूयमिति ।

लोभं च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! सा पुव्ववरिणी बुइया । कम्मं च खलु मए
 अप्पाहहु रामणाउसो ! से उदए बुइए । कामभोगे च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! से
 सेए बुइए । जणजाणवयं च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! ते बहवे पलमवरपुंडरीया बुइता ।
 रागानं च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! से एगे महं पलमवरपुंडरीए बुइए । अन्नउत्थिया
 च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! ते चत्ताहि पुरिसाजाया बुइता । पम्मं च खलु मए अप्पा-
 हहु रामणाउसो ! [से] गित्तनू बुइए । पम्मतिरथं च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! से तीरे
 बुइए । पम्मकहं च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! से साहे बुइए । नित्तिणं च खलु मए
 अप्पाहहु रामणाउसो ! से उष्पाते बुइए । एवमेयं च खलु मए अप्पाहहु रामणाउसो ! से एत-
 मेयं बुइयं (सू० ८) ॥

व्याख्या—लोकमिति गनुष्यक्षेपं, [च शब्दः, मयुच्चये] खलुरिति वाक्यालङ्कारे, गया लोको गनुष्याऽऽधारस्ता-
 त्पान्याहृत्य—व्यवस्थाप्य 'अपाहृत्य [चा' आत्माना वा गयाऽऽहृत्य] न परोपदेशतः, सा पुष्करिणी पद्मधारभूतोक्ता ।
 तथा कर्म चाष्टमकार, यद्वलेन पुरुषपुण्डरीकाणि भवन्ति, तदुक्तं दृष्टान्तत्वेन उपन्यस्तं । कागभोगाश्च गया कर्द्दभोऽगिहितः,

यथा मद्गति पङ्के निमग्नो दुःखेनात्मानमुद्धरत्येवं विषयेष्वप्यामक्तो नात्मानमुद्धर्तुं मलमित्येतत् कर्हमविषययोः साम्यमिति ।
 'जनाः' मामान्यलोकाः 'जानपदा' विशिष्टार्यदेशोत्पन्नाः गृह्यन्ते, ताँश्च समाश्रित्य-मया दाष्टीन्तिकत्वेनाङ्गीकृत्य तानि
 बहूनि पद्मवरपुण्डरीकाणि दृष्टान्तत्वेनाभिहितानि । राजानमात्मन्याहृत्य तदेकं पद्मवरपुण्डरीकं दृष्टान्तत्वेनाभिहितम् । तथाऽन्य-
 तीर्थिकान् समाश्रित्य ते चत्वारः पुरुषजाता अभिहितास्तेषां राजपुण्डरीकोद्भरणसामर्थ्यवैकल्यात् । तथा धम्मं च खल्व-
 त्मन्याहृत्य श्रमणायुष्मन् ! स भिक्षुः रूक्षवृत्तिरभिहितः, तस्यैव चक्रवर्त्यादिराजपद्मवरपुण्डरीकस्योद्भरणसामर्थ्यसद्भावात् ।
 धर्मतीर्थं च खल्वश्रित्य मया तत्तीरमुक्तम् । तथा सद्धर्मदेशनां चाश्रित्य मया स भिक्षोः सम्बन्धी शब्दोऽभिहितः । तथा
 'निर्वाणं' मोक्षपदमशेषकर्मक्षयरूपमीषत्प्रागमाराख्यभूमागोपर्यवस्थितं क्षेत्रखण्डं चात्मन्याहृत्य स पद्मवरपुण्डरीकस्यो-
 त्पातोऽभिहितः । 'एवं' पूर्वोक्तप्रकारेण [ए]तल्लोकादिकं च खल्व्वात्मन्याहृत्य-आश्रित्य मया श्रमणायुष्मन् ! 'से'
 एतत्पुष्करिण्यादिकं दृष्टान्तत्वेन किञ्चित्साधर्म्यदिचमुक्तमिति ॥ ८ ॥ एतावता सामान्येन दृष्टान्तदाष्टीन्तिकयोजना कृता,
 अथ विशेषेण प्रधानभूतराजदाष्टीन्तिकं तदुद्भरणार्थत्वात् सर्वप्रयासस्येति दर्शयितुमाह—

इह खलु पाईणं वा पडीणं वा उदीणं वा दाहिणं वा संतेगतिया मणुस्सा भवंति । अणु-
 पुवेणं लो[गं]गतं (१) उववन्ना, तं जहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोया वेगे उच्चागोया वेगे णीयागोया
 वेगे कायसंता वेगे [र]हस्ससंता वेगे सुवण्णा वेगे दुवन्ना वेगे सुख्वा वेगे दुख्वा वेगे, तेसिं च

आओगप्पओगसंपउत्ते विच्छडितपउरभत्तपाणे बहुदासदासीगोमहिसगवेलगप्पभूए [पडिपुण-
कोसकोट्टुगाराउहागारे बलवं दुब्बल्लपच्चामित्ते ओहयकंटयं निहयकंटयं मलियकंटयं उच्चियकंटयं
अकंटयं ओहयसत्तू निहयसत्तू मलियसत्तू उच्चियसत्तू निजियसत्तू पराइयसत्तू ववगयडुब्भि-
क्खमारिभयविप्पमुक्कं, रायवणओ जहा उववाईए, जाव पसंतडिबडमरं रज्जं पसाहेमाणे
विहरति । तस्स णं रज्जो परिसा भवति ।

एतद्भाष्यानं औपपातिकोपाङ्गात् ज्ञातव्यं, यावत्ते राजान उपशान्तडिम्बडमरं* ' रज्जं 'ति राज्यं प्रसाधयन्ति ।
तस्य चैवंविधगुणसम्पदुपेतस्य राज्ञ एवंविधा पर्षद्भवति ।

उग्गा उग्गपुत्ता, भोगा भोगपुत्ता, इक्खागा इक्खागपुत्ता, नाया नायपुत्ता, कोरवा कोरव-
पुत्ता, भट्टा भट्टपुत्ता, माहणा माहणपुत्ता, लेच्छई लेच्छइपुत्ता, पसत्थारो पसत्थारपुत्ता, सेणावई
सेणावईपुत्ता, तेसिं च णं एगतीए सद्धी भवति कामं, तं समणा वा माहणा वा संपहारिसु गमणाए ।

* " तत्र ' डिम्बः ' परानीकश्रृगालिको ' डमरं ' स्वराष्ट्रक्षोभः, पर्यायौ वैतावत्यादरख्यापनार्थमुपात्तौ । " इति वृ० ।

तत्थ अ तरेणं धम्ममेणं पन्नत्तारो भवंति, वयं इमेणं धम्ममेणं पन्नवइस्सामो, से एवमायाणह भयंतारो जहा मए एस धम्ममे अक्खाए सुप चे भवति । तं जहा—

व्याख्या—उग्रा उग्रपुत्राः, एवं भोगपुत्रादयोऽपि द्रष्टव्याः, शेषं सुगमं, यावत्सेनापतिपुत्रा इति + । तेषां मध्ये कश्चि-
 देवैकः 'श्रद्धावान्' धर्मलिप्सुर्भवति । काममित्यवधृतार्थे । अवधृतमेतद्यथाऽयं धर्मश्रद्धालुः, अवधार्य च तं धर्म-
 लिप्सुतया श्रमणा ब्राह्मणा वा 'सम्प्रधारितवन्तः' समालोचितवन्तो धर्मप्रतिबोधनिमित्तं तदन्तिकगमनाय, तत्र चा-
 न्यतरेण धर्मेण स्वसमथप्रसिद्धेन प्रज्ञापयितारो वयमित्येवं सम्प्रधार्य राजान्तिकं गत्वा एवमूस्तद्यथा—एतद्यथाऽहं कथ-
 याम्येवमिति वक्ष्यमाणनीत्या 'भवन्तो' यूयं जानीत भयात्रातारो वा 'यथा' येन प्रकारेण मयैष धर्मः स्त्राख्यातः
 सुप्रज्ञप्तो भवतीत्येवं तीर्थिकः स्वदर्शनानुरञ्जितोऽन्यस्यापि स्वाभिप्रायेण राजादेरुपदेशं ददाति । तत्राद्यपुरुषजातस्तज्जीव-
 तच्छरीरवादी राजानमुद्दिश्यैवं धर्मदेशनां चक्रे, तद्यथा—

उड्ढं पादतला अहे केसगमत्थया तिरियं तयपरियंते जीवे, एस आयपज्जंवे कसिणे, एस जीवे जीवति, एस मए णो जीवति, सरीरे धरमाणे धरति विणट्ठम्मि य णो धरति । एयंतं

+ नवरं—'लेच्छह'त्ति लिप्सुकः, स च वणिगादिस्तथा 'प्रशास्तारो' बुद्ध्युपजीविनो मन्त्रिपभृतयः । इति बृहद्भूतो ।

जीवितं भवति । आदहणाए परेहिं निज्जाति, अगणिज्झामिए सरिरे कवोतवण्णाणि अट्टीणि भवन्ति ।
 व्याख्या— 'ऊर्ध्वं' उपरि पादतलादधश्च केशाग्रमस्तकाचिर्यक्त्वक्पर्यन्तो जीव, एतावता यदेवैतच्छरीरं स एव
 जीवो, नैतस्माच्छरीराद्व्यतिरिक्तः कश्चिदात्माख्यः पदार्थोऽस्तीति यदेतच्छरीरं स एवात्मा । [अयं काय एव] तस्यात्मनः
 पर्ययः 'कृत्स्नः' सम्पूर्णः 'पर्यायो' स्वस्थाविशेषः, यावत्कालमिदं शरीरं जीवति तावत्कालं जीवोऽपि जीवति, शरीरे मृते
 जीवोऽपि म्रियते । यावदिदं शरीरं पञ्चभूतात्मकं अव्ययं * धरति तावदेव जीवोऽपीति, तस्मिँश्च विनष्टे जीवस्यापि विनाशः ।
 [तदेवं] यावदेतच्छरीरं वातपित्तश्लेष्माधारं पूर्वस्वभावादग्रच्युतं तावदेव जीवस्य तज्जीवितं भवति, तस्मिँश्च विनष्टे तदात्मा—
 जीवोऽपि विनष्ट इति कृत्वा आदहनाय ऋमशानादौ नीयते, तस्मिँश्च शरीरे अग्निना ह्यामि[ह्मापि]ते कपोतवर्णान्यस्थीनि
 केवलमप्लव्यन्ते, परमस्थिव्यतिरिक्तः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो न दृश्यते, येन तदस्तित्वप्रतीतिरुपजायते, तथा—

आसन्दीपंचमा पुरिसा गामं पञ्चागच्छन्ति, एवं असन्ते असन्ति विज्जमाणे, जेसिं तं असन्ते असं-
 विज्जमाणे तेसिं तं सुअक्खायं भवति—अन्नो भवति जीवो अन्नं सरिरं, तम्हा ते एवं नो विप्पडिवेदन्ति—

व्याख्या—तदुबान्धवा जघन्यतोऽपि चत्वारः—'आसन्दी' मञ्चकः, स पञ्चमो येषां ते आसन्दीपञ्चमाः पुरुषास्तं कायं
 अग्निना ह्यामयित्वा पुनः स्वं ग्रामं प्रत्यागच्छन्ति । यदि पुनस्तत्रात्मापि शरीराद्विभक्तः स्यात्ततः शरीराभिर्गच्छन्

* अमङ्ग-मखण्ड ।

दृश्येत, न च दृश्यते, तस्माच्छीवतच्छरीरमिति स्थितम् । तदेवं येषां मते-असौ जीवोऽसत्-अविद्यमानः, तत्र तिष्ठन् गच्छन् नोपलभ्यते, येषामयं पक्षस्तेषां तत्स्वाख्यातं भवति, येषां पुनरन्यो जीवोऽन्यच्छरीरं तद्गृथा, ते तु अन्धरूढया प्रवर्तमाना एवमिति वक्ष्यमाणं नैव विप्रतिवेदयन्ति-न जानन्ति, तदेवाह-यद्ययमात्मा शरीरान्निवस्तर्हि किं स्वरूपः ? कियत्प्रमाणो वा ? तद्यथा—

अयमाउसो ! आता दीहेति वा हस्सेति वा परिमंडलेति वा वष्टेति वा तंसेति वा चउरंसेति वा आयतेति वा छलंसिएति वा अटुंसेति वा । किणहेति वा नीलेति वा लोहिएति वा हालिदेति वा िलेति वा । सुब्भिगंधेइ वा दुब्भिगंधेइ वा । तिचेइ वा कडुएति वा कसाइएति वा अंबिलेति वा महुरेति वा लवणेति वा । कक्खडेति वा मउएति वा गुरुएति वा लहुएति वा सीएति वा उसिणेति वा निद्धेति वा लुक्खेति वा ? । एवं असए असंविज्जामाणे जेसिं तं सुअ-व ायं भ ते-अन्नो जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा ते नो एवं उवलब्भंति ।

व्याख्या—(आयुष्मन् !) यद्ययमात्मा शरीरान्निवस्तर्हि किं दीर्घो वा ह्रस्वो वाऽस्ति ? तथा अयमात्मा कियत्प्रमाणो दीर्घो ह्रस्वो वाऽ यामाकतन्दूलपरिमाणो वा, ? किं परिमण्डलः ? किं वा वृत्तः ? त्र्यस्रः ? चतुरस्रः ? षडंशो वा (अष्टांशो

वा ?) । तथा वर्णतः किं किंहेति वा नीलेति वा लोहिइति वा हालिइति वा सुकिलेति वा । तथा गन्धतः किं सुन्मिगंधेइ वा दुग्मिगंधेइ वा । तथा रसतः किं तिचेइ वा कडुइति वा कसाइइति वा अंबिलेइ वा मडुरेइ वा लवणेइ वा । (तथा स्पर्शतः) किं कक्खडेति वा मउइति वा गरुइति वा लहुइति वा सीइति वा उसिणेति वा निद्धेइ वा लुक्खेइ वा । एवं असंविज्जमाणे जेसिं तं सुअक्खायं भवति-अन्नो जीवो अन्नं शरीरं, तम्हा ते नो एवं उवलब्भंति । इत्यादि-सर्वं सुगमम् । अतो येषां मते केनापि प्रकारेणासंवेद्यमानः-शरीरादपृथग्भूत आत्मा तेषां तत्स्वाख्यातं भवति, यथाऽन्यो जीव अन्यच्छरीरमित्येवं ये प्रतिपादयन्ति ते नात्मानमप्युपलभन्ते-ते नात्मस्वरूपवेत्तारः, ये तु शरीरात्पृथग्भूतो जीवाख्यः पदार्थ इति स्वप्न्येषु निश्चितवन्तस्तद्वृथा, कथं ? यथा—

से जहा नामए केइ पुरिसे कोसीओ असिं अभिनिव्वट्ठिचाणं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! असी अयं कोसी, एवामेव णत्थि केइ पुरिसे अभिनिव्वट्ठिचाणं उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इमं सरीरं । से जहा नामए केइ पुरिसे मुंजाओ इसियं अभिनिव्वट्ठिचाणं उवदंसेति-अयमाउसो ! मुंजा इयं इसिया, एवामेव नत्थि केइ पुरिसे उदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इदं सरीरं । से जहा नाम केइ पुरिसे मंसाओ अट्ठिं अभिनिव्वट्ठिचाणं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! मंसे अयं अट्ठी,

एवामेव नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इदं सरिं । से जहा नामए केइ
 पुरिसे करत ओ आमलकं अभिनिव्हित्ताणं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! करतले अयं आमलए,
 एवामेव णत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इदं सरिं । से जहा नामए केइ
 पुरिसे दहीओ नवनीयं अभिनिव्हित्ताणं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! नवनीयं अयं तु दही, एवामेव
 नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इदं सरिं । से जहा नामए केइ पुरिसे
 तिलेहितो ते अभिनिव्हित्ताणं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! तिळे अयं पिन्नाए, एवामेव नत्थि
 केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इदं सरिं । से जहा नामए केइ पुरिसे इक्खूतो
 तेतरसं भिनिव्हित्ताणं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! खोतरसे अयं छोए, एवामेव नत्थि केइ
 पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इदं सरिं । से जहा नामए केइ पुरिसे अरणीतां
 णं भिनिव्हित्ताणं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! अरणी अयमग्गी, एवामेव नत्थि केइ पुरिसे
 उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया इदं सरिं ।

सुअस्वायं हवइ, तं जहा-अन्नो जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा तं मिच्छा । से हंता, तं हणह खणह छणह डहह पयह लुंपह आलुंपह विलुंपह सहसकारेह विपरासुसह । एतावता × णत्थि जीवे, णत्थि परलोए, ते णो एवं विप्पडिवेदंति, तं जहा—

व्याख्या—यथा नाम कश्चित्पुरुषः 'कोशतः' परिवारा + दसिं-खङ्गमभिनिर्वृत्त्यर्थं-समाकृत्यान्वेषासुपदर्शयेत्, यथाऽयमायुग्मन् ! 'असिः' खङ्गः अयं च 'कोशः' परिवारः, एवमेव जीवशरीरयोरेपि नास्त्युपदर्शयिता, तद्यथा-अयं जीव इदं च शरीरमिति । न चास्त्येवमुपदर्शयिता कश्चिदतो न शरीराद्भिन्नो जीव इति । अस्मिंश्चार्थे * बहवो दृष्टान्ताः सन्तीत्यतो दर्शयितुमाह, तद्यथा-कश्चित्पुरुषो 'मुञ्जा'चृणविशेषात् 'इसियं' ति तद्गर्भभूतां शिलिकां पृथक्कृत्य दर्शयेत् । तथा मौसादस्थि, करतलादामलकं, तथा दहनो नवनीतं, तिलेभ्यस्तैलं, तथेक्षो रसं, तथाऽरणितोऽग्निं 'अभिनिर्वृत्त्यर्थं' पृथक्कृत्य दर्शयेत्, एवमेव शरीरादपि जीवमिति । न चास्त्येवमुपदर्शयिता, तस्मात्तन्मिथ्या यत्कैश्चिदुच्यते-यथाऽस्त्यात्मा परलो-कानुयायीति । एवं चार्वाकस्तज्जीवतच्छरीरादी शरीरादपृथग्भूतमेवात्मानं मन्यमानः आत्माऽभावप्रतिपादको नास्तिकः प्राणातिपातदोषमविन्दन् प्राणिनामेकेन्द्रियादीनां 'हन्ता' व्यापादको भवति । प्राणातिपाते दोषाभावमभ्युपगम्यान्वेषा-

× 'णत्थि'त्ति शब्दो नास्त्यत्र बृहद्बृत्त्यन्वितासु सर्वास्वपि मुद्रितप्रतिषु, परमस्त्यखिलास्वपि दीपिकाप्रतिषु मूलेऽतोत्र रक्षितः ।

+ प्रत्याकारात् 'स्यान' इति लोके । * 'अस्मिन्' जीवनास्तिप्ररूपणार्थे ।

मपि प्राण्युपघातकारिणाद्युपदेशं ददाति, तद्यथा—प्राणिनः खड्गादिना घातयत पृथिव्यादिकं खनतेत्यादि युगमम् । यान-
 देतावानेव-शरीरमात्र एव जीवस्ततः परलोकिनोऽभावात्नास्ति परलोकस्तदभावाच्च यथेष्टमासत खादत पिबत युलगनुभात
 दहत पचत, अत्र दोषो नास्ति, जीवस्याभावाच्च परलोको नापि पुण्य न पाप, इत्येवं लोकायतिकास्तज्जीवतच्छरीरवादिनो
 नैवैतद्वक्ष्यमाणं विप्रतिवेदयन्ति-नाभ्युपगच्छन्ति । तद्यथा—

किरियाइ वा अकिरियाइ वा, सुकडेइ वा, दुक्कडेइ वा, कछ्छाणएति वा पावएति वा, साहूति
 वा असाहूति वा, सिच्छीति वा असिच्छीति वा, निरएति वा अनिरएति वा । एवं ते विरूवरूवेहिं
 कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भोयणाए ।

व्याख्या—ये एवं मन्यन्ते-नास्ति जीवो नास्ति परलोकस्ते नैनं विप्रतिवेदयन्ति-नाभ्युपगच्छन्ति । हिं नाभ्युपग-
 च्छन्ति ? 'क्रियां' सदनुष्ठानात्मिकां 'अक्रियां' असदनुष्ठानरूपां, एवं नैव ते विप्रतिवेदयन्ति । कुतः ? यथात्मा क्रियायां-
 स्तर्हि कर्मबन्धः, क्रियाया शुभं कर्म बध्यते अक्रियाया त्वशुभं, ततश्च कोऽपि भोक्ता स्यात् । स तु परलोकगामी जीव एव, स
 तु मूलतोऽपि निराकृत एव, ततश्च कः कर्म बध्नाति ? कश्च कर्मफलमनुभनति ? जीनाऽभावात्, अतः सत्क्रियादिचिन्ता दूरो-
 त्सादितैव, अतः क्रियामक्रियां च न मन्यन्ते । तथा सुकृतं वा दुकृतं वा, कल्याणमिति पापमिति वा, साधुकृतमसाधुकृत-
 मित्यादिका चिन्तैव नास्ति । तथाहि—'सुकृतानां' कल्याणविपाकिनां साधुतयाऽस्थानं 'दुकृतानां' पापविपाकिनां

अमाधुत्वेनावस्थानं, एतदुभयमपि मत्यात्मनि तत्फलश्रुति सम्भवति, तदभावाच्च कुतोऽनर्थको हिताहितप्राप्तिपरिहारो स्यातां ? । तथा अशेषकर्मक्षयरूपां सिद्धिमपि नाऽभ्युपगच्छन्ति, आत्मामावात् । तथा दुष्कृतेन-पापानुबन्धिनो असाध्वनुष्ठानेन नरकोऽनरको वा तिर्यगरामरगतिलक्षणः स्यादित्येवमादिका चिन्तैव न भवेत्, तदाधारस्यात्मसद्भावस्या- नभ्युपगमादिति भावः । एवं [ते]नास्तिका आत्माभावं प्रतिपाद्य विरूपरूपैः पशुधातमांसमक्षणसुरापाननिर्लाञ्छनादिभिः कर्मसमारम्भैः सावधानुष्ठानैः कृषीबलानुष्ठानादिभिर्विरूपरूपान् कामभोगान् समाददति तदुपभोगार्थमिति ।

साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिमत्प्रसंहरन्नाह—

एवं ष्टे पागन्धिता णिक्खम्म मामगं धम्मं पन्नविति, तं सहहमाणा तं पत्तियमाणा तं रोष्माणा साहु सुअक्खाए, समणेत्ति वा माहणेत्ति वा कामं खलु आउसो ! तुमं पूययामि, तं जहा-असणेण वा पाणेण वा खाइमेण वा साइमेण वा वत्थेण वा पडिग्हेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा, तत्थेगे पूयणाए समाउट्टिसु, तत्थेगे पूयणाए निकाइंसु ।

व्याख्या—[‘एवं’ उक्त प्रकारेण] ‘एके’ केचन नास्तिकाः घृष्टाः सन्त एवं वदन्ति-अयमात्मा शरीरादपृथग्भूतोऽस्ति, एतन्नवा शरीरे मृते बीवोऽपि त्रियते, न परं शरीरात्पृथग्भावं मज्जते । स एव जीवस्तदेव शरीरं, न शरीरात्पृथग्मात्मा, इत्येवं

दानं-परिग्रहं रवीकुर्वन्तं समन्तु जानन्ति, एतयेन पूर्वोक्तप्रकारेण स्त्रीमन्त्रनिष्पन्नं कामभोगेषु मूर्च्छिताः ' मृदाः ' काङ्क्षापान्तो ' ग्रथिताः ' अवबद्धाः ' अभ्युपपन्ना ' लुब्धाः रागद्वेषवशायाः कामभोगान्धा वा, ते एवं कामभोगेभ्यस्तननाः मन्तो जात्यानां संसारार्त्कर्मपाशाद्वा मगुच्छेदयन्ति, नापि पर मद्गुदेवदानतः कर्मपाशानपाशितं मगुच्छेदयन्ति-कर्मगन्धानात्रोदयन्ति, नाप्यन्यान् प्राणान् भूतान् जीवान् सत्त्वान् समुच्छेदयन्ति । ते चैवंनिधास्नञ्जीवतच्छरीरादिनो लोकायतिताः ' पूर्व-संयोगा 'त्सुत्रद्वारादिकात् ' प्रहीणाः ' प्रथयाः, आर्यसामगमगम्यायाः, ऐहिकाऽऽग्निमकलोकद्वयात् प्रथयाः, अन्तराल एव भोगेषु विषण्णास्तिष्ठन्ति, न निवक्षितं पुण्डरीकोत्क्षेपणादिकं कार्यं प्रगाभयन्ति । इत्थयं न प्रथमपुरुषस्तञ्जीवतच्छरीर-वादी परिसमाप्त इति । इति प्रथमः पुरुषः । अथ द्वितीयपुरुषजातमधिकृत्याऽऽह—

अहावरे दोञ्चे पुरिसजाए पंच महब्भूतिएत्ति आहिज्जति, इह खलु पाईणं वा दाहिणं वा दाहिणं वा पडीणं वा उत्तरं वा संतेगतिया मणुस्सा भवंति अणुपुषेणं लोयं उववन्ना, तंजहा—आरिया वेगे अणारिया वेगे एवं जाव दुख्खा वेगे, तेसिं च णं महं एगे राया भवति [महया०] एवं चेव निरवसेसं जाव सेणावतिपुत्ता, तेसिं च णं एगतिए सद्धी भवति । कामं तं समणा य माहणा य पहारिंसु गमणाए । तत्थऽद्वयरेणं धम्मणेणं पन्नत्तारो वयमिमेणं धम्मणेणं पन्नवइस्सामो, से एवमायाणह भयंतारो ! जहा मए एस धम्मे सुअवखाए सुपन्नत्ते भवति ।

व्याख्या—इह खलु द्वितीयः पुरुषजातः पञ्चमिः [भूतैः] पृथिव्यन्तेजोवाय्वाकाशैश्वरति पञ्चभूतिकः, स च सौख्य-
मतात्मन्वी । स प्रथमपुरुषवद्यावद्राजममागत्य स्वीयं घर्भे यथा प्रकाशयति तथा [दर्शयितुमा] इ—

इह खलु पंच महबभूता, जेहिं नो किज्जति किरियाति वा अकिरियाति वा, सुकडेति वा दुक्कडेति
वा, कट्टाणएति वा पावएति वा, साहूति वा असाहूति वा, सिद्धिंति वा असिद्धिंति वा, निरएति वा
अनिरएति वा, इति [अवि] अंतसो तणमातमवि । तं पिहुद्देसेणं पुढो भूतसमवातं जाणेज्जा, तंजहा—

व्याख्या—‘ इह ’ द्वितीयपुरुषवक्तव्याधिकारे, खलु शब्दो वाक्यालङ्कारे, पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि विद्यन्ते ।
तेषां च सर्वव्यापितया अभ्युपगमान्महत्त्वं, पञ्चैव, परस्य पृष्ठस्य क्रियाकर्तृत्वेनानभ्युपगमात् । पञ्च भूतानि कार्यकारीणि,
न कोऽपि पृष्ठः पदार्थोऽस्ति । साहूत्यानां हि मते पंच महाभूतान्येव सर्वक्रियाकारीणि, न कोऽपि पृष्ठः आत्माख्यः पदार्थः,
स तु किमपि न करोति, यतस्तन्मतं—“ अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः । अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्म,
आत्मा कापिलदर्शने ॥ १५ ॥ ” साहूत्या एवं वदन्ति—पञ्चभूतैरभ्युपगम्यमानैर्नो—ऽस्माकं ‘ क्रिया ’ परिस्पन्दात्मिका
त्रैष्टारूपा [अक्रिया वा—निर्व्यापारतया स्थितिरूपा] क्रियते, तथाहि—सौख्यानां दर्शनं मत्स्वरजस्तमोरूपा प्रकृतिः सर्वा
अर्थक्रियाः करोति, पुरुषः केवलमुपयुक्ते, तस्याश्च प्रकृतेर्भूतात्मिकायाः सत्स्वरजस्तमसां चयापचयाभ्यां क्रियाऽक्रिये स्याता-
मिति कृत्वा भूतैर्मय एव क्रियादीनि प्रवर्तन्ते, भूतव्यतिरेकेणापरस्याभावादिति भावः । तथा सुकृतं सत्स्वगुणाधिक्येन भवति

तथा वरेण अनिष्ठाग्नितत्त्वानि, तथाऽऽकृतानि—न केचनित्थानि किञ्चते, अथेन्द्रसदृशीद्विभ्रसापसिन्धारेण निष्पन्नत्वात् ।
 तथा न पदरक्तविभाषि, कर्तृकरणक्यापारसाभ्यानि न भवन्तीत्यर्थः, तथा परक्यापारसाभ्यतया ' नो ' जेन कृतकानि, न
 अपेक्षितपरक्यापारस्वभावानि, विश्रसापसिन्धारेण निष्पन्नत्वात्कृतकव्यपदेश्यादि न भवन्ति । तथा अनाद्यनिभूतानि, अम-
 न्यानि—अत्रयकार्ग्यकारिणि, तथा न विधेते ' पुरोहितः ' कार्ये पति पनर्त्तगिता गेपो साध्यपुरोहितानि, तथा ' स्वतन्त्राणि '
 स्वामीनानि, तथा ' आभूतानि ' नित्यानि, तदेवभूतानि पक्ष महाभूतान्यात्म्यानि ज्ञातव्यानि । एके पुनरेवमाह—

सतो णत्थि यिणारो अरातो णत्थि संभो । पृत्तापत्ताण ओमकाम्, पृत्तापत्ताण अत्थिरकाम्,
 पृत्तापत्ताण सभलोप्, पत्तं सुत्तं लोगस्स करणयाम् । अणि अंतरो तणसाभयमणि ।

व्याख्या—तथा सौख्यागिणारेण ' सतो ' विद्यमानस्य भवान्भवेत्तस्मिन्निष्ठागतत्वात्, अतः ' अषविषाणाभवेत्तस्मि
 ' सख्या ' समुत्पन्निरस्ति, अतः सौख्या आत्मानः कार्यकारित्वं न पश्यन्ते । गन्तव्या विद्यमानः कर्तृ श्मश्रुतेः समुत्पा-
 दयति, अत आत्मा अकर्तृ निर्गुण इति । अतः सौख्या एवं बद्धि पृत्तापत्तेन जीमकाणे, भूत-पक्ष महाभूतानि, तथा
 पृत्तापत्तेन—भूतास्तित्वात्पाम पृत्तास्तित्वात्, नापरः कश्चित्तीर्णिकाभिधेयः पदार्थोऽस्ति । पृत्तापत्तेन सभलोपः, पक्ष महाभूतानि
 ओमनिभूतो ' मूल्यानि ' प्रपानकारणाभ्येतान्येन आनीति । भूतान्येवान्तःकस्थानमाभयणि कार्यं कर्तव्यम्, पक्ष महाभूतैश्च
 परस्य करणात्प्रभावादिति । अथ स चेवंवाद्येकभास्येनोर्ध्वचित्कस्त्वान्दन्तम आत्मनोऽस्यसमाप्तसद्व्यभिचारेण नास्या पापकार्य-

एवं तेऽनार्या अनार्यकर्मकारित्वाद्विरुद्धं मार्गं विप्रतिपन्नाः ' तं सदृहमाणा ' तमात्मीयमेव कुमतं पञ्च महाभूतात्मकं श्रद्धधानास्तमेव च सत्यमित्येवं ' प्रतीयन्तः ' प्रतिपद्यमानास्तमेव स्वपक्षं रोचयन्तस्तद्धर्मस्याऽऽख्यातारं प्रशंसयन्तः ' स्वाख्यातो धर्मो भवता, अस्माकमयं धर्मोऽत्यन्तमभिप्रेतः, सावधानुष्ठानेनाप्यधर्मो न भवतीत्यध्यवसायिनः स्त्रीकामेषु मूर्च्छिताः, इत्येवं पूर्ववन्नेयं, यावदन्तरे काममोगेषु विपण्णाः ऐहिकामुष्मिकोभयकार्यभ्रष्टाः नात्म[नः]त्राणाय नापि परेषामिति। एवं द्वितीयः पुरुषजातः पञ्च महाभूताभ्युपगमिको व्याख्यात इति, साम्प्रतं तृतीयपुरुषं ईश्वरकारणिकमधिकृत्याऽऽह—

अहात्रे तच्चे पुरिसजाए ईसरकारणिएत्ति आहिज्जति, इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया मणुस्सा भवंति अणुपुवेणं लोयं. उववन्ना, तंजहा—आरिया वेगे, जाव तेसिं च णं महंते एगे राया भवति जाव सेणावतिपुत्ता, एतेसिं च णं एगतीए सईी भवति । कामं तं समणा य माहणा य पहारिंसु गमणाए जाव जहा मए एस धम्ममे सुअक्खाए सुपन्नत्ते भवति ।

व्याख्या—तदेवमीश्वरकारणिक आत्माद्वैतवादी वा तृतीयः पुरुषजात आख्यायते । इह खलु पुरुषप्रस्तावे, खलु शब्दो वाक्यालङ्कारे, ग्राच्यादिषु दिक्ष्वन्यतरस्यां दिशि व्यवस्थितः कश्चिदेवं ब्रूयात्, तद्यथा—राजानमुद्दिश्य तावद्यावत्स्वाख्यातः सुप्रज्ञसो धम्मो भवति इत्यादि सर्वं पूर्ववदवगन्तव्यं । अथ य ईश्वरप्रणीतं जगदिदं मन्यते स कस्यापि राज्ञः समीपमागत्य आत्माभिप्रेतं च

इह स्वयं धर्म्य पुरिसादिना पुरिसात्तया पुरिसात्तया पुरिसात्तया पुरिसात्तया
पुरिसात्तया पुरिसात्तया पुरिसात्तया पुरिसात्तया पुरिसात्तया पुरिसात्तया पुरिसात्तया

वर्णनात्तया ' धर्म ' रसिधारे, अस्ति नान्यथात्तया, यथा अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा पूजादिना, यथा धर्म्य
प्राप्त्या नान्यथात्तया पुरिसात्तया धर्म्यकारिणा आत्मकारिणा च, तथा पूजात्तया, तथा पूजात्तया भूतिना, तथा
पूजात्तया, पूजात्तया, पूजात्तया, अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा पूजात्तया, तथा धर्म्य
धर्म्यत्तया यथायथा पूजात्तया धर्म्यत्तया, ते च धर्म्यत्तया अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया
अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया, अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया, अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया

ये अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया
अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया

वर्णनात्तया ' धर्म ' ति तच्छब्दार्थे । ' धर्म्य ' ति तच्छब्दार्थे । अत्यन्तान्येन-एवाम् यथायथा धर्म्यत्तया

यथा वत्पिप्लवं शरीरैकदेशभूतं न युक्तिशतेनापि शरीरात्पृथग्दर्शयितुं शक्यते, एवमेव ये धर्माश्चित्तनाचेतनरूपास्ते सर्वेऽपीश्वरकर्तृकाः, न ते ईश्वरात्पृथक्कर्तुं पार्यन्ते । पुनर्दृष्टान्तान्तरमाह—

से जहानामए अरई सिया सरीरे जाया सरीरे (अभि×)संबुह्हा सरीरे अभिसमन्नागया सरीरमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवामेव धम्मा[वि] पुरिसाइया जाव पुरिसमेवाभिभूय चिट्ठति ।

व्याख्या—तद्यथा नाम 'अरति'श्चित्तोद्देशगलक्षणा 'स्याइ' भवेत्, सा च शरीरे जातेत्यादि गण्डवन्नेया, दाष्टान्तिकेऽप्येवमेव सर्वे धर्माः पुरुषप्रभवा इत्यादि पूर्ववन्नेयम् । पुनर्दृष्टान्तमाह—

से जहानामए वम्मिए सिया पुढविजाए पुढविसंबुह्हे पुढविअभिसमन्नागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवामेव धम्मा[वि] पुरिसाइया जाव [पुरिसमेव] अभिभूय चिट्ठति ।

व्याख्या—यथा 'वल्मीकं' पृथ्वीविकाररूपं स्यात्तच्च पृथिव्यां जातं पृथिवीसम्बद्धम् पृथिव्यभिसमन्वागतं, पृथिवीमेवाऽभिसम्भूय तिष्ठति, एवमेव यदेतच्चेतनाचेतनरूपं तत्सर्वमीश्वरकारणिकमात्मविवर्त्तरूपं वा, नात्मनः पृथग्भवितुमर्हति । पृथिव्या वल्मीकवत् । तथा—

× दृढहत्यादशेषु नास्त्ययं शब्दः ।

से जहानामए रुक् सिं सिया पुढविजाए जाव पुढविसंबुहे पुढविअभिसमन्नागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवामेव धम्मा वि [पुरिसादिया] जाव [पुरिसमेव] अभिभूय चिट्ठति । से जहानामए पुक्खरिणी सिया* पुढविजाता जाव पुढविमेव अभिभूय चिट्ठति, एवामेव धम्मा वि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति, से जहानामए उदगपुक्खले सिया उदगजाए [जाव] उदगमेव अभिभूय चिट्ठति, एवामेव धम्मा [वि] पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति । से जहानामए उदगबुब्बुए सिया [उदगजाए जाव] उदगमेव (जाव×) अभिभूय चिट्ठइ, एवामेव धम्मा वि पुरिसा [दिया] जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठति ।

व्याख्या—एतत्सर्वं सुगमं, पूर्ववन्नेतव्याः सर्वेऽपि दृष्टान्ताः । एतावता यदीश्वरकृतत्वेनाभ्युपगम्यते तत्सर्वं तथ्यं,

* “ यथा नाम पुष्करिणीस्यात्—तडागरूपा भवेत् ” इति वृहद्दृत्तो । × नास्थय शब्दोऽत्र बृहद्दृत्त्यादर्शेषु ।

+ केवलं हालापुरीयप्रतिकृतावस्य सूत्रस्य व्याख्या ‘ से ’ (तद्) यथा नाम ‘ उदकपुक्कलं ’ प्रचुरपानीयं—उदकग्राचुर्यं तच्च ‘ तद्द्रर्मत्वात् ’ तत्स्वभावत्वाद्दुदकमेवाभिभूय तिष्ठति, एवं दार्ष्टान्तिकेऽपि ” एवम्भूता स्थानान्तरे लिगिताऽस्ति, परं पाश्चात्त्येन लेखकेन केनापि लिगिता मम्मन्व्यते, समस्ताना दृष्टान्तसूत्राणामेवम्भूताया व्याख्याया अनुपलम्भात् ।

अपरं मंत्रं सिध्यति तदाविर्भावयन्नाह—

जंपि य इमं समणाणं निगंथाणं उद्दिट्ठं षणियं वियंजियं दुवालसंगं गणिपिडगं, तंजहा—
आचारो सूयगडो जाव दिट्ठिवाओ, सबमेयं मिच्छा, ण एयं तहियं ण एयं अहातहियं

व्याख्या—यदपि चेदं प्रत्यक्षासन्नभूतं 'श्रमणानां' साधूनां 'उद्दिष्टं' तदर्थं प्रणीतं, व्यञ्जितं-प्रकटीकृतम् ।
द्वादशान्नं गणिपिटकं, तद्यथा-आचाराङ्गं यावद्दृष्टिवादः, सर्वमेतन्मिथ्या, अनीश्वरप्रणीतत्वात्, यदीश्वरप्रणीतं तदेव सत्य-
मन्यत्सर्वं सिध्यैव, एतदपि गणिपिटकं ईश्वरप्रणीतं न भवति, स्वेच्छया कल्पितं, तेन मिथ्या । अनया प्ररूपणया अभूतोद्भाव-
त्वमावेदितं । गणिपिटकं सर्वं दृष्टिनादपर्यन्तमतथ्यमपि तथ्यतया प्रतिपादयन्ति, अचौरे चीरत्ववत् असञ्चूतार्थारोपणं कुर्वन्ति
जैनाः । एतावता ईश्वरप्रणीतमेव तथ्यं नापरं किमपि । अथ यत्सत्यतया मन्यन्ते तदेवाह—

इमं सच्चं इमं तहितं इमं अहातहितं, [ते] एवं सन्नं कुवति ते एवं सन्नं संठावति, ते एवं
सन्नं सोवटुवयंति । तमेव ते तज्जाइयं दुक्खं णो तिउट्ठंति ।

व्याख्या—यदीश्वरप्रणीतं तदेव तथ्यं, तदेव यथातथ्यं, ते ईश्वरकारणिका एवं सञ्ज्ञां कुर्वन्ति, स्वदर्शनानुरागिणः सञ्ज्ञां
संस्थापयन्ति । एवम्भूतां सञ्ज्ञां वक्ष्यमाणनीत्या निर्युक्तिकामपि सुष्ठु सामीप्येन तथाऽऽग्रहितया तदभिमुखा युक्तीः
स्थापयन्ति, तत्र ईश्वरप्रणीतं सर्वं सचेतनचितनं जगदित्यादिप्ररूपणया तमेव तदभ्युपगमजातीयं दुःखहेतुत्वाद्दुःख-मष्टप्रकारं

कर्म न त्रोटयन्ति । अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तमाह—

सउणीपंजरं जहा, ते णो विप्पडिवेदंति तं जहा—किरियावाई वा जाव अणिरएति वा, एवामेव ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाई कामभोगाईं समारभंति भोयणाए, एवामेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना एवं सहहमाणा जाव इति णो हवाए णो पाराए, अंतरा कामभोगेसु विसन्नेत्ति । तच्चे पुरिसजाते ईसरकारणिएत्ति आहिते (सू० ११) ॥

व्याख्या—यथा ' शकुनिः ' पक्षिविशेषः पडारं नातिवर्त्तते, पौनःपुन्येन भ्रान्त्या तन्नैव वर्त्तते, एव तेऽपि एवम्भूता-भ्युपगमवादिनः कर्मबन्धनं ' नातिवर्त्तन्ते ' न ना त्रोटयन्ति । ते च स्वाग्रहाभिगानग्रहस्ता नैव दृक्ष्यमाणं ' निप्रतिवेदयन्ति ' न सम्यग् जानन्ति, तद्यथा—क्रियामक्रियां वा शोभनामशोभनां वा, यावदयं [अ] नरक इत्येवं सदसद्विवेकरहितत्वान्नान-धारयन्ति । एवमेव यथा कथञ्चित्ते विरूपरूपैः ' कर्मसमारम्भैर्नानाप्रकारैः सावधानुष्ठानैर्द्रव्योपार्जनोपायभूतैर्द्रव्यप्रदाया विरूपरूपा-बुद्धानुष्ठानं कामभोगान् समाचरन्ति [भोजनाय], इत्येवं ते अनार्या विरुद्धं मार्गं प्रतिपन्ना न सम्यग्गतादिनो भवन्ति । तदेवमीश्वरकर्तृत्वमात्माद्वैतपक्षश्च युक्तिभिर्विचार्यमाणो न कथञ्चित् घटां प्राञ्चति । अत्रैतन्मतनिरासे बहूक्तमस्ति- (तद्) बृहद्दीकातोऽनधारणीयं, अत्र ग्रन्थविस्तरभयात् लिखितमिति । एवं ते प्रतीयन्तः श्रद्धधानाश्च ' नो हृत्वाए नो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसन्न ' ति इत्ययं तृतीयः पुरुषजात ईश्वरकारणिक इति । असमञ्जसभाषितया त्यक्त्या

पूर्वसंयोगमप्राप्तो विवक्षितस्थानमन्तराल एव काममोगेषु मूर्च्छितो विषण इत्यवगन्तव्यमिति तृतीयः पुरुषजातः समाप्तः ।
अथ चतुर्थं पुरुषजातमधिकृत्याह—

अहावरे चउत्थे पुरिसजाए नियतिवाइएत्ति आहिज्जाति—इह खलु पाईणं [वा ४ तहेव जाव सेणावइपुत्ता वा, तेसिं च णं एगतीए सङ्की भवइ, कामं तं समणा य माहणाय संपहारिसु गमणाए जाव मए एस धम्ममे सुअक्खाए सुपन्नत्ते भवइ] ।

व्याख्या—अथ चतुर्थः पुरुषजातो नियतिवादिक आख्यायते, स तु नियतिवादी, (एवमाह—) नात्र कश्चित्कालेश्चरादिकं कारणं, नापि पुरुषकारः, तेषां नियतिबलादेवार्थसिद्धेर्नियतिरेव कारणं, उक्तञ्च—“ प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा । भूतानां महति कृतेऽपि हि यत्ने, नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥ ” इत्यादि । “ इह खलु पाईणं० ” इत्यादिको ग्रन्थः प्राग्ब्रूतव्यो, यावदेष. धम्मो नियतिवादरूपः स्वाख्यातः सुप्रज्ञप्तो भवतीति । स च नियतिवादी स्वाभ्युपगमं दर्शयितुमाह—

इह खलु दुवे पुरिसा भवंति—एगे पुरिसे किरियमातिक्खाति एगे पुरिसे णोकिरियमातिक्खाति, जे य पुरिसे किरियमाइक्खइ जे य पुरिसे नोकिरियमाइक्खइ, दोवि ते पुरिसा तुल्ला,

एगट्टा, [कारणमावन्ना] ।

व्याख्या—इहाऽस्मिन् जगति, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, द्वौ पुरुषौ भवतः, तत्रैकः क्रियामाह्वयति, क्रिया हि देशादेशान्तरावासिलक्षणा पुरुषस्य भवति, न कालेश्वरादिना प्रेरितस्य)ता(१) भवति, अपितु नियतिप्रेरितस्य, एवम-क्रियाऽपि, यदिवा क्रियावादमक्रियावादं च समाश्रितौ तौ द्वावपि नियत्यधीनत्वात्तुल्यौ । यदि पुनस्तौ स्वतन्त्रौ भवतस्तदा क्रियाऽक्रियाभेदान्न तुल्यौ स्यातां इत्यत एकार्थो, एककारणापन्नत्वादिति, नियतिवादमनियतिवादं च समाश्रिताविति भावः । उपलक्षणार्थत्वाच्चास्यान्योऽपि यः कश्चित् कालेश्वरादिकं पक्षान्तरमाश्रयति सोऽपि नियति-प्रेरित एव द्रष्टव्य इति ।

बाले पुण एवं विप्पडिवेदेति कारणमावन्नो—अहमंसि दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा, अहमेयमकासि, परो वा जं दुक्खति वा सोयति वा जूरति वा तिप्पइ वा पीडइ वा परितप्पइ वा, परो एवमकासि, एवं से बाले सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेति कारणमावन्नो । मेहावी पुण एवं विप्पडिवेदेति कारणमावन्नो—अहमंसि तु ामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा, णो अहं एयम-

कासि । परो वा जं दुक्खति वा जाव परितप्पइ वा नो परो एवमकासि, एवं से मेहावी सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेति कारणमावन्ने ।

व्याख्या—नियतिवाद्येवं प्ररूपयति—यो ' बालो ' मूर्खः स एवं जानाति यत्सुखदुःखाद्युत्पद्यते जन्तूनां तत्सर्वं काले-
 क्षरादिकृतं जायते । तद्यथा—योऽहमस्मि दुःखं—शारीरमानसमनुभवामि तथा ' सोयामि ' इष्टानिष्टविप्रयोग[संप्रयोग]कृतं
 शोकमनुभवामि तथा ' तिप्पामि ' शारीरबलात् क्षरामि तथा ' पीडामि ' सबाह्याभ्यन्तरया पीडया पीडामनुभवामि ।
 तथा ' परितप्पामि ' परितापमनुभवामि ' जूरयामि ' अनार्यकर्मणि प्रबुत्तमात्मानं गर्हामि, अनर्थावाप्तौ विद्मरयामि ।
 तदेवं यदहं सुखदुःखशोकादिकमनुभवामि तत्सर्वं मयैव परपीडयाऽल्लितं ममोदयमागतम् । तथा परोऽपि यत्सुखदुःखादिक-
 मनुभवति मयि वाऽऽपादयति तत्स्वयमेव कृतमिति दर्शयति—' परो वे ' त्यादि । तथा परोऽपि यन्मां दुःखयति शोचयति
 इत्यादि प्राग्वन्ध्येयं, तत्सर्वमहमकार्षम् । बालोऽञ्च एवं [वि]प्रतिवेदयति—जानीते । स्वकारणं वा परकारणं वा सर्वं दुःखादि-
 पुरुषाकारा[दि]कृतमिति जानीते, तदेवं नियतिवादी पुरुषाकारकारणवादिनो बालत्वमापाद्य स्वमतमाह ' मेहावी ' त्यादि,
 ' मेघावी ' नियतिवादपक्षाश्रयी एवं विप्रतिवेदयति—जानीते । ' कारणमापन्न ' इति नियतिरेव कारणं सु[खदुः]खाद्यनु-
 भवस्य । तद्यथा—योऽहमस्मि ' दुःखयामि ' शोचयामि तथा ' तिप्पामि ' ति क्षरामि पीडामनुभवामि परितापमनुभवामि,
 नाहमेवमकार्षं दुःखं, अपि तु नियतित एवैतन्मट्यागतं, न पुरुषाकारादिकृतं, यतो—नहि कस्यचिदात्मा अनिष्टो, येनानिष्टा

दृष्टान्तेष्वपि कियत्तु यथास्यत । निगम्येवत्या अन्तिच्छत्रिणि नः कायेन येन दृष्टी मनन । काममप्यप्येव हनि यत्तयेन-
 मायेवन्ती(या)यत्तु । एवं च नियन्तवती इषं युक्तकारं पतिव्यय । अथ । नियन्तव्यासमणन मन्तव्यवृत्तौ यत्तव्यं यत्त
 कार्यां च दृष्टान्तेष्वपि कियत्तु यथास्यत । निगम्येवत्या अन्तिच्छत्रिणि नः कायेन येन दृष्टी मनन । काममप्यप्येव हनि यत्तयेन-
 मायेवन्ती(या)यत्तु । एवं च नियन्तवती इषं युक्तकारं पतिव्यय । अथ । नियन्तव्यासमणन मन्तव्यवृत्तौ यत्तव्यं यत्त
 कार्यां च दृष्टान्तेष्वपि कियत्तु यथास्यत । निगम्येवत्या अन्तिच्छत्रिणि नः कायेन येन दृष्टी मनन । काममप्यप्येव हनि यत्तयेन-
 मायेवन्ती(या)यत्तु । एवं च नियन्तवती इषं युक्तकारं पतिव्यय । अथ । नियन्तव्यासमणन मन्तव्यवृत्तौ यत्तव्यं यत्त

ये येसि—मह्यं ता ४ ते नराश्रयम यथा ते एवं संशयमामच्छन्ति, ते एवं नियन्तव्या-
 यामान्ति, ते एवं विन्धमामामच्छन्ति, ते एवं विद्यामामामच्छन्ति, ते एवं संशयमंति उच्छेदं ते
 एवं विद्यमंतिच्छन्ति । ते अथा—

व्याख्या—शेखरे नियन्तव्यादी ' वीथि ' अविपादयामि, ये क्वचन पाठ्यान्तु विद्यु यथाः क्वचनयम प्राणिनयम
 सन्तयेनं नियन्ति प्रतीक्षासिद्धिगतीरमस्वप्नयामच्छन्ति, नान्येन केनचित्कर्मोक्तिना अतीरं प्राणन्ते, तथा पाठ-
 कुमार—शेखरे—व्यथित—वृत्तापस्थादिकं विधिं यथां नियन्ति प्रत्यावृत्ति, तथा नियन्ति प्र ' विन्धं ' दाशिरावृत्तय
 यानयन्तव्यवृत्ति, तथा नियन्ति प्र ' विन्धं ' अथवापिच्छेपं क्वचनकारणवृत्तामनकत्रयमंते येमन्तेकादिकं
 वीथिमपामामच्छन्ति । नदंते ने प्राणिनयामा व्यापरा ' एवं ' वीथिमपि यन्ति—विद्यमप्यप्याः यानयन्त-

विधानमाजो भवन्ति । तदुत्प्रेक्षया—नियतिवादोत्प्रेक्षया यत्किञ्चनकारितया परलोकमीरवो नैतद्विप्रतिवेदयन्ति—जानन्ति ।
तदेवाऽह—

किरियाति वा जाव निरएत्ति वा अणिरएत्ति वा, एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरू-
वरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भोयणाए । एवामेव ते अणारिया विष्पडिवन्ना तं सद्वहमाणा
जाव इति ते णो हवाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसन्ना । चउत्थे पुरिसजाते णियइवातिए
त्ति आहि[ए]ज्जति ।

व्याख्या—ते नियतिवादिनो नियतिपक्षमेवाश्रिताः नान्यत्किमपि विदन्ति—क्रियामक्रियां सिद्धिमसिद्धिं चेत्यादि
न जानन्ति । नियतिमेवाश्रित्य तमेव निर्युक्तिकं नियतिवादं श्रद्धानास्तमेव प्रतीयन्त इत्यादि तावन्नयेयं यावदन्तरा
कामभोगेषु विषणा आत्मानमन्यांश्चोद्धर्तुमशक्ताः ऐहिकाश्रुष्मिकाद्गृष्टा मुक्तिमप्राप्ता अन्तराल एव संसारपङ्के मग्नाः
[पद्मवर]पुण्डरीकोद्धरणसमर्थाः सन्त एवमेवावतिष्ठन्ते इति चतुर्थः पुरुषजातः समाप्त इति । एतावता चतुर्थः पुरुषो
नियतिपक्षाश्रित उक्तः । उपसञ्जिघृक्षुराह—

इच्छेते चत्तारि पुरिसजाता णाणापन्ना णाणाच्छंदा णाणासीला णाणादिट्ठी णाणारुई नाणा-

वेगे x तेसिं च णं खेत्तवत्थूणि परिग्गहियाणि भवंति, तं जहा-अप्पयरा वा सुज्जयरा वा x, तेसिं च णं जणजाणवयाइं परिग्गहियाइं भवंति, तं जहा-अप्पयरा वा सुज्जयरा वा, तहप्पगारेहिं कुलेहिं आगम्म अभिभूय एगे भिक्खायरियाए समुट्ठिता संतो वि एगे णायओ [अणायओ] य उवगरणं च विष्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता, असतो वा [वि] णायओ य अणायओ य उवगरणं च विष्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता, [जे ते सतो वा असतो वा णायओ य अणायओ य उवगरणं च विष्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता] पुव्वमेव तेहिं णायं भवति, तं जहा—

न्याख्या—यादृक्कामभोगेष्व(ना)सक्तः सन्नन्तरा नावसीदति पद्मवरपुण्डरीकोद्धरणाय च समर्थो भवति तदेतदहं ब्रवीमि—प्राचीनादिक्रामन्यतरां दिशशुद्ध्य एके केचन मनुष्याः सन्ति, आर्याऽनार्याः उच्चैर्गोत्राः * ‘कायवन्तः’ प्रांशवः ‘द्रुत्वाः’ वामनाः * सुवर्णाः दुर्वर्णाः सुरूपाः कुरूपाः, एके केचन कर्मपरवशा भवन्ति, तेषां च क्षेत्राणि वास्तूनि—[गुहाणि]

x x नास्येतच्चिह्नान्तर्गतो मूलपाठः सद्यत्तिकमुद्रितप्रतिषु, वृत्तिस्तु विहिता वृत्तिकृतपूज्यैः ।

* एतच्चिह्नान्तर्गतो वृत्तिपाठः “ कुरूपाः ” इत्यतोऽनन्तरमस्ति सर्वास्वपि दीपिकाप्रतिषु, परं सूत्रानुसारतो युज्यतेऽत्रैवातो-

ऽत्र नियोजितः ।

स्वतोच्छ्रिताकीर्तिपरिपुटीवादि भवन्ति, तादृश विभागसिद्ध अव्ययवाणि श्लोकाः । प्रभूत जनानि वा भवन्ति, तोषागेष मन्त्र-
 । आन भिदा परिपुटीना भवन्ति, तेऽव्ययत्वता अभूतत्वा वा भवेयत्वता तेषु चाऽऽद्योविबिजोपानविशिष्टेषु तथाभकारेषु
 छन्दोव्ययान्म एव भूतानि प्रदाति अन्वो तथाभकारेषु छन्दसु वा आभन्म जन्म लब्धम् अभिभूय च विषयकथानादीन् परी
 ध्मोपराभवि वा सम्यग्बुद्धयन्वित्वाय भवन्तः पुटीत्वा एकै केचन तथाविधमवगन्तुं शिशाचर्याभिः अशुल्यतास्तथा 'यतो'
 विषयप्रतिपत्ति वा 'एकै' केचन पदार्थसोपिता 'क्षालीय' 'राजधान्य' 'परीम' ज्ञातव्यप्रकारणि च
 कामभोभक्तिं धनधान्यादिसमाधिकं विविध मन्त्रेण 'सित्वा' 'स्यत्वा' शिशाचर्याभिः अशुल्यता । अस्तौ वा पाली(व्यपत्ती)
 व्युत्कर्णं च विभाज्य विभाज्यर्थाद्यैके केचनपत्रस्य सवविभवाः सशुल्यता, अ ते पूर्वोक्तविजोपानविशिष्टा शिशाचर्याया
 मध्यस्थता 'पुटीय' भवन्त्यामन्त्रकारेण एव तेरेतत् कानं भवति, तन्मया

इह स्वदुःखिरेषु अद्यमदं ममदुःखं एव विपरीदितेति, तं अज्ञा स्वतं मे स्वदुःखे मे शिरानं
 मे सुखदां मे धनं मे धनं मे कर्षं मे दूरीं मे, विपुलधनकामण्यमप्राप्तिर्गोतिथरंस्वरेल्यमवन्त
 एतदप्यपरितरापरवित्तं मे, सहा मे क्वन्ता मे मंधा मे रसा मे धारा मे, एते स्वदुःखं मम कामभोभा
 आहं स्वदुःखितेरेषु । एते मेक्षाली प्रवर्गिनः अपगणो एवं सार्धविजोपान, तं अज्ञा-

व्याख्या - इह अर्पति, स्वदुःखीकामण्यरे, अन्वयस्वपुल्यवियय गणैतद्विभाग्य भविष्यतीत्येवमर्थो भवन्तः अतिपण्य

प्रगिप्रतिपत्नी ' प्रोदयति ' जानाति, यथा-क्षेत्रं ' वास्तु ' गृहं निरण्यं गुणानं धान्यं कौस्यं दृष्यं [तथा] विपुलधनकनक-
 रत्नमणिमौक्तिककलाशिलाप्रवालरत्नरत्नादिकं गत्वारं ' सापतेयं ' ब्रह्मत्रातं गर्भं मे, तन ' मे ' समोपगोपाय
 तदियति । तथा शब्दाः रूपानि गन्धाः रसाः स्पर्शाः, एते तेषु स्वलु मे कामगोपाय तदियन्ति, अहमभ्येषा योगक्षेपार्थं
 प्रगिप्रियाति, इत्येवं गम्प्रथार्यं पूर्वोवासानं विज्ञानीया-क्ष्यं यथालोचयेत्तथा—

इह स्वलु मम अन्नयरे [दुःखे] रोगातंके समुत्पजेजा अणिट्टे अकंते अत्पिण् अस्सुभे अम-
 णुत्ते असणामे दुःखेणो सुहे सेहंता, भयंतारो ! कामभोगा ! इमं मम अन्नतरं दुःखं रोगायंकं प-
 रियाइयह, अणिट्टं अकंतं जाव दुःखं णो सुहं, ताऽहं दुःखामि वा सोयामि वा जूरामि वा
 तिष्पामि वा पीडामि वा परितष्पामि वा इमाओ मं अन्नयराओ दुखाओ रोगातंकाओ परिमोयह,
 अणिट्टाओ जाव असणामाओ दुःखाओ, णो सुहाओ, एवं नो लच्छपुवं भवति ।

व्याख्या—' इह ' संगारे, स्वल्पधारणे । ' इह ' गनुण्यपथे ममान्यतरुःखं-धिरोचेदनादिकं ' आतङ्को ' वा आशु-
 भीतिव्यापहारी शूलादिकः समुत्पद्यते । कीदृशः ? अनिष्टः अक्रान्तः अप्रियः अशुभः अमनोद्यः अवनामः दुःखः, दुःख-
 हेतुत्वान् ' णो सुहं ' सुखंयेनाप्यस्पृष्टः, एवंविधः आतङ्क आयाति तदा कामगोपाय प्रत्येवं वक्ति, यथा—' इहं ' इति खेदे,
 तथात्रातारो मयं क्षेत्रवास्तुधिरण्यसुयण्णधनधान्यादिकाः परिग्रहविशेषाः, तथा शब्दादयो वा विषयाः, हे भ[गि]वन्तः !

ताऽहं दुःखं । मिवा सोयामि वा जाव परितः । मिवा, इमाओ मं यराओ [दुःखं] रोगायं । ओ
 परिमोएह णिट्ठाओ । वणो हा । एवामेव नो पुवं भवइ । तेसिं वा वि भयंताराणं म
 णाययाणं अये दुक्खे रोते सुप्पे । णिट्ठे जाव णो सुहे, हंता अहमेतेसिं भयंताराणं
 णाययाणं इमं अन्नयरं दुक्खं रोगात्तं परिआइयासि अणिट्ठं जाव णो सुहं, मा मे दुक्खंतु वा । व
 मा मे रित्त्तं वा], इमा [णं] अन्नयराओ दुःखं रोयां । गो परिमोएमि णिट्ठा । व
 णो हाओ । एवामेव नो पुवं भवति—अन्नस्स दुक्खं अन्नो नो परिआदियति अन्ने क(डं)तं
 न्नो नो पडिसंवेदति, पत्तेयं पत्तेयं मरति पत्तेयं चयति पत्तेयं उववज्जति पत्तेयं झंझा
 पत्तेयं सन्ना पत्तेयं म ।, एवं विवेदणा, इति लु नातिसंजोगा णो ताणाए वा सरणाए वा,
 पुरिसे य एगया विं नातिसंजोए विप्पजहति नातिसंजोगा वा एगया पुविं पुरिसं विप्पजहति ।
 अलु नातिसंजोगा । हंसि, किमंग पुण वयं मन्नेहिं णातिसंगेहिं सुच्छामो ?

इति संखाए णं वयं नातिसंजोगं विष्पजहिस्सामो इति * ।

व्याख्या—‘ इह ’ अस्मिन् भवे मम वर्त्तमानस्य अनिष्टादिविशेषणविशिष्टो दुःखातङ्कः समुत्पद्येत, ततोऽसौ तदुःख-
दुःखितो ज्ञातीनेत्रमर्थथयेत्, तद्यथा-इदं समान्यतरं दुःखातङ्कं समुत्पन्नं परिगृहीत यूयं, अहमनेन दुःखातङ्केन पीडि-
तोऽस्मि, अतोऽमुष्मान्मां परिभोचयत यूयमिति । न चैतत्तेन दुःखितेन लब्धपूर्वं भवति, न हि ते ज्ञातयस्तं दुःखान्मोचयि-
तुम्लमिति भावः, नाप्यसौ तेषां दुःखमोचनायालमिति । ‘ तेसिं वा वि भयंताराणं मम नाययाणं’मित्यादि
मर्षं प्राग्बधोजनीयं, यावदेवं नो लब्धपूर्वं भवतीति । किमित्येवं नो लब्धपूर्वं भवतीत्याह—‘ अन्नस्स दुक्खं नो अन्नो
परियादियह ’इत्यादि, सर्वस्यैव संसारोदरविवरवर्त्तिनोऽसुमतः स्वकृतकर्मोदयाद्यदुःखमुत्पद्यते तदन्यस्य दुःखमन्यो माता-
पित्रादिको न पर्यादेत्ते तस्मात्पुत्रादेर्दुःखेनात्यन्तं पीडिताः स्वजना नापि तद्दुःखमात्मनि कर्तुंमलं । किमित्येवमाशङ्क्याह—
‘ अन्नेण कइं अन्नो नो पडिसंवेदेति ’ अन्येन जन्तुना मोहवशेन यत्कृतं कर्म तदन्यः प्राणी नो प्रतिसंवेदयति-नानुभवति,
तदनुभवने ह्यकृतागमकृतनाशौ स्यातां, न चेसौ युक्तिसंगतौ, अतो यद्येन कृतं तत्स एवानुभवति, यस्मात्स्वकृतकर्मफलेश्वरा
जन्तवस्तस्मात् ‘ पत्तेयं जायति पत्तेयं मरति ’ इत्यादि, सर्वोऽपि प्राणी प्रत्येकं जायते प्रत्येकं च म्रियते, यतः—‘ एकस्य
जन्ममरणे, गतयश्च शुभाशुभा भवावर्त्ते । तस्मादाकालिकहित-मेकैनेवात्मनः कार्यम् ॥ १ ॥ ’ इति । तथा

* नास्त्येप शब्दो मुद्रितासु सधृत्तिकप्रतिषु हर्षकुलीयदीपिकायामपि ।

प्रत्येकं [क्षेत्रवास्तु] हिरण्यसुवर्णादिकं परिग्रहं शब्दार्दींश्च विषयान्मातापितृपुत्रकलत्रादिकं [च] त्यजति । प्रत्येकग्रुपपद्यते, प्रत्येकं ' श्रृंक्षा ' कलहः कपायाश्च प्रत्येकं मन्द-तीव्रतया मष्टुत्पद्यन्ते । तथा प्रत्येकं ' सञ्ज्ञा ' अर्थपरिच्छिन्धिः, माऽपि मन्दमन्दतरपटुतरभेदात्प्रत्येकग्रुपजायते । सर्वज्ञादारवत्स्तरतमयोगेन मतेर्ब्यनस्थितन्नात् । तथा प्रत्येकं ' मननं ' पर्यालोचनं तथा + प्रत्येकमेव सुखदुःखानुपानः । उप[सं]जिघृक्षुराह— ' इति नल्लु नातिसंज्ञोना नो ताणाण वा मरणाण वा ' इति पूर्वोक्तप्रकारेण, यतो नान्येन कृतमन्यः प्रतिसंवेदयते प्रत्येकं [च] जातिजरागमणादिकं, ततः खल्वमी ज्ञातिसंयोगाः संसारेऽत्यन्तपीडितस्य तदुद्धारणे न त्राणाय नापि क्षरणाय । किमिति ? गतः पुरुष एकदा क्रोधोदधेन ज्ञातिसंयोगान् ' विग्रजहाति ' त्यजति स्वजना वा तदनाचारदर्शनतस्तं पुरुषं त्यजन्ति । तदेवं व्यवस्थिते एनं भागयेत्—खल्वमी ज्ञातिसंयोगा मत्तो भिन्ना, एभ्यश्चाहमन्यः । ततः किमन्यै[रन्यै] ज्ञातिसंयोगैर्मूर्च्छां कुर्मः ? न तेषु मूर्च्छां क्रियमाणा न्याय्येत्येवं ' संख्याय ' ज्ञात्वा चयमृत्पत्रवैराग्या ज्ञातिसंयोगौस्त्यक्ष्याम इत्येवं ये कृताध्ययसायिनस्ते ' विज्ञाः ' पंडिताः, ते निदितवेथा गचन्तीति । साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वैराग्योत्पत्तिकारणमाह—

से मेहावी जाणिजा बाहिरगमेयं, इणमेव उवणीयतराणं, तंजहा-हत्था मे पाया मे बाहा मे ऊरू मे उदरं मे सीसं मे सीलं मे आऊ मे बलं मे वण्णो मे तथा मे छाया मे सोयं मे चक्खू मे घाणं मे

— " प्रत्येकमेव ' विष्णु ' चि विद्वान्, तथा " इति शुद्धवृत्तौ ।

जिबभा मे फासा मे ममातिज्जाति वयाओ पडिजूरति, तंजहा-आऊओ बलाओ वन्नाओ तयाओ
 छायाओ सोयाओ जाव फासाओ, सुसंधिता संधी विसंधी हवंति । वलि[य]तरंगे गाए भवति ।
 किण्हा केसा पलिया भवंति । तंजहा-जंपि य इमं सरिरं उरालं आहारोवचियं, एयंपि य
 अणुपुषेणं विप्पजाहियवं भविस्सति । एयं संखाए से भिक्खू भिक्खायरियाए समुट्ठिए दुहओ
 लोगं जाणेज्जा, [तंजहा-] जीवा चेव अजीवा चेव, तसा चेव थावरा चेव (सू. १३) ।

व्याख्या—स मेधावी एतद्वक्ष्यमाणं जानीयात्, तद्यथा-बाह्यतरमेतज्ज्ञातिसम्बन्धनमिदं, इदमुपनीततर-मासन्नतरं,
 शरीरावयवानां आसन्नतरत्वात् । तद्यथा-हस्तौ मे पादौ मे पद्मगर्भमुकुमालौ, नान्यस्य कस्यापीदृशावित्यादि । शीर्षं मे
 उदरं मे शीलं मे आयुर्मे वर्णबलत्ववाछायाश्रोत्रचक्षुर्नासिकाजिह्वास्पर्शनेन्द्रियमित्याद्यंगोपाङ्गाः सर्वेऽपि सुन्दरतराः,
 इत्येवं 'ममाति' ममी करोति, यादृक् मे न तादृगन्यस्येति भावः । एतच्च हस्तपादादिकं स्पर्शनेन्द्रियपर्यवसानं वयसः
 परिणामात्कालकृतावस्थाविशेषात् 'परिजूरइ'ति परिजीर्यते-जीर्णतां याति, प्रतिक्षणं विशरारुतां याति । तस्मिंश्च
 प्रतिक्षणं विशीर्यति शरीरे प्रतिसमयं प्राण्येतस्माच्छश्यते, तद्यथा-आयुषः पूर्वनिबद्धात्समयादिहान्या अपचीयते, आबीची-
 मरणेन प्रतिसमयं मरणाभ्युपगमात् । तथा बलादपचीयते, तथाहि-यौवनावस्थायाश्चयवमाने शरीरके प्रतिक्षणं शिथिली-

नुष्ठानेन वा 'अनुपस्थिताः' सम्यगुत्थानमकृतवन्तो येऽपि कथञ्चिद्धर्मकरणयोत्थितास्तैस्पृहिष्टमोजित्वात्सावधानुष्ठान-
परत्वाच्च गृहस्थकल्पा एवेति । [साम्प्रतष्टुपसंहरति-]

जे खलु गारत्था सारंभा सपरिग्गहा, संतेगइया समणा माहणा वि सारंभा सपरिग्गहा,
दुहतो पावाइं कुंबंति, इति संखाए दोहि वि अंतेहिं अदिस्समाणो इति भिक्खू रीएज्जा ।

व्याख्या—ये इमे गृहस्थादयस्ते द्विधाऽपि मारम्भसपरिग्रहत्वाभ्यामुभाभ्यामपि पापान्शुपाददते, यदि वा राग-
द्वेषाभ्यां यदि वा गृहस्थप्रव्रज्यापर्यायाभ्यां उमाभ्यां पापानि कुर्वत इत्येवं 'संख्याय' ज्ञात्वा द्वयोरप्यन्तयो[रारम्भ-
परिग्रहयो]रागद्वेषयोर्वा अदृश्यमानो भिक्षुरनवधाहारभोजी सत्संयमानुष्ठाने 'रीयेत' प्रवर्त्तत ।

से वेमि— पाईणं वा ४ जाव एवं से परिन्नायकम्मे, एवं से वियथ [ववेय]कम्मे । एवं से
त्रियंतकरए भवतीति मक्खायं (सू. १४)

व्याख्या—'से वेमि' तदहमधिकृतमेवार्थं विशेषिततरं सोपपत्तिकं ब्रवीमि—प्रज्ञापकापेक्षया प्रव्यादिकाया दिशो-
ऽन्यतरस्याः समायातः—स भिक्षुर्द्वयोरप्यन्तयोरदृश्यमानतया सत्संयमे रीयमाणः सत्त्वमनन्तरोक्तेन प्रकारेण ज्ञपरिज्ञया
ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय+ कर्मणामन्तकृद्भवति । अनेन प्रकारेण संसारस्याप्यन्तकृद्भवतीत्येतत्तीर्थ-

+ "परिज्ञातकर्मा भवति, पुनरपि 'एवमिति परिज्ञातकर्मत्वाद्द्वयपेतकर्मा भवति—अपूर्वस्याबन्धको भवतीत्यर्थः, पुनरेवमित्य-

मिज्जमाणा वा उद्विज्जमाणा वा जाव लोसुखवणमायमत्रि हिंसाकारणं दुक्खं भयं पडिसंवेदंति,
 एवं नच्चा सब्बे पाणा न हंतवा न अज्जावेयवा न परियावेयवा न उवद्वेयवा । से बेमि—

व्याख्या—‘ तत्रे ’ति कर्मबन्धप्रस्तावे खलु भगवता पङ्जीवनिकाया हेतुत्वेनोपन्यस्ताः, पृथिवीकायो यावन्नसकाय इति । तेषां च पीड्यमानानां यथा दुःखमुत्पद्यते तथा स्वसंविच्चिसिद्धेन दृष्टान्तेन दर्शयितुमाह—यथा नाम मम ‘ असांत ’ दुःखमुत्पद्यते तथा तेषामपीति । तद्यथा—दण्डेन अस्थना मुष्टिना ‘ लेलुना ’ लोष्ठेन कपालेन ‘ आकोट्यमानस्य ’ सङ्कोच्यमानस्य हन्यमानस्य तर्ज्यमानस्य तथा ‘ उपद्राव्यमानस्य ’ परिताप्यमानस्य तथा ‘ अपद्राव्यमानस्य ’ च्यमानस्य यावच्छोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकरं दुःखं भयं च यन्मयि क्रियते तत्सर्वमहं संवेदयामीत्येवं जानीहि । तथा मार्यमाणस्य यावच्छोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकरं दुःखं भयं च यन्मयि क्रियते तत्सर्वमहं संवेदयामीत्येवं जानीहि । तथा सर्वे प्राणा जीवा भूतानि सन्ना, एतेषां दण्डादिनाऽऽकुट्यमानानां यावच्छोमोत्खननमात्रमपि दुःखं हिंसाकरं भयं चोत्पन्नं तेऽपि प्राणिनः सर्वेऽपि ‘ प्रतिभवेदयन्ति ’ साक्षादनुभवन्तीत्येवमात्मोपमया पीड्यमानानां जन्तूनां यतो दुःखमुत्पद्यते, अतः सर्वेऽपि प्राणिनो न हन्तव्या न व्यापादयितव्या ‘ न आन्नापयितव्या ’ न बलात्कारेण व्यापारे प्रयोक्तव्यास्तथा न परिग्राह्या न परितापयितव्याः नापद्रावयितव्याः । सोऽहं ब्रवीमि एतन्न स्वमनीषिकया, किन्तु सर्वतीर्थकराज्ञयेति [दर्शयति]—
 जे[य] अतीया जे[य] पडुप्पन्ना जे[य] आगमिस्सा अरिहंता भगवंतो, ते सब्बे एवमाइ-
 क्खंति एवं भासंति एवं पन्नविंति एवं परूविंति—सब्बे पाणा जाव सब्बे सत्ता ण हंतवा जाव ण उवद्व-

इमेण मे दिष्टेण वा सुएण वा सुएण वा विन्नाएण वा इमेण वा सुचरियतवनियमबंभचेर-
 वासेणं इमेण वा जायामायावत्तिएणं धम्मेणं इओ चुए पिच्चा देवे सिया, कामभोगाण वसवत्ती
 सिद्धे वा अटुक्खमसुभे ।

व्याख्या—(+ एतज्जन्मकृतस्य तपसः फलं आमर्षौषध्यादिलिखिसम्प्राप्त्या दृष्टं ।) अनेन तपोनियमब्रह्मचर्यादि
 धर्मकरणीयेन इतो मृतो भवान्तरे देवो भूयासं एवंविधामाशंसां न करोति, अशेषकर्मवियुतो वा सिद्ध ' अटुःख अशुम
 शुमाशुमकर्मप्रकृत्यपेक्षया, एतावता मध्यस्थः स्यामहं इत्येवंविधामाशंसां न करोति । तदकरणे कारणमाह—

एत्थ वि सिया एत्थ वि नो सिया । से भिक्खू सदेहिं अमुच्छिए रूवेहिं* अमुच्छिए रसेहिं अमु-

+ एतस्मिन्नद्धचन्द्राकारचिन्हमध्यवर्त्तिपाठस्थाने निर्देक्ष्यमाणः पाठोऽस्ति बृहद्भूतौ—“ इमेण मे—इत्यादि, अस्मिन्नेव जन्मन्य-
 मुना विशिष्टतपस्वरणफलेन दृष्टेनामर्षौषध्यादिना तथा पारलौकिकेन च श्रुतेनार्द्रकघम्भिल्लब्रह्मइत्तादीनां विशिष्टतपस्वरणफलेन, तथा
 ' मएण व ' ति ' मन ज्ञाने ' जातिस्मरणादिना ज्ञानेन तथाऽऽचार्यादेः सकाशाद्भिन्नातेन—अवगतेन ममापि विशिष्टं भविष्यती-
 त्येवं नाशंसां विदध्यात् । ”

* * यद्यथेतच्चिन्हान्तर्गतः सूत्रपाठः सवृत्तिकासु मुद्रितप्रतिषु “ गंधेहिं अमुच्छिए रसेहिं अमुच्छिए ” इत्येवं व्यत्ययेनास्ति,

च्छिपु गंधेहिं अमुच्छिपु* फासेहिं अमुच्छिपु त्रिरु कोह्याओ मायाओ लोभाओ पेजाओ
दोराओ कलहाओ अन्भवखाणाओ पेरुन्नाओ परपरिवायाओ अरतीओ[अरति]रतीओ माया-
मोसाओ सिच्छादंसणसह्याओ, इति रो महतो आयाणाओ उवसंते उवट्टिए पडिविए से भिक्खू ।

व्याख्या—अनेन विशिष्टपराऽपि स्यात् कदाचित् सिद्धिः कदाचिन्न स्यादपि । अतः आद्यंसां न कुर्यात् । तदेवगैहि-
कार्थमायुष्यिकार्थं च कीर्त्तित्वर्णश्लोकार्थं च तपो न विधेयं—न कुर्यादिति । कथम्भूतो गिधुः ? शब्दे रूपे रसे गन्धे स्वर्गे
अगुच्छितः । क्रोधमानमायालोभं यावन्निगध्यादर्शनशब्दं, एतदष्टादश पापरथानकेभ्यो विरतः । तथा स गिधुर्भवति यो महतः
कर्म्मोपादानादुपशान्तः सन् संयोगे चोपस्थितः सर्वपापेभ्यश्च विरतः प्रतिविरत इति । कर्म्मोपादानाद्विरगणं साक्षाद्दर्शयति—

जे इमे तसा थावरा पाणा भवंति ते णो सयं समारंभति । नेवज्जेहिं समारंभावेति । अन्ने
समारंभंते विन समणुज्जाणति, इति रो महतो आयाणाओ उवसंते उवट्टिए पडिविए [से भिक्खू] ।

व्याख्या—इत्यादि सुगमम् । एवं महतः कर्म्मोपादानादुपशान्तः प्रतिविरतो भवति गिधुरिति । माम्प्रतं कागभोग-

परं धीषिकाग्रतिषु सर्वास्वप्नेततक्रमौजैवास्ति, वृत्तिकारेणानि “ एवं रूपरागन्धस्पर्शेष्वपि वाच्यमित्य ”नेन वाक्येनेतदेव क्तः
स्वीकृतोऽस्ति ।

निश्चितिमधिकृत्याऽह—

जे इमे कामभोगा सचित्ता वा अचित्ता वा, ते णो सयं परिगिण्हति णो अन्नेणं परिगिह्हावेति
अन्नं परिगिह्कतं न समणुजाणइ, इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्टिए पडिविरते से भिक्खू।
व्याख्या—ये केचन काम(1)भोगाश्च ते सचित्ता वा अचित्ता वा मवेयुस्तांश्च न स्वतो गृहीयान्नाप्यन्येन ग्राहयेन्ना-
प्यपर समनुजानीयादित्येवं कर्मोपादानाद्विरतो भिक्षुर्भवतीति ।

जंपि य इमं संपराइयं कम्मं कज्जति, नो तं सयं करोति नेवन्नेणं कारवेति अन्नंपि करंतं नाणु-
जाणति, इति से महतो आदाणाओ उवसंते उवट्टिए पडिविरते (+ भवति भिक्खू) ।

व्याख्या—येन कर्मणा संसारे पर्यटनमनन्तशो जायते तत्साम्परायिकं कर्म, तच्च प्रद्वेषनिन्हवमात्सर्यान्तरायाशातनो-
पघातैर्बध्यते, तत्कर्म तत्कारणं वा न कृतकारितानुमतिभिः करोति स भिक्षुरभिधीयते । साम्प्रतं भिक्षाविशुद्धिमधिकृत्याऽह—

से भिक्खू जाणेज्जा असणं ४ वा अस्सिं ४ पडियाए एगं साहम्मियं समुद्दिस्स पाणाइं भूताइं
जीवाइं सत्ताइं समारंभं समुद्दिस्स कीतं पामिच्चं अच्छेज्जं अणिसिट्ठं अभिहडं आहहुद्देसियं तं चे-

+ नास्येतच्चिह्नान्तर्गतः शब्दः सवृत्तिकासु मुद्रितप्रतिषु ।

X आहारदानप्रतिज्ञया यद्विवाऽरिमन् पर्याये—साधुपर्याये व्यवस्थितं साधुं साधर्मिकं समुद्दिश्य । इति टि० २ ।

तियं सिता, तं० नो सयं भुंजइ नेवन्नेणं भुंजावेति अन्नंपि भुंजंतं नो समुजाणइ इति से महतो
आयाणांओ उवसंते उवट्टिए पडिविरते से भिक्खू ।

व्याख्या—सुगमय । यो भिक्षुरेवम्भूतमाहारं + द्वाचस्वारिशदोपदृष्टं स्वयं न गृह्णाति न ग्राहयति गृह्णन्तं न ममनुजानाति
स भवति भिक्षुरिति । स भिक्षुः पुनरेवं जानीयात्—

विज्जाति तेसिं परक्कमे जस्सट्टाए चेइयं सिया, तं जहा—अप्पणो से पुत्ताणं धूयाणं सुणहाणं
धातीणं नातीणं राईणं दासाणं दासीणं कम्मकराणं कम्मकरीणं आदेसाणं पुढो पहेणाए सामासाए
पातरासाए सन्निहिंसनिचए कज्जाति इह मेगेसिं माणवाणं भोयणाए ।

व्याख्या—विधते 'तेषां' गृहस्थानां 'पराक्रमः' सामर्थ्यं—आहारनिर्वर्तनं प्रत्याऽऽरम्भः, तेन च यदाहारजातं-

—“जानीयात् 'असिं पडियाए' एतत्प्रतिज्ञया एक साधुसाधर्गिक समुद्दिश्य कश्चित्प्रकृतिभद्रकः श्रावकः साध्याहारदानार्थं
प्राणिनः समारभ्य—प्राणिघातकारम्भं कृत्वा सत्त्वान् समुद्दिश्य—तत्पीडां सम्यगुद्दिश्य कीतं 'प्रागित्यं' उच्छिन्नक 'आच्छेसं'
अन्यस्मादाच्छिद्य गृहीतं 'अनिसुष्टं' परेणाननुगतं 'अभ्याहृतं' साधुमग्गुलमानीतं 'आएत्य' उपेत्य ज्ञात्वा साध्वर्थं कृतमुद्देशिकं,
एवम्भूतमाहारं साधवे 'चेवितं' वृतं स्यात्, साधुना वाऽऽक्रमेण गृहीतं स्यात्, तदोपदुष्टं प्रात्वा स्वयं न गुशीत अन्यं न भोजयेत्
न च सुखानमन्यं समनुजानीयात्, एवं” इति हर्ष० ।

निर्वर्तितं ' यस्य चार्थाय ' यच्छ्रुते ' वेतितं ' दत्तं, निष्पादितं स्याद्भवेत् । यच्छ्रुते निष्पादितं तत्स्वनामग्राहमाह, तद्यथा ' आत्मनः ' स्वनिमित्तमाहारादिपाकनिर्वर्तनं कृतमिति । तथा पुत्राद्यर्थे ' आदेशार्थं ' प्राद्यूर्णकार्थं, तथा पृथक्-प्रहेणार्थं + त्रिगिष्टाहारनिर्वर्तनं क्रियते, तथा ' श्यामा ' रात्रिस्तस्यामशनं, तदर्थं यावत्प्रातराशः—प्रत्यूषस्येव भोजनं, तदर्थं सन्निधेः मञ्जयः, विशिष्टाहारसङ्ग्रहस्य सञ्चयः क्रियते । अनेन चैतत्प्रतिपादितं भवति—बालग्लानशुद्धादिनिमित्तं प्रत्यूषादिममयेष्वपि सिद्धाटनं क्रियते, अतः सन्निधिसञ्चय इहैकेषां मानवानां भोजनार्थं भवति । तत्र भिक्षुरु-द्यवविहारी परकृत-परनिष्ठितमृद्भूमोत्पादनैषणाशुद्धमाहारमाहरेत्, कथम्भूतमाहारं ? तदेवाह—

तत्थ भिक्खू परकण्डं परनिष्ठितमुग्गमुप्पायणेसणासुद्धं सत्थपरिणामितं सत्थाईयं सत्थपरिणामितं अविहिंसितं एसितं वेसितं सामुदाणियं पत्तमसणं कारणट्ठा पमाणजुत्तं, अक्खो वंजणवणलेवणभूयं संजमजाया-मायावत्तियं विलमिव पन्नगभूतेणं अत्पाणेणं आहारं आहारेज्जा, अन्नं अन्नकाले, पाणं पाणकाले, वत्थं वत्थकाले, लेणं लेणकाले, सयणं सयणकाले, से भिक्खू मायन्ने अन्नथरिं दिसं वा अणुदिसं वा पडिवन्ने धम्मं आइक्खे विभए किट्ठे उवाट्टिएसु वा अणुवाट्टिएसु वा सुस्सूसमाणेसु पवेदए ।

व्याख्या—' सत्थाईयं ' शुभ्रमग्न्यादिकं, तेनातीतं—प्रासुकीकृतं, शन्नपरिणामितमिति—शन्नैव स्वकायपरकायादिना

X आदिशब्दः प्रकारार्थत्वाद् दुहितृस्तुषाधात्र्याद्यर्थम् । + " पहेणयं—भोजनोपायनमुत्सवश्चे"ति देशीनाममालावृत्तौ ।

निर्जीवीकृतं, वर्णगन्धरसादिभिश्च परिणामितं, हिंसां प्राप्तं हिंसितं, विरूपं हिंसितं विहिंसितं, न सम्यङ्निर्जीवीकृत-
मित्यर्थः, तत्प्रतिषेधादविहिंसितं निर्जीवमित्यर्थः । तदप्येषित-मन्वेषितं भिक्षाचर्याविधिना प्राप्तं ' वेसियं ' वैषिकमिति
केवलसाधुवेषावाप्तं, तदपि ' सामुदानिकं ' मधुकरवृत्त्याऽवाप्तं-सर्वत्र स्तोकं गृहीतं, तदपि गीतार्थेनोपात्तमानीतं
तदपि-वेदनावैद्यावृत्त्यादिके कारणे सति, तदपि प्रमाणयुक्तं, नाऽतिमात्रं, तदपि न वर्णबलाद्यर्थं किन्तु यावन्मात्रेणाऽऽहारेण
देहः क्रियासु वर्त्तते, यथाऽक्षस्योपाञ्जनं अभ्यङ्गो व्रणस्य ' लेपनं ' प्र[व्रण]लेपस्तदुपमया आहारमाहरेत् । उक्तं च—
“ अबभंगेण व सगडं, न तरह विगहं विणा उ जो साह । सो रागदोसरहिओ, मत्ताए विहीह तं सेवे ॥१॥x”
एतदेव दर्शयति-संयमयात्रायां मात्रा संयमयात्रा[मात्रा], यावत्याऽऽहारमात्रया संयमयात्रा प्रवर्त्तते । तथा बिलप्रवेश-
पन्नगभृतेनात्मना आहारमाहरेत्, यथा पन्नगो बिले प्रविशंस्तूर्णमेव प्रविशति एवं साधुनाप्याहारस्तत्स्वादमनास्वादयता
शीघ्रं प्रवेशयितव्य इति । तदपि ' अन्नं अन्नकाले ' सूत्रार्थपौरुष्युत्तरकाले (१) भिक्षाकाले प्राप्ते, तथा पानकं पानक-
काले* तथा ब्रह्मं ब्रह्मकाले गृहीया-दुपभोगं वा कुर्यात् । तथा ' लयनं ' गुहादिकमाश्रयस्तस्य वर्षास्ववश्यमुपादानम-
न्यदा त्वनियमः । तथा शय्यासंस्तारकः, स च शयनकाले । तत्राप्यगीतार्थानां प्रहरद्वयं निद्राविमोक्षो गीतार्थानान्तु

+ “ न पुनर्जात्याद्याजीवनतो निमित्तादिना वोत्पादित ”मिति बृहद्बृत्तौ ।

X अभ्यङ्गेनेव शकटं न शक्नोति विकृतिं विनैव यः साधुः । स रागद्वेषरहितो मात्रया विधिना तां सेवेत ॥ १ ॥

* “ न वृषितो भुञ्जीत न बुसुधितः पानकं पिबेत् । ” इति हर्षे० ।

प्रहरमेकमिति । तथा स भिक्षुराहारोपविशयनस्वाध्यायाभ्यायनादीनां मात्रां जानातीति तद्विधिज्ञः, अन्यतरां दिशमनुदिशं वा 'प्रतिपन्नः' ममाश्रितो धर्ममाख्यापयेत्-प्रतिपादयेत्, यथेन [साधुना गृहस्थेन वा] विधेयं तद्यथायोगं विभजेत्, धर्मफलानि च कीर्तयेत् । परहितार्थं प्रवृत्तेन साधुना सम्यगुपस्थितेषु वा [अनुपस्थितेषु] कौतुकादिप्रवृत्तेषु 'शुश्रूषमाणेषु' श्रोतुं प्रवृत्तेषु स्वपरहिताय 'प्रवेदयेत्' कथयेत् । यत्कथयेत्तद्दर्शयितुमाह—

संतिविरतिं उवसमं निघाणं सोयवियं अज्जवियं मद्दवियं लाघवियं अणतिवातियं, सर्वेसिं पाणाणं, सर्वेसिं भूताणं जाव सर्वेसिं सत्ताणं अणुवीइ किट्टए धम्मं ।

व्याख्या—शान्ति-रूपशमः क्रोधजयः 'विरतिः' प्राणातिपातादिभ्यः शान्तिविरतिस्तां कथयेत् । तथोपशमं इन्द्रियोपशमरूपं रागद्वेषाभावजनितं, तथा निवृत्तिं निर्वाणं, तथा 'शौचं' तदपि भावशौचं सर्वोपाधिविशुद्धं त्रयमालिन्यं 'अज्जवियं' आर्जवं मायारहितत्वं, तथा 'मार्दवं' मृदुभावः अकठोरत्वं सर्वत्र प्रश्रयत्वं विनयनम्रता, तथा 'लाघवियं' कर्मणां लाघवापादनं । साम्प्रतं सर्वशुमानुष्ठानानां मूलकारणमाह 'अतिपातः' प्राण्युपमर्दनं, तत्प्रतिषेधादनतिपातिकस्तं सर्वेषां प्राणिनां भूतानां यावत् सत्त्वानां धर्ममनुविचिन्त्य कथयेत्, सर्वप्राणिनां रक्षानिमित्तभूतं धर्मं कथयेत् ।

से भिक्खू धम्मं किट्टेमाणे णो अन्नस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, नो पाणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा,

श्री-श्रीभूताः, तथा न एवं ' मर्वात्मतया ' गर्वात्ममध्येन गदनुष्ठाने उद्यमं कृतवन्तो, ये चैवम्भूतास्ते अयोपरुर्मर्क्षयं कृत्वा परिनिर्वाणः, श्रेयस्वरूपेण कृतवन्त इति । प्रीतीति पूर्वम् । अथाध्ययनोपसंहारार्थमाह—

एवं, से भिस्सु धम्ममट्ठी धम्ममिज्जु नियागपडिज्जे, से जहेयं बुद्धयं अदुवा पत्ते पउमवर-
पुंःरीयं अदया अपत्ते पउमवरपुंःडरीयं । एवं से भिस्सु परिन्नायकस्से परिन्नायसंगे परिन्नाय-
गिह्जनासे उयमंने समिष् सहिसे सया जप्, से एवं नयाणिजे, तं जहा—

क्याख्या—एवं न भिक्षुर्धर्मार्थं यथानस्थितं परमार्थतो]अं(?) धर्मं गर्वोपाधिविगुहं जानातीति धम्मर्षित्, तथा ' नियागः ' संगतो निगोद्यो वा, तं प्रतिपन्नाः—नियागप्रतिपन्नाः, न चैवम्भूतः पञ्चगुरुपजातः, तं चाऽऽभित्य तद्यथेदं प्राह प्रक्षिप्तं, नरसर्वसुक्तं, न च प्राप्तो वा स्यात् पञ्चरपोऽङ्गीकमानुप्राप्तं पुरुषविशेषं नक्तवस्यार्थदिकं, तस्यासिञ्च परमार्थमः केवलज्ञानावाप्तो मत्स्य भवति, माथाद्यथानस्थिततस्तुस्वरूपपरिलिप्तेः, अप्राप्तो वा स्यान्मतिश्रुतावधिमानः-
वर्षावज्ञानेवर्षस्तेः समस्तैर्वा मगन्विताः । न चैवम्भूतो भिक्षुः परिष्ठातकर्मार्थं (विविशेषणविशिष्टो भवतीत्येतद्दर्शयितुमाह—)
न चैवम्भूतो भिक्षुः ' परिष्ठातकर्मार्थं ' परिष्ठातकर्मोस्वरूपः, परिष्ठातगद्गः, परिष्ठातगृहपागः, तथोगज्ञान्तः, [इन्द्रियनो]-
इन्द्रियोपश्रयानया मिति ' या मक्षितो ज्ञानादिभिः ' यदा यतः ' संगतः, एवंविधगुणकलापोपेत

नो वत्थस्स हेउं धम्ममाइक्खे , नो णस्स हेउं [धम्ममाइक्खे ।,] नो सयणस्स हेउं [धम्म
इक्खेज्जा,] नो ज्ञेसिं विरूव वाणं कामभोगां हेउं धम्म इक्खेज्जा, गि ए धम्ममाइक्खेज्जा,
नन्नत्थ कम्ममनि रट्टयाए धम्म इक्खेज्जा ।

व्याख्या—स भिक्षुर्नानस्य हेतोर्ममायमीश्वरो धर्मकथाश्रवणेन विशिष्टाहारजातं दास्यतीत्येतन्निमित्तं न धर्ममाच-
क्षीत । तथा पानस्य वस्त्रलयनशयननिमित्तं न धर्ममाचक्षीत । अन्येषां वा ' विरूपरूपाणां ' उच्चावचानां काट्यर्थाणां
कामभोगानां वा निमित्तं न धर्ममाचक्षीत । तथा ग्लानिमनुपगच्छन् धर्ममाचक्षीत । कर्मनिर्जरायाश्चान्यत्र न धर्मं कथयेत्,
अपरप्रयोजननिरपेक्ष एव धर्मं कथयेदिति । अथ धर्मकथनफलप्रदर्शयति—

इह तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं । निसम्म म्मं उट्टाणेणं उट्टाय वीरा अं
धम्मं स ट्टिया ते एवं बोवगता, ते एवं बोवरता, ते एवं बोव ता, ते एवं वत्ताई, रि-
निव्वुडे बेमि ।

व्याख्या—इह खलु जगति तस्य भिक्षुर्गुणवतोऽन्तिके—समीपे धर्मं श्रुत्वा [निश्चय्य च] सम्यगुत्थानेनोत्थाय ' वीराः '
कर्मविदारणसहिष्णवो ज्ञानदर्शनचारित्राख्ये मोक्षमार्गे प्राप्ताः सर्वपापस्थानेभ्यो निवृत्ताः सर्वत उपशान्ताः जितकषायतया

शीतलीभूताः, तथा त एवं ' सर्वात्मतया ' सर्वसामर्थ्येन सदबुद्धाने उद्यमं कृतवन्तो, ये चैवम्भूतास्ते अशेषकर्मक्षयं कृत्वा परिनिर्वाः, अशेषकर्मक्षयं कृतवन्त इति । ब्रवीमीति पूर्ववत् । अथाख्यनोपसंहारार्थमाह—

एवं, से भिक्खू धम्ममट्ठी धम्ममविकु नियागपडिवन्ने, से जहेयं बुइयं अहुवा पत्ते पउमवर-
पुंडरीयं अहुत्ता अपत्ते पउमवरपुंडरीयं । एवं से भिक्खू परिन्नायकम्मे परिन्नायसंगे परिन्नाय-
गिहत्तासे उवसंते समिए सहिये सया जए, से एवं वयणिल्ले, तं जहा—

व्याख्या—एवं स भिक्षुर्धम्मार्थी यथावस्थितं परमार्थितो]र्थ(?) धम्मं सर्वोपाधिविशुद्धं जानातीति धम्मवित्, तथा ' नियागः ' संयमो विमोक्षो वा, तं प्रतिपन्नः—नियागप्रतिपन्नः, स चैवम्भूतः पञ्चमपुरुषजातः, तं चाऽऽभित्य तद्यथेदं प्राक् प्रदर्शितं, तत्सर्वमुक्तं, स च प्राप्तो वा स्यात् पञ्चवरपौण्डरीकमनुग्राह्यं पुरुषविशेषं चक्रवर्च्यार्थिकं, तत्प्राप्तिश्च परमार्थतः केवलज्ञानावाप्तौ सत्यां भवति, माक्षाद्यावस्थितवस्तुस्वरूपपरिच्छिन्नेः, अप्राप्तो वा स्यान्मतिश्रुतावधिमनः पर्यायज्ञानैर्व्यस्तः समस्तैर्वा समन्वितः । स चैवम्भूतो भिक्षुः परिज्ञातकर्मर्मा(दिविशेषणविशिष्टो भवतीत्येतद्दर्शयितुमाह—) म चैवम्भूतो भिक्षुः 'परिज्ञातकर्मर्मा' परिज्ञातकर्मस्वरूपः, परिज्ञातसद्गः, परिज्ञातगृहबासः, तथोपशान्तः, [इन्द्रियनो]- इन्द्रियोपशमात्तया समितिभिः समितः, तथा सहितो ज्ञानादिभिः ' सदा यतः ' संयतः, एवंविधगुणकलापोपेत एतद्वचनीयः—म ईदृशः कथ्यते, (तद्यथा—)

मणेति वा माहणेति वा तेति वा दंतेति वा से वा ेति वा इसीति वा ेति वा
तीति वा विदूति वा भिक्खूति वा लूहेति वा तीरद्वेति वा चरण र पारविडि बेमि [सूः १५] ।
बितियस्स [य]व धस्स े डरीयं नाम पढमं उ यणं ।

व्याख्या—स पूर्वोक्तगुणकलापोपेतः किनामा कथ्यते ? श्रमणः तथा ' माहण 'चि ब्र णः, मा प्राणिनो व्यापादयेति
माहनः ब्रह्मचारी वा ब्राह्मणः, शान्तः क्षमोपेतत्वात्, दान्तः इन्द्रिय[नोइन्द्रिय]दमनात्, तिस्रुभिर्गुंसिभिर्गुप्तः, मुक्त इव
मुक्तः, विशिष्टतपश्चरणो महर्षिः, मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः, कृतमस्यास्तीति ' कृती ' पुण्यवान् परमार्थपण्डितो
वा, तथा ' विद्वान् ' सवि[सद्भि]द्योपेतः, तथा ' भिक्षु ' निरवद्याहारतया भिक्षणशीलः, तथा अन्तप्रान्ताहारत्वेन रूक्षः,
संसारतीरभूतो मोक्षस्तदर्थी, तथा चर्यत इति चरणं-मूलगुणः, क्रियत इति करणं-उचरगुणास्तेषां ' पारं ' तीरं पर्यन्तगमनं,
तद्वेत्तीति करणचरणपारवित् । इतिशब्दःपरिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति तीर्थकरवचनात् सुधम्मस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्यैवं भणतीति ।

इति श्रीपरमसुविहितस्वरतरगच्छविभूषणपाठकप्रवरश्रीमत्साधुरङ्गगणिवरसन्दुब्धार्था

श्रीमत् कृताङ्गदीपिकायां समाप्तं द्वितीयश्रुतस्कन्धाख्यनं प्रथमम् ॥

॥ अथ क्रियास्थानाख्यं द्वितीयमध्ययनम् ॥

माम्प्रतं द्वितीयश्रुतस्कन्धे द्वितीयं क्रियाध्ययनं प्रारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने पुष्करिणी-पुण्ड-
रीरूढष्टान्तेन तीर्थिकाः सम्यङ्मोक्षोपायाभावात्कर्मणां बन्धकाः प्रतिपादिताः सत्साधवश्च सम्यग्दर्शनादिमोक्षमार्गप्रवृत्त-
त्वात् कर्मणां मोचकाः सदुपदेशदानतो परेषामपीति, तदिहापि यथा कर्म द्वादशभिः क्रियास्थानैर्बध्यते यथा च त्रयोदशेन
मूच्यते तदेतत्पूर्वोक्तमेव बन्धमोक्षयोः प्रतिपादनं क्रियते, तथाहि—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु किरियाठाणे नामं अज्झयणे पन्नत्ते,
तस्स णं अयमट्ठे (पन्नत्ते—) इह खलु संजूहेणं दुवे ठाणा एवमाहिज्जंति—धम्मं चेव अधम्मं
चेव, उवसंते चेव अणुवसंते चेव ।

व्याख्या—सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्येदमाह—श्रुतं मया आयुष्मता भगवतैवमाख्यातं—इह खलु क्रियास्थानं
नामाध्ययनं भवति, तस्य चायमर्थः इह खलु 'संजूहेणं' इति सामान्येन संक्षेपेण च द्वे स्थाने भवतः । य एते क्रियावन्त-
स्ते सर्वेऽप्यनयोः स्थानयोरेवमाख्यायन्ते—धर्मं चैव अधर्मं चैव, इदमुक्तं भवति—धर्मस्थानमधर्मस्थानं च । कारणशुद्ध्या
च कार्यशुद्धिर्भवतीत्याह—उपशान्बं यत्तद्धर्मस्थानं अनुपशान्तमधर्मस्थानं । लोकस्तु प्रायेणाधर्मप्रवृत्तो भवति, पश्चात्स-

दुपदेशयोग्याचार्यसंसर्गार्द्धमस्थाने प्रवर्त्तते, अतः पूर्वगधर्मस्थानगधिकृत्याह—

तत्थ णं [जे से] पढमस्स ठाणस्स अभम्मपक्खस्स विभंगे, तस्स णं अयमट्ठे [पणत्ते]—
इह खलु पाईणं वा ४ संतेगतिया मणुस्सा भवंति, [तं जहा]—

व्याख्या—तत्र प्रथमस्य अधर्मपथस्य ' विभंगो ' विचारस्तस्यायमर्थ इति । ' इह जल्ल ' इह अस्मिद्भगति ' खलु ' निश्चितं प्राब्ध्यादिदिक्षु मध्ये अन्यतरस्यां दिशि ' सन्ति ' विद्यन्ते एके केचन मनुष्यास्ते चैवम्भूता भवन्तीत्याह—

+आयरिया वेगे अणारिया वेगे, उच्चागोया वेगे णीयागोया वेगे, कायमंता वेगे हस्समंता वेगे, सुवन्ना वेगे दुब्बन्ना वेगे, सुरूवा वेगे दुरुवा वेगे, तेसिं च णं इमं एयारूवं दंडसमादाणं संपेहाए । तं जहा—नेरईएसु[वा]× तिरिक्खजोणीएसु माणुसेसु देवेसु जेयावन्ने तहप्पगारा पाणा चिन्न[विन्नु] वेयणं वेयंति, तेसिं पि य णं इमाइं तेरस किरियाठाणाइं भवंतीतिमक्खायं, तं जहा—अट्टादंडे १,

+ सर्वास्वपि धीपिकाप्रतिषु ' आयरिया ' इति पाठो लेखकप्रगाद्वजः सम्भाव्यते, गुद्वितासु सद्युतिकप्रतिषु ' आरिया ' इत्येषोपलभ्यते, योऽर्थस्यैव युक्त आभाति । × गुद्वितासु सद्युतिकप्रतिष्वेते चत्वारोऽपि पदा ' वा ' शब्दान्ताः सन्ति, परं धीपिका-प्रतिषु यन्नैवं एषोऽपि लेखकदोष एव सम्भाव्यते ।

अण्ठादंडे २, हिसादंडे ३, अकम्हादंडे ४, दिट्टीविपरियासियादंडे ५, मोसवत्तिए ६, अदिन्नादा-
णवत्तिए ७, * अज्झत्तिथए ८, माणवत्तिए ९, मित्तदोसवत्तिए १०, मायावत्तिए ११, लोभवत्तिए

१२, इरियावत्तिए १३ । [सू० १]

व्याख्या—एके आर्या एके अनार्याः भवन्ति, यावद्दूरूपाः सुरूपाश्चेति । तेषामार्यादीनामिदं-वक्ष्यमाणमेतद्रूपं
'दण्डः' पापोपादानमङ्गल्पस्तस्य 'समादानं' ग्रहणं 'संपेहाए' चि सम्प्रेक्ष्य, तच्चतुर्गतिकानामन्यतमस्य भवति,
तद्यथा-नारकादिषु, ये चान्ये तथाप्रकारास्तद्भेदवर्तिनः सुवर्णदुर्वर्णादयः प्राणिनो विद्वांसो 'वेदना' ज्ञानं, तद्वेदयन्त्यनु-
भवन्ति, यदिवा सात्त्वामावरूपां वेदनामनुभवन्तीति, अत्र चत्वारो भङ्गास्तद्यथा-संज्ञिनो वेदनामनुभवन्ति विदन्ति च १,
भिद्वास्तु विदन्ति नानुभवन्ति २, असंज्ञिनोऽनुभवन्ति न विदन्ति ३, अजीवास्तु न विदन्ति नानुभवन्ति ४ । इह पुनः
प्रथमवृत्तीयाभ्यामधिकारो, द्वितीयचतुर्थीवस्तुभूताविति । 'तेषां च' नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवानां तथाविधज्ञानवतां
'इमानि' वक्ष्यमाणलक्षणानि त्रयोदश क्रियास्थानानि भवन्ति, एवमाख्यातं तीर्थकरणघरादिभिरिति । कानि ? पुन-

* यद्यपि सटीकमुद्रितप्रतिष्वत्र परत्र च सर्वत्रापि 'अज्झत्थवत्तिए' इत्येकरूप एव पाठोऽस्ति, परं दीपिकाप्रतिषु समग्रास्वप्यत्र
'अज्झत्तिथए' इत्येवमुपलभ्यते, वृत्तिकृताऽपि 'आत्मन्यव्यव्यात्मं-तत्र भव आध्यात्मिकः' इत्येवमर्थो विहित अतो
दीपिकापाठः युक्त इत्याभाति ।

स्तानीति दर्शयति- 'तं जहे'त्यादि, तद्यथा-'आत्मार्थाय' स्वप्रयोजनकृते दण्डो-^२र्थदण्डः-पापोपादानं १, तथाऽनर्थदण्ड इति निष्प्रयोजनमेव सावद्यक्रियाऽनुष्ठानमनर्थदण्डः २, तथा हिंसा-प्राण्युपमर्दरूपा, तथा-दण्डो हिंसादण्डः ३, तथा-^४ऽकस्माद्दण्डः (१) अनुपयुक्तस्य [दण्डः] अकस्माद्दण्डः, अन्यस्य क्रियाऽन्यस्य व्यापादनम् ४ । तथा दृष्टेर्विपर्यासो रज्ज्वामिव सर्पबुद्धिः, तथा दण्डो दृष्टिविपर्यासदण्डस्तद्यथा-लेण्टुकाष्ठादिबुद्ध्या शराद्यभिघातेन चटकादिव्यापादनम् ५, तथा मुषावादप्रत्ययिकः, स च सञ्चूतनिह्वासाञ्चूतारोपणरूपः ६, तथा अदत्तस्य परकीयस्य ग्रहणं स्तैन्यं, तत्प्रत्ययिको दण्डः ७, तथाऽध्यात्मदण्डो-निर्निमित्तमेव दुर्मना उपहतमनःसंकल्पो हृदयेन दूयमानश्चिन्तासागरावगाढः संतिष्ठते ८, तथा जात्याद्यष्टमदस्थानोपहतमनाः परावहेलारूपस्तस्य मानप्रत्ययिको दण्डो भवति ९, तथा मित्राणामुपतापेन दोषो मित्रदोष-स्तत्प्रत्ययिको[दण्डो] भवति १०, तथा 'माया' परवञ्चनबुद्धिस्तया दण्डो माया[प्रत्ययिको] दण्डः ११, तथा लोभप्रत्ययिको-लोभनिमित्तो दण्ड इति १२, तथा पञ्चसमितित्रिगुप्तिभिरुपयुक्तस्यैर्याप्रत्ययिकः सामान्येन कर्मबन्धो भवति १३, एतच्च त्रयोदशं क्रियास्थानमिति । अथानुक्रमेण क्रियास्थानानि व्याख्यानयति—

पढमे दंडसमादाणे अट्टादंडवत्तिएत्ति आहिअइ, (+ तं जहा-) से जहा नामए केइ पुरिसे आयहेउं वा णाइहेउं वा अगारहेउं वा परिवारहेउं वा मित्तेहेउं वा णागहेउं वा भूयहेउं वा

十 नास्ति बहुव्वादेशेऽपि क्रियास्थानसूत्रेषु ।

जम्बूहेडं वा तं दंडं तस्यथावरेहि पाणेहि सयमेव निसिरति अण्णेण [त्रि] निसिरावेति अन्नं पि निसिरंनं समणुजाणति, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जति, पढमे दंडसमादाणे अट्टादंडत्तिए आहिए ॥ [सू० २]

ब्राह्म्या—यन्प्रथममृपाचं दण्डममादानमर्थाय दण्ड इत्येवमाख्यायते । तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः, पुरुषग्रहणेन सर्वोऽपि चातुर्गनिकः प्राणी, आन्मनिमित्तं ज्ञानिनिमित्तं तथा गृहनिमित्तं परिवारो-दासीकर्मकरादिकस्त्वनिमित्तं, तथा मित्रनागभृत-यश्चनिमित्तं तथाभूतं स्वपरोपचानरूपं दण्डं त्रमस्यावरेषु प्राणेषु स्वयमेव ' निसृजति ' निक्षिपति-उपतापयति प्राण्युपमर्द्-हारिणी क्रियां करोति, तथाऽन्येन कारयति, तथा परं दण्डं निसृजन्तं समनुजानीते । एवं कृत्कारितानुमतिभिः कर्म-मन्त्रन्वो मन्त्रि, तदर्थेदण्डप्रत्ययिकं प्रथमं क्रियास्थानमाख्यातमिति ।

अहावरे दोच्चे दंडसमादाणे अणट्टादंडवत्तिएत्ति आहिज्जति । तं जहा-से जहा नामए केइ पुरिसं ने इमे तस्सा पाणा भवंति, ते णो अच्चाए णो अजिणाए णो मंसाए णो सोणियाए, एवं द्विययाए पिन्नाए वसाए पिच्छाए पुच्छाए वालाए सिंगाए विसाणाए दंताए दाढाए णहाए प्हान्णीए अट्टीए अट्टिमंजाए णो हिंसिसु मेत्ति णो हिंसंति मेत्ति णो हिंसिस्संति मेत्ति, णो

पुत्रपोसणयाए णो पमुपोसणयाए णो अगारपरिवृहणनाए णो समणसाहणवत्तणाहेउं णो तस्स
 सरीरस्स किंचि विपस्सियदित्ता भवंति । मे हंता छेत्ता भेत्ता ण्डुपइत्ता विट्ठुंपइत्ता उद्ववइत्ता
 उच्छिउं चाले वेरस्स आभागी भवन्ति अणट्टाउंहे ।

न्याख्या — अथापर द्वितीयं दण्डुमसादानं] अर्थदण्डुप्रत्ययकं श्रमधीयते । न तथा नाम कश्चिन्प्रकारः । ये कंचन
 'असी' संसारान्तरांश्चिनः प्रत्यक्षाच्छावाहयः प्राणिनस्त्वोशायो हनन् 'नो' नैव शर्चायै हिनस्ति, तथा नो 'अजिनाय' चसोण,
 नापि सोमशोणितहृदयपिचवयापिच्छपृच्छचाल्कशृङ्गनिपाणनखस्त्राद्य[स्थय]स्थिमित्रा हन्यरसादिकं कारणमुद्दिश्य, नैवाहि-
 मियुर्नापि हिनन्ति नापि हिनन्ति सां सदीयं चेति । तथा नो पृत्रपोषणाय-पृत्रं पोषयित्वासीत्यनदपि कारणमुद्दिश्य न
 न्यायादयति, तथा नापि पञ्चनां पोषणाय, तथा 'असार' पृहं, × न तदर्थं हिनस्ति, तथा न अमणझाक्षणवनेतांस्तु, तथा
 यत्नेन पालयितुमारब्धं नो नस्य शरीरस्य किमपि परित्राणाय तन्प्राणिव्यपरोपणं अयति, हन्येवसादिकं कारणमनादृन्येयामो
 क्रीडया व्यमनेन वा प्राणिनां हन्ता अयति दण्डादिकाः, छेत्ता अयति कर्णनामिकादिविकर्तनतः, तथा भेत्ता-शृङ्गादिना तथा
 लुम्पयिताऽन्यतराङ्गायवविकर्तनतस्तथा विलुम्पयिता चक्षुष्पाटनचर्षविकर्तनकरपादादिच्छेदनतः परमाथादिमकरन्प्राणिनां

+ " निर्निमित्तमेव निर्बिचकृतया प्राणिनो हिनन्ति, तत्रैव तर्थायितुसाह—" इति वृ० वृ० । × " तस्य 'परिवृहणा' शक्तिः " इति वृ० ।

निर्निमित्तमेव नानाविधोपायैः पीडोत्पादको भवति, तथा जीवितादप्यपद्रावयिता भवति । म च + बालोऽसमीक्षितकारितया
 जन्मान्नगानुबन्धिर्धरस्याभागी भवति । तदेवं निर्निमित्तमेव पञ्चेन्द्रियप्राणिपीडनतो यथाऽनर्थदण्डो भवति तथा प्रतिपादितं,
 अघुना स्थावराणानधिकृत्योच्यते—

से जहानामए केइ पुरिसे जे इमे थावरा पाणा भवंति, तं जहा—इक्कडाइ वा कडि(कडि)णाइ
 वा जंतुगाइ वा परगाइ वा मोक्खाइ वा तणाइ वा कुसाइ वा कुच्छगाइ वा पप्प[पव]गाइ वा
 पलालएइ वा, ते णो पुत्तपोसणयाए नो पसुपोसणयाए नो अगरपरिवूहणयाए नो समणमाहण-
 पोसणयाए नो तस्स सरिरगस्स किंचि वि परियाइत्ता भवति । से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता
 त्रिलुंपइत्ता उद्वइत्ता उज्झउं वाले वेरस्स आभागी भवति अणट्टादंडे ।

व्याख्या—म यथा नाम कश्चित्पुरुषो निर्विक्रमः प[थि]रि(?) गच्छन् [निर्निमित्तमेव] वृक्षादेः पल्लवादिकं दण्डादिना
 प्रध्वंमयन् फलनिरपेक्षस्तच्छीलतया व्रजति, एतदेव दर्शयति—ये केचनामी-प्रत्यक्षाः स्थावरा वनस्पतिकारिकाः प्राणिनो
 भवन्ति तद्यथा—‘इक्कडा’दयो वनस्पतिविशेषाः सुगमार्थाः । तदिहेयमिक्कडा, ममानया प्रयोजनमित्येवमभि[सं]धाय न

+ “ मद्धिवेकमुऽज्झत्वाऽऽत्मानं वा परित्यज्य बालवद्बाल” इति वृ० वृत्तौ ।

छिनत्ति, केवलं तत्पत्रपुष्पफलादिनिरेष्वस्तच्छीलतयेत्येतत्सर्वत्रानुयोजनीयमिति । तथा न पुत्रपोषणाय, न पशुपोषणाय, नागारकार्याय, न श्रमणब्राह्मणप्रवृत्तये, नापि शरीरस्य किञ्चित्परित्राणं भविष्यतीति, केवलमेवमेवासौ वनस्पतिं हन्ता छेत्तेत्यादि यावज्जन्मान्तरानुबन्धिनो वैरस्याभागी भवति । अयं वनस्पत्याश्रयोऽनर्थदण्डोऽभिहितः, साम्प्रतमग्न्याश्रितमाह—

से जहा नामए केइ रिसे कच्छंसि वा दहंसि वा उदगंसि वा दवियंसि वा बलयंसि वा नूमंसि वा गहणांसि वा गहणविदुगंसि वा वणंसि वा वणविदुगंसि वा पवयंसि वा पवयविदुगंसि वा तणाइ ऊसविय २ सयमेव अगणिकायं निसिरति अणणेहिं अगणिकायं निसिरावेति अन्नं पि जाव सम जाणति अणट्टादंडे, एवं खलु तस्स पुरिसस्स तप्पच्चियं साव ति आहि ति । दो दंड-समादाणे अणट्टादंडवत्तिएत्ति आहिए [सू० ३] ॥

व्याख्या—स यथा नाम कश्चित् पुरुषो, निर्विवेकतया* कच्छादिषु दशसु स्थानेषु वनदुर्गपर्यन्तेषु 'तृणानि' कुशई-

* “ कच्छे - नदीजलवेष्टिते वृक्षादिमति प्रदेशे, हृदे - प्रतीते, उदके - जलाशयमात्रे, द्रविके - तृणादिद्रव्यसमुदाये, बलये - वृत्ताकार-नद्यादिजलकुटिलगतियुक्तप्रदेशे, नूसे - अवतमसे गहने वृक्षवल्लीसमुदाये, गहनेऽपि दुर्गे - पर्वतैकदेशावस्थितवृक्षवल्लीसमुदाये, वनविदुर्गे - नानाविधवृक्षसमूहे, एतेषु ” इति हर्ष० ।

पिशादीनि पीतःपुन्येनोष्वाग्निःस्थानि कृत्वाऽग्निकायं ' निसृजति ' प्रक्षिपत्यन्येन वा निसर्जयति प्रक्षिपत्यन्यं च निसृजन्तं ममनुजानीते । तदेवं योगत्रिकेण तस्य यत्किञ्चनकारिणस्तत्रत्ययिकं-द्वदाननिमित्तं ' सावधं-कर्म ' महापातकमाख्यातम् । एतच्च द्वितीयमनर्थदण्डममादानमाख्यातमिति तृतीयमधुना व्याख्याति—

अहावरे तच्चे दंडसमादाणे हिंसादंडवत्तिएत्ति आहिज्जति । से जहा नामए केइ पुरिसे ममं वा ममिं वा, अन्नं वा अन्निं वा, हिंसिसु वा हिंसति वा हिंसिस्सति वा, तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव निसिरति जात्र अन्नंपि समणुजाणति हिंसादंडे, एवं खलु तस्स तप्पत्तिं सावज्जंति आहिज्जति । तच्चे दंडसमादाणे हिंसादंडवत्तिएत्ति आहिते [सू० ४] ॥

व्याख्या—' अहावरे ' इति, अथापरं तृतीयं दण्डममादानं हिमादण्डप्रत्ययिकमाख्यायते—म यथा नाम कश्चित् 'पुरुषः' पुरुषाकारं वहन्, स्वतो मरणभीरुतया वा मामयं घातयिष्यतीत्येवं मत्वा कंमवदेवकीसुतान् भावतो जघान, मदीयं वा पितरमन्यं वा ' मामकं ' ममीकारोपेतं परशुभामवत् कार्त्तवीर्यं जघान, अन्यं वा कञ्चनायं सर्पसिंहादिव्यापादयिष्यतीति मत्वा सत्पर्पादिकं व्यापादयति, अन्यदीयस्य वा कस्यचिद्धिरण्यपश्चादेरयमुद्रवकारीति कृत्वा तत्र दण्डं निसृजतीति । तदेवमयं मां मदीयमन्यमन्यदीयं वा हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यतीत्येवं सम्भाविते त्रसे स्थावरे वा ' तदण्डं ' प्राणव्य-परोपणलक्षणं स्वयमेव निसृजति अन्येन निसर्जयति निसृजन्तं वाऽन्यं समनुजानीते, इत्येतत्तृतीयं दण्डसमादानं हिंसा-

दण्ड प्रत्ययिकमाख्यात्वमिति ।

अहावरे चउत्थे दंडसमादाणे अकम्हा [अकस्मात्*] दंडवत्तिए [ति] आहिज्जाति । से जहा नामए केइ पुरिसे कच्छंसि वा जाव वणविदुगंसि वा मियवित्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहाए गंता, एए मिएत्ति काउं अन्नयरस्स मियस्स वहाए उंसुं आयामेत्ता णं णिसिरेजा, से मियं वहिस्सामीति कहु तित्तिरं वा वट्टगं वा [चडगं वा] लावगं वा कवोतगं वा कविं वा कविंजलं वा विधेत्ता भवति । इह खलु से अन्नस्स अट्टाए अन्नं फुसति अकम्हादंडे ।

व्याख्या—अथाऽपरं चतुर्थं दण्डसमादानमकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाख्यायते—तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषो लुब्धकादिकः कच्छे वा यावद्द्वन्द्वगोर्णे वा गत्वा 'सृगै' 'राटव्यपशुभिर्वा वृत्तिर्यस्य स मृगवृत्तिकः, स चैवम्भूतस्तथा मृगसङ्कल्पः, मृग-प्रणिधानः—क मृगान् द्रक्ष्यामीत्येतदध्यवसायी सन् मृगवधार्थं कच्छादिषु गन्ता भवति, तत्र च गतः सन् दृष्ट्वा [मृगान्ते] मृगा इत्येवं कृत्वा तेषां मध्ये अन्यतरस्य मृगस्य वधार्थं 'इषुं' शरं आयामेन समाकृष्य मृगमुद्दिश्य निसृजति । स चैवं

* " इह चाकस्मादित्यर्थं शब्दो मगधचेशे सर्वेणाप्याबालगोपालाङ्गनादिना सस्कृत एवोच्चार्यत इति तदिहापि तथाभूत एवो-
चरित इति " इ० वृत्तौ ।

मङ्गलो भवति-ययाऽहं मृगं हनिष्यामि, इतीपुं निक्षिप्तवान्, स च तेन इपुणा तित्तिरादिपक्षिविशेषं व्यापादयिता भवति, तदेतं मन्त्रमात्रन्यस्यार्थाय निक्षिप्तो दण्डो यदन्यं 'स्पृशति' घातयति सोऽकस्माद्दण्ड इत्युच्यते । अधुना वनस्पतिमुद्दिश्या-
कस्माद्दण्डमाह—

से जहा नामए केड पुरित्से सालीणि वा वीहीणि वा कोद्ववाणि वा कंगूणि वा परगाणि वा
रालाणि वा णित्ति[णिलि]ज्जमाणे अन्नयरस्स तणस्स वहाए सत्थं निसिरेज्जा, से सामगं तणगं
मुकुंद[कुमुदु]गं वीहीऊसियं कलेसुयं तणं छिदिस्सामित्ति कहु सालिं वा वीहिं वा कोद्वं वा कंगुं
वा परगं वा रालगं वा छिदित्ता भवति, इति खलु से अन्नस्स अट्टाए अन्नं फुसति अकम्हादण्डे,
एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जति । चउत्थे दंडसमादाणे अकम्हादंडवत्तिएत्ति
आहिते ॥ [सू० ५]

व्याख्या—स यथा नाम कश्चित्पुरुषः कृपीवलादिः शाल्यादेर्धान्यजातस्य श्यामादिकं तृणजातमपनयन् धान्यशुद्धिं
कृषीणः मन्त्रन्यतरस्य तृणजातस्यापनयनार्थं शस्त्रं दात्रादिकं निसृजेत्, स च श्यामादिकं तृण छेत्स्यामीति कृत्वा अकस्माच्छालि
वा यावद्दालकं वा छिन्द्यान्, रक्षणीयस्यैव धान्यस्य अकस्माच्छेत्ता भवतीत्येवमन्यस्यार्थाय अन्यकृतेऽन्यं वा 'स्पृशति'

छिनत्ति, तदेवं खलु तत्कर्तुस्तत्प्रत्ययिक-मकस्माद्दण्डनिमित्तं ' सावधं ' पापमाधीयते-सम्बध्यते, तच्चतुर्थं दण्डसमादान-मकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाख्यातमिति ।

अहावरे पंचमे दंडसमादाने दिट्टीविप्परियासिया दंडवत्तिए आहिज्जति । से जहा नामए केइ पुरिसे माईहिंवा पीईहिं वा भाईहिं वा भइणीहिं वा पुत्तेहिं वा धूयाहिं वा सुणहाहिं वा सच्चिं संवसमाणे मित्तं अभित्तमि[ति]व माणे मित्ते हयपुब्बे भवति दिट्टीविप्परियासियादंडे ।

व्याख्या—अथाऽनन्तरं पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्ययासदण्डप्रत्ययिकमाख्यायते-तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषश्चारभटादिको मातृपितृभ्रातृमगिनीभार्यापुत्रपुत्रिकास्तुषादिभिः सार्द्धं [सं]वसंस्तृष्टन् ज्ञातिपालनकृते मित्रमेव दृष्टिविपर्ययासादभिन्नोऽयमित्येवं मन्यमानो ' हन्यात् ' व्यापादयेत्, तेन च दृष्टिविपर्ययासवता मित्रमेव हतपूर्वं भवतीत्यतो दृष्टिविपर्ययासदण्डोऽयम् । पुनरन्यथा तमेवाह—

से जहा नामए केइ पुरिसे गाम यंसि वा नगर यंसि वा खेड० कब्बड० मंडबघायं वा दोण ह यंसि पट्टणघायंसि वा × आ म० वि वेस० निगम० रायहाणीघायंसि वा अते ।

× " संवाहघायंसि वा " इति हर्ष० । ग्रामादिलक्षणं चेदं—'ग्रामो वृत्त्या वृत्तः स्यान्नगरवृत्तुर्गोपुरोद्भासिषोभं, खेदं

तेणमिति मद्रमाणे अतेणे ह्यपुवे भवति दिट्ठीविप्परियासियादंडे, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जति । पंचमे दंडसमादाने दिट्ठीविप्परियासियादंडवत्तिएत्ति आहिए । [सू० ६] ॥

व्याख्या—म यथा नाम ऋश्वित्पुरुषः पुरुषाकारमुद्ग्रहन् ग्रामघातादिके विभ्रमे आन्तचेता दृष्टिविपर्यासादचौरमेव चोरोऽयमित्येवं मन्यमानो व्यापादयेत्, तदेवं तेन आन्तमनसा विभ्रमाकुलेनाचौर एव हतपूर्वो भवति, सोऽयं दृष्टिविपर्यासदण्डस्तदेवं खलु 'तस्य' दृष्टिविपर्यासवतस्तत्प्रत्ययिकं सावधं कर्म्मर्माधीयते । तदेवं पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यासप्रत्ययिकमाख्यायते* ।

अहावरे छट्टे मोसवत्तिए किरियाठाने + आहिज्जति—से जहा नामए केइ पुरिसे आयहेउं वा नाइहेउं वा अगारहेउं वा परिवारहेउं वा सयमेव मुसं वयति अन्नेणं मुसं वयावेति मुसं वयंतं

नद्यद्विवेपं परिश्रुतममितः कर्षटं पर्वतेन । ग्रामो युक्तं मडम्बद[? क]लितदशशतैः पत्तनं रत्नयोनि, द्रोणाख्यं सिधुवेला-
 वलयितमथ सम्बाधनं चाद्रिशृङ्गः ॥१॥' इति । आश्रमस्तापसस्थानं, सन्निवेशः—सार्थकटकादिवासः, निगमो—बहुवणिग्वासः;
 राजधानी—राजकुलस्थानम् । " इति हर्ष० । * ख्यात इति ' प्र० । ' ख्यातमिति ' वृ, वृ. ।

+ मुद्रितासु सद्युत्तिकप्रतिषु ' छट्टे किरियट्ठाने मोसावत्तिएत्ति ' इत्येवमस्ति, तत्समीचीनं प्रतिभाति, दीपिकाकारेणाप्यर्थं एतत्कमेणैव कृतत्वात् । किञ्च—' किरियट्ठाने मोसावत्तिए ' इत्यत्र ' किरियाठाने मोसवत्तिए ' इति सम्यगाभाति ।

श्याख्या—अथापरं मप्तमं क्रियाम्थानमदत्तादानप्रत्ययिकमाख्यायते, एनद्रपि प्राग्वज्ज्ञेयम् । म यथा नाम कश्चित्पुरुष
यान्मनिमित्तं यावत्परित्रागनियित्तं [स्वयमेव] परद्रव्यमदत्तमेव गृह्णीयात् अपरं च ग्राहयेत् गृह्णन्तमप्यपरं ममनुजानीया-
दित्येवं नम्यादत्तादानप्रत्ययिकं कर्म ब्रह्मयते । मप्तमं क्रियास्थानमाख्यातमिति ।

अहार्त्रे अट्टमे किरियाठाणे अञ्जत्थवत्तिएत्तिआहिज्जति । से जहा नामए केइ पुरिसे णत्थि
णं केत्ति किञ्चि विसंवादेत्ति, सयमेव हीणे दीणे दुट्टे दुम्मणे ओहयमणसंकप्पे चिंतासोगसागरसं-
पविट्टे करतलपल्हत्थमुहे अट्टञ्जाणोवगए भूमिगयदिट्ठीए झियाइ, तस्स णं अञ्जत्थिया असंस-
इया चत्तारि ठाणा एवमाहिज्जंति, तंजहा—कोहे माणे माया लोहे, अञ्जत्थमेव कोहमाणमाया-
लोहे, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जति, अट्टमे किरियाठाणे अञ्जत्थिएत्ति
आहिए [सू० १] ॥

श्याख्या—अथापरमष्टमं क्रियाम्थानमाख्यात्मिकमित्यन्तःकरणोद्धवमाख्यायते, मानसिकमित्यर्थः । तद्यथा नाम
रुध्नि पुरुषश्चित्तोन्मेषाप्रधानस्तस्य च नास्ति कश्चिद्विसंवादयिता—न तस्य कश्चिद्विसंवादेन परिभवेन वाऽसद्भूतोद्धावनेन वा
चित्तदुःखमृत्पादयति, तथाऽप्यसौ स्वयमेव नर्णपिण्डवच्चर्दीनो दुर्गमत्वदीनो दुश्चित्तया दुष्टो दुर्मनास्तथोपहतोऽस्वस्थतया

मनःसङ्कल्पो यस्य स तथा चिन्ताशोकसागर(सं)प्रविष्टः । तथा करतलपर्यस्तमुखः, तथाऽऽर्त्तध्यानोपगतो—निर्विवेकतया धर्मध्यानाद्हरवर्ती [भूमिगतदृष्टिः] निर्निमित्तमेव द्वन्द्वोपहतवद्भ्यायति, तस्यैवं चिन्ताशोकसागरावगाढस्य सत ' आध्यात्मिकानि ' अन्तःकरणोद्भवानि मनःसंश्रितान्यशंसयितानि वा—निःशंभयानि चत्वारि वक्ष्यमाणानि स्थानानि भवन्ति, तानि वैवमाख्यायन्ते, तद्यथा—क्रोधस्थानं मानस्थानं मायास्थानं लोभस्थानमिति । ते च चत्वारोऽपि कषाया आध्यात्मिकाः, एभिरेव सद्भिर्दुष्टं मनो भवति, तदेवं तस्य दुर्मनसः क्रोधमानमायालोभवत् एवमेवोपहतमनःसङ्कल्पस्य 'तत्प्रत्ययिकं' अध्यात्मनिमित्तं सावद्यं कर्म आधोयते—सम्बद्ध्यते, तदेवमष्टमेतत् क्रियास्थानमाध्यात्मिकाख्यमाख्यातमिति ।

अहावरे नवमे किरियाठाणे माणवत्तिष्[त्ति] आहिज्जति । से जहा नामए केइ पुरिसे जातिमएण वा कुलमएण वा बलमएण वा ख्वमएण वा सुयमएण वा लाभमएण वा ईसरियमएण वा पन्नामएण वा अन्नतरेण वा मदट्टाणेणं मत्ते समाणे परं हीलेति निंदति खिसति गरहति परिभवति अवमन्नाति, इत्तरिए अयं, अहंमंसि पुण विसिट्ठजाइकुलबलाइ-गुणोववेए, एवमप्याणं समुक्कसे ।

व्याख्या—अथापर नवमं क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमाख्यायते । स यथा नाम कश्चित्पुरुषो जात्यादिगुणोपेतः सन् जातिकुलबलरूपतपःश्रुतलाभैश्वर्यप्रज्ञामदाख्यैरष्टभिर्मदस्थानैरन्यतरेण वा मत्तः परमवमबुद्ध्या हीलयति तथा निन्दति

ब्रह्मणे गहति परिगमति, एतानि चैकार्षिकानि । यथा परिभवति तथा दर्शयति—'इतरोऽयं' जघन्यो हीनजातिकस्तथा मत्तः कूलचलरूपादिभिर्दूरमपभ्रष्टः मर्मजनावगीतोऽयमिति, अहं पुनर्विशिष्टजातिकूलचलादिगुणोपेतः, एवमात्मानं समु-
त्सृजेदिति+ । माभ्यतं मानोऽनुरूपविपाकमाह—

देहा चुप कर्मवितिए अवसे पयाइ, तं जहा-गब्माओ गब्भं जम्माओ जम्भं माराओ मारं
नरगाओ नरगं, चंडे थद्धे चवले माणी आवि भवति, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहि-
ज्जति । नवमे किरियाठाणे माणवत्तिए[त्ति] आहिते [सू० १०] ॥

व्याख्या—'देहा चुप'ति, तदेवं जात्यादिमदोन्मत्तः सन्निहैन लोके गहितो भवति, *जातिमदः कस्यचिन्न कुल-
मनोऽपस्य कूलमदो न जातिमदः, अपरस्योमयं, अपरस्यानुमयमिति, एवं [पदद्वयेन चत्वारो मङ्गाः] पदत्रयेणाष्टौ, चतुर्भिः
पोउजेन्यादि यादृष्टभिः पदैः पट्टपञ्चाशदधिकं शतद्वयमिति, सर्वत्र मदाभातरूपश्चरममङ्गः शुद्ध इति । परलोकेऽपि च मानी
दुःस्वभागवतीन्गनेन प्रदर्शयते । स्त्रायुपः क्षये देहाच्छ्रुतो भवान्तरं गच्छन् शुभाशुभकर्मद्वितीयः कर्मपरायत्तत्वादवशः—

X निन्दनीयः । + वक्ष्यमाणः 'तदेव' मिल्यादितः 'शुद्ध' इति पर्यन्तः पाठोऽत्रत्य आभाति । 'परलोकेऽपी'ति वाक्यं
च 'भरती'त्यन्वाप्रे । इति टिल्पणं आगमोदयसमितिशुद्धितासु सश्रुतिकर्मतिषु । ❀ "अत्र च जात्यादिपदद्वयादिसंयोगा द्रष्टव्याः,
ते वीरं भवन्ति" इति वृत्तौ ।

परतन्त्रः प्रयाति । त[द्य]थाहि (१) गर्भाद्रभं पञ्चेन्द्रियापेक्षं, तथा गर्मादगर्भं विकलेन्द्रियापेक्षं-विकले[न्द्रिये]षूत्पद्यमानः पुनरगर्भाद्रभं, एवमगर्मादगर्भं, एतच्च नरककल्पगर्भदुःखापेक्षया अमिहितम् । उत्पद्यमानदुःखाऽपेक्षया त्विदमभिधीयते-जन्मन एकस्मादपरजन्मान्तरं व्रजति, मरणान्मरणान्तरं व्रजति । नरकदेश्यात् श्रयाकादिवासाद्रत्नप्रमादिकं नरकान्तरं व्रजति, यदिवा नरकात्सीमन्तादिकादुद्धृत्य सिंहमत्स्यादाबुत्पद्य पुनरपि तीव्रतरं नरकान्तरं व्रजति । तदेवं नटवद्भ्रूमौ संसार-चक्रवाले स्त्रीपुंनपुंसकादीनि बहून्यवस्थान्तराण्यनुभवति । तदेवं मानी परपरिभवे सति 'चण्डो' रौद्रो भवति परस्या-पकरोति, तदभावे ह्यात्मानं व्यापादयति । तथा स्तब्धश्रपलो यत्किञ्चनकारी, मानी सन् सर्वोऽप्येतदवस्थो भवति । तदेवं मानप्रत्ययिकं सावधं भवेत् । नवमं [ए]तत्क्रियास्थानमाख्यातं ति ।

हावरे दसमे किरियाठाणे ित्तदो सिएत्ति आहि ति । हा नामए इ पुरि माईहिं वा पिईहिं वा । ईहिं वा इणीहिं वा । हिं वा धूयाहिं वा तेहिं वा सुणहाहिं वा स वसमाणे तेसिं अन्नयेरेसिं वा [यरं] । गां वराहंसि यमेव गरुयं दंडं निवत्तेति । तं हा-सीओदगत्रियंडंसि वा यं उच्छो । भवति, उसिणोदगवियडे वा । यं ई चित्ता भवति, गणि । ए वा । यं उवडहि । भवइ, ते वा वेत्ते वा णे वा

तथाइ वा कसेण वा छियाए वा लयाए वा पासाइं उदालेत्ता भवइ, डंडेण वा अट्टीण वा सुट्टीण वा लेट्टण वा कचालेण वा कायं आउट्टिता भवति, तहप्पगारे पुरिसजाते संवसमाणे दुम्मणा भवंति, पासमाणे सुमणा भवंति, तहप्पगारे पुरिसजाए दंडपुरखडे अहिए इमंसिं लोगंसि अहिए परंसि लोगंसि संजलणे कोहणे विट्ठिमंसियावि भवति, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं साज्जंति आहिजति, दसमे किरियाठाने मित्तदोसवत्तिएत्ति आहिते ॥ सू० । ११ ॥

व्याख्या—अथापरं दशमं क्रियास्थानं मित्रदोषप्रत्ययिकमाख्यायते-तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः प्रभुकल्पो माता-पित्रसुहृद्भ्राजनादिभिः सार्द्धं परिसंस्तेषां च मातापित्रादीनामन्यतमेनाऽनाभोगतया यथाकथञ्चिच्छुचुतरेऽप्यपराधे वाचिके दूरीननादिके तथा कायिके हस्तपादादिसङ्घट्टनरूपे कृते सति 'स्वयमेव' आत्मना क्रोधाष्मातो गुरुतरं दण्डं दुःखोत्पादकं 'नेत्रंतेयति' करोति । तद्यथा-शीतोदके 'तस्य' अपराधकर्तुः कायमघो बोलयिता मनति, तथोष्णोदकविक्रानेन कायं मिश्रयित्वा भवति, वा विरुट्पशुगानुष्णतैलेन कौजिकादिना वा कायमुपतापयिता मनति, तथाऽनिकायेनोत्सुकेन तप्तायसा वा कायं उप[दाहयित्वा]तापयिता वा (१) भवति, तथा जो[यो]नेण वा, वेत्त्रेण वा, [नेत्रेण वा] 'त्वचा वा' मनादिक्रया लवया वाऽन्यतमेन वा दररकेण ताडनात् : 'तस्य' अल्पापराधकर्तुः शरीरपार्श्वीणि 'उदालयितुं' चर्मणि तुम्पयितुं (प्रस्तुतो) भवति, तथा दण्डादिना कायमुपताडयिता भवति, तदेवमल्पापराधिन्यपि महाक्रोधदण्डवति तथा-

प्रकारे पुरुषजाते एकत्र-वमति सति तत्सहवासिनो मातापित्रादयो दुर्मनमस्त्वदनिष्टाशङ्कया भवन्ति, तस्मिंश्च देशान्तरं गच्छति तत्सहवासिनः सुमनसो भवन्ति । तथाप्रकारश्च पुरुषजातोऽल्पेऽप्यपराधे महान्तं दण्डं कल्पयतीति, तदेव दर्शयति-दण्डपार्थी स्वल्पेऽप्यपराधे कुप्यति दण्डं च पातयति, दण्डेन गुरुको भवति, तथा दण्डपुरस्कृतः-सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः । स चैवम्भूतः 'अस्मिंल्लोके' अस्मिञ्जन्मनि अहितः प्राणिनामहितदण्डापादनात्, तथा परस्मिन्नपि जन्मन्य-सावहितः, येनकेनचिन्निमित्तेन क्षणे क्षणे सञ्ज्वलतीति सञ्ज्वलनः, स चाल्यन्तक्रोधनो वधबन्धुविच्छेदनादिषु शीघ्रमेव क्रियासु प्रवर्तते, तदभावेऽप्युत्कटेऽपतया समोद्विषट्णतः पृष्ठिमौममपि खादेत्तदसौ ब्रुवाद्येनासौ परः सञ्ज्वलति, तदेवं तस्य महादण्डप्रवर्त्तयितुस्तद्वृत्तप्रत्ययिकं सावधं कर्म बध्यते, तदेतद्दृश्यं क्रियास्थानं मित्रद्रोहप्रत्ययिकमाख्यातमिति X ।

अहावरे एकारसमे किरियाठाणे मायावत्तिष्ति आहिज्जति, जे इमे वंति गूढायारा त णि-
 कासिया उल्लगपत्त हुया यगुरु ।, ते आरिया वि संता णारियाओ भा । णिं वि प्पउज्जंति,
 अ हा संता अप्पाणं ब्रहा म ण्ति, अन्नं पुट्ठा + वागारिंति, इवि यवं

X " अन्ये पुनरष्टमं क्रियास्थानमात्मदोषप्रत्ययिकमाचक्षते, नवमं तु परदोषप्रत्ययिकं, दशमं पुनः प्राणवृत्तिकमिति " हर्षकुलः ।
 + यद्यपि दीपिकाप्रतिषु सर्वास्वपि 'अत्र पुण कुणंति अन्नं' इत्येवरूपः पाठोऽस्ति मूले, परं सवृत्तिकमुद्रितप्रतिषु 'अन्नं' इत्येवम्भूतोऽस्ति, अर्थो दीपिकांशमल्येवविषयं विहित इत्ययमेव मूले निवेशितः ।

आइयस्वति ।

व्याख्या—अथापरं एकादशं [मायाप्रत्ययिकं] क्रियास्थानमाख्यायते—ये केचनामी भवन्ति पुरुषाः गूढाचाराः गलकस्यैकप्रन्यिच्छेदादयस्ते च नानाविधैरुपायैर्विश्रम्भमुत्पाद्य पश्चादपकुर्वन्ति, प्रद्योतादेरभयकुमारादिवत्, ते च मायाशील-
त्वेनाप्रकाशचारिणः । तमःकापिणः—पराविज्ञाताः क्रियाः कुर्वन्ति, ते च स्वचेष्टैव ' उल्लूकपत्रवल्लववः ' कौशिकप[श्च]-
त्रवल्लुगीयांसोऽपि पर्वतवद्गुरुमात्मानं मन्यन्ते, यदिवाऽकार्यप्रवृत्तेः पर्वतवन्नो स्तम्भयितुं शक्यन्ते, ते चार्थदेशोत्पन्नाः
मन्तः धूर्त्तप्राया आत्मप्रच्छादनार्थमपरमयोत्पादनार्थं वा अनार्यभाषाः प्रयुज्यन्ते, परव्यासोद्दार्थं स्वमतिपरिकल्पितभाषाभिर-
पराविदिताभिर्मपन्ते, तथाऽन्यथा वा व्यवस्थितमान्मानमन्यथा—मात्वाकारेण मन्यन्ते व्यवस्थापयन्ति च, तथाऽन्यत्पृष्टा
मावृम्यानतोऽन्यदाचक्षते, यथाऽऽप्राञ्च पृष्टाः कोविदोरकान्+ आचक्षते, वादकाले वा कश्चिन्नयायवादितया व्याकरणे
[पृष्टे] प्रवीण [प्रवर्ण] स्त(१)र्कमार्गमवतारयति, तथाऽन्यस्मिंश्चार्थे कथयितव्येऽन्यमेवार्थमाचक्षते । तेषां च सर्वार्थ-
विमंत्रादिनां ऋषयश्चतुराणां विपाकीज्ञात्रनाय दृष्टान्तं दर्शयितुमाह—

से जहा नामए केइ पुरिसे अंतोसह्छे, तं सह्छं नो सयं णीहरति नो अन्नेणं वीहरावेइ नो
पडिचिद्धंसेति, एवमेव निणहवेइ, अविउट्टमाणे अंतो अंतो झि[रि]याति, एवमेव माई मायं कहु णो

+ ' कोविदारो—युगपत्रः ' इति हेमवचनाह्ननस्पतिः ' ऋचनार ' इति लोके ।

लोएति नो पडिक्कमति नो निंदइ नो गरिहइ नो विउट्टति नो विसोहेइ नो अकरणयाए अब्भुट्टेइ
नो अहारिहं । ओकम्मं यच्छित्तं पडिव ति, माई अस्सिं । ऐ प । याति माई परंसि । ऐ
[पुणो णो] । याति । निंदइ गरिहइ पसंसइ णि रति, णो नियट्टति णिसिरियं दंडं । एति
थी अस हड हलेस्से आवि भवति, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जति । एक्कार-
समे किरियाठाणे यावत्तिष्णि । हि ए ॥ सूत्र १२ ॥

व्याख्या—' से जहे 'त्यादि, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः सङ्ग्रामादपक्रान्तोऽन्तःसशल्यः, शल्यषट्पुनवेदनामीरु-
तया तच्छल्यं न स्वतो निर्हरति-अपनयति नोद्धरति, नाप्यन्येनोद्धारयति नापि तच्छल्यं वैद्योपदेशेनौषधोपचारयोगादिभिरु-
पायैः प्रशंसयति, अन्येन केनचित् शोऽपृष्टो वा तच्छल्यं ' एवमेव ' नःप्रयोजनमेव निहनुते-अपलपति, तेन च शल्येना-
सावन्तर्वर्तिना ' अविउट्टमाणे ' ति पीडयमानः ' अन्तो अन्तो ' मध्ये मध्ये पीडयमानोऽपि ' रीयते ' व्रजति, तत्कृतां
वेदनामधिसहमानः क्रियासु प्रवर्तते । माम्प्रतं दार्ष्टान्तिकमाह-' एवमेवे ' त्यादि, यथाऽसौ सशल्यो दुःखमागू भवत्येव
मेवासौ ' माथी ' मायाशल्यवान् यत्कृतमकार्यं तन्मायया निगूहयन्मायां कृत्वा न तां मायामन्यस्मै ' आलोचयति '
कथयति नापि तस्मात् स्थानात् प्रतिक्रामति-न ततो निवर्तते, नाप्यात्मसाक्षिकं तन्मायाशल्यं निन्दति, तद्यथा-
दि . . . ! ! यदहमेवम्भूतमकार्यं कर्मोदयात्कृतवान् । नापि परसाक्षिकं ' गर्हति ' आलोचयति नापि च जुगुप्सते तथा

'नो विउदुहः' इति नापि तन्मायाश्रयं त्रिभोटयति, अपुनःकरणतया न निवर्तयतीत्यर्थः । + [नापि तन्मायाऽऽदिकमकार्यं
 भेरित्वाऽऽनोचनाऽऽह्याऽऽत्मानं निवेद्य तदकार्याकरणतयाऽभ्युत्तिष्ठते, प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यापि नोद्युक्तविहारी भवतीत्यर्थः ।
 तथा नापि गुर्वादिभिरभिधीयमानोऽपि यथाऽहंमकार्यनिर्बहणयोग्यं प्रायश्चित्तं-शोधयतीति प्रायश्चित्तं तपःकर्म विशिष्टं
 चान्द्रायणाद्यात्मकं 'प्रतिपद्यते' अभ्युपगच्छति ।] नो यथायोग्यं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते, तदेवं मायया सत्कार्यप्रच्छाद-
 कोऽस्मिन्नेव लोके मायावीत्येवं सर्वकार्येष्वेवाविश्रम्भणत्वेन 'प्रत्यायाति' प्रख्यातिं याति, तथाभूतश्च सर्वस्याविश्वा[स्यो]-
 मो (१) भवति । तथाऽतिमायावित्वाद्दसौ परलोके मन्त्राघमेषु यातनास्थानेषु नरकतिर्यगादिषु पौनःपुन्येन प्रत्यायाति-
 भूयोभूयस्नेपेवारघट्टघटीन्यायेन प्रत्यागच्छति । तथा नानाविधैः प्रपञ्चैर्वञ्चयित्वा परं 'निन्दति' जुगुप्सते, तद्यथा-
 अयमत्रो मूलः पशुरुत्सो, नानेन किमपि प्रयोजनमित्येवं परं निन्दति आत्मानं प्रशंसयति, तथाऽऽत्मप्रशंसया
 तुण्यति, एवं चामौ लब्धप्रपरोऽधिकं तथाविधानुष्ठायी भवति । निश्चरति-तस्मान्मावस्थानान्न निवर्तते । तथाऽसौ मायया
 'दण्डं' प्राणप्रपमर्दकारिणं 'निसृज्य' पातयित्वा पश्चाच्छादयति-अपलपति अन्यस्य[वा]उपरि प्रक्षिपति । स च मायावो
 मर्दा चञ्चनपरायणः संस्तन्मनाः मर्त्तानुष्ठानेऽप्येवम्भूतो भवति-'अममाहता' अनङ्गीकृता शोभना लेइया येन स तथा,
 आर्त्तघ्नानोपहतया अशोभनलेइय इत्यर्थः । तदेवमपगतघर्मध्यानोऽपमाहितोऽशुद्धलेइयश्चापि भवति । तदेवं तस्य
 मायाश्रयप्रत्ययिकं मात्रद्यं कर्माधीयते, तदेतदेकादशं क्रियास्थानं मायाप्रत्ययिकं व्याख्यातम् ।

+ [ ] नास्त्येतच्चिह्नान्तर्गतपाठः प्रत्यन्तरेषु ।

अहावरे बारसमे किरिय णे भवति । ते-जे इमे वंति, [हा-] आरा
 आवसाहिया गामंतिया हुई राहस्सिया नो बहुसंजया नो बहुपडिविरया सवपाणभूयजीव-
 सत्तेहिं, ते अप्पणा सच्चामोसाइं एवं वि[प]उंजंति-अहं न हंतवो हं ।, अहं न वियवो अ
 अजावेय , अहं न रे दो न्ने परिघेत्तवा, हं न परितावेयवो परितावेयवा, अहं न
 उद्वेय अ उद्वेयवा, एवामेव ते इरिथकामेहिं सुच्छिया गिद्धा गढिया गरहिया अज्झोव ।
 जाव वासाइं चउपंचमाइं छदसमाइं प्यरो वा भुज्यरो वा भुंजित्तु [भोग] भोगाइं मा
 कालं । अन्नयरे आसुरिएसु किब्बिसिए ठाणे उवव णो भवंति । ततो विप्पसु ।
 जो सु । एलमूयत्ताए तमूयत्ताए तिमूयत्ताए यंति, एवं खलु तस् तप्पियं । ति
 आहिज्जति, दुवा समे किरियाठाणे भवत्तिएत्ति आहिए । इयाइं स रिथाणाइं
 दविएणं समणेणं वा माहणेणं सम्मं परि णियव्वाणि वंति ॥ [सू. १३] ॥

व्याख्या—अथ द्वादशं क्रियास्थानं लोमप्रत्ययिकमाख्यायते, [तद्यथा]-य इमे वक्ष्यम । अरण्ये वसन्त्यारण्य स्ते

च तन्मूलरुन्नाहाराः मन्तः केचन दृश्यमूले व्रमन्ति, केचन 'आवसधेषु' शूद्र(षूड)वा[उटजा]कारेषु गृहेषु, तथाऽपरे
 ग्रामादिरुमुपजीवन्तो ग्रामममीपे व्रमन्तीति ग्रामान्तिकाः, क्वचि(कदाचि)त्कार्ये मण्डलप्रवेशादिके रहस्वं येषां ते राहसिकास्ते
 च 'न बहुमंयताः' न सर्वमात्रद्यानुष्ठानेभ्यो विरता, एतदुक्तं भवति-न बाहुल्येन त्रसेषु दण्डसमाऽरम्भं विदधति,
 एतेन्द्रियोपजीविनस्तत्रिगानेन तापमादयो भवन्ति, तथा 'न बहुविरता' न सर्वेष्वपि प्राणातिपातविरमणादित्रतेषु
 रत्तन्ने, किन्तु द्रव्यतः कतिपयव्रतवर्तिनो, न मात्रतो, तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनस्याभावादित्यभिप्रायः । इत्येतदेवाऽऽ-
 भिर्मात्रयितुमाह-'सन्धपाणे'त्यादि, ते ह्यारण्यकादयः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वस्य 'आत्मना' स्वतोऽविरताः- तदुपमर्दकादा-
 रम्भादविरता इत्यर्थः । ते पापण्डिका आत्मना बहूनि स(त्य)त्यासृयाभूतानि वाक्यानि 'एवं' वक्ष्यमाणनीत्या विशेषेण
 प्रयुञ्जन्ति, यद्विरा मत्यान्यपि तानि प्राणुपमर्दकत्वेन सृयाभूतानि स(त्य)त्यासृयाणि, एवं ते प्रयुञ्जन्तीति दर्शयति, तद्यथा-
 अहं ब्राह्मणत्वात् नन्वव्योऽन्ये तु शूद्रत्वाद्भ्रन्तव्याः, तथाहि तद्वाक्यं-'शूद्रं व्यापाद्य प्राणायामं +जपेत् किञ्चिद्वा
 द्यात्, तथा 'शूद्रमन्त्रानामनस्थिकानां शकटमरमपि व्यापाद्य ब्राह्मणं भोजये'दित्यादि, अपरश्चाहं वर्णोत्तमस्वान्न आज्ञा-
 पयितव्योऽन्ये तु मत्तोऽव्रमाः[स्वमाः]ममाज्ञापयितव्याः, तथा नाहं परितापयितव्यः [अन्ये तु परितापयितव्याः],
 तथाऽहं वेतनादिना कर्मकरणाय न ब्राह्मः अन्ये तु शूद्रा ब्राह्मा X इति । किम्बहुनोक्तेन ? नाहमुपद्रावयितव्यो-न
 जीवितादवरोपयितव्योऽन्येत्व(त्)पद्रावयितव्या इति । तदेवं परपीडोपदेशनतोऽतिमूढतयाऽसम्बद्धप्रलापिनामज्ञानाश्रुताना-

+ श्यामप्रश्वासरोधनम् । X मूले ग्रहणसूत्रानन्तरं परितापसूत्रमस्ति ।

मात्ममरीणां विषमदृष्टीनां न प्राणातिपातविरतिरूपं व्रतमस्ति, तथा सृषाभादादत्तादानविरमणाभावोऽप्याश्रोडयः, अधुना
 त्वनादिमवाभ्यासाद्दुःस्यजत्वेन प्राधान्यात्खेत्रेणैवात्रह्याधिकृत्याऽऽह- ' एवामेव ' एवामेव ' पूर्वोक्तैर्नैव कारणेनाति-
 मूढतया परमार्थमजानानास्ते तीर्थिणाः स्त्रीषु कामेषु च शब्दादिषु सूच्छिता गृह्णा ग्रथिता अह्युपपन्नाः यावद्वर्षाणि चतुष्पञ्च
 षड्दशकानि, अयं च मध्यमः कालो गृहीतः, प्रायस्तीर्थिका अतिक्रान्तवयस एव प्रव्रजन्ति, तत्र च ते त्यक्त्वाऽपि गृहवासं
 श्रुत्वा भोगभोगानिति ते च किल वयं प्रव्रजिता इति वदन्तोऽपि न भोगेभ्यो निवृत्ताः, यतो मिथ्यादृष्टितयाऽज्ञानान्ध-
 त्वात्सम्यग्विरतिपरिणामरहिताः, ते चैवम्भूतपरिणामाः स्वायुषः क्षये कालमासे कालं कृत्वा विकृष्टतपसोऽपि सन्तोऽन्यतरे-
 न्वासुरिकेषु क्लिबषिकस्थानेषुत्पादयितारो भवन्ति, ते ह्यज्ञानतपमा मृता अपि क्लिबषिकेषु स्थानेषु]षुत्पत्स्यन्ते, तस्मादपि
 स्थानादायुषः क्षयाद्विप्रमुच्यमानाः क्लिबषवहुलास्तत्कर्मशेषेण एलमूकमावेनोत्पद्यन्ते, यथा एडमूकोऽव्यक्तवाग्भवति एवम-
 सावप्यव्यक्तवाक्समुत्पद्यते, तथा ' तस्मूयत्ताए ' ति तमस्त्वेन-अत्यन्तान्धतमसत्त्वेन जात्यान्धतयाऽत्यन्ताज्ञानावृत्ततया
 [वा] तथा जातिमूक्तया-ऽपगतवाच इह प्रत्यागच्छन्तीति । तदेवम्भूतं खलु तीर्थिकानां सावधानुष्ठानादनिवृत्तानां तत्प्रत्य-
 यिकं सावधं कर्माधीयते, तदेतल्लोमप्रत्ययिकं द्वादश क्रियास्थानमाख्यातमिति । इत्येवमर्थदण्डादीनि लोमप्रत्ययिकक्रिया-
 स्थानपर्यवसानानि द्वादश क्रियास्थानानि + ' द्विकेण ' मुक्तिगमनयोग्येन श्रमणेन माहनेन एतानि ' सम्यग् ' यथाव-
 स्थितस्वरूपनिरूपणतो मिथ्यादर्शनाऽऽश्रितानि संमारकराणानीति कृत्वा ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहर्तव्यानि ।

+ " कर्मप्रन्थि द्रावणाद्भवः-सयमः, स विद्यते यस्यासौ द्विकस्तेन " इति हर्ष० ।

आहावरे तेरसमे किरियाठाणे इरियात्रहिएत्ति आहिज्जनि-इह खल्लु अतत्ताए संबुडस्स
 अणगारस्स इरियासमियस्स भासासमियस्स एसणासमियस्स आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमि-
 यस्स उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपरिट्ठावणियासमियस्स, मणसमियस्स वयसमियस्स काय-
 समियस्स, मणगुत्तस्स वयगुत्तस्स कायगुत्तस्स, गुत्तिदियस्स गुत्तवंभचारिस्स, आउत्तं गच्छ-
 माणस्स आउत्तं चिट्ठमाणस्स आउत्तं निसियमाणस्स आउत्तं तुयट्टमाणस्स आउत्तं भुंजमाणस्स
 आउत्तं भासमाणस्स आउत्तं वरथं पडिग्गहं कंवलं पायपुंछणं गिह्णमाणस्स वा निक्खिखवमाणस्स
 वा जाव चक्खुपम्हनिवायमत्ति अत्थि वेमाला सुहुमा किरिया इरियात्रहिया नाम कज्जइ, सा
 पढमसमए वद्धा पुट्ठा, वित्तियसमए वेइया, तइयसमए निज्जिणणा, सा वद्धा पुट्ठा उदीरिया
 वेइया निज्जिणणा, सेयकाले अकम्मए यावि भवइ, एवं खल्लु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जति,
 तेरसमे किरियाठाणे इरियात्रहिएत्ति आहिज्ज[ए]नि । *तेरसमे किरियाठाणे इरियात्रहिएत्ति

* छ एवमिन्द्रान्तर्गतो मूत्रपाठो नास्ति सुट्टिनासु ममृत्तिकप्रतिगु हर्षं कृत्नीयदीपिकास्वपि, परमेनदीपिकाप्रतिगु सर्वास्वप्यस्ति,

आहिते]ता* । से बेमि जे अतीया जे य पडुप्प । जे य । गमिस्सा अरहंता भगवंता सधे ते
 एयाइं चेव तेरस किरियाठाणाइं भासिंसु वा भासिंसति वा, पन्नाविंसु वा पन्नाविति
 वा पन्नाविस्संति वा, एवं चेव तेरसमं किरियाठाणं विंसु वा सेविति वा सेविस्संति वा ॥ [सू० १४॥]

व्याख्या—अथापर प्रयोदशं क्रियास्थानमीर्यापथिकं X नामाख्यायने-इह खलु प्रवचने संयमे वा [आत्मनो भाव]
 आत्मत्वं, तदर्थमात्मत्वार्थं संवृतस्य अनगारस्य ईर्यादिसमितस्य तथा त्रिगुप्तिगुप्तस्य गुप्तेन्द्रियस्य नवब्रह्मचर्यगुप्त्युपेतब्रह्म-
 चारिणश्च सतः, तथोपयुक्तं गच्छतस्तिष्ठतो निपीदतस्त्वर्गतनां कुर्वाणस्य, तथोपयुक्तमेव वस्त्रं पतद्ग्रहं कम्बलं पादप्रोच्छनकं
 वा शुद्धतो निक्षिपतो वा, यावच्चक्षुःपक्ष्मनिपातमप्युपयुक्तं कुर्वतः सतोऽत्यन्तमष्टुपयुक्तस्याप्यस्नि-विद्यते विविधा मात्रा
 [विमात्रा], तदेवंविधा ब्रह्मक्षिपक्ष्ममश्वलनरूपादिकेर्यापथिका नाम क्रिया केवलिनोऽपि क्रियते, तथाहि-सयोगी जीवो न
 शक्नोति क्षणमप्येकं निश्चलः स्थातुं, अग्निताप्यमानोदकत्कर्मणश्चरीराजगतः सदा परिवर्तयन्नेवास्ते, केवलिनोऽपि

किन्तु सर्वेषामपि क्रियास्थानानामुपसहारसूत्रवदत्रापि ' आहिज्जती 'त्यस्य स्थाने ' आहिते ' वा ' आहिप ' इति भवितुमर्हतीत्युद्-
 बोधनार्थं लेखकादिभिः पुनरुक्ततया लिखितो भविष्यतीति सम्भावनायां न किमप्ययुक्तत्व प्रतिभासते । X " ईरणं-ईर्या, तस्यास्तया
 वा पन्था ईर्यापथः स विद्यते यस्य तदीर्यापथिकं, एतच्च शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तं, प्रवृत्तिनिमित्त तु इदं-सर्वत्रोपयुक्तस्य निष्कषायस्य
 समीक्षितमनोवाक्यायक्रियस्य या [क्रिया]तया यत्कर्म तदीर्यापथिकं सैव वा क्रिया ईर्यापथिकम् " इति हर्ष० कुलः ।

शुभमगात्रमञ्जारा भवन्ति, तथा क्रियया यद् बध्यते कर्म तस्य च कर्मणो या अवस्थास्ताः क्रियाः, ता एव दर्शयितुमाह-
 'सा पदुमसमये'त्यादि, याऽमात्ररूपायिणः क्रिया तथा यद्बध्यते कर्म, तत्प्रथमसमय एव बद्धं स्पष्टं चेति कृत्वा तत्क्रियैव
 बद्धस्पष्टं प्रकृता, तथा द्वितीयसमये वेदिता वृतीयसमये निर्जीर्णा, एतदुक्तं भवति-कर्म योगनिमित्तं बध्यते, तत् स्थितिश्च
 रूपायायचा तद्भावान न तस्य सांपरायिकस्येव स्थितिः, किन्तु योगसद्भावाद्बध्यमानमेव 'स्पष्टतां' संश्लेषं याति, द्वितीय-
 समये त्वनुभूयते, तच्च प्रकृतितः मातावेदनीयं स्थितितो द्विममयस्थितिकं अनुभावतः शुभानुभावमनुत्तरोपपातिकदेवसुखाति-
 शायि प्रदंशतो बहुप्रदेशमस्विरबन्धं बहुव्ययं च । तदेवं सा ईर्यापथिका क्रिया प्रथमसमये बद्धस्पष्टा द्वितीये समये उद्विता
 वेदिता निर्जीर्णा भवति । 'सेयकाले'ति आगामिनि वृतीयसमये तत्कर्मपिष्यया अकर्मतापि च भवति । एवं तावद्धी
 तरागशैर्याप्रत्ययिकं कर्म 'आधीयते' सम्बध्यते । तदेतत्रयोदशमं क्रियास्थानं व्याख्यातं, ये पुनस्तेभ्योऽन्ये प्राणिनस्तेषां
 सांपरायिको बन्धः । तेषां त्वीर्यापथज्जाणि द्वादशक्रियास्थानानि, तेषु (?) वर्तन्ते, तेषां च तद्द्वर्तिनामसुमतां मिथ्यात्वा-
 रिरनिप्रमादरूपाययोगनिमित्तः साम्परायिको बन्धो भवति, स त्वनेकप्रकारस्थितिकः, तद्ब्रहितस्तु केवलयोगप्रत्ययिको
 द्विममयस्थितिरेर्याप्रत्ययिक इति स्थितम् । एतानि त्रयोदशक्रियास्थानानि न वर्द्धमानस्वामिनैवोक्तानि, किन्त्वन्वैरपीत्ये-
 तद्दर्शयितुमाह-'से चेमी'त्यादि, सोऽहं ब्रवीमि-यत्प्रागुक्तं तद्ब्रवीमि इति, तद्यथा—येऽ(हन्तोऽ)तिक्रान्ताः, ये च वर्त्त-
 मानाः, ये चागामिनि काले भविष्यन्ति, ते सर्वेऽप्येवं + प्ररूपितवन्तः प्ररूपयन्ति प्ररूपयिष्यन्ति, तथैतदेव त्रयोदशं क्रिया-

+ 'अभाषिणुः भायन्ते भाषिष्यन्ते च । तथा तत्स्वरूपतस्तद्विपाकतश्चे'ति बृहद्ब्रह्मसूत्रे ।

म नाना येषां ने तथा, तेषां, नानाशीलानां, तथा नानारूपा दृष्टि-रन्तःकरणप्रवृत्तियेषां ते तथा, तेषामिति, तथा नाना-
 रुचियेषां ते नानारुचयस्तेषां, तथाहि-आहारशयनासनाच्छादनाभरणयानवाहनगीतगादित्रादिषु मध्येऽन्यस्यान्याऽन्यस्या-
 न्या रुचिर्भवति, तेषां नानारुचीनामिति, तथा नानारम्भाणामिति कृषिपाशुपाल्यविषणिशिल्पकर्मसेवाद्यन्यतमारम्भेण,
 तथा नानाऽध्ययमायसंयुतानां शुभाशुभाध्यवसायभाजामिति, इहलोकप्रतिबद्धानां परलोकनिष्पिपासानां विषयवृषि-
 तानामिदं नानाविधं पापश्रुताध्ययनं भवति । तद्यथा—

भोमं उष्पायं सुविणं अंतलिक्खं अंगं सरलक्खणं (लक्खणं) वंजणं इत्थिलक्खणं पुरिस-
 लक्खणं हयलक्खणं गयलक्खणं गोणलक्खणं मिंढलक्खणं कुक्कडलक्खणं तित्तिरलक्खणं वट्टग-
 लक्खणं लावगलक्खणं चक्कलक्खणं छत्तलक्खणं चम्मलक्खणं दंडलक्खणं असिलक्खणं मणि-
 लक्खणं कागिणिलक्खणं सुभगाकरं दुब्भगाकरं गभभाकरं मोहणकरं आहवणिं पागसासणिं द्दव-
 होमं खत्त[खत्तिय]विज्जं चंदचरियं सूचरियं सुक्कचरियं वहस्सत्तिचरियं उक्कापायं दिसोदाहं
 भियचक्कं वायसपरिमंडलं पंसुबुट्ठिं केसबुट्ठिं मंसबुट्ठिं रुहिरबुट्ठिं वेतालं अच्चवेतालं ओसोवणिं
 तालुग्घाडणिं सोवा[गि]गिणिं सावरिं दामलिं कालिं गोरिं गंधारिं उवत्तणिं उप्पयणिं जंभिणिं

थंभणिं लेसणिं आमयकरणिं विस रणिं प मणिं अंत णिं आयमणिं, एव इया ते वि ओ
 अन्नस्स हेउं पउंजंति पाणस्स हेउं पउंजंति वत्थस्स० लेणस्स० अ सिं वा विरूवरूवा
 कामभोगाणं हेउं पउंजंति, तेरिच ते वि वंति, णरिया विप्पडिव । । मासे । ।
 कि ।, अन्नयराइं आ रियाइं, किब्बिसियाइं ठाणाइं उववत्तारो भवंति, त्ते ततो विप्पमु मा ।
 १ एलमूयत्ताए तमअंधयाए प यंति । (सू० १५)

व्याख्या—भूमौ मवं भौमं-निर्वातभूकम्पादिकं, उत्पातं-कपिहसितादिकं, स्वप्नं-गजसिंहवृषमादिकं× अंगं-अक्षि
 वाहुस्फुरणादिकं, स्वरलक्षणं-काकस्वरगम्भीरस्वरादिकं, लक्षणं-यवपद्मादिकं, व्यञ्जनं-मषतिलकादि, तथा स्त्रीलक्षणं
 [रक्तकरचरणादिकं, एवं] पुरुषलक्षणादीनां काक्किणीरत्नपर्यन्तानां लक्षणप्रतिपादकशास्त्रपरिज्ञानं, तथा मन्त्रविशेषरूपा विद्या,
 तथाहि-सौभाग्यकरां, दुर्भाग्यकरां, तथा ' गर्भकरां ' गर्भाधानविषायिनीं, मोहकरां-व्यामोहोत्पादिकां, आथर्वणीं-सद्योऽनर्थ-
 कारिणीं, तथा ' पाकशासनीं ' इन्द्रजालसंज्ञिकां, तथा नानाविधद्रव्यैः कणवीरपुष्पादिभिः घृतमध्वादिभिर्हवनं, तथा क्षत्रि-
 याणां विद्या धनुर्वेदादिका(तां), तथा ज्योतिषमधीत्य व्यापारयन्ति, ' चंद्रचरिय 'मित्यादि, चन्द्रचरित्रं वर्णसंस्थान-
 १० नास्ति एतौ शब्दौ सद्युक्तिकमुद्रितप्रतिषु । × ' तथाऽऽन्तरीक्षं-अमोघादि ' इति बृहद्बृहत्तौ ।

प्रमानप्रमानत्रययोगराहूग्रहणादिकं, सूर्यचरितं-सूर्यस्य मण्डलपरिमाणराशिपरिभोगोद्घोतावकाशराहूपरागादिकं, तथा
 शुक्रचारो गीथीनयप्रनारादिकः, तथा बृहस्पतिचारः [उदयास्तवर्षफलादि] शुभाशुभफलप्रदः संवत्सराशिपरिभोगादिकः,
 तयोन्मूपादिदशहाथत्रायव्यादिषु मण्डलेषु भवन्तः शस्त्राग्निशुक्लपीडानिधायिनो भवन्ति, तथा मृगशृगालादीनां आरण्य-
 कृत्रीणानां तत्तद्गर्जनप्रामनगोप्रवेशदौ (या) शुभाशुभचिन्ता तन्मृगचक्रं, तथा नागमादीनां पक्षीणां यत्र स्थानदिकृत्सरा-
 ष्यना [शुभाशुभफलं चिन्त्यते तद्वायसपरिमण्डलं, तथा पांशुक्लेशमौमरुधिरादिवृष्टयोऽनिष्टफलदा यत्र शस्त्रे चिन्त्यते,
 तथा िचा नानाप्रकाराः शुद्रकर्मकारिण्यस्ताश्चेमाः-वैताली नाम विद्या नियताक्षरप्रतिबद्धा, सा च किल कतिभिर्जापैर्दण्ड-
 मृन्थापयति, तथाऽर्द्धवैताली तमेनोपगमयति, तथाऽत्रस्वापिनी-प्रमुखाः सर्वा अपि विद्या ज्ञातव्याः । तदेवमादिकाः
 प्रश्यापादिहाथ गृह्यन्ते, एताश्च पापण्डिका अविदितपरमार्था गृहस्था वा स्वयूथ्या वा द्रव्यलिङ्गधारिणोऽव्यपानाद्यर्थे
 प्रयुज्यन्ति, अन्येषां वा विरूपरूपाणां कामभोगानां कृते प्रयुज्यन्ति । सामान्येन विद्यासेवनमनर्थकारीति दर्शयितुमाह-
 ' तैरिथ 'मित्यादि, तिरश्चीना सदनुष्ठाननिधातिनी ते अनार्या विप्रतिपन्ना विद्यां सेवन्ते, यद्यपि ते भाषार्याः क्षेत्रार्यास्त-
 थाप्यनार्यकर्मकारितादनार्या एव द्रष्टव्याः । ते च स्वाशुपःक्षये कालमासे कालं कृत्वा यदि कथञ्चिद्देवलोऽङ्गामिनो भवन्ति,
 ततोऽन्यतरेश्यासुरीयेषु क्लियपिकादिस्थानेषूपत्स्यन्ते, ततोऽपि विप्रमुक्ता यदि मनुष्येषूपत्पद्यन्ते, तत्र च तत्कर्मशेषतया

+ " तालोद्घाटीनी श्वापाकी शाबरी द्राविष्ठी कालिङ्गी गौरी गान्धारी अवपतनी उत्पतनी जम्बिनी स्तम्बिनी श्लेषिणी आमय
 कारिणी विशल्यकारिणी अन्तर्द्वानकारिणी " इति हर्ये० ।

स्रोतणियंतिप १४ ।

व्याख्या—यथा 'वानुगामिकः' कश्चिदकार्यं करणाय गच्छति, तगनुगच्छति, अथा प्रकार्यं करणाय, अथवाऽपकार-
रूपं पकारो निभगनाय उत्पत्तारहो भवति, अथा तस्य प्रतिपत्तिहो भवति, 'प्रतिपत्तं' सन्धुलभागच्छति, अथा
स्यानायो सन्धिच्छेदहो (सन्धिच्छेदरथापि) भवति-चौर्यं प्रतिपद्यते, तथोरधे-गौधरति, औरधिको भवति, [अथवा
गौकतिकः] यथा अहनिभरति शाकनिको भवति, अथा 'वागुरया' युगाऽदिपन्पनरत्ता चरति रक्षकः
[वागुरि], यथा मत्स्येभरति मा[त्स्यकः]च्छिकः, अथा गोपालमातं प्रतिपद्यते, अथा गोपातरुः स्यात्, अथा
पयिभरति गौपनिकः-शुनां परिपालहो भवति, अथा युगयो कूर्वेन् श्वगिर्मुगघातं करोति । अथैतानि चतुर्दशस्थानानि
आरितो विवृणोति—

से एगतिओ आणुगामियं भावं पडिसंधाय तमेव अणुगामियाणुगामियं हंता छेत्ता भेत्ता
लुंपइत्ता निलुंपइत्ता उद्वचइत्ता आहारं आहारेति इति से महया पावेहिं कम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खा-
इत्ता भवइ ॥ १ ॥

व्याख्या—तैरैकः कश्चिदात्पानार्थं अपरस्य ग्रामान्तरं गच्छतः किञ्चिद्द्रव्यजातमवगम्य केटके गत्वा अपसरं लब्ध्वा
* गृहे शाकनिकमागुरिकयोः स्थाने वागुरिकशाकनिकयोरिति व्यस्येन निर्देशः ।

तद्द्रव्यं गुहीतुमनाः पथिकं [दण्डादिभिः] हन्ता भवति, तथा छेत्ता भवति खड्गादिभिः, तथा भेत्ता [वज्रमु]दिभिः]
लुम्पयिता-केशाकर्षणादिकदर्थनतः, तथा विलुम्पयिताऽत्यन्तं दुःखमुत्पादयति, तथाऽपद्रावयति जीविता परोपयति ।
तदेवमादिकं कृत्वाऽऽहारमाहारयति, एतदुक्तं भवति-गलकर्चकः कश्चिदन्यस्य धनवतोऽनुगामुकभावं प्रतिपद्य तं बहुविधै-
रुपायैर्विश्रम्भे पातयित्वा, भोगार्थी-मोहान्ध इहलोकार्थी तस्य धनवतो गलकर्चनार्थं कृत्वा तस्य द्रव्यजातमादायाऽऽ
हारादिकां भोगक्रियां विधत्ते, इत्येवमसौ 'महद्भिः' क्रूरैः 'कर्मभिः'रनुष्ठानैर्महापातकभूतैस्तीत्रानुभवैरात्मानमुपख्यापयिता
भवति । तथाहि—असौ महापापकारीत्येवमात्मानं ख्यापयति । तथा लोके तद्विपाकाऽऽपादितेनावस्थाविशेषेण नारक-
तिर्यगादिगतात्मानमाख्यापयिता भवति ॥ १ ॥

से एगइ उवचरगभावं पडिसंधाय तमेव उवचरितं हंता छे । भेत्ता । व आहारं
आहारेति, इति से महया पावेहिं म्मेहिं तां उवक्खाइत्ता भवति ॥ २ ॥

व्याख्या—एकः कश्चिदकर्तव्यकारी कस्यापि धनवतो धनं जिष्टुः उपचारकभावं प्रतिसन्धाय पश्चात् नानाविधै-
रुपायरुपचरति, उपचर्य च विश्रम्भे पातयित्वा तद्रव्यार्थी तस्य हन्ता छेत्ता भेत्ता यावदपद्रावयिता भवतीत्येवमसौ
[आत्मानं] महद्भिः पापैः कर्मभिरुपाख्यापयिता भवतीति ॥ २ ॥

से एगइओ डिपहिय वं पडिसंधाय तमेव पाडिपहे ि । हं । छे । व उद्वइत्ता

आहारं आहारेति इति से महया पात्रेहिं कस्मेहिं अत्ताणं उत्रक्खाइत्ता भवति ॥ ३ ॥

व्याख्या—अर्थकः ऋश्चिदागन्तुः कस्य पयिऋदेर्षनवतः प्रातिपथिकभावं प्रतिपद्यते—सम्मुखं गत्वा प्रच्छन्नो मार्गं बद्ध्वा-
त्रिष्टुति, ननः प्रतिपथे स्थित्वा तस्यार्थात्तो विश्रम्भतो हन्ता छेत्ता यावदपद्रावयिता भवतीत्येवमसावात्मानं पापैः कर्मभिः
स्वापयतीति ॥ ३ ॥

से एगतिए संधिच्छेद्गभात्रं पडिसंधाय तमेव संधिं छेत्ता भेत्ता जाव इति से महया पात्रेहिं

कस्मेहिं अत्ताणं उत्रक्खाइत्ता भवति ॥ ४ ॥

व्याख्या—एकः कश्चित्पुरुषो विरूपकर्मणा जीवितार्थी ' सन्धिच्छेदकभावं ' खत्रखननत्वं प्रतिपद्यते, ततोऽसौ
' गन्ति छिन्दन् ' खात्रं खनन् प्राणिनां हन्ता छेत्ता भेत्ता भवतीत्येतच्च कृत्वाऽऽहारमाहारयतीत्येवमसौ महद्भिः पापकर्मभिः
संभारे भ्रमति ॥ ४ ॥

से एगतिए गंठिच्छेद[ग]भात्रं पडिसंधाय तमेव गंठिं छेत्ता भेत्ता जाव इति से महया

पात्रेहिं कस्मेहिं अप्पाणं उत्रक्खाइत्ता भवति ॥ ५ ॥

व्याख्या—अथ कश्चित्पापकर्मकारी घुर्घुरादिना ग्रन्थिच्छेदकभावं प्रतिपद्य तमेव हन्ता छेत्ता यावत् परद्रव्यमादाय
कर्मबन्धं करोति, ततः संभारे पर्यटतीति पूर्ववत् ॥ ५ ॥

से एगतिए उरब्भियभावं पडिसंधाय उरब्भं वा अन्नतरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खा-
इत्ता भवइ, एसो अभिलावो सवत्थ ६ ।

व्याख्या—कश्चिदधर्मवृत्तिः ' औरभिकभावं ' औरणिकभावं प्रतिपद्यते, स च औरभिकस्तदूर्णया तन्मांसादिना
वाऽऽत्मानं वर्त्तयति, तदेवमसौ तद्भावं प्रतिपद्य उरअं वा अन्यं वा त्रसं वा (१) प्राणिनं स्वमांसपुण्यर्थं व्यापादयति,
तस्य वा हन्ता छेत्ता भवतीति, शेषं पूर्ववत् ॥ ६ ॥

से एगतिए सोयरियभावं पडिसंधाय महिसं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खा-
इत्ता भवति ॥ ७ ॥

व्याख्या—कश्चित् शौ(व)निक+भावं (शौवनिका)श्राण्डालाः खाटिकास्तद्भावं प्रतिपद्यते, शेषं पूर्ववत् ॥ ७ ॥
से एगइओ वागुरियभावं पडिसंधाय मियं वा अन्नयरं वा तसं वा पाणं हंता जाव उवक्खा-
इत्ता भवति ॥ ८ ॥

व्याख्या—कश्चित्पापात्मा ' वागुरिकभावं ' लुब्धकत्वं प्रतिपद्य वागुरया मृगं अन्यं वा त्रसं प्राणिनं शयकादिकमात्म-
+ " अत्रान्तरे सौकरिकपदं, तद्य स्वबुद्ध्या व्याख्येयं, सौकरिकाः—शपनाश्राण्डालाः खट्टिका इत्यर्थः " इति वृत्तौ ।

पुत्राय दाननाथं ग व्यापादयति, शेषं पूर्ववत् ॥ ८ ॥

से एगइओ साउणियभावं पडिसंधाय सउणियं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खा-

इत्ता भवइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—कश्चिदधमोपायजीवी 'शकुना' लावकादयस्तेश्वरति, ततश्च तन्मांसाद्यर्थो 'शकुनि' पक्षिणं [अन्यं वा] निजिगादिकं व्यापादयति, शेषं पूर्ववत् ॥ ९ ॥

से एगइओ मच्छियभावं पडिसंधाय सच्छं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खा-

इत्ता भवति ॥ १० ॥

व्याख्या—कश्चिन्मात्सियकमावं प्रतिपद्यते, तद्भ्रानं प्रतिपद्य जलचरजीवान् व्यापादयति, शेषं पूर्ववत् ॥ १० ॥

से एगइओ गोघायगभावं पडिसंधाय गोणं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता

भवइ ॥ ११ ॥

व्याख्या—यथा कश्चित्कूरकर्मकारी गोघातकमावं प्रतिपद्यते, शेषं पूर्ववत् ॥ ११ ॥

से एगतिओ गोपालगभावं पडिसंधाय तमेव गोणं [अन्नयरं वा तसं पाणं] परिजविय

परि विय हंता ज उव इ । भवति ॥ १२ ॥

व्याख्या—कश्चित् गोपालकभावमादृत्य 'गोणं' सं गोकुलाहुलथित्वा 'परिजविय परिजविय' पृथक्कृत्य तस्य हन्ता छेत्ता इत्यादि पूर्ववत् ॥ १२ ॥

से एगतिओ सोवणियभावं पडिं धाय म सं [यं] वा यरं वा तं पां हंता
।व आहारं ।हारेति, इति से हया पावेहिं म्मेहिं । उवव इ । वति ॥ १३ ॥

व्याख्या—कश्चिज्जघन्यकर्मकारी, सो[शौ]वनिकभावं (—पापद्धिभावं प्रतिपद्यते), सारमेयं गृहीत्वा आखेटकक्रियां करोति, तेन मृगशूकरादिकं व्यापादयति, शेषं पूर्ववत् ॥ १३ ॥

से एगतिओ सोवणि[यंति]यभावं पडिं धाय स्सं वा यरं वा तं हंता छे ।
।व आहारं आहारेति, इति से महया पावेहिं कम्मोहिं । उवव इ । भवति १४ । [सू० १६]

व्याख्या—अथैकः कश्चिन्महाक्रूरकर्मकारी प्रत्यन्तनिघासी क्रूरसारमेयपालको द्रुष्ट सारमेयपरिग्रहं प्रतिपद्य मनुष्यं वा कश्चन पथिकं-अभ्यागतमन्यं वा मृगशूकरादिकं त्रसं प्राणिनं हन्ता भवति, तदेवमसौ महाक्रूरकर्मभिरात्मानमुपख्यापयिता भवतीति ॥ १४ ॥ आजीविकार्थे पापकर्म उक्तं, अथ केनापि हेतुना यत्पापं क्रियते तदाह—

मान्नाश्रो वा, कंठगत्रोदियाहिं पडिपिहित्ता सयमेव अगणिकापणं झामेइ अन्नेण वि झामवेति
 त्रामंनं पि अन्नं समणुजागानि, इति से महया पात्रकस्मेहिं उवचव्याइत्ता भवति ।

न्यास्या—श्रयंरुः कश्चिंरुनविचिपिंनन गृहपत्यादेः कृषितन्तन्ममन्वीनामृद्धादीनां ' गाला ' गृहाणि कण्टक-
 आगानिः ' पिचाय ' म्यगयिन्या म्यमेवाग्निहायेन दहनं, शेषं पुंसन् ।

से गगनिओ कंगइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अट्टुवा खलदाणेणं अट्टुवा सुराथालएणं गाहा-
 वनीण वा गाहावनिपुत्ताण वा कुंडलं वा मणिं वा मोत्तियं वा सयमेव अवहरति अन्नेण वि
 अमहरावेनि अवहरंनं [पि] अन्नं समणुजागानि, इति से महया जाव भवति ।

न्यास्या—श्रयंरुः कश्चिंरुनविदादानेन कृषितो गृहपत्यादेः ममन्विक्कण्डकदिकं द्रव्यजातं मयमेवापहरंदवशिष्टं
 पानं । माश्रनं पापणिट्ठोपणि कृषितः मन यत्कुर्यान्दर्शयति—

से गगइओ कंगइ आदाणेणं विरुद्धे समाणे अट्टुवा खलदाणेणं अट्टुवा सुराथालएणं समणाणं
 वा साहगाणं वा छत्तगं वा दंडगं वा भंडगं वा मत्तगं वा लट्टिगं वा भिसिगं वा चेलगं वा
 चिल्लिभिल्लिगं वा चम्मगं वा चम्मच्छेयणगं वा चम्मकोसियं वा सयमेव अवहरति जाव समणु-

जाणति, इति से महया जाय उच्यखाहता भवति ।

व्याख्या—अथैकः कथित्स्वरुधनासुराणेण ना वादपरान्त्रितो ना [इत्येन] केनचिन्निमित्तेन वा कृपितः गन्धेत्कुर्यात्-
श्रमणानां व्याख्यादीनां गानानां वा केचनिदादनेन कृपितः गन दण्डच्छगादिक १० प्रपकरणजातागपहरेत्, अन्येन वा
हारयेत् अन्यं वा हरन्त गमनुजानीयादित्यादि पर्यवत् । एवं तानद्विरोधिगोडगिद्धिताः गाम्प्रतं ह्वरेडभिधीयन्ते—

से एगइओ नो चित्तिगिच्छइ [तं जहा—] गाहावतीण वा गाहावतिपुत्ताण वा समयमेव अगणि-
काएणं ओसहीओ झामेति जाय अन्नंपि झामंतं समणु जाणति, इति [से] महया जाय भवति ।

व्याख्या—कथित्स्वरुधोऽत्यन्तमूर्खतया नो ' चित्तिगिच्छइ ' न स्त्वेतसि विमुचते, यथाऽनेन कार्येण कृतेन परलोको
महते दुःखाय भविष्यतीति न गीर्षांगतेऽतिमूर्खत्वात्, गरीथमिदमनुष्ठानं पापानुबन्धीत्येवं न पर्यालोचयति, ततश्च परलोको-
विरोधिनीक्रियाः कुर्यात् । एतदेवोद्देशतो दर्शयति, [X तद्यथा—गृहणत्यादेर्निमित्तमेव—तत्क्रोपकरणमन्तरेणैव ' स्वयमेव '
आत्मना ' अग्निफायेन ' अग्निना ' औपधीः ' आलिषीहादिहा । ' व्यापयेन् ' दहेत्तथाऽन्येन दाहयेद्दहन्तं च समनु-

+ " गाण्डं किन्नादस्तु ' गात्रकं ' गात्रं ' लङ्घिं ' गट्टि ' गिगिं ' तुपी आगतगिति यावत् ' चैककं ' वन्न ' चिलिमिलिगं '
ग्रच्छादनपटी ' चर्गीकं ' गालुकादि ' चर्गीच्छेदनकं ' शम्मादि ' चर्गीगोशक ' शन्नश्रोपकोत्थककं म्ययागपहरेत्, " इति हर्ष० ।

X [ ] एतच्चिन्हान्तर्गतः पाठो नास्ति सर्वास्यपि दीपिकाप्रतिष्यतो पुहद्वृत्तितोऽत्रोक्तः ।

चामीगद्विद्यादि] ।

[से एगइओ णो विनिगिच्छइ,] तं जहा-गाहावर्त्तण वा गाहावतिपुत्ताण वा उट्टाण वा गोणाण वा घोडगाण वा गद्भाण वा सयमेव घूराओ कप्पेति अन्नेण वा कप्पावेति अन्नं पि कप्पंतं समणुजाणनि ॥ १ ॥ से एगतिओ णो विनिगिच्छति, तं जहा-गाहावर्त्तीण वा गाहावतिपुत्ताण वा उट्टगमालाओ वा जाव गद्भमालाओ वा कंटगवोदिया [हिं] ए पडिपिहिता सयमेव अगणिक्काएणं ज्ञामेद जाण समणुजाणनि ॥ २ ॥ से एगतिओ णो विनिगिच्छति, तं जहा-गाहावर्त्तीण वा गाहावतिपुत्ताण वा कुंडलं वा जाव मोत्तियं वा सयमेव अवहरति जाव समणुजाणति ॥ ३ ॥ से एगतिओ णो विनिगिच्छति, [तं जहा-] समणाणं वा माहणाणं वा [छत्तगं वा] दंडगं वा जाव चस्मच्छेद [ण] गं वा सयमेव अवहरति जाव समणुजाणति ॥ ४ ॥ इति से सहया जाव उवक्खाइत्ता भवति ।

व्याख्या — एतं ब्राह्मणः पूर्वात् व्याख्येयाः, विशेषस्तयं-प्राक्तनेष्वालापकेषु केचपि कारणेन कृषितः सन् पापकृत्वा क्रुतं, ब्रह्मणोऽप्युत्तरं निरर्थकं पापं गृह्णाति, अयं विशेषः । माम्प्रतं विपर्यस्तदृष्टय आगाहमिच्छ्यादृष्टयोऽभिधीयन्ते-
से एगतिओ समणं वा माहणं वा दिस्सा नाणाविहेहिं पावकस्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवति ।

व्याख्या—पत्निका कनिष्ठ्याहिरगहका सायं हृष्टा पशुनीकतया भ्रमणादीनां निर्भिच्छर्वा पवित्रतां स्वतन्त्र
निर्भिच्छन् पवित्रन् वा नामानिधो पापेपावनभूतेः कर्षेगिराल्यान्नुपलुपापगिता भवतीत्येतदेव कर्षेयति—

अतुनापं अच्छराप् आकालिचा भवति अतुनापं फरुसं नादिचा भवति कालेण नि से अणुप्य-
पिदुसरा अरापं वा ४ जाग नो दनागित्ता भवति, जे दुमे भवंति चोत्रगंता भारुहंता अलसगा
तरालया कियणगा रागणगा पत्तयंति ।

व्याख्या—भवथेति पशान्तरोपगहार्थं, कचिन्नाधुरर्धेने सति मिथ्यारोगहत्तद्धितया अपाशकृनोऽप्यगित्येनं गन्धमानः
सन् दक्षिणथाक्षपसारयन् साक्षयविक्षावक्षयाऽक्षराया—अपठिकाया भासालयिता भवति, अथवा तिस्रः साखापादयन् पशुं
वचो ब्रूयात्, तदथा—ओदनमण्डलं । निरर्थककायमलेक्षणसामणं । कुर्वते । अपसरभक्त, ततोऽसौ भ्रुकृदि विद्वग्भादिसम्भं वा
ब्रूयात्, तथा मिथ्याकालेनापि तस्य मिथोः गेभ्यो मिथ्याचरेभ्योऽप्यभारुपनिद्रस्य सतोऽस्तिदूषत्वया भवान्देनो वापयिता भवति
अपश्च वानोवातं नियेपयति, तत्परयनीकतया एवं ब्रूते—ये इमे पापण्डिका भवन्ति ते एवम्भूता भवन्तीत्याह—' वीक्षयंत 'सि
धुणकाग्राहासदिकमर्षमर्षी(१)कर्म तदन्तरतथा भारेण—कुमुभ्यगारेण वोदुलिमादिभारेण वा'दन्तान्ताः' पराभग्नाः
सुखलिषानोऽलसाः—कामागतं कुमुभ्यं पालयितवसामर्थः, ते पाण्डुपाथगति, तथा ' वसत्यग 'सि' धमला ' अथगाः
धूरजातया, तथा 'कृपणा' क्लीया अकिञ्चित्कराः भ्रमणा भवन्ति, भवत्यं धुक्न्तीति ।

ते इणमेव जीवितं धिजीवितं संपडिन्नुहिति, नाइ ते परलोगस्स अट्टाप किंचि वि सिलीसंति,
 ने दुब्बंति ते सोयंति ते जूरंति ते तिप्पंति ते पिद्धंति ते परितप्पंति ते दुक्खण-सोयण-जूरण-
 तिप्पण-पिट्ठण-परितप्पण-ब्ह-बंधण-परिकिलेसाओ अपडिविरता भवंति । ते महया आरंभेणं ते
 महया समारंभेणं ते महया [आ]रंभसमारंभेणं विरूवरूवेहिं पावकम्मकिच्चेहिं ओरालाई
 माणुस्सगाई भोगभोगाई भुंजित्तारो भवंति ।

आख्या—' ते इणमेवे 'त्यादि, ते हि माधुवर्गपिनादिनः मद्धर्मप्रत्यनीका ' इदमेव जीवितं ' परापवादोद्घट्टन-
 जीविणं ' धिग्जीवितं ' माधुनिन्दापरायणं कृत्पित्तजीवितं [सम्प्रतिबृंहन्ति]-एतदेवामद्धुचजीवितं प्रशंसन्तीति, ते चेहलोकै
 प्रतियदाः माधुनेन्द्रात्रीपिनो मोहान्धाः माधूनपादन्ति, न च ते साधूनामनुष्ठानं स्वल्पमपि ' श्लिष्यन्ति ' समाश्रयन्ति, केवलं
 ने त्तोभिः माधून् ' दुःखयन्ति ' पीडाप्लुत्पादयन्ति, तथा तेऽज्ञानान्धास्तत्कुर्वन्ति येनाधिकं शोचन्ते परानपि शोचयन्ति
 दूर्गापिनादिभिः शोक्रुञ्चोत्पादयन्ति, तथा ते परान् ' जूरयन्ति ' गर्हन्ति तथा ' तिप्यन्ति ' सुखात् च्यात्रयन्ति आत्मानं
 परान्, तथा अप्लुत्पमर्माणः अमदनुष्ठानैः स्वतः पीडयन्ते परांश्च पीडयन्ति, तथा ते पापेन कर्मणा ' परितप्यन्ते ' अन्तर्द-
 न्द्ये परांश्च परिनापयन्ति, तदेवं ते मद्दुत्तेधमन्तो दुःखनशोचनादिक्लेशादप्रतिविरताः सदा भवन्ति, एवम्भूताश्च सन्तस्ते
 मद्गाऽऽरम्भेण महना गमारम्भेण प्राणिपरितापनरूपेण तथोभास्यामप्यारम्भसमारम्भाभ्यां ' विरूपरूपैश्च ' नानाप्रकारैः

सावधानुष्ठानैः पापकर्मकृत्यैरुदारान्मानुष्यकान् भोगभोगान् [ते] सावधानुष्ठायिनो भोक्तारो भवन्ति । एतदेव दर्शयति ।
 तं जहा-अन्नं का पाणं पाण । वत्थं वत्थ । ले । य । य ।
 [स] पुषावरं च णं पहाए यबलिकम्मे यकोउयमंग पायच्छित्ते सिरसा पहाए ठे । डे
 आविद्धमणिसुवण्णे कप्पियमा मउ पी पडिब रीरे वग्घारियसोणि गम दा वि अहत-
 वत्थपरिहिते चंदणो [वि त्त] कि गायसरीरे महतिमहा याए कूडागारसा ए हति हा यंसि
 सीहासणंसि इत्थिगुम्मसंपरिवुडे सवराइए, इणाय श्लियायमाणेण हया हयनट्टगीयवाइय-
 तंतीतलता डितघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं ओरा इं । स्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमा विहरइ ।

व्याख्या—तद्यथा-अन्नमन्नकाले यथेप्सितं तस्य पापानुष्ठानात्सम्पद्यते, एवं पानवन्नशयनासनादिकमपि यथाकाले
 सर्वमपि सम्पद्यते, यद्यदा प्रार्थ्यते तत्तदा सम्पद्यते, इत्यभिलषितार्थप्राप्तिमेव लेशतो दर्शयति, तद्यथा-विभूत्या स्नातः तथा
 कृतं देवतादिनिमित्तं बलिकर्म येन स तथा, तथा कृतानि कौतुकान्यवतारणकादीनि तथा मङ्गलानि-दृश्यक्षतचन्दनादीनि
 तथा दुःस्वप्नप्रतिषातकानि प्रायश्चित्तानि [येन स] कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः, + तथा कल्पितमालामुक्कुटी]ट (१) प्रति-

+ तथा " शिरसि स्नातः नानाविधविलेपनावलिप्रश्ने "ति बृहद्बृहत्तौ । अत्र वृत्तिकृदभिप्रायेण मूले कतिचित्पदानां प्राक्पश्चाद्वा-
 बित्त्वमस्ति ।

यद्भगीरः [दशायाः], तथा ' गन्धारिणं ' ति प्रलम्बितं ' श्रोणीसूत्रं ' कटिसूत्रं मछदागरुलापः, X तदेवं स यथोक्त-
 धाराभूतिः ' महनिमगालियाण ' ति निस्तीर्णायां ' रुटाकारशालायां ' महतिमहालये ' विस्तीर्णे सिंहासने समुपविष्टः
 ' गीगन्धेन ' प्रागितनेन मार्दिगयपरिारेण ' सम्परिदुतो ' वेष्टितः, महता गीतवादित्रतन्ध्यादिरवेणोदारान् मानुष्य-
 तान् भोगभोगान् युजानो विहरति ।

तस्म णं गगमवि आणवेमाणस्स जाव चतारि पंच जणा अबुत्ता चेव अब्भुट्ठंति ।

व्याख्या—तस्म च प्रयोगने मशुत्पन्ने सति एकमपि पुरुषमाज्ञापयतो यावच्चत्वारः पञ्च वा पुरुषाः अनुक्ता एव
 मशुत्पिण्णे, ने च किं कुर्याणाः ? एतद्द्रक्ष्यमाणमुचुस्तद्यथा—

भग[ह] देवाणुप्पिया ! किं करेमो ? किं आहरेमो ? किं उवणेमो ? किं उवट्ठे[आचिट्ठा]मो ?
 किं भे द्वियं इच्छियं ? किं भे आसगस्स सदति ? । तमेव पासित्ता अणारिया एवं वदंति—देवे
 खलु अयं पुरिसे देवसिणाए खलु अयं पुरिसे देवजीविणिले खलु[अयं]पुरिसे, अन्नेवि[य]णं
 उवजीवंति, तमेव पासित्ता आरिया वदंति—अभिक्कंतकूरकम्मे खलु अयं पुरिसे, अतिधूते

X " श्रद्धां अश्रद्धां यस्य परिहित येन स तथा, चन्दनेन ' उच्छिप्तं ' सिक्त ' गात्रं शरीरं शरीरावयवा यस्य स तथा,
 नानापरिच्छेदनाश्रित इत्यर्थः । " इति हर्ष० ।

अङ्गायसस्ये च हेमगागिण् नेरइण् कण्डपविल्लप् आगगिस्साणं बुल्लहणेहिथाप् भानि गविस्साइ ।

व्याख्या—गण समागिजाज्ञाय, यन्मा गं, तेन भवत्वाद्येवमादिव्यन्ते, किं कर्मा ? इत्यादि सुगंधं, भावत् हृदयेभिरित-
 गिति, तथा कित्त 'गे' शुष्माकं ' आर्यकस्य ' पुलस्य ' खदते ' स्नाह् पतिपाति । [यथावा] गदेन स्वदीयभास्यात्
 ' भवति ' निर्गच्छति तदेव गं कर्मा । तथा तमेव सज्जानं तथाकीञ्चानं स्पृशन्नेऽभ्यायीः पूर्वं मन्त्रित, तथाथा—देवः
 स्वग्यं पुञ्जसत्था ' देवनातको ' देवभ्यो भङ्गनागुज्जीव्यः । तथा तयो-मासदन्नागिनं दध्वा ' आयीः ' निवेकित्त—सदाचासा
 पूर्वं इति- भूमिजा-तन्पुरवर्णा भवयं पुञ्जो, किंसादिप्रध्व इत्यर्थः । तथा-सौ ' पयते ' रेण्द्राद्ययुना संभारचक्रचाले
 भास्यते येन तनूतं-कर्णं अक्षमकारं यस्य सोऽतिपूत, तथा गतीवात्यानः पापैः कर्मणिः रक्षा यस्य स गार्तमश्रवः, संशारे
 बह्वभिः पापकर्मभिः बहुकालं स्थास्यतीति भावः, तथा दक्षिणदिग्भागी, यो हि कूरकर्म्या साधुनिन्द्यापरायणः साधुर्नाग-
 निवेपका स दक्षिणदिग्भाग्रो भवति, दक्षिणारथेण नरकतिर्ङ्खित्तव्याऽपरेऽस्त्वद्यते, ' नेरइण् 'त्यादि, नरकेषु भवो
 नारकाः, तथा कृष्णपाक्षिका X, इदंयुक्तं भवति—भायेण दिक्षु गर्भे दक्षिणा दिग्पक्षस्ता, अतिपु नरकगतिः, पक्षयोः कृष्णपक्षः,
 तदस्य साधुपक्षेवमतेर्द्वान्तरामनिपागिनो दिगादिकं सौम्यप्रस्तं इति, अन्यदपि यदप्यस्तं भत्यादिकमयोधिलाभादिकं
 तथोजनीयमस्येति । पूर्वदिपरीतय साधुगंधेत्वाभवतः सदनमानपरस्य अदक्षिणभाग्रुकलं सदेत्यनं बुल्लपाक्षिकत्वं सुमानुवाया-
 तस्य सुलभयोधित्वमित्येवगादिकं सद्धर्पतिपायिनो भवतीति । साम्प्रत्यपसंनिधुश्रवः—

X " तथा आगगिणि काले तरकान्दुद्दत्तो बुल्लहणेन गविस्वति " इति बुहद्द्वत्तो ।

इक्षेत्रस्म ठाणस्स उट्टिया वेगे अभिगि[ज्झं]ल्लंति, अणुट्टिया वेगे अभिगि[ज्झं]ल्लंति, अभि-
 संसाउग अभिगि(ज्झं)ल्लंति, एस ठाणे अणारिए अकेवले अपडिपुन्ने अणेयाउए असंसुद्धे
 अससङ्गत्तणे असिद्धिमग्गे अमुत्तिमग्गे अनिवाणमग्गे अनिजाणमग्गे असवदुक्खप्पहीणमग्गे । एगंत-
 सिच्छे असाहू, एस खलु पढम(स्स) ठाणस्स अधम्मपक्खस्स त्रिभंगे एवमाहि[ए]ज्जति (सू० १७)

व्याख्या—इत्येतस्य पूर्वोक्तस्य स्थानस्यैश्वर्यलक्षणस्य शृङ्गारमूलस्य परित्रयागबुद्ध्या ' एके ' केचन
 निपयंस्तमनयः पापण्डिकोत्थानेनोत्थिताः परमार्थमजानाना ' अभिगिज्झंति 'ति आगिमुखेन लुभ्यन्ते-लोभवग्गा
 गान्धीत्यर्थः । तथा ' एके ' केचन साम्प्रतेक्षिणस्तस्मात्स्थानादनुपस्थिता गृहस्था एव सन्तः ' अभिभ्रंक्ष 'ति,
 सञ्ज्ञा-वृष्णा, वदातुराः सन्तोऽर्थेषु अत्यन्तं लुभ्यन्ते, अतो ह्येतत्स्थानमनार्थं महापुरुषैरनावीर्णं, तथा ' अकेवल्लिं' ,
 अग्रदगिति, अस्मिन् स्थाने न केवलज्ञानानाप्तिरिति गानः । तथाऽपरिपूर्णमितरपुरुषाचीर्णत्वात्तथा सद्गुणविरहात्तुच्छं, तथा-
 ऽनोपायिकं-न्यायमार्गाद्विहः, [असंशुद्धं-समलं] तथा ' असल्लगतं' (असल्लगतं-) इन्द्रियासंस्मरणरूपं अथवा न
 गन्धकर्त्तनं, न सिद्धिमार्गः, तथाऽशेषपुरुषैश्चलक्षणायाः मुक्तेर्न मार्गस्तथा अनिर्माणमार्गः, तथा अनिर्दयीगमार्गस्तथा न
 सांद्धानां पत्तीणमार्गः । कुत एवम्भूतं तत्स्थानं ? इत्याशङ्क्याह—एतत्स्थानमनार्थमेकान्तेन मिथ्यात्वरूपं, अत एव
 यमायुः, असदाचारात्ताञ्ज एयं सत्पुरुषसेवितः पन्था, येनास्मिन्मार्गे निपयान्थाः प्रवर्तन्ते, एतानताऽयं प्रथम[स्य] स्थान-

स्याधर्मपथस्य पापोपादानभूतस्य ' विमज्जो ' विशेषः स्वरूपमिति । साम्प्रतं द्वितीयं धर्मोपादानभूतं पञ्चमाश्रित्याह—

अहावरे दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्क स्स विभंगे एवमाहि ति—इह खलु पाईणं वा पडीणं वा उदीणं वा दाहिणं वा संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा—आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोया वेगे नीयागोया वेगे कायमंता वेगे हस्समंता वेगे व । वेगे दुव्वन्ना वेगे रूवा वेगे दुरुवा वेगे, तेसि च णं खेत्तवत्थूणि परिगहियाइं भवंति, एसो आ वगो जहा पुंडरीए तहा नेयवो, इव सबओ (वसंता)सव(त्ताए)याओ (?) परिनिबुडे त्ति वेमि, एस ठाणे रिए ेवले जाव सबदुक्क एही मग्गे एंगंतसम्मि साहू दो स्स णगस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिते ॥ (सू० १८) ॥

व्याख्या—अयमालापकः सुगम एव, यथा पुण्डरीकाध्ययने तथेहापि सर्वं निस्वयं मणितव्यं, यावत्ते ' एवं ' पूर्वोक्तेन प्रकारेण सर्वेभ्यः पापस्थानेभ्य उपशान्ताः, तथा अत एव सर्वात्मतया परिनिर्हुता इत्यहमेवं ब्रवीमि । तदेवमेतत्स्थानं कैवलिकं प्रतिपूर्णे नैयायिकमित्यादि प्राग्बद्धिपर्ययेण नेयं, यावद्द्वितीयस्य स्थानस्य धार्मिकस्यैष ' विमज्जः ' स्वरूपव्याख्यानमिति । साम्प्रतं धर्माधर्मयुक्तं तृतीयस्थानमाश्रित्याह—

अहावरे त स्स ठाणस्स मीसगस्स विभंगे एवमाहिज्जति—जे इमे भवंति आरि या आव-

सद्विया गामणियंनिया कहणुई राहस्सिया, जाव ते तओ विप्पमुच्चमाणा भुज्जो २ एलमूयत्ताए
 [तमूत्ताए । पञ्चायंनि । एस ठाणे अणारिए अकेवलिए जाव असवहुक्खवप्पहीणमगे एगंतमिच्छे
 अत्ताह, एस खलु तच्चस्स ठाणस्स मीसगस्स विभङ्गे एवमाहिते ॥ [सू० १९]

अथाख्या—अथापगम्य तृतीयस्य स्थानकस्य मिथ्याख्यस्य विभङ्गः—स्वरूपमाख्यायते, अत्राधर्मपक्षेण युक्तो धर्मपक्षो
 निश्च इत्युच्यते, तत्राधर्मस्य प्राचुर्यादधर्मपक्ष एव द्रष्टव्यः, एतदुक्तं भवति—यद्यपि मिथ्यादृष्टयः काञ्चित्प्रकारां
 प्राणानिनादिनिवृत्तिं कुर्वन्ति तथाप्याशयाविशुद्धत्वात् अमिनवे पित्तोदये मति शर्करामिश्रक्षीरपानवदूपरप्रदेशबृष्टिवद्विव-
 भिन्नकार्यानामरुग्णान्निग्रथं कृत्वा मापद्यते, तथा मिथ्यात्वात्तु भवान्मिश्रपक्षोऽप्यधर्मपक्ष एवात्र गन्तव्यः । [ए]तदेव दर्शयितुमाह—
 ये इमे जारगिरत्ताः—रुन्मूलफलशिनस्तापमाः वनत्रामिनो, ये च आवसथिकाः—गृहिणस्ते च कुतश्चित्पापस्थानानिब्रुत्ता अपि
 पचन्मिथ्यात्वात्तौपहतनुदयः, ते च यद्युपत्रामादिना महता कायवलेशेन देवगतयः केचन भवन्ति, तथापि ते आसुरीयेषु
 स्थानेषु क्विञ्चिदिदेषु उत्पद्यन्ते, इत्यादि मर्ष पूर्वोक्तं मणनीयं, यात्रत्तत्प्रयुता मनुष्यभवं प्रत्यायाता एलकमूकत्वेन तमोऽन्व-
 गता चान्ते. तदेवमेतन्स्थानमनार्यं अकेवलं—अमम्पूर्णं अनैपायिकमित्यादि यावदेकान्तमिथ्याभूतं सर्वथैवैतदसाञ्चिति
 इतीपस्थानस्य मिथ्यायं' विभङ्गः—स्वरूपमाख्यातमिति । उक्तान्यधर्मधर्ममिश्रस्थानानि, साम्प्रतं तदेव विशेषेण कथयति—
 अहावरे पडम[स्स] ठाणस्स अहम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्जति, इह खलु पाइणं वा ४

संतेगतिया मणुस्सा भवंति-[गिहत्था] महेच्छा महारंभा महापरिगहा अधस्मिया अधम्माणु-
 [ण्णा]या अधस्मिद्वा अहम्मवखाई अहम्म[पायजीविणो]जीवी अहम्मपलोई अहम्मप णा
 अहम्मसीलसमुदायारा अहम्मेषं चैव वित्ति कप्पेमाणा विहरंति ।

व्याख्या—अथापरोऽन्यः प्रथमस्य स्थानस्य अधर्मपक्षस्य 'विमज्जो' विभाग एवमाख्यायते, इह खलु मनुष्या एवं-
 स्वभावा भवन्तीति, एते च प्रायो गृहस्था एव भवन्तीत्याह 'गिहत्था' (इत्यादि०) । 'महेच्छा' महती-राज्यविभव-
 परिवारादिका सर्वाविशायिनी 'इच्छा' मनःप्रवृत्तियेषां ते महेच्छाः, तथा महारम्भाः-कृषिकरणादिभ्योऽविरताः, तथा
 महापरिग्रहाः-द्विपदचतुष्पदधनधान्यादिपरिग्रहोपेताः, अत एवाधार्मिकाः, तथाऽधर्मिमग्धा-निस्त्रिंशकर्मकारित्वादधम्म-
 बहुलाः, तथाऽधर्मे कर्तव्ये 'अनुज्जा' अनुमोदनं येषां ते अधर्मानुज्जाः, एवमधर्ममाख्यातुं शीलं येषां ते तथा, [एवम-
 धर्मप्रायजीविनः] । एवमधर्ममेव प्रलोकितुं शीलं येषां ते अधर्मप्रलोकिनः, तथाऽधर्मप्रायेषु कर्मसु प्रकर्षेण रञ्जयन्त
 इत्यधर्म[प्र]रक्ताः, तथाऽधर्मशीला-अधर्मस्वभावा, तथाऽधर्मार्तमकः समुदाचारो-यत्किञ्चनानुष्ठानं येषां ते अधर्मशील-
 समुदाचाराः, तथा 'अधर्मेषण' पापेन 'वृत्ति'निर्वाहो येषां ते तथा, एवंविधाः विहरन्तः कालमतिवाहयन्ति । पापानु-
 ध्यानमेव लेशतो दर्शयितुमाह—

इण छिंद भिंद विगत्तगा लोहितपाणी चंडा रुदा खुदा साहस्सिया उक्कंचणवंचणमायानिय-

डिकूडकचडसातिसंपओगचहुला दुस्सीला दुधता दुप्पडियाणंदा असाहू सबाओ पाणाइवायाओ
 अप्पडिविरया जावज्जीवाए जाव सबाओ परिगहाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सबाओ कोहाओ
 जाव सिच्छादंसणसह्वाओ अप्पडिविरया, सबाओ पहाणुमद्दणवण[ग]गंधविलेवणसह्परिसरस-
 रूवगंधमह्वालंकाराओ अप्पडिविरता जावज्जीवाए, सबाओ सगडरहजाणजुगगिह्धिथिह्धिसीयासंद-
 माणियासयणासणजाणवाहणभोगभोयणपत्तिथरात्रिहीओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सबाओ
 कयविक्रयमासद्धमासरूवगसंवहाराओ अप्पडिविरया [जावज्जीवाए], सबाओ हिरणणसुवणण-
 धणधन्नमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालाओ अप्पडिविरया [जावज्जीवाए], सबाओ कूडतुलकूड-
 साणाओ अप्पडिविरया [जावज्जीवाए], सबाओ आरंभसमारंभाओ अप्पडिविरया [जाव-
 जीवाए], सबाओ करणकारावणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सबाओ पयणपयावणाओ अप्प-
 डिविरया [जावज्जीवाए], सबाओ कुट्टणपिट्ठणतज्जणताडणबहबंध[ण]परिकिलेसाओ अप्पडिविरता
 जावज्जीवाए, जेआवणणे तहप्पगारा सावजा अबोहिता कम्मंता परपाणपरितावणकरा जे

अणारिण्हिं कज्जंति, ततो वि अप्पडिविरया जावज्जीवाए--

व्याख्या--ते जगार्याः स्नत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वाणा अपरेषामपि एवमेवोपदेशं ददति । तत्र हननं दण्डादिभिस्तत्कारयन्ति । तथा छिन्धि कर्णादिकं, भिन्दि शूलादिना 'विकूर्त्तकाः' प्राणिनां चर्मापनेतारः; अत एव लोहितपाणयः, तथा [चण्डाः] । 'रौद्रा' निस्त्रिशाः, शूद्राः शूद्रकर्मकारित्वात्, तथा साहसिकाः असमीक्षितकारित्वात्, तथोत्कुञ्चनवञ्चनमायानिकृत्किटकपटादिभिः सहातिसम्प्रयोगो-गाढ्यं, तेन बहुलास्तत्प्रचुराः, एते चोत्कुञ्चनादयो मायापर्यायाः, इन्द्रशक्रादिवत् कथञ्चित्क्रियाभेदेऽपि द्रष्टव्याः + । तथा दुःशीलाश्चिरमुपचरिता अपि क्षिप्रं विसंबदन्ति, दुःखानुनेयदारुणस्वभावा इत्यर्थः । तथा दुष्टव्रताः मौसामक्षणव्रतकालसमाप्तौ प्रभूततरसस्वोपघातेन मौसप्रदानं, अन्यदपि नक्तभोजनादिकं दृष्टव्रतमिति, तथा दुःखेन प्रत्यानन्दन्ते [हर्षं प्राप्यन्ते] दुष्प्रत्यानन्दा, दुराराध्या इत्यर्थः, उपकारेऽपि दोषमेव गृह्णन्ति, यत एवमतोऽसाधवस्ते, पापकर्मकारित्वात्, तथा यावज्जीवतया सर्वस्मादपि प्राणातिपातादविरताः, लोकनिन्दनीयात् स्त्रीहत्याबालब्राह्मण-ऋषिघातादेरप्यविरताः, एवं मृषावादादत्तादानमैशुनपरिश्रहक्रोधमानमायालोभप्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशून्यपरपरिवादरत्य-

+ " तत्र शूलाद्यारोपणार्थमूर्ध्वं कुञ्चनमुत्कुञ्चनं । वञ्चनं-प्रतारणं, यथाऽभयकुमारः प्रद्योतगणिकाभिर्धर्मवञ्चनया वञ्चितः । माया-वञ्चनबुद्धिः, प्रायो वणिजामिव । निकृतिस्तु बकधृत्त्या देशभाषादिविपर्ययकरणं । कृष्टं तुलामानावेर्न्यूननाधिककरणं । कपट-यथाऽऽषाढभूतिना वेपपराधृत्त्याऽऽचार्योपाध्यायसङ्घाटकार्थं वारंवारं मोदका लब्धाः । " इति हर्ष० ।

गनिमायाभ्यामिन्द्राद्यर्शनगल्यादिभ्योऽमदनुष्ठानेभ्यो यावज्जीवयाऽप्रतिविरता भवन्तीति, तथा सर्वस्मात् स्नानोद्धर्त्तनवर्णक-
 ित्त्रियनमन्त्रन्यर्शरूपरमगन्धमाल्याऽल्लुगव-कामाह्वान् मोहजनितान्प्रतिविरताः यावज्जीवया, तथा सर्वतः शकटस्थादेर्यानि-
 ित्त्र्यादिहान् प्रभिन्नरविधेः परिकररूपात् परिग्रहादप्रतिविरताः, तदेवमन्यस्मादपि ब्रह्मादेः परिग्रहादुपकरणभूताद-
 िगान्मथा ' मन्त्राः ' मन्त्रस्मात् क्रयविक्रयाभ्यां करणभूताभ्यां यो मापकार्द्रमापकरूपकार्पापणादिभिः पण्यविनिमया-
 न्मरुः मन्त्राश्वरभ्रस्मादप्रिस्ताः, यावज्जीवयेति, तथा ' सर्वतः ' सर्वस्मात् हिरण्यसुवर्णादिः प्रधानपरिग्रहादविरतास्तथा
 द्रुत्तुल्लुटमानांदरिस्ताः, तथा सर्वतः कृपिपाशुपाल्यादेर्यत्त्वत्तः करणं अन्येन यत्किञ्चित्कारयन्ति तस्मादविरतास्तथा
 पनयाननगन्मथा ल्बण्डनकृद्भनपिट्टनतर्जनताडनचघवन्धनादिना यः परिकलेशः प्राणिनां तस्मादविरताः । साम्प्रतस्तुप-
 संश्रनि-ये चान्ये तथाप्रकाराः परपीडाकारिणः सावद्याः कर्मममारम्भाः ' अबोधिकाः ' बोधिलामविघातिनः, तथा
 [परप्राण]परिनापनकराः गोब्राह्मन्दीग्रहग्रामघातात्मकाः, ये अनाद्यैः क्रियन्ते, ततोऽप्रतिविरताः यावज्जीवयेति । पुन-
 रन्यथा बद्रप्रकारमन्त्राभिरुपदं प्रतिपिपादयिपुराह—

से जहा नामए केइ पुरिसे कलममसूरतिलमुग्गमासणिप्फावकुलत्थआलिसंदगपलिमंथ-
 गमादिपहिं अयते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति, एवामेव तहप्पगारे पुरिसजाए तित्तिरवट्टगलावग-
 कपोतकविंजलमियमहिसवराहगाहगोहकुम्मसिरीसिवमादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति,

अणारिषिंहिं कज्जति, ततो वि अप्पडिविरया जावजीवाए--

व्याख्या—ते अनाय्याः स्वत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वाणा अपरेषामपि एवमेवोपदेशं ददति । तत्र हननं दण्डादिभिस्तत्कारयन्ति । तथा छिन्धि कर्णादिकं, भिन्दि शूलादिना 'विकर्त्तकाः' प्राणिनां चर्मापनेतारः; अत एव लोहितपाणयः, तथा [चण्डाः] । 'रौद्रा' निस्त्रिशाः, क्षुद्राः क्षुद्रकर्मकारित्वात्, तथा साहसिकाः असमीक्षितकारित्वात्, तथोत्कुञ्चनवञ्चनमायानिकृत्तिकटकपटादिभिः सहातिसम्प्रयोगो-गाढ्यं, तेन बहुलास्तत्प्रचुराः, एते चोत्कुञ्चनादयो मायापर्यायाः, इन्द्रशक्रादिवत् कथञ्चित्क्रियाभेदेऽपि द्रष्टव्याः + । तथा दुःशीलाश्चिरमुपचरिता अपि क्षिप्रं विसंवदन्ति, दुःखानुनेयदारुणस्वभावा इत्यर्थः । तथा दुष्टव्रताः मौसामक्षुणत्रतकालसमाप्तौ प्रभूततरसत्त्वोपघातेन मौसप्रदानं, अन्यदपि नक्तभोजनादिकं दृष्टव्रतमिति, तथा दुःखेन प्रत्यानन्दन्ते [हर्षं प्राप्यन्ते] दुष्प्रत्यानन्दा, दुराराध्या इत्यर्थः, उपकारेऽपि दोषमेव गृह्णन्ति, यत एवमतोऽसाधवस्ते, पापकर्मकारित्वात्, तथा यावजीवतया सर्वस्मादपि प्राणातिपातादविरताः, लोकनिन्दनीयात् स्त्रीहत्याबालब्राह्मण-ऋषिघातादेरप्यविरताः, एवं मृषानादादत्तादानमैशुनपरिग्रहक्रोधमानमायालोभप्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशून्यपरपरिवादरत्य-

+ " तत्र शूलाद्यारोपणार्थमूर्ध्वं कुञ्चनमुत्कुञ्चन । वञ्चनं-प्रतारणं, यथाऽभयकुमारः प्रद्योतगणिकाभिर्धर्मवञ्चनया वञ्चितः । माया-वञ्चनबुद्धिः, प्रायो वणिजामिव । निकृतिस्तु बकधृत्त्या देशभाषादिविपर्ययकरणं । कूटं तुलामानवेर्न्यूनाधिककरणं । कपटं-यथाऽऽषाढभूतिना वेषपराधृत्त्याऽऽचार्योपाध्यायसङ्घाटकात्मार्थं वारवारं मोदका लब्धाः । " इति हर्षे ० ।

रनिमायाशृगामिध्याश्रानंनगल्यादिभ्योऽमदनुष्ठानेभ्यो यावज्जीवयाऽप्रतिविरता भवन्तीति, तथा सर्वस्मात् स्नानोद्धर्तनवर्णक-
 विंशाननन्दस्यश्रीरूपरमगन्माल्याऽलङ्कारान्-रामानान् मोहजनिताऽप्रतिविरताः यावज्जीवया, तथा सर्वतः शकटस्थादेयनि
 विंशोदिहान् प्रतिस्तरमिधेः परिरुक्त्वात् परिग्रहादप्रतिविरताः, तदेवमन्यस्मादपि त्रस्रादेः परिग्रहादुपकरणभूताद-
 तिगान्ध्या ' नर्वतः ' सर्वस्मात् कयनिक्रयाभ्यां करणभूताभ्यां यो मापकार्द्रमापकरूपकार्षापणादिभिः पण्यविनिमया-
 न्मरुः संन्यपशरस्नस्मादविरताः, यावज्जीवयेति, तथा ' सर्वतः ' सर्वस्मात् हिरण्यसुवर्णदेः प्रधानपरिग्रहादविरतास्तथा
 वृत्तुल्लुटमानांशविरताः, तथा सर्वतः कृपिपाशुपाल्यादेर्यत् स्वतः करणं अन्येन यत्किञ्चित्कारयन्ति तस्मादविरतास्तथा
 पचनपाननलमथा खण्डनकृद्नपिष्टनतर्जनताडनचघबन्धनादिना यः परिक्लेशः प्राणिनां तस्मादविरताः । साम्प्रतमुप-
 संहरन्ति-ने चान्ये तथाप्रकाराः परपीडाकारिणः सावद्याः कर्मममारम्भाः ' अर्वाधिकाः ' चोघिलाभविघातिनः, तथा
 [परप्राण]परिनापनकराः गोप्राहचन्दीप्रवप्रामघातात्मकाः, ये अनार्थ्यः क्रियन्ते, ततोऽप्रतिविरताः यावज्जीवयेति । पुन-
 रन्यथा चद्रप्रकारगथाभिंमरुदं प्रतिपियादयिषुराह—

मं जहा नामए केइ पुरिसे कलममसूरतिलमुगमासणिष्फावकुलत्थआलिसंदगपलिमंथ-
 गमादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति, एवामेव तहप्पगारे पुरिसजाए तित्तिरवह्गलावग-
 कपोतकविंजलमियमहिसवराहगाहगोहकुम्मसिरीसित्रमादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति,

जावि य से बाहिरिया परिसा भवति, तं हा-

व्याख्या—यथा नाम अस्मिन् विचित्रे संसारे केचनैवम्भूताः पुरुषाः, ये कलममसरतिलमुद्गादिषु पचनपाचनादिकया क्रियया स्वपरार्थमयताः क्रूराः मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जन्ति, निरपराधेष्वपि मिथ्यादण्डं विदधति, तथैवमेव निष्प्रयोजनं तथाप्रकाराः पुरुषा निर्दयाः जीवोपघातनिरतास्तित्तिरर्चकलावकादिषु जीवनप्रियेषु प्राणिषु अयताः—क्रूरकर्माणो नराः, मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जन्ति, तेषां क्रूरधियां “यथा राजा तथा प्रजा” इति वचनात् परिवारोऽपि तथाभूत एव क्रूरो भवतीति, तथा दर्शयितुमाह—‘जावि य से’ इत्यादि, यापि च तेषां बाह्या पर्षद्भवति, तद्यथा—

दासेइ वा पेसेइ वा भयएति वा भाइछेति वा म्म रएति वा भोग रि ेति वा, तेसिं
 पि य णं अन्नयरंसि वा अहालहुगंसि अत्राहंसि सयमेव गरुयं दंडं निव्वत्तेति । तं हा-इ .
 दंडेह इमं मुंडेह इमं तजेह इमं तालेह इमं अंडुयबंधणं रेह इमं नियडबंध रेह इ
 हडिबंधणं करेह इमं चारगबंधणं रेह, इमं निय जुय सं ेडियमोडियं रेह, इमं हत्थ-
 छिन्नयं करेह इमं पायछि यं रेह इमं ि यं रेह इमं न उट्टसीस ि यं रेह,
 वेयगच्छहियं अंगच्छहियं पप्फोडियप [पव । ेडि] यं करेह मं

त्रिभुष्पाडियं करेह, उच्छ्रितियं ऊ[घ]सियं करेह घोलियं करेह सूलाइयं करेह [सूला]भिन्नयं
 त्वारयत्तियं दन्भवत्तियं करेह सीहपुच्छियगं करेह त्रसहपुच्छियगं करेह दवगिगदह्(यं)गं
 कागिणिमंसखावियंगं भत्तपाणतिरुद्धगं इमं जावज्जिवं वहवंधणं करेह इमं अन्नयरेणं असुभेणं
 कुमारेणं मारेह-

व्याख्या—दामः 'प्रेष्यः' प्रेषणयोग्यो 'भृतको' वेतनेनोदकाद्यानयनविधायी, तथा मागिको यः षष्ठांशादिलाभेन
 हृष्यादौ व्याप्रियते, तथा कर्मकरः प्रतीतः [तथा नायकाश्रितः कश्चिद्भोगपरः], तदेवं ते दासादयोऽन्य(तरस्मिन् ?)स्य
 न्यायपर्याये शब्दाश्रयणादिके गुरुतर दण्ड प्रयुञ्जन्ति प्रयोजयन्ति च । स च नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपृष्ठताना-
 मन्प[नग]मिमाद्वयाप्यपराधे शब्दाश्रयणादिके गुरुतर दण्ड-प्रयुक्ते, तद्यथा-इमं दासं मर्षस्वापहारेण दण्डयत यूय-
 मित्यादिस्मृतिद्वं यावदिममन्यतरेणाशुमेन कृत्स्नितमारेण व्यापादयत यूयं ।

जात्रि य से अडिभतरिया परिसा भवति, तं जहा-मायाति वा पिताति वा भायाति वा ।
 भइणीति वा भजाइ वा पुत्ताइ वा सुणहाइ वा धूयाइ वा, तेसि पि य णं अन्नयरंसि अहालहुगंसि
 अवरहंसि सयमेव गरुयं दंडं निवत्तेइ, सीओदगवियडंसि उच्छोलित्ता भवइ जहा मित्तदोसवत्तिए

[जाव] अहि ए परंसि लोगंसि, ते दुखंति सोयंति जूरंति तिप्पंति पिद्धंति परितप्पंति, ते दुव ण-
 सोयणजूरणतिप्पणपिद्धणपरितावणवहबंधणपरिकिलेसाओ अप्पडिविरया भवंति ।

व्याख्या—याऽपि च क्रूरकर्मवतामभ्यन्तरा पर्यङ्गवति, तद्यथा—मातापित्रादिका, भिन्नदोषप्रत्ययिकक्रियास्थानवन्नेयं
 गावदहितोऽ[गम]स्मिन्नोके इति, तथाहि—आत्मनोऽपथ्यकारी परस्मिन्नोके, तदेवं ते मातापित्रादीनां स्वल्पापराधिनामपि
 गुरुतरदण्डापादनतो दुःखमुत्पादयन्ति तथा नानाविधैरुपायैस्तेषां शोकमुत्पादयन्तीत्येवं प्राणिनां बहुप्रकारपीडोत्पादका
 यावद्बुधबन्ध(न)परिकलेशादप्रतिविरता भवन्ति । ते च विषयामक्तयैतत्कुर्वन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह—

एवमेव ते इत्थिकामोहिं मुच्छिया गिद्धा गहिया अज्झोवव । जाव वासाइं चउपंचमाइं
 छइसमाइं वा अप्पतरो वा भुज्जतरो वा कालं भुज्जित्तु (भोग)भोगाइं परामु[पविसु]इ । वेरा-
 यतणाइं संचिणित्ता बहूइं कूराइं कम्माइं ओस इं संभा (रकडेण)रेणं म्मेण, से जहा ना ए
 अयगोलेति वा सेलुगोलेति वा उदगंसि पखित्ते समाणे उदगतलमतिवइत्ता अहे धरणित पइट्टाणे
 भवइ, एवमेव तहप्पगारे पुरिसजाए वज्जबहुले धूतबहुले पंकबहुले वेरबहुले अयसबहुले अप्प-
 त्तिय० दंभ० नियडि० सादिबहुले ओसन्नतसपाणघाती कालमासे

अहं णरगनलपडट्टाणे भवति (सू० २०) ॥

=गान्था—एामे० पूर्वोक्तमभावा, एवं ते निष्कृपा निरनुक्रोशा ब्रह्माभ्यन्तरपर्यदोरपि कर्णनाशा विकर्तनादिना
रन्तुसासनमभावाः गी०यानाः कामाभ्यन्तरे मूर्च्छिता गुद्धा ग्रथिता अभ्युपपन्नाः, ते च ते भोगासक्ता व्यपगतपरलोकमयाः
या०रा०गि० नतुःपञ्च पट्टमस ॥ दृग् वाद्व्यतरं वा प्रभृततरं वा कालं भुक्त्वा भोगभोगान् तथा परपीडोत्पादनतो वैरादनु-
बन्धान परिशयो-त्पाद्य तथा मञ्चयित्वा 'बहूनि' प्रभृततरकालस्थितिकानि 'क्रूराणि' दारुणानि नरकादिषु यातना-
रयानेषु कृतापाटनगतप्रयुगानात्मकानि कर्मण्यष्टप्रकाराणि बद्धस्पृष्टनिवृत्तनिकाचनवस्थानि विधाय तेन च सम्भार-
कानि कर्मणा पर्यगणाम्भक्तकर्मगुरो ॥ नरकतलप्रतिष्ठाना भवन्ति । अस्मिन्नर्थे सर्वलोकप्रतीतं दृष्टान्तमाह—'से जहा
नामण अगगोले' इत्यादि, तद्यथा नाम 'अयोगोलको' लोहगोलक [शिलागोलको—धुत्ताश्मशकलं वा] उदके
परिमः मन् भलिन्नगलमतिगर्षा—तिलदृष्ट्याऽधोघरणितलप्रतिष्ठानो भवति । अथ दार्ष्टान्तिकमाह—'एवमेवे' त्यादि, यथा-
ऽनाथगोलकरुः शीघ्रगोराधो यात्पंगमेन तथाप्रकारः पुरुषजातः, तमेव लेशतो दर्शयति—'बज्रबहुलो' बज्रबहुलरुत्वात्कर्म,
तत्रबहुलः ब्रह्ममानकर्मगुरुः, तथा भुगत इति [धृतं—] प्राग्बद्धं कर्म, तत्प्रचुरः, तथा 'पङ्क' पापं तद्बहुलः, तथा वैर-
बहुतः, तथा 'अपस्त्रिगं'ति अप्रत्ययबहुलः, तथा 'मायाबहुलः' कण्ठबहुलः, तथा निकृति-गर्षाया चेषभाषापराधुत्ति-
काम्यना पारोक्ष्युत्तिस्तन्मयः, तथा सातिगहुलः, हीनद्रव्यस्य सातिशयेन द्रव्येण संयोजनं सातिस्तद्बहुलः—तत्करणप्रचुरः,
तथा अगशो बहुलः म एाम्भुतः पुरुषः कालमासे कालं कृत्वा नरकतलप्रतिष्ठानो भवति ।

‘विधाः’ इतिगर्भानादिरुन्मूर्ध्मणिलिप्ताः, एत परमदुर्गन्धाः—[कृथितगोमायु] क्लृपारादप्यमह्यगन्धाः, तथा कृष्णाऽग्नि-
 पर्वायाः स्याः, धर्मोन्मत्त ‘कर्म्यः’ कृत्विनो रत्नरुण्टहादप्यधिकतरः स्प[र्शो] येषां ते तथा[र्शाः], तथा ‘दुस्तहाः’ अतीव
 दुःखेन विगमन्तः, क्रिमिति ? यन्मते नरकाः—पञ्चानामपीन्द्रियार्थानामशोभनतादद्युगाः, तत्र च सरानामशुभकर्म-
 कारिणामुत्पद्यमाना तीव्रा—अतिदुःमहा वेदनाः प्रादुर्भवन्ति । ते च नारकास्तथा वेदनया अक्षिणियेपमात्रमपि कालं न
 निद्रायन्ते न परलायन्ते; * वेदनाऽभिभूतत्वात्कृतस्तेषां निद्रालाभो भातीति दर्शयति, तीव्रा—युञ्जालामित्यादिविशेषण-
 विधियां यावद् वेदनां वेदयन्त्यनुभवन्ति । पुनरपरं वृष्टान्तमाह —

से जहा नामए (केइ) रुक्खे सिया पव्वयगे जाते मूले छिन्ने अगगे गरुए जओ णिन्नं
 जओ विसमं जओ दुगं तओ पव्वडति, एवामेव तहप्पगारे पुरिसजाते गब्भतो गब्भं जम्मातो
 जम्मं माराओ मारं नरगाओ दुक्खं दाहिणगामिए नेरईए कण्हपक्खिए आग-
 मिस्साणं दुत्तह्वेओहिए यावि भवति, एस ठाणे अणारिए अकेवले जाव [अ]सव्वदुक्खप्पहीण-
 मगे ग्गंनमिच्छे असाहु, पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विहंगे एवमाहिए ॥ [सू० २२]

० “ पुंनि वा रति ॥ धृति वा मति वा नोपलभन्ते ” इति हर्थ० ।

सोमलेसा सूरौ इव दित्तेया जच्चकंचणं व जातरूवा वसुंधरा इव सवफासविसहा सुहुतहुया-
सणो विव तेयसा जलंता । × नत्थि णं तेसिं भगवंताणं कत्थ वि पडिबंधे, से य पडिबंधे चउव्विहे
पन्नत्ते, तं जहा-अंडएति वा पोयएति वा उग्गहेइ वा पग्गहेइ वा, जल्लं जल्लं दिसं इच्छंति तन्नं
तन्नं दिसं अप्पडिबद्धा सुइभूया लहुभूया अ[ण]प्पगंथा संजमेणं तवसा अप्पणं भावेमाणा
विहरंति । तेसि णं भगवंताणं इमा एतारूवा जायामायावित्ती होत्था, तं जहा-चउत्थभत्ते

× “ नास्ति तेषां कुत्रचित्प्रतिबन्धः, स च प्रतिबन्धश्चतुर्विधस्तद्यथा-अण्डजो हंसादि. अण्डकं वा मयूराण्ड क्रीडामयूरादिहेतुः,
स्यात्तेन तत्र प्रतिबन्धः । पोतजे हस्त्यादौ पोतके वा शिशुत्वात्प्रतिबन्धः स्यात् । अथवा ‘ अंडजोइ वा वोंडजोइ वा ’ इति
पाठान्तर । अण्डजं-सणिक्रादिवल्ल, वोण्डजं-कार्पास वल्लं, तत्र प्रतिबन्धः स्यात् । ‘ उग्गहेइ वा ’ अत्रगृहीतं-परिवेषणार्थमुत्पाटितं
भक्तपानं, प्रगृहीतं-भोजनार्थमुत्पाटितं तदेव, अथवा अनवग्रहिकं वसतिपीठफलकादि औपग्रहिकं वा दण्डकालुपधिजातं, प्रगृहीतं तु
रजोहरणाद्यौघिकोपधिरूपं, तत्र प्रतिबन्धः स्यात् । ‘ जणं ’ ति या[या] दिशमिच्छन्ति विहसुं तातां दिश विहरन्ति । किम्भूताः ?
अप्रतिबद्धाः शुचिभूता-भावशुद्धिमन्तः श्रुतिभूता वा-प्राप्तसिद्धान्ताः । लघुभूता-अल्पोपधयोऽगौरवाश्च, अनल्पग्रन्था-बह्वगमा,
न विद्यते आत्मनः सम्बन्धी ग्रन्थो-द्विरण्यादियेषां तेऽनात्मग्रन्था इति वा ” इति हर्ष० ।

छट्ठभक्ते अट्टमभक्ते द्वात्रिंशत्समभक्ते चोद्दसमभक्ते, अद्धसासिए (भक्ते) मासिए (भक्ते) दोमसिए, तिसासिए, चउम्मासिए, पंचमासिए, छम्मासिए, अट्टत्तरं चणं उखिच्चरगा (निखिच्चत्त-
चरगा उखिच्चत्त) निखिच्चत्त-रगा अंतचरगा ल्हहचरगा संसट्टुचरगा असंसट्टु-
चरगा तज्जातंसंसट्टुचरगा, ट्ठिट्टुलाभिया, अट्टिट्टुलाभिया, पुट्टुलाभिया, अपुट्टुलाभिया, भिक्खला-
भिया अभिक्खलाभिया, अन्नात्तचरगा *अन्नगिलायचरगा उवनिहिया, + संखादत्तिया परिमिय-

२ नः पैरिगिण्णायगतः पाठः भगवत्तत्तुमुद्रियप्रसिधु ।

+ "संस्काराणां इत्यथो नेपा ते तथा । परिमित-अर्द्रवोपादि(?) (पिण्डपात-आहार)लाभो येषामस्ति ते तथा ।
'सुदुग्धनिपा' इत्येताः पुद्गला यो योर्ध्वगतय भक्तुःश्रेयगा नेपामस्ति ते[तथा] । अन्तम्रान्तं-वल्लयनकादिः, स आहारो येषां
ने तथा । 'सम नीरम-नी जीभू । त्स्मादायः । 'अंमलिया' आचाम्लं-ओदनकुम्भापादि, तेन चरन्तीति । निर्विकृतिहाः-
पुपापिहिकियगिनः । 'यनमगांमगिनः-यनमस नाश्नन्तीति । 'नो नियाग'त्ति न तित्यं रस भोजिनः । 'नेमज्जिया'
वि.जात्तुपयां नूतो वापिसन, तथा चरन्तीति नेपगिहाः । मिहामननिविष्टस्य भूयस्त्वपादस्य सिंहासनापनोदे एति याद्दशमवस्थानं,
ःसमगति न हीम गिहः । इग्दुश्नेयायन-आपापो नेपा ते वण्डायतिहाः । लगण्डं-वक्रकाष्ठं, तद्धत् शेरते थे ते लगण्डशायिनः,

पिंडवाइया, सुद्धेसणिया अंताहारा पंताइहारा अरसाहारा विरसाहारा लूहाहारा तुच्छाहारा, अंतजीवी
 पंतजीवी, आयंत्रिलिया पुरमाहिया निव्विगइया, अमज्जमंसासिणो नो निकाम[नो नियाग]रसभोई
 ठाणाइया पडिमाठाणाइया उक्कुडुआसणिया नेसजिया वीरासणिया दंडायतिया लंगंडसाइणो-
 [आयावगा] अवाउडा अगतया अकंडुया अनिडुहा* धुतकेसमंसुरोसमहा, सवगायपडिकम्म-
 विप्पमुक्का विट्ठंति । [ते णं] एतेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणंति
 पाउणिता आवाहंसि उपपन्नंसि वा अणुप्पन्नंसि वा बहूइं भत्ताइं[पच्चक्खंति], पच्चक्खत्ता बहूइं
 भत्ताइं अणत्तणाए छेदित्ति, छेदिता जस्तडाए कीरइ नगभावे सुंडभावे अणहाण[भावे]ने(!)
 अइंतवणने अच्छत्तए अणोवाहणए, भूमिसेजा फलगसेजा कटुसेजा केसलोए वंभचेरवासे
 परघरपवेसे लद्धावलद्धे माणावनाणाओ हीलणाओ निंदणाओ खिसणाओ गरहणाओ तज्जणाओ

पाईका शिरस्त्र वा (?) मूनो लगति तथा जन्तं कुचेतः । नावापक. -जावापनाभाहिणः । 'अवाउडा' कथाइयाः -प्रवरनवनेकाः ।
 'अनिडुहा' लन्नेठीवनाः । इति हईकुजेयदीनिकायान् ।

नान्यथाओ उच्चावया गामकंटगा वावीसं परिसहोत्रसगा अहियासिज्जंति तमडुं आराहंति, आरा-
 दिता चरमेहिं ऊत्तामनीसासेहिं अणंतं अणुत्तरं निव्वाघायं निरावरणं कसिणं पडिपुन्नं केवल-
 ररणाणदंसणं समुप्पाडिति, समुप्पाडित्ता कालमासे कालं किच्चा ततो पच्छा सिज्जंति बुज्जंति
 सुजंति परिनिव्वायंति सब्वदुक्ख्वाणसंतं करंति । एगच्चाए पुण एगे भयंतारो भवंति, अवरं पुण
 पुव्वकस्मावमेभेणं [कालमासे]कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोकेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तं
 जहा-सहिदिणसु महज्जुनिएसु महापरक्कमेसु महाजसेसु महाबलेसु महाणुभावेसु महासुवखेसु ।

व्याख्या—+ इत्यादिभाष्यार्णरुः प्राक्तनः सर्वोऽपि पाठसिद्ध एव, सुगमत्वाद्, वृहद्दीर्घाकारेण नं व्याख्यातोऽत्रा-

+ इतिः प्राग् प्रत्यन्तरे निम्नप्रकारेणोपलभ्यते वृत्तिपाठः—“ सुगम एव, तत्तरं विशेषः—‘ उक्खित्तचरण ’ उक्खित्तं—स्वप्रयो-
 र्नाय यादभापनाद्भूतं, तदर्थमभिप्रहास्रगनि—नद्रगवेणाय गच्छतीत्युत्थासतरकः । ‘ निक्खित्तचरण ’त्ति निक्खित्तं—पाकभाजना-
 वनः । ‘ उभियग-भियिनचरण ’नि पाकभाजनादुत्थित्तं तत्र वाऽन्यत्र च स्थाने (निक्खित्तं) यच्चदुत्थित्तनिक्खित्तं । ‘ संमट्ट-
 चरण ’नि संयुत्तं—परणित्तेन ह्यग्निना दीपमानं सस्यप्रमुच्यते, तत्तरति यः स तथा । ‘ असंसट्टचरण ’त्ति [उक्खिपरीतमसंस्यष्टं,
 तेन चरति । ‘ नज्जाए ’त्ति] वज्जातेन रेगत्रव्याधिरौधिना यत्संस्यष्ट हस्तादि, तेन दीपमानं यच्चरति स तथा । ‘ अन्नायचरण ’त्ति

प्यत एव न लिखितः । अन्यच्च-विशेषार्थिना औपपातिकमाचाराङ्गसम्बन्धिप्रथममुपाङ्गं, तत्र च साधुगुणाः प्रबन्धेन व्यावर्ण्यन्ते, तदिहापि तेनैव क्रमेण द्रष्टव्यमिति । तथा एवंविधाः साधवः * सर्वगात्रपरिकर्मन्निप्रमुक्ता-निष्प्रतिकर्म शरीरास्तिष्ठन्तीति । तथोग्रविहारिणः प्रव्रज्यापर्यायमनुपाल्य आबाधारूपे रोगातङ्के समुत्पन्ने वा भक्तप्रत्याख्यानं विदधति । किं बहुनोक्तेन ? यत्कृतेऽयमयोगोलकवन्निरास्वादः करवालधारामार्गवद्दुरध्यवसायः श्रमणभावोऽनुपालयते तमर्थं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यमाराध्याऽव्याहृतमेकमनन्तं केवलज्ञानमवाप्नुवन्ति, केवलज्ञानावसिरेरुर्ध्वं सर्वदुःखविमोक्षणलक्षणं मोक्षमवाप्नुवन्ति । एके पुनरेकया अर्चया-एकेन शरीरेण एकस्माद्वा मन्त्रात्सिद्धिगतिं गन्तारो भवन्ति, अपरे

अज्ञातो-ऽनुपदर्शितस्वाजन्यादिभावः सञ्चरति यः स तथा । ' दिङ्गुलाभिए 'ति दृष्टस्यैव भक्तादेर्दृष्टाद्वा-पूर्वोपलब्धाहायकाल्हाभो यस्यास्ति स दृष्टलाभिकः । ' अदिङ्गुलाभिए ' तत्रादृष्टस्यापि अपवरकादिमध्यान्निर्गतस्य श्रोत्रादिभिः कृतोपयोगस्य भक्तादेरदृष्टाद्वा-पूर्वगुणलब्धाहायकाल्हाभो यस्यास्ति स तथा । ' पुङ्गुलाभिए 'ति पृष्टस्यैव ' हे साधो ! किं ते दीयते ? ' इत्यादिप्रश्रितस्य यो लाभो यस्यास्ति स तथा । ' अपुङ्गुलाभिए 'ति [पृष्टलाभिकविपर्ययात् । ' शिक्खलाभिए 'ति] भिक्षेव भिक्षा-तुच्छमवज्ञातं वा, तन्नाभो प्राप्यतया यस्यास्ति स भिक्षालाभिकः । ' अभिक्खलाभिए 'ति उक्तविपर्ययात् । [अज्ञातचरका-अज्ञातगृहेषु चरन्तीत्यभिप्रवन्तः] । ' यन्नगिलायए 'ति अन्नं-भोजनं विना ग्लायति (यः स) अन्नग्लायकः, स चाभिप्रहविशेषात्प्रातरेव दोषाऽत्रमुनिगिति । ' उन्ननिहिय 'ति उपनिहित [यथा कथञ्चिरासन्नीभूतं, तेन चरति यः स औपनिहितकः] " इत्यादि ।

* ' धृतं ' अपनीतं केशदग्श्लोमनखादिकं यैस्ते तथा इति बृहद्भूतौ ।

पुनः शक्तिपारिजातो ननि नन्कर्माग्रगः तालं कृत्वाऽन्यतमेषु वैषानिहेषु देवैर्पूतपद्यन्ते, तेषुन्द्रमामानिक-
 यायनिवृत्तौ कृतान्ताप्यंश[न्य]न्यपक्षीर्णेषु नानाविधममृद्विषु मान्तीति, नत्याभियोगिककिलिापि क्वादिभ्यिति । ' तं जहे '-
 त्यादि, तप्या-महर्त्याःपु रानोःपूरायन्ते । ते देवास्त्वेवम्भूता मान्तीति दर्शयति—

ते णं तत्थ देवा भवंति—[महिद्धिया महज्जुत्तिया जाव महासुक्खा] हारविराइयवच्छा
 कडगनुदियथंभियभुया अंगयकुंडलमटुगंडनलकणगापीढधारी विचिन्नत्थाहरणा विचिन्नसाला-
 मउत्तिमउडा काडाणगपवरत्थपरिहिया कड्डाणगपवरमड्डाणुलेवणधरा भासुरबोदी पलंबवणसाल-
 भगा । दिनेणं स्व्हेणं दिनेणं वणणेणं दिवेणं गंधेणं दिवेणं संघाएणं दिवेणं संघाएणं दिवेणं संघाएणं
 दिवाए इत्थीए दिवाए जुत्तीए दिवाए पभाए दिवाए छायाए दिवाए अच्चाए दिवेणं तेष्णं दिवाए
 लेत्थाए दग्दिगाओ उज्जेविमाणा पभासेमाणा गतिकड्डाणा ठिड्कड्डाणा आगमेसिभइया यावि
 भांनि । एग ठाणे आयरिए, जाव सवदुअलपहीणमग्गे एंगंतसम्मि सुसाहू दोच्चस्स ठाणस्स
 भम्मपययस्स विभंगे एयमाहिए ॥ सु० २३ ॥

व्याख्या—' तं णं तत्थ देवा' इत्यादि, तं देवा नानाविधतपश्चरणोपात्तशुभकर्मणिो महद्धर्मादिगुणोपेता भवन्ती-

त्यादिकः सामान्यवर्णकस्तथा द्वारविराजितवक्षम इत्यादिक आभरणवस्त्रपुष्पवर्णकः । पुनरतिशयापादनार्थं दिव्यरूपादि-
प्रतिपादनं चिकीर्षुराह— ' दिग्भवेणं रूवेणं ' दिव्यरूपेण दिव्यया द्रव्यलेख्ययोपेताः दशापि दिशः समुद्धोतयन्तो गत्या
शीघ्ररूपया कल्याणाः, तथा स्थित्योत्कृष्टमध्यमया कल्याणास्ते भवन्ति । तथाऽऽगामिनि काले भद्रकाः शोभनमनुभयभव-
सम्पदुपेताः, तथा सद्धर्मप्रतिपत्तारश्च भवन्तीति । तदेतत्स्थानमार्यमेकान्तेनैव सम्यग्भूतं सुसाध्विति । एतद्द्वितीय[स्य]
स्थानस्य धर्मपाक्षिकस्य विभङ्ग एवमाख्यातः ।

अहावरे तच्चस्स ठाणस्स सीसगस्स विभंगे एवमाहिज्जति—इह लु पाईणं वा ४ संतेगतिया
सणुस्सा भवंति, तं जहा—अप्पिच्छा [अप्पारंभा] अप्पपरिगहा धम्मिया धम्माणुया जाव धम्मणेणं
चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति । सीला सुवया प्पडियाणंदा साहू एग ओ पाणाइवायाओ
पडिविरया जावज्जीवाए एगच्चाओ अप्पडिविरया जाव जे यावन्ना तहप्पगारा साव । अबोहिया
कम्मंता परपाणपरितावणकरा कंति, ततोवि एग ओ अप्पडिविरया ।

व्याख्या—अथापरस्य तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकारुयस्य विभङ्गः समाख्यायते—एतच्च यद्यपि मिश्रत्वाद्धर्माऽधर्मा-
भ्यामुपपेतं भवति [तथापि] धर्मभूयिष्ठत्वाद्भार्मिरूपश्लेऽवतरति, तद्यथा—बहुषु गुणेषु मध्यपतितो दोषो नात्मानं लभते,
कलङ्क इव चन्द्रिकायाः, तथा बहूदकमध्यपतितो मृच्छकलावयवो नोदकं कलुषयितुमलं, एवमधर्मोऽपि धर्ममिति स्थितं ।

यन्तौ निधाय ज्योतिषि भस्मिन्तरां ऽऽत्तरन्ति । इह खलु जगति प्राच्यादिदिक्षु ' एके ' केचन शुभकर्ममाणो मनुष्या भवन्तीति, चन्द्रेन्द्या तन्वराग्निपदात्मना, एवंविधा धार्मिकमनुचयः प्रायः मृगीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः साधवो भवन्तीति । ते च प्रत्यगाय ध्यून्नाम्पून्वराकान् प्रनिनिरुत्वा, एरुस्माच्च स्रुष्मादारम्भजादप्रतिविरताः, एवं शेषाण्यपि व्रतानि संयोज्यानीति । ' नो गारांते ' ये चान्ये माया नरकगतहिंनः कर्ममराम्मास्तेभ्य एरुस्माद्यन्त्रपीडानिर्लाञ्छनादिभ्यो निवृत्ता एरुस्माच्च कृत्वाः रूपांगनिरुत्वा इति । तांश्च विशेषतो दर्शयति—

से जहा नामए समणोवासगा भवंति—अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुन्नपावा आसवसंवर-
 येययाणित्तराकिरियाहिगरणवंधमोक्खकुसला असहिजा देवासुरनागसुवणजक्खलक्खसकिन्नरकिं-
 पुरिमगल्लंगंधमहोरगमाडएहिं देवगणेहिं निगंथाओ पात्रयणाओ अणइक्कमणिजा, निगंथे
 पात्रवणे निस्संक्रिया निक्कंखिया णिवित्तिगिच्छा, लद्धट्टा गहियट्टा पुच्छियट्टा विणिच्छियट्टा अभि-
 गयट्टा आट्टिमिजेमाणुरागरत्ता, अयमाउत्तो ! निगंथे पात्रवणे अट्टे अयं परमट्टे सेसे अणट्टे,
 ऊनियफलिदा अवंगुयट्टुवारा अनियत्तंतेउरपरघरप्पवेसा, चाउइसट्टुमुदिट्टुपुणमासिणीसु पडिपुणं
 पोन्नं नम्मं अणुपालिमाणा, समणे निगंथे फासुयएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थ-

पडिगहकंबलपायपुंछणेणं [ओसहभेसज्जेणं] पीढफलगसिज्जासंथारएणं पडिलाभेसाणा बहूहिं
सीलवययुणेत्रेमणपच्चवखाणपोसहोववासेहिं अहापरिगहिएहिं तवोकस्मेहिं अप्पाणं भावेसाणा
विहरंति, ते णं एयारूवेणं विहारेणं विहरसाणा बहूइं वासाइं समणोवासगपरियाथं पाउणंति,
पाउणिता आवाहंसि उप्पन्नंसि वा अणुप्पन्नंसि वा बहूइं भत्ताइं अणसणाए (पच्चवखायंति),
पच्चवखाइत्ता बहूइं भत्ताइं अणसणाए (छेदंति), च्छेदिता आलोइयपडिक्कंत्ता समाहिपत्ता कालमासे
कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तं जहा-महिद्धिएसु महजुइएसु
जाव महासुक्खेसु, खेसं तहेव जाव एस ठाणे आरिए जाव एगंतसस्मे साहू, तच्चस्स ठाणस्स
भीसगस्स विभंगे एवं आहिए ।

व्याख्या—अयं श्रमणोपामकवर्णकः सुगम एव, विशेषार्थिना बृहद्दीका विलोकनीया, अत्र ग्रन्थगौरवभयाद्व्याख्या
न लिखिता । नगरं—'ऊसियफलिहा' उक्खितानि स्फटिकानीव स्फटिकान्यन्तःकरणानि येषां ते तथा, एतदुक्तं भवति—
मौनीन्द्रदर्शनायाप्तौ सत्यां परितुष्टमानसा इति । तथा अप्राप्तानि द्वाराणि यैस्ते तथा, उद्धाटितगृहद्वारास्त्विच्छन्ति, सदृशन-
लाभेन न क(स्माच्चि)स्यचि(?)द्विभेति, शोभनमार्गपरिग्रहेणोद्धाटितशिरसो विश्रब्धं—तिष्ठन्तीति । अपरं सर्वं सुगमम् ।

पुत्रान् तन्नाम-पुत्रान् मृगनिषात्प्रिति ऋताऽऽर्गमिन्धेनं विमङ्गस्वृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकाख्यस्याऽऽख्यात
 शिः। उक्ताः गार्ग्यता यथाभिक्ता, तद्गुणरूपानभिदिताः। गाम्प्रतमेतदेन स्थानत्रिकं संक्षेपतो विमणिपुराह—

अत्रिगर्नि पडुच्च नाले आहिजति, विरति पडुच्च पंडिए आहिजति, विरयाविरई पडुच्च बाल-
 पंडिए आहिजति, तत्थ णं जा सा सबओ अचिरती एस ठाणे आरंभट्टाणे अणारिए जात्र असव-
 डुख्वपहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाहू । तत्थ णं जा सा सबतो विरती एस ठाणे अणारंभट्टाणे
 (एन ठाणे) आरिए जात्र सबडुख्वपहीणमग्गे एगंतसम्मे साहू । तत्थ णं जा सा सबओ
 विरयाविरई एन ठाणे अणा[आरंभणोआ]रंभट्टाणे, एस ठाणे आरिए जात्र सबडुख्वपहीणमग्गे
 एगंतसम्मे साहू ॥ [सू. २४] ॥

भाष्या—येषमग्गिरिगंमरूपा, मग्गक्त्तामात्रान्मिथ्यादृष्टेर्द्व्यतो विरतिरप्यविरतिरेव, तां ' प्रतीत्य ' आश्रित्य
 वाञ्छेयः, तदमग्गिरेरुत्तत्तादित्येयमाधीयते-व्यवस्थाप्यते आरूपायते वा, विरति प्रतीत्य पण्डितः, तथा विरताविरति
 योन्य वाच्यवित्तुन इत्येनन्त्यागादायोज्यमिति । ' तत्थ ण ' मित्यादि, तत्र पूर्वोक्तेषु स्थानेषु येयं सर्वस्मादविरति-
 विरतिगिनामागतः, नदेनन्वानं नाग्यारम्भस्थानं, एतदाश्रित्य मर्वाणि [अ]कार्याणि क्रियन्ते, अत एतदनार्यस्थानं,
 निरगदाया यरुञ्जगत्तरितान्, यानन्दनन्दःक्षप्रहीणमार्गोऽयं एकान्तमिथ्यारूपोऽपाधुविति, तत्र च येयं ' विरतिः '

सम्यक्त्वपूर्विका सावधारम्भान्निवृत्तिः, सा स्थगिताश्रवद्वारत्वात्पापा[नुपादानरूपेति] ब्रिचुत्तवात् (१) । एतत्स्थानमना-
 रम्भस्थानं सावद्यानुष्ठानरहितत्वात्संयमस्थानं, तदेतत्स्थानमार्यस्थानं अशेषकर्मभक्ष्यमार्गः, तथैकान्तसम्यग्भूतः, एतदेवाऽह-
 साधुरिति साधुभूताऽनुष्ठानात् । तत्र चेयं या विस्ताविरतिरभिधीयते सा मिश्रस्थानभूता, तदेतदारम्भानारम्भस्थानं, एतदपि
 कथञ्चिद्वार्यमेव, पारम्पर्येण सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गस्तथैकान्तसम्यग्भूतः साधुश्चेति । तदेवमनेकविधोऽयमधर्मपक्षो धर्मपक्षो
 मिश्रपक्षश्चेति संक्षेपेणाभिहितः । मिश्रपक्षोऽप्यनयोरेवान्तर्वर्ती भवतीति दर्शयति—

एवामेव समणुगम्ममाणा+ इमेहिं चेव दोहिं ठाणेहिं समोअरंति, तं जहा—धम्ममे चेव अधम्ममे
 चेव उवसंते चेव अणुवसंते चेव, तत्थ णं जे से पढम[स्स]ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे
 एवमाहिए, तत्थ णं इमाइं तिन्नि तेवट्टाइं पावाउयसयाइं भवन्तीति सब । [याइं]यं । तं जहा—
 किरियावाईणं अकिरियावाईणं अन्नाणियवाईणं वेणइयवाईणं, तेवि [परि]निवाणमाहंसु, तेवि
 पल्लिमोक्खमाहंसु, ते वि लवंति सावगा ते वि लवंति सावइत्तारो ॥ [सू. २५]

व्याख्या—‘एवमेवे’त्यादि, एवमेव संक्षेपेण ‘समणुगम्यमाना’ व्याख्यायमाना ‘अनयोरेव’ धर्माधर्मस्थानयोरनु-

+ ‘समणुगिज्झमाणा’ इति पाठान्तरं ‘सम्यगणुगृह्यमाणः’ इत्यर्थश्च हर्ष० ।

चरति । एष ! पदपदान्तराभ्यान् न दधर्मपक्षस्थानं न दधर्मपक्षस्थानमधर्मपक्षस्थानमिति, तत्र च गद्यधर्मपक्षिकं प्रथमं
 स्थानं प्राप्तुं योनिं विपश्यन्पिक्तानि प्राप्नुवन्तान्यन्तर्भवन्ति, एवमाख्यातं पूर्वोक्तमिति । एतानि च सामान्येन
 दर्शयित्वा— 'सं ज्ञाता' इत्यादि, तत्र क्रियायादिना ज्ञानरहिता क्रिया स्वर्गपर्वमाधिकं चरन्ति, ते क्रियायादिनाः
 स्थिता एव मोक्षपदार्थानि ज्ञाताः । तत्र क्रियायादिनामशीत्यन्तरं ज्ञतं, अक्रियायादिनां चतुरशीतिः, अज्ञानिकानां सप्तपष्टिः,
 ज्ञानरहितानां त्रिंशदिति । एते सर्वेऽपि प्राणादृक्काः मोक्षमार्गं कथयन्ति, तेऽपि प्राणादृक्काः संसारबन्धनान्मोचनार्थकं
 माध्याह्निकं । 'तेऽपि' तीर्णिकाः 'न्यपन्ति' चरन्ति—मोक्षं प्रति धर्मदेशनां निदधतीति । शृण्वन्तीती श्रावकाः, अहो श्रावकाः !
 एवं शृण्वीत्यं यथाऽहं देवयामीति । तथा तेऽपि धर्मभ्रान्तितारा मन्तः एवं 'लग्नन्ति' भाषन्ते यथाऽनेनोपायेन स्वर्गं
 मोक्षमाप्सिंमि, न इत्थं मिथ्याचोपह्वयद्वयोऽनित्यमेव गृह्णन्ति, कूटपण्यदायिनां निपर्यस्तमतय इत्येति, तथा कथमेते
 प्राणादृक्काः च यद्विद्यां प्रतिपादयन्ति न त तं प्रधानमोक्षाद्भूतां सम्यग्भुविष्ठन्ति । तथा सर्वे प्राणादृक्काः मोक्षाद्भूतामहितां
 यथापारमेधेन परिपश्यन्ते इति दर्शयित्वा—

ने संतं प्राणायामा आङ्करा धम्माणं नाणापक्षा नाणाच्छंदा नाणासीला नाणादिट्टी नाणारुई
 नाणागंभा नाणाङ्गस्यसाणसंजुत्ता एगं महं मंडलिवंधं किच्चा सत्त्वे एगओ चिट्ठंति । पुरिसे य

० " विपश्यन्पिक्तानि भवन्तीनि १ अगोचयते—यत्तरोऽपि " इति युक्तवृत्तो ।

सागणियाणं इंगालाणं पातिं बहुपडिपुन्नं अओमएणं संडासएणं गहाय ते सब्बे पावाउए (.प्रावाडुकान्)
 आदिगरे धम्ममाणं नाणापन्ने (प्रज्ञान्) जाव नाणाऽज्झवसाणसंजुत्ते एवं वयासि—हं भो पावाउया !
 आइगरा धम्ममाणं नाणापन्ना जाव नाणाऽज्झवसाणसंजुत्ता ! इमं ताव तुब्भे सागणिया . इंगलाणं
 पाइं बहुपडिपुन्नं गहाय सुहुत्तयं सुहुत्तयं पाणिणा धरेह नो बहुसंडासगसंसारियं —ज्जा नो बहु
 अग्गिअंभणियं कुज्जा नो बहुसाहम्मिय*वेयावडियं (वैयावृत्त्यं) । नो बहुपरधम्मियवेयावडियं
 कुज्जा उज्जुया नियागपडिवन्ना अमायं कुवमाणा पाणिं पसारिह, इति बु । से पुरिसे तेसिं पावा-
 दुयाणं तं सागणियाणं इंगालाणं पातिं बहुपडिपु . अओमएणं संडासएणं गहाय पाणिं निसि-
 रति, तए णं ते पावाडुया आदिगरा धम्ममाणं नाणाप । ।व नाणाऽज्झवसाणसंजुत्ता पाणिं पडि ।-
 हरंति (सङ्कोचयेयुः), तए णं से पुरिसे ते सब्बे पावा[उए]इयाणं आदिगरे धम्ममाणं जाव ना ।-
 ज्झवसाणसंजुत्ते एवं वदासी—हं भो पावाडुया ! आदिगरा धम्ममाणं (णाणाप ।) व ना ।-

* साधम्मिकानामग्निदाहोपशमनाऽद्विनोपकारं कुरुवेति ।

अथागणमंजुता ! कम्हानं तुम्हो पाणिं पडिसाहरह ? पाणी नो डहेज (दहति) दडे किं भविस्सइ ?
 [दसा] दहंति मत्तमाणा पाणिं पडिसाहरह, एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे, पत्तेयं
 तुला पत्तेयं पमाणे पत्तेयं समोसरणे, तत्थ णं जे ते समणा माहणा एवमाइत्थंति जाव पत्थविति—
 मरे पाणा जाग मरे सत्ता हंतता अजायेयथा परिधेत्ता परित्तवेयथा किलामेतथा उह्वयेयथा, ते
 आगंतु हेयाए ते आगंतु भेयाए जाग ते आगंतु जाइजरामरणजोणिजम्मणसंसारपुण्णभनगबभना-
 मभापंच कलंकलीभागिणो भविस्संति, ते बहूणं दंडणाणं बहूणं मुंडणाणं तज्जणाणं तालणाणं
 अंदांणाणं जाग घोलणाणं माइमरणाणं पिइमरणाणं भाइमरणाणं भइणीमरणाणं भजामरणाणं
 पुनमरणाणं भूगामरणाणं सुण्हामरणाणं दरिदाणं दोहग्गाणं अप्पियसंवासाणं पियविप्पओगाणं
 तदूणं दग्गदोम्मणस्ताणं आभागिणो भविस्संति, अणादियं च णं अणत्तदूणं दीहमच्चं चाउरंत-
 मंगारंकारं भुजो भुजो अणुपरियाह्विस्संति, ते णो सिद्धिस्संति नो बुद्धिस्संति जाव नो सत्त-
 दागणमंतं करिस्संति, एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे, पत्तेयं तुला पत्तेयं पमाणे पत्तेयं

समोसरणे । तत्थ णं जे ते समणा माहणा एवमाइव णं ति जाव पख्विंति—सवे पा । । व सवे ता
न हंतवा जाव न उह्वेयवा, ते णो आगंतुं छेयाए णो आगंतुं भेयाए जाव जाइ रामरणजोणि-
जम्मणसंसारपुणबभवगबभवासभवपंचकलंकलीभागिणो णो भविस्संति । ते णो बहूणं दंड ।
जाव बहूणं दुक्खदोम्मणस्साणं नो आभागिणो भविस्संति, अणादियं च । अणवदगं दीह छं
चाउरंतंसारकंतरं भुज्जो भुज्जो नो अणुपरियट्ठिस्संति [ते सिद्धिस्संति] । व बहुव । तं
करिस्संति ॥ [सू. २६]

व्याख्या—‘ ते सन्वे ’ इत्यादि, ते सर्वे प्रावादुकास्त्रिपष्टुत्तरशतत्रयपरिमाणा अप्यादिकराः यथा स्वं धम्मर्णिणां,
तथा ‘ नाना ’ भिन्ना ‘ प्रज्ञा ’ ज्ञानं येषां ते नानाप्रज्ञाः, तथा नानाछन्दा—भिन्नाभिप्रायाः, तथा ते नानाऽध्यवमया,
ते सर्वेऽपि प्रावादुका यथा स्वं पथमात्रिताः एकत्र प्रदेशे मण्डलिवन्धमाधाय तिष्ठन्ति, तेषां चैवं व्यवस्थितानामेकः
कश्चित्पुरुषस्तेषां प्रतिबोधनार्थं ज्वलतामङ्गाराणां प्रतिपूर्णां ‘ पार्त्री ’ अयोमयं भाजनं लोहमयेन सन्दंशकेन गृहीत्वा तेषां
दौकितवान्, उवाच च—भोः प्रावादुकाः ! इदमङ्गारभृतं भाजनं एकैकं गृह्यते प्रत्येकं विभुत यूयं, न चेदं सन्दंशकं साँसारिकं
नापि चाग्निस्तम्भनं विघ्नत नापि माघर्मिकान्यधर्मिकाणामग्निदाहोपशमादिनोपकारं कुरुतेति ‘ ऋत्रवो ’ मायामकुर्वाणाः

नातिवसाय, तेऽपि च तेषां कृत्स्नः, ततोऽसौ पुरुषश्चन्द्राजनं तत्पाणौ समर्पयति, तेऽपि च दाहशक्क्या हस्तं सङ्कोचयेयुरिति ।
 यतोऽसौ गान्गायन-रिमिति पाणि प्रतिमंहरत ? यूयं, एवमभिहितास्ते ऊचुः-दाहभयादिति । एतदुक्तं भवति-अवश्य-
 मग्निशदभयाच्च रुचिदन्यमिष्टुं पाणि ददातीत्येतत्परोऽयं दृष्टान्तः । [म नरः प्राह-] पाणिना दग्धेनापि किं भवतां
 मरिष्यति ? दुःखमिति चेद्यद्येवं दाहमीरसो यूयं सुखामिलापिष्यथ, तदेवंमति मर्वेऽपि जन्तवः संसारोदरविवरवर्तिन एवम्भूता
 एतेन्येवमानुन्वया-ऽऽन्योरन्येन यथा मम नाभिमनं दुःखमेवं मर्वजन्तुनामित्यत्रगम्याहिंसैत्र प्राधान्येनाऽऽश्रयणीया ।
 'पशंन्प्रमानं' शैवा युक्तिः " आत्मवत् सर्वं भूतानि, यः पश्यति स पश्यति " तदेतत् समवसरणं-स एव धर्मविवारो
 यथाहिमा मन्तां, तेषां परमान्तो धर्म इत्येवं व्ययस्येनं तत्र ये केचनाविदितपरमार्थाः श्रमणब्राह्मणादयः ' एवं ' वक्ष्य-
 मानमागधो-रेशामो मायनं, तथैवं धर्मं ' प्रज्ञापयन्ति ' व्ययस्थापयन्ति, तथाऽनेन प्राण्युपतापकारिणा प्रकारेण धर्म
 उदरपन्नि, तथाऽऽन्यां प्राजा इत्यादि, यावद्वन्तव्या दण्डादिभिः, परितापयितव्याः धर्मार्थमरघदुवहनादिभिः, परिग्राह्याः
 यादाशौ गीद्विगन्ध्यादय इव, तथाऽपद्रारयितव्या देवतायागादिनिमित्तं छागादयः, इत्येवं ये श्रमणादयः प्राणिनामुपताप-
 हारिणी माता मायानो ने आगामिनि काले ' अनेकशो ' बहुगः स्वगरीरच्छेदाय मेदाय च भापन्ते, तथा ते सावद्य-
 यासितो मरिष्यति काले ज्ञानिचरापणानि बहुनि प्राप्नुवन्ति । [योन्यां जन्म] योनिजन्म, तदनेकशो गर्भव्युत्क्रान्तजा-
 रस्थानं प्राप्नुवन्ति, तथा संसारप्रपञ्चान्तर्गताः कलङ्कलीमात्रमाजो भवन्ति बहुशो भविष्यन्ति च, तथा ते बहूनां
 रन्दादीनां [नागीगर्गा] दुःखानामात्मानं भाजनं कुर्वन्ति, तथा ते मातृमरणादीनां मानसानां दुःखानां तथाऽन्येषामप्रिय-

सम्प्रयोगार्थनाशादिभिर्दुःखदौर्मनस्यानामाभागिनो भविष्यन्ति । तथाऽनाद्यनवदग्रं-अनाद्यनन्तं संसारकान्तारं भूयो-भूयः अनुपरिवर्तिष्यन्ते, अरघहृषटीन्यायेन तत्रैव अमन्तः स्थास्यन्ति । तथा ते कुप्रावचनिकाः नैव सेत्स्यन्ति, नैव ते सर्वपदार्यान् भोत्स्यन्ते नैव ते संसारान्मोक्ष्यन्ते, तथा परिनिर्धृतिः-परिनिर्वाणमानन्दं नैव लप्स्यन्ते । न च ते सर्व-दुःखानामन्तं करिष्यन्ति, एवं स्वयूद्यया अपि सावद्योपदेशतया न सेत्स्यन्ति । एषा तुला एतत्समवसरण-मागमविचार रूपं द्रष्टव्यमिति । तथा ये पुनर्विदिततच्चा एवं प्ररूपयन्ति-सर्वेऽपि जीवा दुःखद्विषः सुखलिप्सवोऽतो न हन्तव्या इति भापन्ते ते पूर्वोक्तं दण्डनादिकं न प्रास्यन्ति, संसारकान्तारमचिरेणैव व्यतिक्रमिष्यन्तीत्यादि सर्वं पूर्वोक्तं भणनीयमिति । भणितानि क्रियास्थानानि, अथ पूर्वोक्तमेव संक्षेपेण कथयति—

इच्चेएहिं बारसहिं किरियाठाणेहिं वट्टमाणा जीवा नो सिंझिसु जाव नो सिंझिसु जाव नो सबदुक्खा अंतं करिसु वा [णो] करिति वा [णो] करिस्संति वा, एयंसि चव तेरसमे किरियाठाणे वट्ट [णो] जीवा सिंझिसु बुंझिसु सुच्चिसु परिनिवाइंसु जाव सबदुक्खाणं अंतं करिसु वा करिति वा करिस्संति वा । एवं से भिक्खू आतट्ठी (आत्मारथी) आयगुत्ते आयजोगे आयपर मे आयरक्खिए आयणुकंपए आयनिक्फेडए आयाणमेव पडिसाहरिज्जासि तिबेमि [सू० २७] । वीयसुयक्खंधस्स किरियाठाणं नाम वीयसज्झयणं समत्तं ॥

इत्यस्या—इत्येतौ शब्दाश्चक्रियान्तेष्वप्यर्थः समवतार्यते, नत एतेषु वर्तमाना जीवा नातीते काले सिद्धा न सिद्ध्यन्ति
 न संस्र्यन्ति, एतान् प्राप्तुं बुद्धान्ते न मोक्षन्ते, तथा न मुमुक्षुर्न मुञ्चन्ति न च मोक्ष्यन्ते, न निर्धृता न निर्वाप्ति न
 वा निर्वाप्स्यन्ति, एतान् सादृश्यामन्तं यशुर्न च यान्ति न च यास्यन्ति । माम्प्रतं त्रयोदशं क्रियास्थानं धर्मपक्षाश्रितं
 संवित्तुमाह—'तयंमि' इत्यादि, एतस्मिन्त्रयोदशे क्रियास्थाने वर्तमानाः जीवाः सिद्धयन्ति सेत्स्यन्ति यावत्सर्व-
 दृश्यामन्तं तद्विषयानीति चिदात् । तदं न भिक्षुयः पुण्डरीकाक्षयनेऽभिहितो द्वादशक्रियास्थानवर्जकः अथर्मपक्षानुप-
 यन्तस्थानी तमेतये चिदा उपगन्तः आत्माध्या—ऽऽत्मार्यमात्रकः आत्महितः आत्मगुप्तः आत्मयोगी—सदा धर्मव्याना-
 र्थिनाः, एवापापेभ्यो—दृग्गणिगमनादिभ्यः आत्मा रक्षितो येन स आत्मरक्षी, मावद्यानुष्ठानान्निवृत्त इति भावः । तथाऽऽत्मान-
 मनुहन्ती—नुमाऽनुष्ठानेन मद्रतिगामिनं विवने, तथाऽऽत्मानं [संयमेन] संमारचारकान्निस्सारयति, तथाऽऽत्मानमनर्थभूतेभ्यो
 शब्दाश्रयान्तेभ्यः प्रनिमन्ते, तथाऽऽत्मानं मर्दान्थंभ्यो निवर्त्तयेदिति । एतच्च महापुरुषे सम्भाव्यते । इतिः परि-
 नवार्यं, एतीतीति प्राप्त, श्रीगुप्तमेवामी जम्भ्वामिनमुद्दिश्य भाषते—श्रीवर्द्धमानस्वामीसमीपे मयैतच्छ्रुतं तद्भवतो
 निर्दिष्टं, न शक्यनीतिरुत्तेति ममासं क्रियास्थानाग्नं द्वितीयमध्ययनमिति ।

एतद्यदि नया पुण्य, हियाशान विष्टयता । तेन पुण्येन लोकोऽयं, भूयादानन्दमेदुरः ॥ १ ॥

इति श्रीपरमशुभित्तत्त्वतन्त्रगणपठकप्रवरश्रीमत्माधुरह्मगणिवरकृतायां श्रीमत्सूत्रकृताङ्गदीपिकायां
 द्वितीयश्रुतस्कन्धे द्वितीयमध्ययनं समाप्तम् ॥

आहारपरिज्ञाभिधं तृतीयमध्ययनम् ।

अथ आहारपरिज्ञाख्यं तृतीयगण्ययनं प्रारभ्यते । तथाहि—

स्रुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमवखायं—इह खलु आहारपरिज्ञानाम अल्लयणं, तस्स णं अयमट्टे पन्नत्ते, इह खलु पार्इणं वा ४ सन्नतो सद्वावंति च णं लोणंसि चत्तारि बीयकाया एव-
माहिजंति, तं जह्वा—अगन्बीया मूलन्बीया खंधन्बीया, तेसिं च णं अह्वाब्बीएणं अह्वावगासेणं
इह एगतिया सत्ता पुढविजोणीया पुढविसंभवा पुढविट्ठु मा य, तज्जोणीया तस्संभवा तदुवक्कमा
कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु रुक्खत्ताए विउट्ठंति । ते
जीवा तेसिं नाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेह्वाहाहारिंति, ते जीवा आह्वारेति पुढविसरीरं आउ-
सरीरं तेउसरीरं वाउसरीरं वणस्सइसरीरं, नाणाविह्वाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अच्चित्तं कुधंति,
परिविद्धत्थं तं सरीरं पुवाहारियं तथाहारियं विपरिणाभियं सारुवि[य]कळं संतं, अवरे वि य
तेसिं पुढविजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा नाणावण्णा नाणागंधा नाणारसा नाणाफासा नाणासंठाण-

संख्या नाणाविहसरीरपुगलत्रिउचिता ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥ [सू० १] ॥

‘यान्या—’ सुयं मे ’ मुपमंस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्यैतदाह, तद्यथा-श्रुतं मया आयुष्मता भगवतेदमाख्यातं, तादृशरगिनेदमवयन, नम्य नायमर्थः-प्राज्यादिदिक्षु ‘मर्वत’ इत्युद्धृष्विो विदिक्षु च सर्वस्मिँल्लोके चत्वारो ‘बीजकाया’ पीपयहायाः-पमुन्यनिमेदा मरन्ति, तद्यथा-अग्रे बीजं-येषां तेऽप्रबीजाः तलतालीसहकारादयः शाल्यादयो वा, यदि वा यषानं पीन्यौ हारगता प्रतिपद्यन्ते येषां ते कोरण्टादयः । तथा मूलबीजा आर्द्रकादयः, पर्वबीजा इक्ष्वादयः, स्कन्धबीजाः मन्डरादायः, नैरा च चतुर्भिधानामपि वनस्पतिकायानां यद्यस्य ‘बीज’मुत्पत्ति कारणं तद्यथाबीजं, यथा शाख्यलुरस्य ज्ञानिबीन-मुन्यनिवारणं, एतमन्यदपि द्रष्टव्यं, ‘यथाऽवकाशे’ति यो यस्यावकाशः-यद्यस्योत्पत्तिस्थानं, अथवा भूम्यम्बु-सन्नासन्नबीनयोगा यथाऽरकाशे गृह्यन्ते, तदेवं यथाबीजं यथाऽवकाशेन चेहाऽस्मिञ्जगति ‘ एके ’ केचन सत्त्वा ये तथार्थास्मिन्नादयात्तनस्यनिपूनिस्तस्मान्ते हि वनस्पतावुत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका भवन्ति, यथा तेषां वनस्पतिर्बिजं-मरन्तं, तन्मायार विनोत्पत्तिर्न स्यात् तेन पृथिवीयोनिका इत्युच्यन्ते, यथा सेवालकईमानामुत्पत्तौ आधारभूतमम्मः, तथा ‘ पुःपिमंभरा ’ पृथिव्यां वनस्पतिकायमम्मवः, तथा ‘ पुढचिबुक्कमा ’ पृथिव्यां ‘ व्युत्क्रमो ’ वृद्धिर्भवति, [एतं १] गणोनिताधनम्भरास्तद्व्युत्क्रमाः, अर्थः पूर्ववत् । तथा ‘ कम्मोवगा ’ ते हि तथाविधेन वनस्पतिकाय-पदमोऽन हम्भेना प्रेयमाणान्नेन वनस्पतिपूप-सामीप्येन तस्यामेव पृथिव्यां गच्छन्तीति कम्मोपगा भण्यन्ते, ते हि कम्म-

यशसा वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव पुनरपि वनस्पतिपूतपद्यन्ते, न चाऽन्यत्रोष्णान्यत्र भविष्यन्ति, यतः “ कुसुम-
 पुरोष्ठे भीजे, मथुरायां नाङ्कुरः समुद्भवति । यत्रैव तस्य भीजं, तत्रैवोत्पद्यते प्रसवः ॥ १ ॥ ” तथा ते जीवाः
 कर्मनिदानेन-कारणेन समाकृष्यमाणास्तत्र-पृथिव्यां वनस्पतिकाये वा व्युत्क्रमाः-समागताः सन्तो नानाविधयोनिकासु-
 पृथिवीबिालान्येवामपि पण्णां कायानामुत्पत्तिस्थानभूतासु सन्ति। चित्तमिश्रासु वा श्वेतकृष्णादिवर्ण-सिक्तादिरम-युरभ्यादि-
 गन्ध-मुद्गकृष्णादिस्पृशदिकैकिकल्पैर्बहुप्रकारासु भूगिषु वृक्षतया विविधं वर्चन्ते, ते च तत्रोत्पन्नास्तासां च पृथिवीनां
 ‘ स्नेहं ’ स्निग्धभावनमाददते, स एव तेषां वनस्पतिजीवानामाहार इति, न च ते पृथिवीशरीरमाहारयन्तः पृथिव्याः
 पीडामुत्पादयन्ति । एतन्कायतेजोवायुवनस्पतीनामप्यायोज्यम् । अत्र च पीडाऽमुत्पादनेऽयं दृष्टान्तः, तद्यथा-
 अण्डोद्भवाद्या जीवा मातुरुष्मणा विवर्द्धमाना गर्भस्था वा उदरगतमाहारमाहारयन्तो नातीव पीडामुत्पादयन्त्येवमसावपि
 वनस्पतिकायिकः पृथिवीस्नेहमाहारयन्तीव तस्याः पीडामुत्पादयति उत्पद्यमानः, समुत्पन्नश्च धृद्धिसुपागतोऽसद्वर्ण-
 रसाद्युपेतत्वात् वाधां विदध्यादपीति । एतन्कायस्य शौमस्यान्तरिक्षस्य वा शरीरमाहारयन्ति । तथा तेजसो भस्मादिकं
 शरीरं गृह्णन्ति, एवं वाय्वादेरपि द्रष्टव्यम् । किं बहुकेन ? नानाविधानां त्रसस्थावरणां तच्छरीरं तत्रोत्पद्यमाना
 अचित्तमिति-स्वकायेनावष्टभ्य प्राप्नुवी कुर्वन्ति, यदि वा परिचिह्नस्तं पृथिवीकायादिशरीरं किञ्चित्परितापितं कुर्वन्ति, ते
 च वनस्पतिजीवा एतेषां पृथिवीकायादीनां तच्छरीरं ‘ पूर्वमाहारित ’मिति तैरेव पृथिवीकायादिगिरुत्पत्तिसमये आहारित-
 मासीत्-स्वकायत्वेन परिणामितमासीत्, तदनुनापि वनस्पतिजीवस्तत्रोत्पद्यमान उत्पन्नो वा ‘ त्वचा ’ स्पर्शेन आहारयति

रुखजोणियाणं रुख्खाणं सररीरा नाणावणणा नाणागंधा नाणारसा नाणाफासा ना । संठा णाविहम्मरीरपोगलविउधिया ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥ [सू० २]

धर्मस्यामी शिष्योद्देशेनेदमाह—अथापरं एतदाख्यातं पुरा तीर्थकरेण, तद्यथा—इहास्मिन् जगत्येके केचन धर्तिनः 'सप्तः' प्राणिनः बुद्धा एव योनिरुत्पत्तिस्थानमाश्रयो येषां ते बुद्धयोनिकाः । इह यत् पृथिवी-
 णभिहितं तदेतेष्वपि बुद्धयोनिकेषु वनस्पतिषु तदुपचयकर्तृ सर्वमायोज्यं, यावदाख्यातमिति । साम्प्रतं
 धिकृत्याह—

वरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुव जोणिया रुक्खसंभवा रुव बुक्कमा य त ोणिया
 वा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थ बु मा रुक्खा रुक्खजोणिएसु रुव ताए
 ङ्गंति, ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहरेति, ते जीवा आहारिति पुढविसरीरं
 एवाउवणस्सइसरीरं [नाणाविहाणं] तसथावराणं पाणाणं सररीरं अचित्तं कुब्बंति, परिविच्छत्थं
 एरणं पुवाहारियं तथाहारियं विपरिणयं सारुविकडं संतं अवरे वि य णं तेसिं रुव जोणि-
 णं रुक्खाणं सररीरा नाणावणणा जाव ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥ सूत्रं ३

उपाख्या - प्रपापगेतदाख्यातं, तदर्थगति-इहासिगमत्येके, च सर्वे, तथाविधकर्मोदयनसिनो ब्रह्मयोगिकाः
 मर्या भवन्ति तद्वनमाश्रिताचारं मनस्यतिरुपा एव प्राणिनो भवन्ति, तथाहि—यो कोऽसौ चनस्पतिजीवः सर्वदृष्टावयव-
 व्यापी भवति, तस्य चापरे तदवयवेषु मूलकन्दरकन्दप्रत्वकृष्यात्मामवातपुरुषणभ्रमलजीवपूतेषु तन्नायु स्थानेषु लीलाः सप्त-
 स्पद्यन्ते । ते च तनोत्पथाना ब्रह्मयोगिनः। इतोऽत्रैवाः ब्रह्मव्युत्कथाथोच्यन्ते । इत्यन्ते (१) इति, येषं पूर्ववत् । इह च
 प्राक्चतुर्धारेप्रतिपादकानि यन्माष्यमिदितानि, तद्यथा-वनस्पतयः पृथिव्याभिताः भवन्तीत्येकं १, तच्छरीरप्रपक्षायादि-
 शरीरं वाऽऽहारयन्तीति द्वितीयं २, तथा निद्राएतदाहारितं शरीरगन्तिसं विद्धितं च कृत्वाऽऽत्पथात्कर्वन्तीति तृतीयं ३,
 भन्माश्रयि तेषां पृथिवीकाययोगिनः चनस्पतीनां चनस्पतीनां मूलकन्दरकन्धादीनि नानावर्णीनि भवन्तीति चतुर्थं ४,
 एतान्यानि चनस्पतिगोनिमानां चनस्पतीनागेवंविधार्थप्रतिपादकानि चतुष्प्रकाराणि यन्माणि तद्व्यव्यानि यावत्से लीला
 चनस्पत्यागवमूलकन्दादिस्याः कर्मोपपन्नगा भवन्तीत्येवमाख्याताम् ॥

अह्वारं पुरस्कारं इहेगतिगा रासा रुखलजोनिगा रुखलजुक्ता तज्जोनिगा
 तस्यंगना तदुत्कमा कर्मोपगना कर्मनिद्राणेणं तस्य जुक्ता रुखलजोनिगस्य रुखलेसु मूलत्ताप
 कन्दत्ताप संपत्ताप तयत्ताप सालत्ताप पत्ताप पुष्कत्ताप फलत्ताप नीयत्ताप निडुङ्गति,
 ते जीगा तेषि रुखलजोनिगणं रुखलानं शिणेदुगाहासिति, ते जीगा आहासिति पुनविराशीरं आस-

ते उवाच वणस्सइसरीरं नाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं रीरं अचित्तं कुबंधंति परिविद्धत्थं तं
 सरीरं जाव सारूविकडं संतं, अवरं वि य णं तेसिं रुक्क जोणियाणं मू । णं कंदाणं खंधाणं तयाणं
 सालाणं पवालानं जात्र बीयाणं सररीरा णाणावपणा नाणागंधा जाव नाणाविहसररीरपोगलविउव्विता
 ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥ [सूत्रं ४]

व्याख्या—अयमालापकोऽव्याख्यात एव प्राग्वर्त्तते, अत्र तु लिखितोऽस्ति मया, (परं) सम्यग्नाऽवगतोऽस्ति, तेन
 विद्वद्भिः सम्यग् विचार्य वाचनीयः+ । साम्प्रतं वृक्षोपर्युपपन्नान् वृक्षानाश्रित्याह—

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्क संभवा रुक्खवु मा तज्जोणिया
 तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोव[वन्न]गा कम्मनिदाणेणं तत्थ . मा रुक्क जोणिएहिं रुक्क
 अज्झारुहत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं रुक्क जोणियाणं अज्झारुहा[रुक्क ।] णं सिणेहमाहारिंति,
 ते जीवा आहारिंति पुढविसरीरं जाव । रुक्किकडं संतं, अवरं वि य णं तेसिं रुक्क जोणिया ।

+ “ अथापरमेतदाख्यातं—इहैके सत्त्वा वृक्षयोनिः स्युः, तस्यैकस्य वनस्पतेर्मूलरम्भकस्य उपचयकारिणस्ते वृक्षयोनिः का
 उच्यन्ते, यदि वा मूलरन्ध्रादिकाः पूर्वोक्तदशस्थानवर्चिनस्ते एवमुच्यन्ते । अत्रापि सूत्रचतुष्टयं प्राग्वत् । ” इति हर्ष० ।

अञ्जारुहाणं सररीरा नाणावण्णा जावमक्खायं ॥ [सूत्रं ५]

व्याख्या—अथापरमेतपुराऽऽख्यातं यद्द्रक्ष्यमाणमिहैके सत्त्वा वृक्षयोनिका भवन्ति, तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षा-
 स्तेष्वेव प्रतिप्रदेशतया ये अपरे समुत्पद्यन्ते, तस्यैकस्य वनस्पतेर्मूलारमकस्योपचयकारिणस्ते वृक्षयोनिका इत्यभिधीयन्ते,
 तेषु च वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु कर्मोपादाननिष्पादितेषु उपर्युपरि अध्यारोहन्तीत्यव्यारुहा-वृक्षोपरि जाता वृक्षा इत्यभिधीयन्ते ।
 ते च वल्लीवृक्षाभिधानाः कामवृक्षामिधाना वा द्रष्टव्यास्तद्भावे चापरे वनस्पतिकायाः समुत्पद्यन्ते वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिष्विति,
 इदं प्रथमं सूत्रं । इहापि प्राग्ब्रुवन्त्वारि सूत्राणि द्रष्टव्यानि, तद्यथा-वृक्षयोनिकेषु वृक्षेष्वपरेऽध्यारुहाः समुत्पद्यन्ते, ते च
 तत्रोत्पन्नाः स्वयोनिभूतं वनस्पतिशरीरमाहारयन्ति, तथा पृथिव्यपूतेजोवाट्वादीनां शरीरकमाहारयन्ति, तच्छरीरमाहारितं
 सदचित्तं विद्धस्तं विपरिणामितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्थापयन्ति, अपराणि च तेषामध्यारुहाणां नानाविध-
 रूपरमगन्धस्पर्शोपेतानि नानासंस्थानानि शरीराणि भवन्ति, ते जीवास्तत्र स्वकृतकर्मोपपन्ना भवन्त्येतदाख्यातमिति
 प्रथमं सूत्रम् १ ॥

अहानरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अञ्जारुहजोणिया अञ्जारुहसंभवा जाव कम्मनिदानेणं
 तस्य बुक्कमा रुक्खजोणिएसु अञ्जारुहेसु अञ्जारुहत्ताए विउद्धंति, ते जीवा तेषिं अञ्जारुह-
 [रुक्ख]जोणियाणं अञ्जारुहाणं सिणेहमाहारिंति, ते जीवा[आहारिंति]पुढविसरीरं जाव

विउद्धंति, ते जीवा तेषां नाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारिंति जाव
 कम्म ववन्ना भवंतीति मक्खायं १ [सू० ९] एवं पुढविजोणिएसु तणेसु तणत्ताए
 , जाव मक्खातं २ [सू० १०] एवं तणजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउद्धंति, तणजोणि-
 शीरं च आहारिंति जावमक्खायं ३ । एवं तणजोणिएसु तणेसु मूलत्ताए जाव बीयत्ताए
 ते जीवा जाव[एव]मक्खायं ४ ।

ख्या—अथापरमिदमाख्यातं यदुत्तरत्र वक्ष्यते, तद्यथा—हहैके सत्त्वाः [पृथिवीयोसिकाः] पृथिवीसम्भवाः [पृथिवी-
 । इत्यादयो यथा वृक्षेषु चत्वार्या[चत्वार आ]लापकाः एवं वृणान्यप्याश्रित्य द्रष्टव्यास्ते चामी-नानाविधासु पृथिवी-
 वृणत्वेनोत्पद्यन्ते पृथिवीशरीरं चाहारयन्ति १ । द्वितीयं तु पृथिवीयोसिकेषु वृणेपूत्पद्यन्ते वृणशरीरं चाहारयन्ति २ ।
 त्रयोसिकेषु वृणेपूत्पद्यन्ते वृण [योसिकं] वृणशरीरं चाहारयन्ति ३ । चतुर्थं वृणयोसिकेषु वृणावयवेषु मूलादिषु
 वृणशरीरं चाहारयन्तीत्येवं पावदाख्यातमिति ४ ।

व] ओसहीणं चत्तारि आलावगा, एवं हरियाण वि चत्तारि आलावगा [सू० ११]

ख्या—एवमौपष्याश्रयाश्चत्वार आलापका गणनीयाः, नवर-ओपधीग्रहणं ६ र्ह ११

आलापका वाच्याः । कुहणेपु त्वेक एव आलापको द्रष्टव्यः, स चायं—

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंभवा जाव कम्मनिदाणेणं तत्थ बुक्कमा पाणाविहजोणियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कूहणत्ताए, कंडु[क]त्ताए उव्हलि[णि]यत्ताए निव्वेहलि[णि]यत्ताए सच्छत्ताए छत्तगत्ताए वासाणियत्ताए कूरत्ताए विउद्धंति, ते जीवा तेसिं नाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढवीं सरीरं जाव संतं, अवरं वि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं सरीरा नाणावणणा जावमक्खायं । इक्को चैव आलावगो, सेसा तिन्नि नत्थि ।

व्याख्या—कुहणेष्वेक एवालापको ज्ञेयः, शेषास्त्रयो न सन्ति, तद्योनिकानामपरेषामभावादिति । इह चामी वनस्पति-विशेषा लोकरुग्गवहारतोऽवगन्तव्याः प्रज्ञापनातो वा अवसेया इति । सम्प्रतमपक्राययोनिकस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह—

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा पाणाविहजोणिएसु उदगेसु रुक्खत्ताए विउद्धंति, ते जीवा तेसिं नाणाविहजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरं वि य णं तेसिं उदग-

सोऽङ्घ्रियत्ताए पौडरीयमहापौडरीयत्ताए सथपत्ताए सहसपत्ताए, एवं कल्हारकौकणत्ताए अरविंदत्ताए तामरसत्ताए भिसभिसमुणालपुक्खलत्ताए पुक्खलच्छिभगत्ताए विउद्धंति, ते जीवा तेसिं नाणाविहजोणियाणं उदगाणं सिणेइमाहारिति, ते जीवा आहारिति पुढविसरीरं जाव संतं, अत्रे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं जाव पुक्खलच्छिभगाणं सरीरा नाणावण्णा जावमक्खायं। एको चैव आलावगो ३। [सू० १२]

व्याख्या—अथापरमन्यत् स्थानकं तीर्थकरैराख्यातं, तद्यथा—' इह' जगति एके जीवा उदकयोनिका नानायोनि-
(क)के (१) अवकपनरुसेवालाः यावन्मृणालपुक्खलान्ता उत्पद्यन्ते, ते जीवा नानाविधयोनिकोदकस्नेहमाहारयन्ति इत्यादि-
पूर्ववत् । अस्यायमेक एव आलापको ज्ञेयः ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता तेसिं चैव पुढवजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं
×तणेहिं, तणजोणिएहिं×मूलेहिं जावबीएहिं+ (रुक्खजोणिएहिं अज्झारुहेहिं, अज्झारुहेहिं

× एतन्निन्द्वान्तर्वत्तिपाठस्थाने ' रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं' इत्येवविधः पाठोऽस्ति सवृत्तिकमुद्रितप्रतिषु ।

+ ( ) नास्त्वेष्विन्द्वान्तर्गतः पाठः पुण्यपत्तनीयदीपिकाप्रतिषु ।

*जात्र बीएहिं, पुढविजोणिएहिं तणेहिं *तणजोणिएहिं मूलेहिं जात्र बीएहिं, एवं [ओसहीहिं]
 सधत्थ वि तिन्नि आलावगा, एवं हरिएहिं) वि तिन्नि आलावगा, पुढविजोणिएहिं वि आएहिं काएहिं
 जात्र कुरूण[कूरे]हिं उदगजोणिएहिं रुखेहिं * रुखजोणिएहिं मूलेहिं जात्र बीएहिं, एवं
 अज्झारुहेहिं वि तिन्नि तणेहिं वि तिन्नि आलावगा, ओसहीहिं वि तिन्नि हरिएहिं वि तिन्नि उदग-
 जोणिएहिं उदगएहिं अत्रएहिं जात्र पुत्रखलच्छिभएहिं तसपाणत्ताए वि उट्टंति ४ । ते जीवा
 तेसिं पुढविजोणियाणं उदगजोणियाणं रुखजोणियाणं अज्झारुहजोणियाणं तणजोणियाणं
 ओसहिजोणियाणं हरियजोणियाणं रुखाणं अज्झारुहाणं तणाणं ओसहीणं हरियाणं मूलाणं
 जात्र बीयाणं आयाणं कायाणं जात्र कुरवा[कूरा]णं उदगाणं अत्रगाणं जात्र पुत्रखलच्छिभगाणं
 सिणेहमाहारिंति । ते जीवा आहारिंति पुढविसरीं जात्र संतं, अत्ररे वि य णं तेसिं रुखजोणियाणं
 अज्झारुहजोणियाणं तणजोणियाणं ओसहिजोणियाणं हरियजोणियाणं मूलजोणियाणं कंद-

* अतीतत्रिन्दश्यानेषु " अज्झारुहेहिं अज्झारुहजोणिएहिं मूलेहिं " तथा " तणजोणिएहिं तणेहिं " तथा " रुखल
 जोणिएहिं रुखेहिं " इतिरूपेण पाठाधिक्यमस्ति सद्युत्तिकगुद्वितप्रतिषु ।

जोणियाणं जाव वीयजोणियाणं आयजोणियाणं कायजोणियाणं [जाव कूरजोणियाणं] उदग-
जोणियाणं अत्रगजोणियाणं जाव पुक्खलच्छिभगजोणियाणं तसपाणाणं सररीरा नाणावपणा
जावमक्खायं १ ॥ [सू० १३]

व्याख्या—ते वनस्पतावुत्पन्ना जीवाः पृथिवीयोनिकानां तथोदकानां वृक्षाध्याखुहणौषधिहरितयोनिकानां वृक्षाणां
यावत्स्नेहमाहारयन्तीत्येतदाख्यातमिति, तथा त्रसानां प्राणिनां शरीरमाहारयन्तीत्येतदवसाने द्रष्टव्यमिति । तदेवं वनस्पति-
कायिकानां सुप्रतिपाद्यचैतन्यानां स्वरूपमभिहितं, शेषाः पृथिवीकायादयश्चत्वार एकेन्द्रिया उत्तरत्र प्रतिपादयिष्यन्ते, साम्प्रतं
त्रसकायिकस्यात्रमरः, स च नारकर्तिर्यद्भूमण्यदेवभेदभिन्नः, तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानुमानग्राह्याः, [तथाहि—] दुष्कृत-
कर्मफलभुजः केचन सन्तीत्येवं ते ग्राह्याः, तदाहारोऽप्येकान्तेनाशुमपुद्गलनिर्वर्तित ओजसा, न प्रक्षपेणेति, देवा अप्यधुना
बाहुल्येन अनुमानगम्या ए[व], तेषामप्याहारः शुभ एकान्तेनौजोनिर्वर्तितो, न प्रक्षेपकृत इति । स चाभोगनिवर्तितोऽना-
[भोगकृतश्च, तत्राना] भोगकृतः प्रतिसमयभावी आभोगकृतश्च जघन्येन चतुर्थमककृत उत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशद्द्वर्षसहस्रनिष्पादित
इति, शेषास्तु तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां च मध्ये मनुष्याणामभ्यर्हितत्वाचानेन प्राक् प्रदर्शयितुमाह—

अहावरं पुरक्खायं नाणाविहाणं मणुस्साणं, तं जहा—कम्मभूमिगाणं अकम्मभूमिगाणं अंतर-
दीवगाणं आरियाणं मिलक्खुगाणं, तेसिं चणं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्सय कम्म-

कडाए जोणिए, एत्थ णं सेहुणवत्तिए नामं संजोगे समुपज्जति, ते दुहओ वि सिणेहं संचिणंति ।

व्याख्या—अथानन्तरमेतत्पुरा' पूर्वमाख्यातं, तद्यथा-आर्याणामनार्याणां च कर्मभूमिजाकर्मभूमिजादीनां मनुष्याणां नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समाख्यातं, तेषां च स्त्रीपुंनपुंनकमेदभिन्नानां 'यथाबीजेने'ति यद्यस्य बीजं, तत्र स्त्रियाः सचन्धि शोणितं पुरुषस्य शुक्रमेतद्भयमप्यविद्धस्तं, शुक्राधिकं सन्मनुष्यस्य शोणिताधिकं स्त्रियास्वत्समता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते, तथा 'यथावकाशेने'ति यो यस्यावकाशो मातुरुदरकुक्ष्यादिकः, तत्रापि किल वामा स्त्रियो दक्षिणा कुक्षिः पुरुषस्योभयाऽऽश्रितः पण्ड इति । तत्र चाविद्धस्ता योनिरविद्धस्तं+बीजमिति चत्वारो भङ्गकाः, तत्राप्याद्य एव भङ्गक उत्पत्तेरवकाशो, न शेषेषु त्रिष्विति । अत्र च स्त्रीपुंसयोर्वेदोदये सति पूर्वकर्मनिवर्त्तितायां योनौ 'मैथुनप्रत्ययधिको' रताभिलाषोदयजनितोऽग्निकारणयोररणिकाष्ठयोरिव संयोगः समुत्पद्यते, तत्संयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्पत्सवो जन्तवस्तैजमकर्मणाभ्यां शरीराभ्यां कर्मरञ्जुसन्दानितास्तत्रोत्पद्यन्ते । ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाचिन्वन्त्यविद्धस्तायां योनौ सत्यामिति, विद्धस्यते तु योनिः " पञ्चपञ्चशिका नारी, सप्तसप्ततिकः पुमान्नि"ति, तथा द्वादश मुहूर्त्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविद्धस्तयोनिके भवतस्तत ऊर्द्धं ध्वंसमुपगच्छत इति ।

तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए नपुंसगत्ताए विउट्ठंति ।

+ " बीजं १, अविध्वस्ता योनिर्विध्वस्तं बीजं २, विध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजं ३, विध्वस्ता

व्याख्या—एतन्न च जीवा उभयोरपि स्नेहमा[हार्य-आ]दाय स्वकर्मविपाकेन यथास्त्रं स्त्रीपुंनपुंमकभावेन 'विउद्वंति'नि विवर्चन्ते-मग्लत्पद्यन्ते ।

ते जीवा माउए उयं पिउयं सुक्कं तं तदुभयसंसदुं कलुसं किविसं तप्पढमयाए आहारमाह-
रिति । ततो पच्छा जं से माता नाणाविहाओ रसवईओ आहारमाहरति ततो एगदेसेण ओय-
माहारिति, आणुपुवेणं बुह्हा पलिवागमणुप्पवन्ना ततो कायातो अभिनिवट्टमाणा इत्थि वेगया
जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति णपुंसगं वेगया जणयंति । ते जीवा डहरा समाणा माउए खीरं
सपि च आहारिति आणुपुवेणं बुह्हा ओयणं कुम्मासं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारिति पुढवि-
सरीरं जात्र साखुविकडं संतं, अवरं वि य णं तेसि णाणाविहाणं मणुस्साणं कम्मभूमिगाणं अकम्म-
भूमिगाणं अंतरदीवगाणं आरियाणं मिलक्खूणं सररीरा नाणावण्णा भवंतीति मक्खायं ॥ [सू०१४]

व्याख्या—एतस्ते जीवास्तत्रोत्पन्नाः सन्तो मातराहारमोजसा मिश्रेण वा लोमभिर्वाऽऽनुपूर्व्येणाहारयन्ति 'यथाक्रमं'
आनुपूर्व्येण बुद्धिसुपगताः सन्तो ' गर्मपरिपाकं ' गर्मनिष्पत्तिमुत्पन्नास्ततो मातुः कायादभिनिवर्चमानाः—पृथग्भवन्तस्त-
द्योनेर्निर्गच्छन्ति, ते च तथाविधकर्मोदयादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा जनयन्ति अपरे केचन पुम्भावं नपुंसकभावं च, इदमुक्तं

आउसिणेहमाहारिति आणुपुवेणं बुद्धा वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारैरिति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरे वि य णं तेसिं नाणाविहाणं जलचरपंचिदियतिरिखलजोणियाणं मच्छाणं सुंसुमाराणं सरिरा नाणावणणा जावमक्खायं ।

व्याख्या—अथाऽनन्तरमेतद्वक्ष्यमाणं पूर्णमाख्यातं, तद्यथा—नानाविधजलचरणश्रेन्द्रियतिर्यग्प्रयोनिकानां सम्बन्धितः कौत्रिव्यज्ञानाग्राहमाह—“ मच्छाणं जाव सुंसुमाराणं ” तेषां मत्स्वच्छकृच्छपादीनां यस्य यथा भवधीजं तेन तथा ‘ यथाऽऽकाशेन ’ यो यस्योदरादावक्काशस्तेन, स्त्रियाः पुरुषस्य च सार्वभौमिण्यतिर्यक्तायां योनानुत्पद्यन्ते, ते च तत्राशिव्यक्ता मातुराहारेण बुद्धिमगताः स्त्रीपुंसपुंसकानामन्यतमत्वेनोत्पद्यन्ते, ते च जीवा जलचरा गर्भान्बुद्ध्युत्क्रान्ताः सन्त्यस्तदनन्तरं यावत् ‘ उम्हर ’ इति लज्जवस्तावदपस्नेहप्रकायमेवाऽऽहारयन्ति, आनुपूर्व्येण च बुद्ध्याः सन्तो वनस्पतिकायं व्रसन् स्थावरौ-स्वाहारयन्ति । तथा ते जीवाः पृथिवीशरीरं—कर्मसारूपं क्रमेण बुद्धिमगताः सन्त आहारयन्ति, तत्राहारितं सत्सगानरूपी-कृतमात्मसात्परिणागयन्ति, शेषं पुगलं, यावत्कर्मोपगमा भवन्तीत्येवमाख्यातम् । साम्प्रतं स्थलचरानुद्दिश्याह—

अहावरं पुरक्खायं नाणाविहाणं चउप्पयथलचरपंचिदियतिरिखल जोणियाणं [सं जहा—] एगखुराणं, दुखुराणं, गंडीपदाणं, सणप्फयाणं, तेसिं च णं अहावणासेणं इत्थीए

भवति-स्त्रीपुंनपुंसकभाजः प्राणिनां स्वकृतकर्मनिर्वर्त्तितो भवति, न पुनर्यो यादृगिहभवे सोऽगृष्मिन्नपि तादृगेवेति, ते च तदवर्जितालहाः मन्तः पूर्वमवाभ्यासादाहाराभिलाषिणो मातुः स्वनस्वन्यमाहारयन्ति, [तद्] आहारेण च वृद्धिप्रपगता-स्तदुत्तरकालं नवनीतदव्योदनादिकं यावत्कूलमापान् भुञ्जते, तथाऽऽहारत्वेनोपगतौल्लासौस्थावशैश्च प्राणिनस्ते जीवा आहार-यन्ति, तथा नानाविधपृथिवीशरीर लवणादिकं मचेतनमचेतनं वा आहारयन्ति, तच्चाऽहारितात्मात्ममात्कृतं सद् " रसा-सुंएमांसं मेदोऽस्थिमज्जांशुक्राणि भातव " इति सप्तधा व्यवस्थापयन्ति, अपराण्यपि तेषां नानाविधमनुष्याणां [नाना-वर्णानि] शरीराण्यानिर्व्वन्ति, ते च तद्योनिकत्वात्तदाधारभूतानि नानावर्णानि शरीराण्याहारयन्तीत्येवमारुयात्तमिति । एवं तापङ्गर्भव्युक्रान्तजमनुष्याः प्रतिपादितास्तदनन्तरं सम्मूर्च्छनजानामवसरः, तौक्षीत्तरत्र प्रतिपादयिष्यामि । साम्प्रतं तिर्यग्यो-निकास्तत्रापि जलचरानुद्दिश्याऽऽह—

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं जलचराणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तं जहा-सच्छाणं जाव सुंसुमाराणं तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणीए तहेव, जाव ततो एगदेसेणं ओयमाहारिंति आणुपुव्वेणं बुद्धा पलिपागमणुप्पवन्ना ततो कायातो अभिनिवट्टमाणा. अंडं वेगया जणयंति पोथं ए[वे]गया जणयंति, से अंडे उब्भि माणे इत्थि वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति नपुंसगं वेगया जणयंति । ते जीवा डहरा समा ।

आउसिणेहसाहारिति आणुपुवेणं बुद्धा वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारिति
 पुढविसरीरं जाव संतं, अवरे वि य णं तेसिं नाणाविहाणं जलचरपंचिदियतिरिखलजोणियाणं
 मच्छाणं सुंसुमाराणं सरिरा नाणावणणा जावमक्खायं ।

व्याख्या—अथाऽनन्तरमेतद्वक्ष्यमाणं पूर्वमाख्यातं, तद्यथा—नानाविधजलचरणश्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां सम्बन्धिनः
 कौशिव स्वनामग्राहमाह—“ मच्छाणं जाव सुंसुमाराणं ” तेषां म[त्स्य]ञ्छकञ्छपादीनां यस्य यथा यद्द्वीजं तेन तथा
 ‘ यथाऽवकाशेन ’ यो यस्योदरादाववकाशस्तेन, स्त्रियाः पुरुषस्य च स्वकर्मनिर्दिष्टायां योनावुत्पद्यन्ते, ते च तत्राभिव्यक्ता
 मातुरादारेण वृद्धिमृगताः स्त्रीपुंनपुंसकानामन्यतमत्वेनोत्पद्यन्ते, ते च जीवा जलचरा गर्भाद्व्युत्क्रान्ताः सन्तस्तदनन्तरं
 यावद् ‘ डह्र ’ इति लघनस्तावदप्येहमपकायमेवाऽहासरयन्ति, आनुपूर्व्येण च वृद्धाः सन्तो वनस्पतिकायं त्रसान् स्थावरौ-
 षाहासरयन्ति । तथा ते जीवाः पृथिवीशरीरं—कर्ममस्वरूपं क्रमेण वृद्धिमृगताः सन्त आहारयन्ति, तच्चाहारितं सत्समानरूपी-
 कृतमात्मसात्परिणामयन्ति, शेषं सुगमं, यावत्कर्मोपगमा भवन्तीत्येवमाख्यातम् । साम्प्रतं स्थलचरानुद्दिश्याह—

अहावरं पुरक्खायं नाणाविहाणं चउप्पयथलचरपंचिदियतिरिखल जोणियाणं [तं जहा—]
 एगखुराणं, दुखुराणं, गंडीपदाणं, सणप्फयाणं, तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए

पुरिसस्स य कम्म० जात्र मेहुणत्रत्तिए नामं संजोगे ससुप्पज्जति, ते दुहओ सिणेहं संचिणंति,
तत्थ णं जीत्रा इत्थित्ताए पुरिस[त्ताए]जाव विउद्धंति । ते जीत्रा माऊए उयं पिउसुक्कं, एवं जहा
मणुस्साणं जाव इत्थि वेगया जणयंति पुरिसंपि नपुंसगंपि, ते जीवा डहरा समाणा माउणो खीरं
सपि आहारिंति । आणुपुवेणं बुद्धा वणस्सतिकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारिंति पुढावि-
सरीरं जाव संतं, अत्रे वि य णं तेसिं नाणाविहाणं चउप्पयथलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
एगखुराणं जाव सणप्फयाणं सरीरा नाणावणणा जावमक्खायं ।

व्याख्या—अथापरमेतत्तीर्थकरैरारुगतं नानाविधानां चतुष्पदानां, तद्यथा—एकखुराणामश्वानां, द्विखुराणां गोम-
हिस्यादीनां, गण्डीपदानां इस्त्यादीनां, सनखपदानां सिंहव्याघ्रादीनां, तेषां यथावीजं यथाऽत्रकाशं जीवानामुत्पत्तिस्ते
च बुद्धिप्रपगताः मन्वोऽपरेषामपि शरीरमाहारयन्तीति, शेषं सुगमं, यावत्कर्मोपगमा भवन्तीति । साम्प्रतं उरः-
परिसर्पानुदिश्याह—

अहावरं पुरक्खायं नाणाविहाणं उरपरिसप्पाणं थलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, तं जहा-
अहीणं अजगराणं असालिआणं महोरगाणं, तेसिं च णं [अहाबीएणं] अहात्रगासेणं इत्थीए जाव

इत्थं मेहुणे, एधं तं चेत्, नाणत्तं-अंडं वेगया जणयंति पोयं वेगया जणयंति, से अंडे उब्धिभ-
ज्जमाणे इत्थि वेगया जणयंति पुरिसंपि नपुंसगंपि, ते जीवा डहरा समाणा वाउकाथमाहारैति,
आणुपुषेणं बुद्धा नणस्सत्तिकायं तसथावरे पाणे, ते जीवा आहारिंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरे
नि य णं तेसिं नाणाविहाणं उरपरिसप्पथलचरंपंचिदियतिरिक्खल० अहीणं जाव महोरगाणं सरीरा
नाणावपणा [नाणागंधा] जातभवत्तायं ।

X [व्याख्या—' नानाभिधानां ' बहुत्र हाराणां उरया ये प्रसर्पन्ति तेषां, तद्यथा-अहीनामजगराणागन्धालिकानां
महोरगाणां यथाधीजेन यथाऽऽहासेन चोत्पत्त्याऽऽह [जलोत्पत्त्येन वा गर्भाभिर्गच्छन्ति, ते च निर्गता मातु-
रूत्तानां (नाशयानां) तानुं चाउरयन्ति, तेषां च जातिप्रत्ययेन तेनाऽऽहारेण क्षीरादिनेन द्रविरूपजायते, शेषा] व्याख्या
गुणेन पूर्ववत् । साम्प्रतं धुत्रपरिगम्यानुदिस्याह—

अहावरं पुरम्भलायं नाणाविहाणं भुयपरिसप्पाणं थलचरंपंचिदियतिरिक्खलजोणियाणं, तं जहा-
गोहाणं नडलाणं सीद्धानं सरडाणं सत्थानं सरवाणं खराणं परकोइलाणं विस्संभराणं भूसगाणं

X नाशयेत्तन्निन्दान्तरगतः पाठः प्रत्यन्तरेषु ।

मंगुसाणं पयलातियाणं विरालियाणं जोहाणं चउप्पाइयाणं, तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य, जहा उरपरिसप्पाणं तहा भाणियधं, जाव साख्खिकड संतं, अवरं वि य णं तेसिं नाणाविहाणं भुयपरिसप्पपंचिदियथलचरतिरिक्खवाणं गोहाणं जावमक्खवायं ।

व्याख्या—X [नानाविधानां भुजाभ्यां ये प्र(परि)मर्षन्ति तेषां, तद्यथा-गोधानकुलादीनां स्वकर्मोपात्तेन यथाऽवकाशेन चोत्पत्तिर्मवति, ते चाण्डजत्वेन पौलजत्वेन सौत्यन्नास्तदनन्तरं दातुरुत्सृज्यन्तं चाद्युना चाहारितेन शुद्धिमुपयान्ति । शेषं] सुगुममेव पूर्ववत् । माम्प्रतं खेचराबुद्धियाह --

अहावरं पुरक्खायं नाणाविहाणं खहचरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तं जहा-चम्मपक्खीणं लोमपक्खीणं समुग्गपक्खीणं विततपक्खीणं, तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए जाव जहा उरपरिसप्पाणं, नाणत्तं-ते जीवा डहरा समाणा माउए गायसिणेहं आहारिंति । आणुपुवेणं बुद्धा वणस्सइकायं, तस-थावरं य पाणे, ते जीवा आहारिंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरं वि य णं तेसिं नाणाविहाणं खहचरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं० चम्मपक्खीणं जावमक्खवायं । [सू० १६]

व्याख्या—नानाविधानां क्षेत्राणां गुत्वचिरेणं द्रष्टव्या, त[द्य]था—चर्मपक्षिणां चर्मकीटान्तुलीप्रभृतीनां, तथा लोम-
 पक्षिणां मारम-राजहंस-काक-चकादीनां, तथा समुद्रगपक्षि-विततपक्षिणां वहिर्द्वीपानिनां, एतेषां यथाबीजेन यथाऽनकाशेन
 चोत्पन्नानामाहारक्रिया एतमुपजायते, तयथा-सा पक्षिणी तदण्डकं स्वपक्षाम्यामाष्टस्य तावत्तिष्ठति यावत्तदण्डकं तदू-
 ष्मणाऽऽश्रितेन बुद्धिसुपगतं सत् कललानस्थानं परित्यज्य चञ्चनादिकानवयनान् परिमपापयति, तदुत्तरकालमपि
 मानोपनीतेनाहारेण बुद्धिसुपयति, शेषं प्रागत् । व्याख्याताः पञ्चेन्द्रिया मनुष्यास्तिर्यञ्चथ, तेषां चाहारो द्वेषा-आभोग-
 निर्धारितोऽनाभोगनिर्वाचितः, तनाऽनाभोगनिर्वाचितः प्रतिक्षणमानी आभोगनिर्वाचितस्तु यथास्वं शुद्धेदनीयोदयभावीति ।
 साम्प्रतं विकलेन्द्रियानुद्दिश्याह—

अहाचरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता नाणाविहजोणिया नाणाविहसंभवा नाणाविहबुक्कमा
 तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोत्तगा कम्मनिदाणेणं ततथ बुक्कमा नाणाविहाणं तस-
 थावराणं पोगलाणं सररीसु वा सच्चित्तसु वा अचित्तसु वा अणुसूयत्ताए विउद्धंति । ते जीवा
 तेसिं नाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारिंति । ते जीवा आहारिंति पुढविसरीरं
 जाव संतं, अवरं वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अणुसूयगाणं सररीरा नाणावण्णा जाव-
 मक्खायं । एवं दुरुवसंभवत्ताए, एवं खुरदुगत्ताए । [सू० १७]

व्याख्या—अथानन्तरमेतदाख्यातं ' इह 'अस्मिन् संसारे ' एके 'केचन तथाविधकर्मोदयत्रयशक्तिनः ' सत्त्वाः ' प्राणिनो नानाविधयोक्तिकाः कर्मनिदानेन-सकृतकर्मणा तत्रोत्पत्तिस्थाने ' उपक्रम्य ' आगत्य नानाविधत्रसस्थावराणां शरीरेषु सचितेषु वाऽसचितेषु वा ' अणुसूयत्ताए 'ति अपरशरीराश्रिततया परनिश्रया ' विवर्तन्ते ' समुत्पद्यन्ते, यावत्ते च जीवा विकलेन्द्रियाः सचितेषु-मनुष्यादिशरीरेषु यू कालिश्चादिकृत्वेनोत्पद्यन्ते, तथा तत्परिशुद्धयमानेषु मश्वकादिष्वचित्तेषु मन्कणत्वेनाविर्मयन्ति-उत्पद्यन्ते, तथऽचित्तीभूतेषु मनुष्यादिशरीरेषु विकलेन्द्रियशरीरेषु वा ते जीवा ' अनुभू [?स्यू] तत्वेन ' परनिश्रया कृम्यादित्येनोत्पद्यन्ते, परे तु सचिते तेजस्कायादौ सूयकादिकृत्वेनोत्पद्यन्ते, यत्र चाग्निस्तत्र वायुरित्यत-स्त्वद्भ्रमा अपि द्रष्टव्याः, तथा पृथिवीमनुश्रित्य कुन्धुपिपीलिकादयो वर्षादावृष्मणा संस्वेदजा जायन्ते, तथोदके पूतरका डोल्लणकअमरिकाछेदनकादयः समुत्पद्यन्ते, तथा वनस्पतिकारे पनकअमरादयो जायन्ते । तदेवं ते जीवास्तानि स्वयोनि-शरीराण्याहारयन्ति इत्येवमाख्यातमिति । साम्प्रतं पञ्चेन्द्रियमूत्रपुरीषोद्भवान् प्राणिनः प्रतिपादयितुमाह ' एव ' मित्यादि, यथा सचित्ताचित्तनिश्रया विकलेन्द्रियाः समुत्पद्यन्ते तथा तत्सम्भवेषु मूत्रपुरीषवान्तादिषु परे जन्तवो ' दुरूवत्ताए ' दुरूपास्त्वत्सम्भवत्वेन कृम्यादिमात्रत्वेनोत्पद्यन्ते । ते च तत्र विष्टादौ देहान्निर्गते अनिर्गते वा समुत्पद्यमाना उत्पन्नाश्च तदेव विष्टादिकं स्वयोनिभूत[माहार]माहारयन्ति, शेषं प्राग्वत् । साम्प्रतं सचिचशरीराऽऽश्रयाञ्जन्तून् प्रतिपादयितुमाह—' एवं सुरदुग्ताए ' एवमिति यथा मूत्रपुरीषादाबुत्पादस्तथा तिर्यकशरीरेषु ' सुरदुग्ताए 'ति चर्मकीटतया समुत्पद्यन्ते, इदमुक्तं भवति-जीवतामेव गोमहिष्यादीनां चर्मणोऽन्तः प्राणिनः संसृच्छन्ते, ते च तन्मांसचर्मणी मक्षयन्ति, मक्षयन्त-

२. अचर्योऽपि विरगि, गलच्छोणिनेषु विवरेषु विष्टन्तस्त्वदेव जोषितमाहायन्ति, तथा अचिचगवादिशरीरेऽपि,
 तथा गणिभाऽनितनस्यविजरीरेऽपि शृणुकीटकाः सम्पृच्छन्ते, ते च तत्र सम्पृच्छन्तस्त्वच्छरीरमाहारयन्तीति । साम्प्रत
 म्हायं प्रतिनिपाद्यिष्यन्तस्त्वाणभूतपतप्रतिपादनपूर्वकं प्रतिपादयन्त्याह—

अहानरं पुरश्चायं इहेगतिया सत्ता नाणाविहजोणिया, + [जाव कम्म० खुरहुगत्ताए एव-
 मश्वंति, इहेगडया सत्ता नाणाविहजोणिया] जाव + कम्मनिदाणेणं तत्थ बुक्कमा नाणाविहाणं
 तमथावरणं पाणाणं रारीरेसु सचित्तसु वा । तं सरीरगं वायसंसिद्धं वा वातसंग-
 धिनं वा वातपरिगतं वा उद्धवातेसु उद्धभागी भवति अहेवाणसु अहेभागी भवति तिरियवातेसु
 तिरियभागी भवति, तं जह्वा-उस्सा हिमण् महिया करण् हरतणूण् सुद्धोदए, ते जीवा तेसिं
 नाणाविहाणं तमथावरणं पाणाणं सिणेहमाहारिति, [ते जीवा आहारिति] पुह्विसरीरं जाव
 संतं, अवरं वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं उस्साणं जाव सुद्धोदगाणं सरीरा णाणा चण्णा
 जायसम्भायं ।

- - - - - न - - - - - नारयेनचिन्धपथ्यगतो मूटपाठः मयुत्तिकमृत्प्रपत्तिषु, परं दीपिकाप्रतिषु गर्वाभ्युपस्थिति ।

व्याख्या—अथानन्तरमेतद्वक्ष्यमाणं 'पुरा' पूर्वमाख्यातं, 'इह' अस्मिन्नगत्येके सखास्तथाविभक्तमोदया-
 नानाविधकर्मोदया—आनाधिधयोनिष्ठाः मन्तो यावत्कर्मनिदानेन 'तत्र' चातयोनिष्ठाः क्लृप्तम्य—आगत्य नानाविधानां
 दर्शयन्भृतीनां प्राणिनां 'स्थाराणां च' हरितलागादीनां मचित्ताचित्तभेदभिन्नेषु शरीरेषु तदक्कायशरीरं वायुना निष्पादितं
 यातेनेन मग्गशृहीतमथरुपटलान्तनिर्वृत्तं नायुनैरान्योऽन्यानुगतं, तथोद्धृगतेषु चातेषुद्धृमागी भवति, अक्कायो हि गगन-
 गताताशाद्दिनि मम्मूर्च्छते जलं, तथाऽधस्ताद्गतेषु तद्वशाद्भ्रमस्त्यधोमागी अक्कायः, एवं तिर्यग्गतेषु चातेषु तिर्यग्मागी
 मात्स्यक्कायः, इदगुक्तं भवति—चातयोनिष्ठाः क्लृप्तम्य यत्र यत्रासौ तथाविधपरिणागपरिणतो भवति तत्र तत्र तत्कार्यभूतं
 जलमपि मम्मूर्च्छते, तस्य चाधिधानपूर्वकं दर्शयितुमाह—'ओस'ति अश्यायः हिमं महिका करकाः 'हरतणू'त्ति
 वृणाग्रवगस्थिता जलविन्दनः, शुद्धोदकं प्रतीतमिति, इहोदकप्रस्तावे एके सखास्तत्रोत्पद्यन्ते सकर्मवशास्तत्रोत्पन्नास्ते
 जीवास्तेषां नानाविधानां त्रमस्थावरणां सोत्पस्याधारभूतानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवास्तच्छरीरमाहारयन्ति, अनाहारका
 न भ्रान्तीत्यर्थः, शेषं सुगमम् । तदेवं चातयोनिष्ठाः क्लृप्तम्य प्रदर्शयितुमाह—

अहारं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मनिदानेणं तत्थ
 बुक्कमा तसथावरजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्टति, ते जीवा तेषिं तसथावरजोणियाणं
 उदगाणं सिणेहमाहारिंति, ते जीवा आहारिंति पुढविसरीरं जाव संतं अवेरे वि य णं तेषिं

तस्यथात्रजोणियाणं उदगाणं सरीरा नाणावणणा जावमक्खायं ।

व्याख्या—अथापरमाख्यातं इह जगति उदकाधिकारे [त्रा] एके सत्त्वास्तथाविधकम्मोदयाद्वातवशोत्पन्नत्रमस्थावर-
शरीराघारमृदकं योनि-रूपत्तिस्थानं येषां ते तथा, तथोदकममवा यावत्कर्मनिदानेन तत्रोत्पत्तवत्त्वसस्थावरयोनिके[षूदके]-
व्यपरोदकव्या ' चित्रर्चन्ते ' ममृत्पद्यन्ते, ते च उदकजीवास्तेषां त्रसस्थावरयोनिक्कानामुदकानां + नानाविधानि शरीराणि
चित्रर्चन्ते । एतदाख्यातं । तदेवं त्रसस्थावरशरीरसम्मवमृदकं योनित्वेन प्रदर्श्य अधुना निर्विशेषणमण्कायसम्मवमेवाण्कायं
दर्शयितुमाह—

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्त्वा उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा,
उदगजोणिएसु उदगेसु उदगत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेषिं उदगजोणियाणं + जीवाणं उद-
गाणं सिणेहमाहारिंति, ते जीवा आहारिंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरं चि य णं तेषिं उदग-

+ ' स्नेहनाहारयन्ति, अन्यान्यपि पृथिव्यादिशरीराणयाहारयन्ते, तच्च पृथिव्यादिशरीरमाहारितं सत्त्वारूप्यमानीयात्ससा-
धर्गुंन्यपराणयपि तत्र त्रमस्थावरशरीराणि चित्रर्चन्ते, तेषा चोदकयोनिक्कानामुदकानां ' इति वृत्तौ ।

+ नास्येतच्चउदकः मृत्तिकमुद्रितप्रसिषु ।

जोणियाणं उदगाणं सररीरा नाणावपणा जात्रमत्रखायं ।

व्याख्या—अथाऽपरमेतदाख्यातं, इहेके मत्स्याः समकृतकर्मोदयाद्गुरुयोनि[केषूदके]पुत्रपद्यन्ते, ते च तेपापुदकसम्भमाना-
मुदरुजीयानामात्माभारभूतानां शरीरमाहारयन्ति, शेां सुगम, यात्रदाख्यातमिति । साम्प्रतमुदरुशरीरानपरान्पुतरकादिकां-
श्रमान् दर्शयितुमाह—

अहात्रं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणियाणं जात्र कम्मनिदाणेणं तत्थ बुक्कमा
उदगजोणिएसु उदएसु तसपाणत्ताए विउट्ठति, ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं सिणेह-
माहारिंति, ते जीवा आहारिंति पुढविसरीरं जात्र संतं, अत्रे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं
तसथावराणं पाणाणं सररीरा नाणावपणा जात्रमक्खायं । [सू० १८]

व्याख्या—सुगमैत्रX । अथाऽग्निंकायमधिकृत्याह—

अहात्रं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता नाणाविहजोणिया जात्र कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा

X“अथापरमेतदाख्यात, इहेके सत्ता उदकेषु उदकयोनिषु चोदकेषु त्रसप्राणितया पुतरकादित्वेन ‘विवर्त्तन्ते’ समुत्पद्यन्ते, ते
चोत्पद्यमानाः समुत्पन्नाश्च तेया—मुदकयोनि कानामुदकाना स्वेहमाहारयन्ति, शेयं सुगमं, यात्रदाख्यातमिति ” इति वृत्तौ ।

नाणाविहाणं तसथावराणं पणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अगणिकायत्ताए
 विउट्टंति, ते जीवा तेसिं नाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारिति, ते जीवा
 आहारिति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरे वि च णं तेसिं तसथावरजोणियाणं पुढवी(अगणी)णं
 सरीरा नाणावपणा जावसवखायं, सेसा तिन्नि आलावगा जहा उद्दगाणं ।

व्याख्या—अथैतदपरमाख्यातं, ' इह ' संसारे ' एके ' केवन ' सत्थाः ' प्राणिनस्तथाविधकम्मोदयवत्तिनो
 नानाविद्ययोनयः प्राक्कमन्तः—पूर्वजन्मनि तथाविधं कम्मोपादाय तत्कम्मनिदानेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां
 गरीरेषु [मचित्तेषु] अचित्तेषु वाऽग्नित्वेन ' विवर्त्तन्ते ' प्रादुर्भवन्ति, तथाहि—पञ्चेन्द्रियतिरश्चां दन्तिमहिषादीनां परस्परं
 युद्रावमरे X विपाणसंहर्षे + सत्यग्निरुत्तिष्ठते, एवमचित्तेष्वपि तदस्थिसंहर्षादग्नेरुत्थानं, तथा द्वीन्द्रियादिगरीरेष्वपि यथा-
 मभयमायोजनीयं, तथा स्थावरेष्वपि वनस्पत्युपलादिषु सचित्ताचित्तेष्वग्निजीवाः समुत्पद्यन्ते, ते चाग्निजीवास्तत्रोत्पन्ना-
 स्तेषा नानाविधानां त्रसस्थावराणां स्नेहमाहारयन्ति, शेषं सुगमं, यावद्भवन्तीत्येवमाख्यातम् । अपरे त्रयोऽध्यालापकाः

X दन्तशृङ्गयोः परिग्रहापेक्षया सचित्तांशुकत्वापेक्षया वा अचित्तभेदभिन्नता इति टिप्पणं सवृत्तिकमुद्रितप्रती ।
 + " स्पर्धायां तु समः परौ । हर्ष-धर्षौ च सङ्ग्राम-सङ्ग्रमौ दुर्गसञ्चरे ॥ ८७ ॥ " इति शब्दरत्नाकरः कां० ६ ।

सोमंशिए य नोधजो । चन्द्रप्पग-नेरुलिप, जलकते सूरकते थ ॥ ४ ॥ एथाओ गाहाओ एणसु
 भणियवाओ, जाव सूरंकतचाए धिउद्धंति, ते जीवा तेसिं नाणाविहाणं तराथावरणं पाणाणं
 शिणेहमाहासिंति, ते जीवा आहासिंति पुळ्विसरीरं जाव संतं, अवरे धि थ णं तेसिं तसथावर-
 जोणियाणं पुद्धनीणं जाव सूरंकताणं सरीरा नाणावणणा जावगवस्वायं, सेसा तिद्धि आलावगा
 जहा उद्धगाणं । । सू० २०]

व्याख्या— अथापरमेतत्पूर्वमाख्यातं, इहैके सखाः पूर्वं नानानिधयोनिकाः स्वकृतकर्गवश्या नानानिधयसस्थानसणां
 वरीरेप मचितेप अचितेप वा पृथिवीत्येनोत्पद्यन्ते, तद्यथा-सर्पशिरस्य गणया करिदन्तेषु गौक्तिकानि विकलेन्द्रियेभ्यश्चपि
 अजयारिप गौक्तिकानि, स्थानरेभ्यश्चपि वेणादिषु तान्द्येयेति, एवमचितेपुपरसदिषु लक्षणभायेनोत्पद्यन्ते, एवं पृथिवीकायिका
 नानानिधाय पृथिवीप शर्करा-वातका-उपल-धिला-लक्षणान्निभायेन तथा भोगेदकादिस्त्रनभायेन च वादरगणिविधानतथा
 सप्तत्पद्यन्ते, शेषं सुगमं, शायन्त्वारीप्याहाणका उदकगणेन नेतव्या इति । साम्प्रतं सर्वोपसंहासद्वारेण सर्वजीवान्
 गामान्यतो विभणियुसाह —

अहावरं पुस्वस्वायं राधे पाणा सधे भूया सधे जीवा सधे सत्ता नाणाविहजोणिया नाणाविह-

संभवा नाणाविहबुक्कमा, सरीरजोणिया सररिसंभवा सरीरुक्कमा सरीराहारा कम्मोवगा कम्म-
निदाणा कम्मगईया कम्मट्टिइया कम्मणा चव विप्परियासमुव्वेति । से एवमाया ह, से एव-
मायाणित्ता आहारगुत्ते सहिए समिए सया जए त्तिवेमि । [सू० २१]

वीयसुयक्खंधस्स आहारपरिन्नानाम तईयमज्झयणं समत्तं ॥ ३ ॥

व्याख्या—अथापरमेतदाख्यातं—मर्षे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे सत्त्वाः सर्वे जीवाः X नानाविधयोनिका नारक-तिर्यङ्मनरा-
मरादिगतिपूत्पद्यन्ते, यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्र तत्र तच्छरीराहारिणो भवन्ति, तदाहारवन्तश्च तत्रागुप्तास्तद्द्वारायाततत्कर्म-
गगा नारकर्तिर्यद्दरामरगतिषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितयो भवन्ति, अनेनेदमुक्तं भवति—यो यादृगिह भवेत्—स तादृग
मुत्ताऽपि भवतीत्येतन्निरस्तं भवति, अपि तु कर्मोपगाः कर्मनिदानाः कर्मोपचगतयो भवन्ति, तथा तेनैव कर्मणा सुख-
लिप्सन्नोऽपि तद्विपर्यासं-दुःखमुपगच्छन्तीति । साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिहीर्षुराह—‘से एवमायाणहे’ त्यादि, यदेतन्म-
याऽऽदितः प्रभृत्युक्तं, तत्रथा—यो यत्रोत्पद्यते स तच्छरीराहारको भवति, आहारागुप्तश्च कर्मादत्ते, कर्मणा च नानाविधासु
योनिष्परघट्टघटीन्यायेन पौनःपुन्येन पर्यटतीत्येवं जानीत यूयं, एतद्विपर्यासं-दुःखमुपगच्छन्तीति । एतत्परिज्ञाय सदस-

X जीवसत्त्वयोर्व्यत्ययेन निर्देकोऽत्र ।

द्वित्रेकी आहारगुप्तः पञ्चभिः समितिभिः ममितः सहितो ज्ञानादिभिः 'सदा' सर्वकालं-यात्रदुच्छ्वासं तावद्यतेत-संयमाबुष्टाने
प्रयत्नान् भवेदिति । इतिः परिममाप्त्यर्थे, त्रयीमीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुविहितखतरगच्छविभूषणपाठकप्रवरश्रीमत्साधुरङ्गणिवरगुम्फितायां श्रीसूत्रकृताङ्ग-
दीपिकायां द्वितीये श्रुतस्कन्धे समाप्तमाहारपरिज्ञाख्यं तृतीयमध्ययनमिति ॥ ३ ॥

अथ प्रत्याख्यानक्रियाख्यं चतुर्थमध्ययनम् ।

अय तृतीयाध्ययनानन्तरं चतुर्थमारभ्यते, आहारपरिज्ञानन्तरं प्रत्याख्यानक्रियाध्ययनमारभ्यते, तच्चेदम्—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु पञ्चक्खाणकिरियानाम अउझयणं, तस्स
णं अयमट्टे पन्नत्ते—

व्याख्या—श्रीजम्बूस्वामिनं प्रति श्रीसुधर्मस्वामी कथयति-श्रुतं मया [आयुष्मता] भगवतेदमाख्यातं-इह खलु
प्रत्याख्यानक्रियानामाध्ययनं, तस्यायमर्थो वक्ष्यमाणलक्षणस्तथाहि—

आया अपञ्चक्खाणी आवि भवति, आया अकिरियाकुसले आवि भवति, आया मिच्छासंठिष्

आवि भवति, आया एगंतदंडे आवि भवति, आया एगंतबाले आवि भवति, आया एगंतसुत्ते आवि भवति, आया अविचारमणवयणकायवक्के आवि भवति, आया अप्पडिहयप क्वायपाव म्मे आवि भवति, एस खल्लु भगवता अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयप क्वायपाव म्मे सकिरिए असंबुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते से बाले अवियारमणवयण [यव सुविणमवि ण पस्सति, पावे य से कम्मे कज्जइ [सू० १] तत्थ चोयए प वगं एवं वदासि—

व्याख्या—अयमात्मा-जीवः अनादिमिथ्यात्वाच्चिरितिप्रमादकपाययोगानुगततया स्वभावत एवाप्रत्याख्यान्यपि भवति, [अपि शब्दात्] स एव कुतश्चिन्निमित्तात्प्रत्याख्यान्यपि भवति, तथा -अक्रियाक्कुशलोऽपि भवति, तथाऽऽत्मा मिथ्यात्वोदय-संस्थितोऽपि भवति, तथैकान्तेनापरान्प्राणिनो [दण्डयतीति] दण्डस्तदेवम्भूतो भवति, तथाऽऽत्मा एकान्तबालश्च भवति, तथाऽऽत्मा एकान्तसुप्तश्च भवति, यथा द्रव्यसुप्तः शब्दादीन् विषयान्न जानाति हिताहितप्राप्तिपरिहारविकलश्च भवति तथाऽऽत्माऽपि मात्रसुप्तो हिताहितं न वेत्ति, तथाऽऽत्माऽप्रत्याख्यानक्रियः सन् अविचारितमनोवाक्कायवाक्यश्चापि X भवति,

+ " सदनुष्ठानं क्रिया, तस्यां कुशलः क्रियाकुशलस्तत्प्रतिषेधात् " इति बृह० ।

X " वाग्महणेनैव वाक्यस्य गतार्थत्वात्पुनर्वक्त्यग्रहणं वाग्व्यापारस्य प्राचुर्यज्ञापनार्थम् । " इति हर्ष० ।

तथाऽप्रतिहताप्रत्याख्यातपापकर्म मवति, एवंविधो जीवो मगवता असंयत अविरत अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्म मक्रिय असंयत एहान्तसुप्तश्च एहान्तसुप्तश्च कथितः, तदेवम्भूतश्च बालसुप्ततया 'अविचाराणि' अविचारितरमणीयानि परमार्थनिवारणया घृत्तया वा विघटमानानि मनोवाक्कायवाक्यानि यस्य स तथा, अविचारितमनोवाक्कायः निर्विवेकतया पदुविज्ञानरहितः समप्रमपि न पश्यति, तस्य चाव्यक्तविज्ञानस्य स्वप्नमप्यपश्यतः पापं कर्म बध्यते, एतावता यद्वस्तु न्यसेऽपि नायाति कदाचिदृष्टमपि न तस्यापि कर्मबन्धो लगति, अव्यक्तविज्ञानेनापि प्राणिना पापं कर्म क्रियत इति मातः । नत्र चैवं व्यनस्थिते परः प्रज्ञापकगेवमवादीत्—अत्र चाचार्याभिप्रायं परः प्रतिषेधयति—

असंतएणं मणेणं पात्रएणं असंतिआए वतीए पावियाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणं-
तस्स अमण[क्ख]स्स अविचारमणवयणकायवक्कस्स सुमिणमवि अप्पस्सओ पावे कस्से नो
कज्जइ, कस्स णं तं हेउं ? चोयगे एवं बवीति—

व्याख्या—अविद्यमानेन असता तथा अप्रवृत्तेनाशोभनेन, तथा वाचा कायेन च पापेन असता, तथा सत्त्वान् अनिघ्नतः, तथाऽमनस्कस्याविचारमनोवाक्कायवाक्यस्य स्वप्नमप्यपश्यतः, एवमव्यक्तविज्ञानस्य पापं कर्म न बध्यते, एवम्भूतविज्ञानेन पापं कर्म न क्रियत इति, तर्हि कथयन्तु पूज्याः ? कथं पाप कर्म बध्यते ? केन हेतुना—केन कारणेन कर्मबन्धः स्यात् ? नात्र कश्चिदव्यक्तविज्ञानत्वात् पापकर्म हेतुरिति । अथ पर एव स्वाभिप्रायेण पापकर्मबन्धहेतुमाह—

अन्नयरेणं मणेणं पावएणं मणवत्तिए पावे कम्मे कज्जइ, अन्नयरीए वतीए पाविथाए वति-
 वत्तिए पावे कम्मे कज्जइ, अन्नयरेणं काएणं पावएणं कायवत्तिए पावे कम्मे कज्जति, [हणंतस्स
 समणक्खस्स सवियारमणवयणकायवक्खस्स सुमिणमवि पासओ एवंगुणजातीयस् पावे क्कमे
 कज्जइ ।] पुणरवि चोयगे एवं वतीति-तत्थणं जे ते एवमाहंसु-असंतएणं मणेणं पावए अं असंती-
 याए वतीए पाविथाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारमणवय -
 कायवक्खस्स सुविणमवि अपस्सओ पावे कम्मे कज्जति, [तत्थणं] जे [ते] एवमाहंसु तं मिच्छा ।
 तत्थ पन्नवए चोयगं एवं वयासी- [तं सम्मं] जं मए पुवं बुत्तं असंतएणं णे पावए
 असंतियाए वईए पाविथाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारम

रूप्य मनोनाशयव्यापारस्यामात्रात्, अथैतद्व्यापारमन्तरेणापि कर्मबन्ध इष्यते ? एवं च सति मुक्तानामपि कर्मबन्धः
 स्यात्, न र्धनदिगते, तस्मान्निवृत्तं बन्धः, तत्र यदेवम्भूतैरेव मनोवाकायव्यापारैः कर्मबन्धोऽम्बुगम्यते । तदेवं व्यवस्थिते
 मति ये न एवमुक्तवन्तस्तथा—अविद्यमानैरेवाशुभैर्योगैः पापं कर्म क्रियते, मिथ्या ते एवमुक्तवन्त इति स्थितम् । तदेवं
 शिष्येणाचार्यपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षे व्यवस्थापिते सत्याचार्ये आह—‘तं सम्म’मित्यादि, यदेतन्मयोक्तं प्राग् यथाऽस्पष्टा-
 ल्यक्तयोगानामपि कर्म बन्धते तत् ‘सम्यक्’ शोभनं युक्तिसङ्गतं इति । एवमुक्ते पर आह—‘कस्य हेतोः ?’ केन कारणेन ?
 तत्सम्यगिति चेदाह—

तत्थ खलु भगवया छज्जीवनिकाया हेऊ पन्नत्ता, तं जहा—पुढविकाइया जाव तसकाइया,
 इच्चेतेहिं छहिं जीवनिकाएहिं आया अप्पाडिहयपच्चक्खायपावकम्मे निच्चं पसढविउवातचित्तदंडे,
 तं जहा—पाणाइवाए जाव परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले ।

व्याख्या—आचार्य आह—तत्र खलु भगवता षड्जीवनिकायाः कर्मबन्धहेतुत्वेनोपन्यस्तास्तद्यथा—पृथिवीकायिका
 यात्रमकायिका इति । कथमेते षट्कायाः कर्मबन्धस्य कारणमित्याह—‘इच्चेएहिं’ इत्यादि, इत्येतेषु पृथिव्यादिषु षड्-
 जीवनिकायेषु अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा य आत्मा जन्तुः ‘नित्यं’ सर्वकालं प्रकर्षेण शठः तथा ‘व्यतिपाते’ प्राणि-
 न्यपरोपणे चित्तं यस्य स व्यतिपातचित्तः, [स्वपरदण्डहेतुत्वाद्दण्डः] प्रशठश्चासौ व्यतिपातचित्तदण्डश्चेति आत्मा, तद्यथा—

प्राणातिपाते विधेये प्रशुठ [व्यतिपात] चित्तदण्डः, एवं मृपावादादत्तादानमैथुनपरिश्रहेष्वपि वाच्यं, यावन्मिथ्यादर्शुन-
 शलयमिति । तेषामिहैकेन्द्रियविक्रलेन्द्रियादीनामनिवृत्तत्वान्मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगानुगतता इति द्रष्टव्यं, तद्भावाच्च
 ते रुधं प्राणातिपातादि दोषवन्तो न भवन्ति ? एतावता एकेन्द्रियविक्रलेन्द्रियाः प्राणातिपातादिदोषवत्तया अव्यक्तविज्ञाना
 अपि मन्तोऽस्वप्नाद्यवस्थायामपि ते कर्मवन्धका एव, तदेवं व्यवस्थिते यत्प्रागुक्तं परेण, यथा—अव्यक्तविज्ञानानामनघ्नतां
 अमनस्कानां न कर्मवन्ध इत्येतन्मृषा । माम्प्रतमाचार्यः स्वपक्षसिद्धये दृष्टान्तमाह—

तत्थ खलु भगवता वहए दिट्टते पन्नत्ते, से जहा नामए वहए सिया गाहावइस्स वा गाहावइ
 पुत्तस्स वा रन्नो वा रायपुरिसस्स वा खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धुणं वहिस्सामि [ति]
 पहारेमाणे से किं नु हु नाम से वहए तस्स गाहावइस्स वा [तस्स] गाहावइपुत्तस्स वा तस्स
 वा रणणे तस्स वा रायपुरिसस्स खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धुणं वहिस्सामि [ति] पहारेमाणे
 दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठिते नि . पसढविउवायचित्त-
 दंडे भवति ? एवं त्रियागरेमाणे ससियाए वियागरे चोयए—हंता भवति ।

व्याख्या—तत्र खलु भगवता वधकदृष्टान्तः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—वधकः कश्चित्स्यादिति, कुतश्चिन्निमित्तात्कुपितः सन्

कस्यचिद्वपणतः कश्चित्पुरुषो भवति, कीदृशो वधकः ? 'गाहावहसे'त्यादि, गृहपतिर्गृहपतिपुत्रो वा तस्योपरि
 कश्चिद्वधकः संवृत्तः, स च वधपरिणामपरिणतोऽपि कस्मिंश्चित्क्षणे पापकारिणमेतं घातयिष्यामीति । तथा राज्ञः राजपुरुषस्य
 नोपरि कुपित एतत्कुप्यादित्याह—'खणं निदाय' इत्यादि, क्षण-मन्वसरं 'निदाय'चि प्राप्य लब्ध्वा [वधयस्य] पुरे गृहे
 वा प्रवेक्ष्यामीति तदव्यवसायी भवति, तथा क्षणमन्वसरं छिद्रादिकं बध[वधय]स्य लब्ध्वा तं वध्यं हनिष्यामीत्येवं सम्प्र-
 धारयति, तथा गृहपते राज्ञो वा कश्चित्कारणकोपाद्वपणितोऽप्यात्मनोऽवसरं लब्ध्वा हनिष्यामीत्यवसरं—छिद्रमपेक्ष
 माणस्तदन्वसरापेक्षी, कश्चित् कालमुदास्ते, स च तत्रौदासीन्यं कुर्वाणः अपरेण कार्यदिना व्यग्रचेतास्तस्मिन्नवसरे व[ध]ध्यं
 प्रत्यस्पष्टविज्ञानो भवति, स चैवम्भूतोऽपि यथा तं वध्यं प्रति नित्यमेव प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति, एवमविद्यमानैरपि
 प्रव्यक्तैरशुभैर्योगैरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियादयोऽस्पष्टविज्ञाना अपि मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगानुगतत्वात्प्राणातिपातादि-
 दोषवन्तो भवन्तीति, न च तेऽवसरं अपेक्षमाणा उदासीना अपि अवैरिण इति, एवमस्पष्टविज्ञाना अपि वैरिणो भवन्तीति ।
 साम्प्रतमाचार्य एव स्वामिप्रेतमर्थं परमश्रुपूर्वकमाविर्मवियन्नाह—'से किं नु हु' इत्यादि, आचार्यः स्वतो निर्णीतार्थोऽस्यया
 परं पृच्छति—किमसौ वधक पुरुषो[द्विनना]ऽवसरापेक्षी छिद्रं 'सम्प्रधारयन्' चिन्तयन् अहर्निशं सुप्तो जाग्रदवस्थो वा
 'तस्य' गृहपते राज्ञो वा वध्यस्यामित्रभूतो वा मिथ्यासंस्थितो नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति ? आहोस्विन्नैत्येवं
 पृष्टः परः समतया माध्यस्थ्यमवलम्बमानो यथाऽवस्थितमेव व्यागृणीयात्, यथा-हन्त आचार्य ! भवत्यसावमित्रभूत
 इत्यादि । तदेवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—

आचार्य आह—जहा से वहए तस्स गाहावइस्स[वा]तस्स गाहावइपुत्तस्स[वा]तस्स
 वा रत्तो तस्स वा रायपुरिसस्स खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धुणं वहिस्सामिति पहारे-
 माणे दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठिए निच्चं पसढविउवाय-
 चित्तदंडे [भवइ] एवामेव बाले वि सवेसिं पाणणं जाव सवेसिं सत्ताणं दिया वा राओ वा सुत्ते
 वा जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठिए निच्चं पसढविउवायचित्तदंडे [भवइ], तं जहा-
 पाणातिवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, एवं खलु भगवता अक्खाए—असंजए अविणए अप्पाडिहय-
 पच्चक्खायपावकस्से सकिरिए असंबुडे एंगंतदंडे एंगंतबाले एंगंतसुत्ते आवि भवति, से वा
 अविचारमणवयणकायवक्के सुविणमवि ण पस्सति पावे य से कस्से कज्जति ।

व्याख्या—‘जहा से वहए’ इत्यादि, यथाऽसौ वधक इत्यादिना दृष्टान्तमनूद्य दार्ष्टान्तिकमर्थं दर्शयितुमाह—
 ‘एवामेवे’ इत्यादि, यथाऽसौ वधकोऽवसरापेक्षितया वध्यस्य व्यापत्तिमकुर्वणोऽप्यमित्तभूतो भवत्येवमसावपि बालोऽस्पष्ट-
 विज्ञानो निवृत्तेरमावात्सर्वेषां प्राणिनां व्यापादको भवति यावन्मिथ्यादर्शनशुल्योपेतो भवति, यद्यप्युत्थानादिकं विनयं
 कृतध्वनिमिच्छादसौ विधत्ते तथाप्युदायिभृत्पमारकवदन्तर्दुष्ट एवेति नित्यं प्रशब्दव्यतिपातविषयदृष्टश्च यथा परशुरामः

ऋतमीपं व्यापाद्यापि तद्दत्तरकालं मत्पवारान्निःक्षत्रां पृथिवीं चकार, एवममामित्रभूतो मिथ्याविनीतश्च भवति । ' एवं
 न्वन्तु भगवत्या ' इत्यादि, यथाऽसौ वधकोऽवसरापेक्षी न तावद्दृषातयति [अथ च] अनिवृत्तत्वाद्दोषदुष्ट एव, एवमसा-
 न्येक्रेन्द्रियादिकोऽम्पष्टविज्ञानोऽप्यविरतत्वात्तथाभूत एव-अविरताप्रतिहताप्रत्याख्याताऽसत्क्रियादिदोषदुष्ट एवेति, शेषं
 मुगमं, यावत्पापं कर्म क्रियत इति ।

जहा से वहए तस्स वा गाहावइस्स वा[जाव]तस्स वा रायपुरिस्स पत्तेयं[पत्तेयं]चित्त-
 समादाए दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठिए[निच्चं]पसढविउ-
 वातचित्तदंडे भवति, एवामेव वाले सब्बेसिं पाणाणं जाव सब्बेसिं सत्ताणं पत्तेयं[पत्तेयं]चित्त-
 समादाए दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठिते निच्चं पसढविउ-
 वातचित्तदंडे भवति ॥ [सू० २]

व्याख्या—यथाऽसौ वधको वध्यस्य विनाशं चिन्तयन् अमित्रन्नपि अमित्रभूतः कथ्यते, तदनु तस्य वधम-
 हुतीतोऽपि पापकर्म जायते, एवं बाल एक्रेन्द्रियादिरपि सर्वेषां प्राणिनाममित्रभूतः कथ्यते, अविरतत्वात्, एकेन्द्रिया-
 देरप्यर्हतीतोऽपि वन्धो भवति पापकर्मण इति । एवमाचार्येण प्रतिपादिते सति शिष्यः कथयति—

नो इणमट्टे समट्ठे [चोदकः] । इह खलु बहवे पाणा० जे इमेणं सरीरसमुस्सएणं नो दिट्ठा
 ना सुया वा नाभिमतता वा, विन्नाया वा जेसिं णो पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमायाए दिया वा राओ वा
 सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठिते निच्चं पसढविउवातचित्तदंडे, तं जहा-
 पाणाइवाए जाव सिच्छादंसणसहे ॥ [सू० ३]

व्याख्या—' नो इणमट्टे समट्ठे ' नायमर्थः यदकुर्वतोऽप्रतः अमनस्कस्यापि पापकर्म लगति, नायमर्थः
 मयः—प्रतिपत्तु न योग्य इति । तत्र शिष्यः कारणमाह—' इह खलु ' चतुर्दशज्जात्मके लोके ' बहवो 'ऽनन्ताः प्राणिनः
 सन्ति देगकालनिप्ररुष्टास्तथाभूता बहवः सन्ति ये अनेन शरीरसमुच्छ्रयेण न कदाचिद्दृष्टाश्चक्षुषा न श्रुताः श्रवणाभ्यां
 शिष्यतो नाभिमतता—इष्टा, न च विज्ञाताः स्वयमेवेत्यतः कथं तद्विषयस्तस्यामित्रभावः स्यात् ? अतस्तेषां कदाचिदप्य-
 विज्ञाताना कथं प्रत्येकं वधं प्रति चित्तममादानं भवति ? न चासौ तान् प्रति नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवतीति ।
 एव च व्यवस्थिते न मर्नविषयं प्रत्याख्यानं युज्यते, इत्येवं प्रतिपादिते सति परेण आचार्य आह—

तत्थ खलु भगवथा दुवे दिट्ठता पन्नत्ता, तं जहा—सन्निदिट्ठते य असन्निदिट्ठते य, से किं तं
 सन्निदिट्ठते ?, २ जे इमे सन्निपंचिदिया पजत्तगा, एतेसिं णं छजीविकाए पडुच्च, तं०—पुढविकायं

जाव तसकायं, से एगतिओ [पइन्नं कुज्जा] पुढविकाएणं किच्चं करेइ [वि], तस्स णं
 एवं भवइ-एवं खलु अहं पुढविकाएणं किच्चं करेमि वि, णो चेव णं से एवं भवइ-
 इमेण वा [इमेण वा], से य तेणं पुढविकाएणं किच्चं करोति वि, से णं ताओ पुढ-
 विकायाओ अस्संजयाविरयअप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवति, एवं जाव तसकाएत्ति
 भाणियवं । से एगतिओ छहिं जीवनिकाएहिं किच्चं करोति वि, तस्स णं एवं भवति-
 एवं खलु अहं छजीवनिकाएहिं किच्चं करेमि वि, णो चेव णं से एवं भवति-इमेहिं
 वा [इमेहिं वा, से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं जाव कारवेइ वि], से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं
 असंजयअविरयअप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे, तं जहा-पाणातिवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, एस
 खलु भगवता अक्खाए-असंजए अविरए अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे सुविणमवि अपस्सतो
 पावे य से कम्मे कज्जति, से तं सन्निदिट्ठंते ।

व्याख्या—यद्यपि सर्वेषु जीवेषु देशकालस्वभावविग्रहेषु बधकचित्तं नोत्पद्यते तथाप्यसावविरतिप्रत्ययत्वात्तेष्वमुक्तवैर

एष कथ्यते, अस्य चार्थस्य सुखप्रतिपत्तये भगवता द्वौ दृष्टान्तौ प्रकृतौ, तद्यथा-संज्ञिदृष्टान्तोऽसंज्ञिदृष्टान्तश्च । अथ कोऽयं
 संज्ञिदृष्टान्तः ? ये केचन इमे संज्ञिनः पंचेन्द्रियाः पर्याप्तकाः, एषां च मध्ये कश्चिदेकः पद्भूजीवनिकायान् प्रतीत्यैवम्भूतां
 'प्रतितां' नियमं कुर्यात्, यथाऽहं पद्भूजीवनिकायमध्ये पृथिवीकायेनैकेन बालुकाशिलोपल्लवणादिस्वरूपेण 'कृत्यं'
 कार्यं कुर्या, मया कृतप्रतिज्ञस्तेन तस्मिंस्तस्माच्च तं करोति कारयति च, शेषकायेभ्योऽहं विनिवृत्तः, तस्य च कृतनियमस्यै-
 तम्भूतो भाग्यभ्यासायः-खलाहं पृथिवीकायेन कृत्यं करोमि कारयामि [च], तस्य च सामान्यकृतप्रतिज्ञस्य विशेषा-
 भिमन्थनो भवति, यथाऽहं कृष्णेन वा श्वेतेन वा पृथिवीकायेन कार्यं करोमि [कारयामि च], सामान्येन वचसाऽहं
 पृथिवीकायारम्भं करिष्यामि एवं स सर्वस्मात्पृथ्वीकायादनिवृत्तोऽप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्म्मो भवति, तत्र सर्वत्र पृथिवीकाये
 तानन्यथानिपीदनत्परार्चनोच्चारप्रथनादि[करण] क्रियासद्भावात्सर्वस्मात्पृथिवीकायादनिवृत्तत्वात्, एवमप्येजोवायुवन-
 स्पन्दिष्यपि नान्यं, तथाऽकायेन स्नानपानावगाहनभाण्डोपकरणधावनादिषूपयोगः, तेजस्कायेनापि [पचनपाचनवितापन-
 पकागनादिषु, वायुनाऽपि] व्यजनतालवृत्तोत्पादितव्यापारादिषु प्रयोजनं, वनस्पतिनाऽपि-कन्दमूलफलपत्रत्वक्शाखाद्युप-
 योग, एवं विकलेन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियेभ्योऽप्यायोज्यम् । तैरुः कश्चित् पदस्वपि जीवनिकायेष्वविरतोऽसंयतत्वाच्च तैरसौ 'कार्यं'
 मात्मानुष्ठानं स्या करोति कारयति च परैस्तस्य च क्वचिदपि निवृत्तेरभावादेवम्भूतोऽध्ववसायो भवति, तद्यथा-एवं खल्वहं
 पशुभिरपि जीवनिकायैः मामान्येन कृत्यं करोमि, न पुनस्तद्विशेष प्रतिज्ञेति, स च तेषु पदस्वपि जीवनिकायेष्वसंयतोऽप्रति-
 हतप्रत्याऽख्यातपापकर्म्मो भवति । एवमष्टादशपापस्थानकेष्वप्यायोज्यम् । तदेवमसौ हिसादीन्यकुर्वन्नपि अविरतत्वात्त-

जूरणयाए त्तिप्पणयाए पिट्ठणयाए ते दुक्खण-सोयण जाव परितप्पणवहंबंधण-परिकिलेसाओ अप्पडिविरता भवंति ।

व्याख्या—‘से हि तं असन्निदिद्धंते’ इत्यादि, ‘असंज्ञिनो’ मनोनिकलाः सुप्तमत्तमूर्च्छितादिवत्, ये इमे असंज्ञिनः पृथिवीहायिणाः यावद्ग्नस्पतिहायिणास्तथा पृष्ठा अध्येके त्रसाः प्राणिनो विकलेन्द्रियाः यावत्सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियास्ते ग्राह्यसंज्ञिनो, येषां नो ‘तर्को’ भिचारो मीमांसाविशिष्टमर्थो विद्यते, यथा—कस्यचित्संज्ञिनो मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणु-पुरुगोनिते देशे क्रियं ? स्थाणुरुत पुरुग इत्येवमात्मक ऊह-स्तरकः सम्भवति, नैवं तेपामसंज्ञिनां तर्कः सम्भवतीति । तथा ‘संज्ञा’ पूर्वोपलब्धेऽर्थे तदचरकालपर्यालोचन, सा संज्ञा येषां नास्ति, तथा ‘प्रज्ञा’ बुद्धिः-साऽपि नास्ति, तथा मनस्तथा ग्राह्यचनं, माऽपि न विद्यते, तथा सायं करोमि अन्यैर्वा कारयामीत्येवम्भूतोऽव्यवसायो नास्ति, तेऽप्यसंज्ञिनो बालवद्बालादित्वा रागौ [रा] सुप्ता जाग्रदवस्था वा सर्वजीवानामभिन्नभूता उच्यन्ते, विरतेरभावात् । एनमष्टादशपापस्थानकेष्वव्यागोज्यन्ते । असंज्ञिनो हि निरतेरभानादविरताः, अविरतत्वाच्च कर्मणां बन्धना एवेति । यद्यप्यसंज्ञिनो [विशिष्ट] मनो-व्यापागरहितास्तथाऽपि सर्वप्राणिनां दुःखोत्पादनतया तथा शोचनतया-शोकोत्पादनतया तथा जूरणतया-वयोहा-निरूपया तथा ‘त्तिप्पणयाए’ त्रिस्यो मनोवाक्कायरूपेभ्यः पातनं त्रिपातनं, तद्भावस्तथा, यदि वा ‘त्तिप्पणयाए’त्ति-परितप्पणतया तथा ‘पिट्ठणयाए’

परितप्पणतया तथा ‘पिट्ठणयाए’

यद्यपि देशकालसमाप्तप्रकृतानां, न सर्वेषां दुःखमुत्पादयन्ति तथापि विरतेरभावात्तत्प्रत्यधिकेन कर्मणा बध्यन्ते, तदेवं
 िप्रकृतविषयेऽपि चन्धकाः स्युरविरतत्वात् । अथोपसंलिहीषुराह इति—

इति खलु ते असन्निधो वि सत्ता अहोनिंसं पाणातिवाए उवक्खाइज्जंति, जाव अहोनिंसं
 परिग्गहे उक्खाइज्जंति जाव सिच्छादंसणसल्ले उवक्खाइज्जंति ।

व्याख्या—' इति खलु ' इह खलु ये इमे पृथिवीकायादयोऽसंज्ञिनः प्राणिनस्तेषां न तर्को न संज्ञा न प्रज्ञा न मनो
 न वाक् [न] मयं कर्तुं नान्येन कारयितुं न कुर्वन्तमनुमन्तुं वा प्रवृत्तिरस्ति, ते चाहर्निशममित्रभूता मिथ्यासंस्थिता नित्यं
 प्रकृष्टव्यतिपातचित्तदण्डा दुःखोत्पादनं यावत् परितापनपरिक्लेशादप्रतिविरता, असंज्ञिनोऽपि सन्तोऽहर्निशं प्राणातिपाते
 रुचन्त्ये तद्योग्यतया तद्मम्प्राप्तावपि ग्रामघातकचटुपाख्यायन्ते—रुच्यन्ते, यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये उपाख्यायन्ते, एतावता
 असंज्ञिनामपि प्राणिनां किमप्यकुर्वतामपि अविरतत्वात्पापकर्मबन्धो जायत इति भावः । तदेवं दृष्टान्तद्वयं प्रदर्श्य तत्प्रति-
 चदमेवाऽर्थशेषं प्रतिपादयितुं शिष्यः प्रश्नं करोति—किमेते सत्त्वाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च भव्याभव्यत्ववन्नियतरूपा एवाहोस्वित्
 सन्निधो भूत्वा असंज्ञितं प्रतिपद्यन्ते असंज्ञिनोऽपि संज्ञित्वमित्येवं शिष्येण प्रतिपादिते सत्याहाचार्यः—

सव्वजोणिया वि खलु सत्ता सन्निधो हुच्चा असन्निधो हुच्चा असन्निधो हुच्चा
 हुंति । होच्चा सन्नी अदुवा असन्नी ।

व्याख्या—ये वेदान्तादिनो नादिनस्ते एां प्रतिपादयन्ति 'पुरुषः पुरुषात्तगेवाश्रुते पशुरपि पशुत्वमेवे'ति, तदत्रापि
 संज्ञिनः संज्ञिन एव भविष्यन्ति असंज्ञिनोऽपि असंज्ञिन इति, तन्मतव्यवच्छेदार्थमाह—'सब्वजोपिण्या वी'त्यादि, यदि
 ता किं सन्तिनोऽसात्तिरुर्मगम्बन्धं प्राक्तने कर्मणि सत्येन कुर्वन्ति ? किं वा नेत्येगसंज्ञिनोऽपि संज्ञिकर्मबन्धनं प्राक्तने सत्येव
 पुन्त्याक्षेपितदासङ्कयाह—'सब्वजोपिण्या वी'त्यादि, सर्वा योनयो येषां ते सर्वयोनयः, संधुचविवृचोगय-शीतो-
 ध्योग-मनिताचिभोगयरूपयोनय इत्यर्थः । सर्वं योनयोऽपि सखु सराः पर्याप्यपेक्षया यावन्मनःपर्यासिर्न निष्पद्यते
 तावदसंज्ञिनः कर्णतः सन्तः पथात्संज्ञिनो भान्ति एकस्मिन्नेव जन्मनि, अन्यजन्मापेक्षया त्वेकेन्द्रियादयोपि सन्तः पथा-
 न्मनुष्यादगो भवन्तीति, तथाभूतकर्मपरिणामात्, न पुनर्भव्याभव्यत्ववद्व्यवस्थानियमो, भव्याभव्यत्वे हि न कर्म-
 यत्ते, अतो नानयोर्व्यभिचारः । ये पुनः कर्मवशास्तो संज्ञिनो भूत्वाऽन्यत्रासंज्ञिनो भवन्ति, असंज्ञिनश्च भूत्वा संज्ञिन
 इति । वेदान्तादिमतस्य तु प्रत्यक्षेणैव व्यभिचारः समुपलभ्यते, तथाहि—संज्ञपि कश्चिन्मूर्च्छाद्यवस्थायामसंज्ञित्वं प्रतिपद्यते
 मूर्च्छापगमे पुनः संज्ञित्वमिति, जन्मान्तरे तु सुतरां व्यभिचारः, तथा प्रबुद्धो निद्रोदयात्सपिपि सुप्तश्च प्रतिबुध्यते, एवं
 सापप्रवोभानस्था एरुस्मिन्नेव भवे जीवस्य जायते, एवं संज्ञित्वमसंज्ञित्वगण्येकस्मिन्नेव भवे जन्तोरेविरुद्धमिति । एवं
 परभवेऽपि सश्यसङ्गी स्यादसङ्गी च सङ्गी स्यात् । तथा पुरुषो देवत्वं देवश्च पुरुषत्वमित्येवं सर्वत्र योज्यम् ।

तत्थ से अविचि[चि]त्ता अविधूणिता असंमुच्छित्ता अणुताविता असन्निकायाओ [वा]

(संश्लिष्टायां) सञ्चिकायं संकर्मिति (संक्रामन्ति) ? , सञ्चिकायाओ [वा] असञ्चिकायं संकर्मिति ३,
सञ्चिकायाओ | वा | सञ्चिकायं संकर्मिति ३, असञ्चिकायाओ [वा] असञ्चिकायं संकर्मिति ४ ।

‘साङ्ग्या’—यय प्राक्तनं कर्म यदृदीर्णं यय पद्धमास्ते, तस्मिन् सत्येव तत्कर्म ‘अविचित्र्य’ अपृथक्कृत्य तथाऽविधूया-
ऽसम्प्लियाननुताप्य तदापपरित्यक्तकर्मणोऽसंश्लिष्टायात्संश्लिष्टायां सञ्चामन्ति तथा संश्लिष्टायादसंश्लिष्टायायमिति [संश्लिष्टाया-
संश्लिष्टायां असंश्लिष्टायादसंश्लिष्टाया] । तर्था नारकाः—सांश्लेषकर्मण एव नरकादृष्टृत्य प्रतबुवेदनेषु तिर्यक्षूत्पद्यन्ते, एवं
देवा अपि प्रायस्तत्कर्मशेषतया श्रुमस्थानेषूत्पद्यन्त इत्यवगन्तव्यम् । अत्र चतुर्भङ्गिका सूत्रेणैव दर्शिता ।

जे एण सञ्ची वा असञ्ची वा सब्बे ते मिच्छायारा[निच्चं]पसहविउवातचित्तदंडा, तं जहा-
पाणातिवाते वा जाव मिच्छादंसणसहे ।

क्याख्या—गर्भेऽज्जेते संश्लिनोऽसंश्लिनो वा मिश्र्याचारा, अप्रत्याख्यानित्वादित्यभिप्रायः, सर्वजीवेष्वपि नित्यं प्रच्युत
कर्मणिपातनित्त्वात् भवन्तीत्येवम्भूताश्च प्राणातिपाताद्येषु सर्वेष्वप्याथवाद्वारेषु वर्तन्त इति । तदेवं व्यचस्थिते यदुक्तं परेण
तमथा—‘इहानिषमानाऽश्रुमयोगो गसम्भवे कथं पापकर्मं बध्यते ?’ इत्येतच्चिरस्तं, चिरस्तेरभावात्तदकुर्वतामपि पापं
लगस्येयेति भावः ।

एवं खलु भगवया अथवाए-असंजए अविरए अप्पडिहयपच्चवखायपावकम्मे सकिरिए असंतुडे एगंतदंडे एगंतवाल्ले एगंतसुत्ते, से बाले अत्रियारमणवयणकायवक्के सुविणमवि ण पासइ पावे य से कम्मे कज्जति । [सू० ४]

व्याख्या—एां ' भगता ' तीर्थकृताऽऽख्यातमित्यादि यत्प्राक्प्रतिज्ञातं तदेवास्मिन् सूत्रालापके दर्शितं, व्याख्यानं पागत् ंगमिति, पापं च कर्म लगत्येन । तदेवमप्रत्याख्यानिनः कर्ममम्भनात्तत्सम्भवे च नारकतिर्यङ्ङनरामरगति-लक्षणं संपारमागम्य संजातैरगयः शिष्यः आचार्यं प्रति प्रवणचेताः प्रश्नयितुमाह—

नोयगः—से किं कुवं किं कारणं कहं संजयविरयपडिहयपच्चवखायपावकम्मे भवति ? ।

व्याख्या—शिष्यः प्राह—भगवन् ! किमनुष्ठानं स्वतः कुर्वन् ? किं वा परं कारणन् ? केन प्रकारेण संयतविरतप्रति-ह्नप्रत्याख्यातपापरुर्मा जन्तुर्भवति ? इत्येवं पृष्टे सत्याचार्य आह—

तत्थ खलु भगवया छज्जीवनिकाया हेऊ पन्नत्ता, [तं जहा—] पुढविकाइया जाव त-सकाइया, से जहा नामए समं अस्सातं दंडेण वा अट्टीण वा मुट्टीण वा लेल्लूएण वा कवाल्लेण वा आताल्लिज्जमाणस्स वा जाव उद्विज्जमाणस्स वा लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकारं दुक्खं भयं

पडिसंवेदेमि, इच्चेवं जाण सधे पाणा जाव सधे सत्ता दंडेण वा जाव कवालेंण वा आताडिज्जमाणा वा उवहम्ममाणा वा तज्जिमाणा वा ताडिज्जमाणा जाव उवहविज्जमाणा वा जाव लोसुक्खण-णमायसवि हिसाकारकं दुक्खं भयं पडिसंवेदिति । एवं नच्चा सधे पाणा [जाव सधे सत्ता] न हंतवा जाव न उइवेयवा, एस धम्ममे सुद्धे धुवे नितिए सासए समिच्च लोणं खेदन्नोहं पवेइए ।

व्याख्या—उत्र खलु भगवता पइजीवनिकायाः संयमसद्भावे हेतुत्वेनोपन्यस्ताः, यथा प्रत्याख्यानरहितस्य षड्जीव-निकायाः संमारगतिनिवन्धनत्वेन कथिताः एवं त एव प्रत्याख्यानिनो मोक्षाय भवन्तीति, तथा चोक्तम्—“Xजे जत्तिया य हेऊ, भवस्स ते चेव तत्तिया मोक्खे । गणाणाईया लोणा, दोणहवि पुण्णा भवे तुल्ला ॥ १ ॥” इदमुक्तं भवति—यथाऽऽत्मनो दण्डाद्युपघाते दुःखमुत्पद्यते एवं सर्वेषामपि प्राणिनामित्यात्मोपमया तदुपघातान्निवर्तते, एष धर्मः सर्वापायत्राणलक्षणो ध्रुवो नित्यः शाश्वतः परैः क्वचिदप्यस्खलितो युक्तिसङ्गतत्वात् । अयं च धर्मः सम्यक्शुद्ध इत्यवम्य लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं खेदज्ञैः प्रवेदितः ।

एवं से भिक्खू विरते पाणाइवायाओ जाव मिच्छादंसणसह्हाओ, से भिक्खू णो दंतपक्खा-

X ये यावन्तश्च हेतवो भवस्य ते तावन्तश्चैव मोक्षस्य । गणनात्तिगा लोका द्वयोरपि पूर्णा भवेयुस्तुल्याः ॥ १ ॥

लणेणं दंते पम्बालेजा, नो अंजणं नो वमणं नो धू[वणित्तं] मणत्तं पि आ[इते]दत्ते, से भिवखू
 अकिरिए अलूसए अकोहे जाव अलोभे उवसंते परिनिब्बुडे, एस खलु भगवया अक्खाए संजय-
 वियपडिहयपच्चम्बायपावकम्मे, अकिरिए संबुडे एगंतपंडिए यावि भवति तिबेमि । [सू० ५] ।
 धीयसुयक्खंधस्त चउत्तथं पच्चक्खाणकिरियानाम अज्झयणं, समत्तं ।

व्याख्या—एवं न मिश्र-निवृत्तः सर्वाश्रनद्वारेभ्यो दन्तप्रक्षालनादिकाः क्रिया अकुर्वन् सावद्यक्रियाया अभावादक्रि-
 योऽक्रियरात्र प्राणिनामत्यामोऽव्यापादको यात्रदेकान्तेनैवासौ पण्डितो भवति । इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुनिहितस्वरतरगच्छनिभूपणपाठरूपप्रश्नश्रीमत्साधुरङ्गगणिवरगुम्फितायां श्रीसूत्रकृताङ्ग-
 दीपिकायां द्वितीयश्रुतरूपेण समाप्तं प्रत्याख्यानक्रियारूपं चतुर्थमध्ययनमिति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चममाचारश्रुताध्ययनम्

माप्रनं पञ्चममारभ्यते, तत्रेयमाविगाथा—

आदाय वंभचेरं च, आसुपन्ने इमं त्रयं । असिँ धम्मे अणायारं, नायरेज्ज कयाइ वि ॥ १ ॥

व्याख्या—‘आदाय’ गृहीत्वा, किं तद् ? ब्रह्मचर्य—सत्य-भूतदया-तप-इन्द्रियनिरोधलक्षणं, एतन्मौनीन्द्रप्रवचने
त्रत्रचर्यमित्युच्यते, तदादाय ‘आशुप्रज्ञः’ सदमद्विवेकज्ञः ‘इमां’ समस्ताध्ययनेनाभिधीयमानां वाचं [इदं जगत्]
शास्त्रमेवाशास्त्रमेव वा, इत्यादिकां कदाचिदपि ‘नाचरेत्’ न कथयेत्, तथाऽस्मिन्धर्मे सर्वज्ञप्रणीते व्यवस्थितः सन्
अनाचार-मात्रशानुष्ठानरूपं ‘न ममाचरेत्’ न विदध्यात्, यदि वा केवलिप्रणीते धर्मे व्यवस्थितः ‘इमां’ वक्ष्यमाणां
रात्रगनाचार च कदाचिदपि नाचरेदिति श्लोकार्थः ॥ १ ॥

अथाचार्योऽनाचार दर्शयितुं यथावस्थितलोकस्वरूपप्रकटनपूर्वकमाह—

अणादीयं परिन्नाय, अणवद्गोति वा पुणो । सासयमसासए वा, इति दिट्ठिं न धारए ॥ २ ॥

व्याख्या—चतुर्दशरज्ज्वाऽत्मकं लोकमनादिकमनवदर्शं [अनन्तं] च परिज्ञाय-अपर्यवसानं च ज्ञात्वा शाश्वतमशाश्वतं वा
इत्येकान्तेन न तदेत्, इत्येवम्भूतां दृष्टिं न धारयेत्, पण्डितस्त्वेकान्तेन शाश्वतमेवाशाश्वतमेव लोकं न वदेदिति गाथाऽर्थः ॥ ३ ॥

लणेणं दंते पक्खालेज्जा, नो अंजणं नो वमणं नो धू[वणित्तं] मणत्तं पि आ[इते]दत्ते, से भिक्खू
 अकिरिए अत्तसए अकोहे जाव अलोभे उवसंते परिनिव्वुडे, एस लु भगवया अक्खाए संजय-
 थिरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे, अकिरिए संवुडे एगंतपंडिए यावि भवति तिबेसि । [सू० ५] ।
 वीयसुयक्खंधस्स चउत्थं पच्चक्खाणकिरियानाम अज्झयणं, समत्तं ।

व्याख्या—एवं स मिश्र-निष्ठतः सर्वाश्रवद्वारेभ्यो दन्तप्रक्षालनादिकाः क्रिया अकुर्वन् सावद्यक्रियाया अभावादक्रि-
 योऽहिपत्ताच्च प्राणिनामत्स्यकोऽव्यापादको यावदेकान्तैर्नैवासौ पण्डितो भवति । इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुनिहितस्वरगच्छविभूषणपाठरूपप्रवरश्रीमत्साधुरङ्गगणिवरगुम्फितायां श्रीसूत्रकृताङ्ग-
 दीपिकायां द्वितीयश्रुतस्वरुन्धे समाप्तं प्रत्याख्यानक्रियारूपं चतुर्थमध्ययनमिति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चममाचारश्रुताध्ययनम्

माम्प्रतं पञ्चममारभ्यते, तत्रेयमादिगाथा—

आदाय वंभचेरं च, आसुपन्ने इमं वयं । असिँ धस्मे अणायारं, नायरेज्ज कयाइ वि ॥ १ ॥

व्याख्या—‘आदाय’ गृहीत्वा, किं तद् ? ब्रह्मचर्यं-सत्य-भूतदया-तप-इन्द्रियनिरोधलक्षणं, एतन्मौनीन्द्रप्रवचने ब्रह्मचर्यमिगुच्यते, तदादाय ‘आशुप्रन्नः’ सदमद्विवेकज्ञः ‘इमां’ समस्ताध्ययनेनाभिधीयमानां वाचं [इदं जगत्] ग्राह्यतेयगाशासनमेव वा, इत्यादिकां कदाचिदपि ‘नाचरेत्’ न कथयेत्, तथाऽस्मिन्धर्मे सर्वज्ञप्रणीते व्यवस्थितः सन् अनचार-मात्रानुष्ठानरूपं ‘न ममाचरेत्’ न विदध्यात्, यदि वा केवलप्रणीते धर्मे व्यवस्थितः ‘इमां’ वक्ष्यमाणान् अनगनाचार च रुदाचिदपि नाचरेदिति श्लोकार्थः ॥ १ ॥

अथाचार्योऽनाचारं दर्शयितुं यथावस्थितलोकस्वरूपप्रकटनपूर्वकमाह—

अणादीयं परिन्नाय, अणवद्गोति वा पुणो । सासयमसासए वा, इति दिट्ठिं न धारए ॥ २ ॥

व्याख्या—चतुर्दशस्ववाऽत्मकं लोकमनादिकमनवदग्रं-अनन्तोच परिन्नाय-अपर्यवसानं च ज्ञात्वा शाश्वतमशाश्वतं वा इत्येकान्तेन नयेत्, इत्येवम्भूतां दृष्टिं न धारयेत्, पण्डितस्त्वेकान्तेन शाश्वतमेवाशाश्वतमेव लोकं न वदेदिति गाथाऽर्थः ॥ ३ ॥

किमित्येकान्तेन न गदेदित्याह—

पणहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारी ण विज्जई । एणहिं दोहिं ठाणेहिं, अणाचारं तु जाणए ॥ ३ ॥

व्याख्या—अयं लोको नित्य एवानित्य एव वा, अथवा सर्वं वस्तु नित्यमेवानित्यमेव वा, एताभ्यां स्थानाभ्यामभ्यु-
पगम्यमानाभ्यां अनयोर्वा पक्षयोर्व्यपहारो लोकस्यैहिंरामृषिकयोः कार्ययोः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणो न विद्यते, एतावता
एकान्तपक्ष नाभेदेन, एकान्तपक्षाश्रयणं त्वनाचारः, स्याद्वादपक्षाश्रयणं त्वाचार इति । अत्र हेतुयुक्तयो बृहद्दृष्टीकातोऽव-
सेया, यत् तु संक्षेपेण सूत्रार्थस्यैव प्रकाशनमिति गाथार्थः ॥ ३ ॥

तथाऽन्यमप्यनाचार निषेद्धकाम आह—

समुच्छिंहिति सत्थारो, सव्वे पाणा अणेल्सिा । गंठिगा वा भविस्संति, सासयंति व णो वए ॥ ४ ॥

व्याख्या—ममग्रहनिश्वशेषतया ' उच्छेदं यास्यन्ति ' उच्छेदं यास्यन्ति-क्षयं यास्यन्ति यदिवोच्छेत्स्यन्ति-सिद्धि यास्यन्ति,
क्रेते ? शास्त्रार-स्तीर्थद्वारास्तच्छामनप्रतिपन्ना वा ' सर्वे ' निश्वशेषाः सिद्धिगमनयोग्या भव्याः, ततश्चोत्सन्नमव्यं जगत्स्या-
दिति, अत्र गुरुकृतकभिमानप्रहृष्टीता युक्ति प्रकाशयन्ति-जीवसद्भावे सत्यस्यपूर्वोत्पादाभावात् अमव्यस्य च सिद्धिगमना-
ममममात् कालस्य चानन्त्यात् निरन्तरं सिद्धिगमनसम्भवेन तद्व्यययोपपत्तेरपूर्थमव्यजीवोत्पत्तेरगात्राद्भव्योच्छेद इत्येवं नो
पदेत्, तथा सर्वेऽपि प्राणिनः ' अनीदृशाः ' न महशाकाराः सन्तीत्येवमपि नो वदेत् । तथा प्रस्थिताः सत्त्वाः—सर्वेऽपि

प्राणिनः कर्मप्रत्ययोपेना एव भविष्यन्तीत्येवमपि नो वदेत् । इदमुक्तं भवति-सर्वेऽपि प्राणिनः सेत्स्यन्त्येव कर्मावृता वा सर्वे भविष्यन्तीत्येवमपि पक्षमेकान्तिकं नो वदेत् । यदि वा 'ग्रन्थिका' इति ग्रन्थिभेदं कर्तुमसमर्था भविष्यन्तीत्येवं च नो वदन्, तथा ग्रा[श्चिताः]न्तारः सर्वकालस्थायिनस्तीर्थकरा भविष्यन्ति, नोच्छेदं यास्यन्ति इत्येवमपि नो वदेत् ॥ ४ ॥

तदंशं दर्शनाचारमादनिपेक्षं चाद्मात्रेण प्रदर्शयितुमाह—

एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्जती । एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायांरं तु जाणए ॥ ५ ॥

श्याख्या—सर्वं ज्ञान्तारः क्षयं यास्यन्ति ज्ञाश्रुता वा भविष्यन्तीति, यदि वा सर्वे शास्तारस्तद्दर्शनप्रपन्ना[वा] से-
न्त्यन्ति, ज्ञाश्रुता वा भविष्यन्ति, यदि वा सर्वे प्राणिनो विसदृशाः सदृशा वा, तथा ग्रन्थिकसत्त्वास्तद्रहिता वा भविष्यन्ती-
न्येवमनयोद्भयोः स्थानयोर्व्यवहारो न विद्यते, तथाहि—'सर्वे शास्तारः क्षयं यास्यन्ती'त्येतदयुक्तं, क्षयनिबन्धनस्य कर्म-
णोऽमात्स्यमिदानीं शयाभानः, [अथ]मत्रस्यकेवल्यपेक्षया चेदभिधीयते तदप्ययुक्तं, यतोऽनाद्यनन्तानां केवलानां सद्भावात्,
भगतेषु कालिनां पिरुहे महाविदेहेषु सर्वदा केवलमद्भावः । तथा सर्वेऽपि भग्याः सेत्स्यन्तीत्येतदपि न स्यात्, यतः श्रीभग-
वत्स्यां ज्ञपन्तीप्रश्नाधिकारे "सन्धे वि णं भंते ! भवसिद्धिया जीवा सिद्धिस्संति ?" भगवानाह—“हंता जयंती !
भवसिद्धिया जीवा सिद्धिस्संति X X X भवसिद्धिचिरहिण लोए भविस्सह ? नो इणमहे समहे" इत्यादि-
भगवदुक्ताननप्रामाण्याद्भव्यजीवविरहितं जगत् भविष्यति, युक्तिश्चात्र भगवतीवृत्तितोऽवसेया, तथा च "जहया होही

पुच्छा, जिणंप्रपासंमि उत्तर तडया । इक्कस्स निगोयस्स, अणंतभागो य सिद्धिगओ ॥ १ ॥ ” इति वचनात्
 पौंड्रिपि न सेन्मयन्ति, न भव्यजीविरहितं जगद्भविष्यति । न सिद्धिक्षेत्रं पूर्णं भविष्यति । सिद्धिं च निरन्तरमेव प्रयास्यन्ति,
 यतो “ तमेव संगं नीसंरुं, जं जिणेहिं पवेह्यं ” इति वचनादेकान्तपक्षं नाश्रयेत् । अथ शाश्वतत्वमपि शास्त्रेणां न
 परुपयेत्, यन्मोषामपि सिद्धिगमनमद्भुतादजाश्वतत्वमिति, अत एकान्तेनाशाश्वतत्वपक्षमपि न श्रयेत् । तथा सर्वेऽपि
 पाणिनः चिरकर्मपद्भुतात्नागतिजरीराज्ञोपाद्भुतात् विशदशास्तथोपयोगामुख्येयप्रदेशत्वामूर्त्तत्वादिधर्मैः
 कथान् गच्छता इति । तयोच्छ्रमितमद्वीर्यतया केचिद्भिन्नग्रन्थयोऽपरे च तथाविधपरिणाममावाद्ग्रन्थिकमत्त्वा एव भवन्तीत्येवं
 व्यास्थिते नैकान्तपक्षो भातीति निषिद्धः, तदेवमेतयोरेव द्वयोः स्थानयोरुक्तनीत्याऽनाचारं विजानीयादिति स्थितम् ।
 यपि नागमेऽनन्तानन्तासाप्युत्सर्पिष्यन्सर्पिणीषु भव्यानामनन्तभाग एव सिद्ध्यतीत्ययमर्थः प्रतिपाद्यते, यदा चैवम्भूतं
 तदानन्तं, तत्कथं तेषां धयः ? । युक्तिरप्यत्र—सम्बन्धिशब्दावेतौ, युक्तिः संसारं विना न भवति संसारोऽपि न युक्ति-
 गन्तरेण, ततश्च भव्योच्छेदे संसारस्याप्यभावः स्यादतोऽभिधीयते—नानयोर्व्यवहारो युज्यत इति ॥ ५ ॥

अथुना चारिवाचारमद्रीकृत्याह—

जे केइ खुइगा पाणा, अदुवा संति महालया । सरिसं तेहिं वेरंति, असरिसंती य नो वदे ॥ ६ ॥

व्याख्या—ये केचन शुद्राः प्राणिनः एकेन्द्रियद्वीन्द्रियादयोऽल्पकाया वा पञ्चेन्द्रिया, अथवा ‘ महालया ’ महाकाया

इस्यशादयः अल्पकायाः-कृन्त्यादयः, तेषां व्यापादने सदृशं (विमदृशं वा) वैरमिति एवं (एकान्तेन) नो वदेत्, यतः
 बन्धोऽपि अस्यचमायत्रगान्त्रवन्ति, तीत्राष्यत्रमायिनोऽस्पकायमन्वव्यापादनेऽपि महान् बन्धः, अकामस्य अनाभोगादिना
 मदाकायमन्वव्यापादनेऽपि स्वल्पमिति गाथार्थः ॥ ६ ॥

एषहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो न विज्जई । एषहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ७ ॥

व्याख्या—आश्यामेव स्थानाभ्यां अनयोर्त्रा स्थानयोर्महाकायाल्पकायव्यापादने कर्मबन्धः सदृशः असदृशो वा, एतयोः
 स्थानयोर्ब्यारहारो न त्रियने, निर्धुक्तिक्त्वात्त शुब्दपते । एतयोरेव स्थानयोः प्रश्चस्यानाचारं विजानीयात्, यतो-नहि जीव-
 व्यापन्या हिंनोऽपते, जीवस्य शाश्वतत्वेन व्यापादयितुमशक्यत्वात्, अपि त्विन्द्रियादिव्यापन्या हिंसा स्यात्, तथा चोक्तं-
 " पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं चलं च, उच्छ्वासनिश्वासमथान्मदायुः । प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता-स्तेषां
 त्रिमोर्जीरुग्णं तु हिंसा ॥ १ ॥ " अपि च हिंसा चतुर्धा, एका द्रव्यतोऽपि भात्रत्वोऽपि १, एका द्रव्यतो न भावतः २,
 एका भावतो हिंसा न द्रव्यतः ३, एका न द्रव्यतो न भावतः ४, अयमेको मङ्गः शुद्धः, अचन्धक्त्वाद्, द्वितीयो मङ्गः
 नानेऽपि द्रव्यतः प्राणियावे स्मल्पः कर्मबन्धः, भावतः परिणामस्य शुद्धत्वात् । भावसहितस्यैव कर्मनन्धोऽभिहितः, तथाहि-
 ' इभ्यागमानुमारेण मम्भक्तियां कुर्वतोऽपि यद्यातुरधिपत्तिर्भवति तथापि न वैरानुपङ्को भवेदोषामावात् । अपरस्य तु सर्पबुद्ध्या
 रज्जुमपि नतो भावदोषात् कर्मबन्धः, यतः- " उचालियंमि पाए, हरियासमियस्स संकमहाए । वावज्जेज्ज कुलिंगी,

अथ पृथगपि चारित्रमधिकृत्याहारमधिकृत्याचारानाचारौ प्रतिपादयितुकाम आह—

अह्वाकस्माणि भुञ्जंति, अन्नमन्ने सकस्मुणा । उवलित्तेति जाणिज्जा, अणुवलित्तेति वा पुणो ॥ ८ ॥

व्याख्या—मायुमायित्य रुग्माणि-आधाकस्माणि, तानि च वल्लभोजनवसत्यादीनि, एतान्याधाकस्माणि ये भुञ्जन्ते-एनेपयोगं ये कुर्वन्ति 'अन्योऽन्यं' परस्पर तान्स्वकीयेन कर्मणोपलिप्तान् विजानीयादित्येवं नो वदेत्, [तथाऽनुपलिप्तानिति न नो वदन्] । एतदुक्तं भवति-अधाकस्माऽपि श्रुतोपदेशेन शुद्धमिति कृत्वा भुञ्जानः कर्मणा नोपलिप्यते तथा श्रुतोपदेशमन्तरेणाऽऽहागृह्या आधाकस्मं भुञ्जानस्य तन्निमित्तकर्मवन्धसद्भावाद्, अतोऽनुपलिप्तानपि नो वदेत्, यथाऽवस्थितमीनीन्द्रागपन्नस्य त्वेवं घृङ्गने वक्तुं-आधाकस्मोपयोगेन स्यात्कर्मवन्धः स्यान्निति, उक्तं च-"किञ्चिच्छुद्धं कल्प्य-म कल्प्यं वा स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् । पिण्डः शय्या वस्त्रं, पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १ ॥" अतः आधाकस्मणोपलिप्तान् न अनुपलिप्तान् वा इत्येकान्तेन नो वदेत् ॥ ८ ॥ किमित्येवं स्याद्वादः प्रतिपाद्यते ? इत्याह—

एतेहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो न विज्जई । एतेहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ९ ॥

व्याख्या—आभ्यां स्थानाभ्यामनयोर्ना स्थानयोराधाकस्मोपयोगेन कर्मवन्ध[मात्रा]प्रावभूतयोर्व्यवहारो न विद्यते, तथाहि-श्रुते हि रुदाऽपि कस्यामप्यनस्थायामाधाकस्मग्रहणमप्यनुज्ञातमस्ति "सन्वत्थ संजमं सं-जमाओ अप्पाण-मेय रणिल्लज्जा । मुचइ अहवायाओ, पुणो वि सोही न(त)या (ऽ) चिरई ॥ १ ॥" तथा—"संथरणमि असुद्धं,

इत्थं वि विपुलाविमानस्थितं, आउरविद्धं, तं येन स्थितं अग्रंवरणे ॥ २ ॥ " तथा च श्रीभगवत्पा-
 " पादस्यं गते । रामानं वा माहानं वा वादप्यपरादिजेतुं अरण्यमाणवाहसराह्येनं पञ्चिखारभेयमाणस्य
 सिं काले । गोमया । पंगुसरो निजरा कालति । तद्वारस्यं रामानं वा माहानं वा अकारणं अणोरसदि-
 जेनं अरण्यमाणवाहसराह्येनं पञ्चिखारभेयमाणस्य सिं काले । गोमया । अक्षरसिमा निजरा काले
 अरण्यरे पादे कस्ये काले । " इत्यादिप्रकारेणामया कर्माप्यनुधातवसित, अतः मायाकर्मोपभोगेन कर्मोप लिख्यते
 इत्येकान्तेन नो भवेत्, नास्यि तदुपभोगे कर्मोपन्यायान इत्यपि भवेत्, यदा - मायाकर्मणि निष्पासमाने पञ्च नीचनिर्माण-
 पादवाहणे च पलीला कर्मोपन्य इत्यादिप्रकारेणामया कर्मोपन्यायान न भूयते, तथाऽऽव्यायेन स्थानावस्था-
 माभिजात्यां स भिनाचारं निजानीयारिति स्थितं ॥ ९ ॥ पुनरन्यथा दर्शेनं प्रति मायनाचारं दर्शयित्वाह—

अगिदं ओसालमाहारं, कर्ममगं च त[भि]रेण अ । रासदथ चीरियं अरिथ, नासिथ रासदथ चीरियं ॥१०॥

व्याख्या—ओसरिकं अरीरं १, तथाऽन्नासकं २, चैकियं ३, कर्ममगं ४, तेजसं ५, एवं पञ्च अरीयाणि, तत्र कश्चिदेन-
 नानाति-परे देवसिकं तदेव कर्ममगं तेजसं च, यदेव तेजसं कर्ममगं तदेवोक्षारिकं तदेवाक्षारिकं तदेव चैकियं च, एवं-
 सिधं संतानं न पारयेत्, एतेनां अरीराणां देकनं न भणयेत्, तथा सिन्धः पार्थक्यमपि न भणयेत्, कश्चिद्विकृतोपलङ्घोरभेदः
 कश्चिच्च संताभेताद्रेर प्रति स्थितं, तदेवोक्षारिकसिना अरीराणां तेनादेते पदस्यं सर्वस्येव इत्यप्यस्य तेनादेते अर्द्धसिगित-

हामः पूर्वापत्रं श्लोकरूपशार्द्रेण दर्शयितुमाह—‘सञ्चत्थ वीरिय’ मित्यादि, ‘सर्वद्रव्यवीर्यं सर्वद्रव्येषु विद्यते’ अयं शौण्ड्याभिप्रायः, शौण्ड्याना हि मन्त्ररजस्तमोरूपस्य प्रधानस्यैकत्वात्तस्य च सर्वस्यैव कारणत्वात्, अतः ‘सर्वं सर्वात्मक’-मित्येवं व्यवस्थिते मर्त्याय वटपटादावपरस्य व्यक्तस्य [कार्यस्य] ‘वीर्यं’ शक्तिर्विद्यते, सर्वस्यैव हि व्यक्तस्य प्रधानकार्यत्वात्-त्वायं कारणयोर्धैरुत्वात्, अतः ‘सर्वं सर्वात्मक’मित्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, तथा “सर्वे भावाः स्वभावेन, स्वस्वभावे व्यवस्थिताः”, अतः प्रतिनियतशक्तित्वात् सर्वत्र सर्वस्य ‘वीर्यं’ शक्तिरित्येवमपि संज्ञां नो निवेशयेत्, अत्रैकान्तनिषेधेन व्याघ्रादभागाया वदेदिति गार्थार्थः ॥ १० ॥

एतेहि दोहिं ठाणेहिं, ववहारो न विज्जई । एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ११ ॥

सुगमाX, व्याख्या पूर्ववत् । तथा—

नत्थि लोए अलोए वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि लोए अलोए वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १२ ॥
 व्याख्या—पञ्चास्तिकायात्मरुश्चतुर्दशरज्ज्वात्मको वा लोको नास्ति, एवं संज्ञां नो निवेशयेत्-न धारयेत्, तथा केवला-
 हागतमकोऽलोकोऽपि नास्तीत्येवमपि संज्ञां न निवेशयेत्-न निवेदयेत्, किन्तु ‘अत्थि लोए’ इत्यादि, किन्तु अस्ति लोकः

X “शाश्वयमेवाभ्या शक्तिरस्ति नास्ति वेति, अथवा शरीराणा सर्वेषां भेदोऽभेदो वेति द्वाभ्यां स्थानाभ्यां व्यवहारो न विद्यते, युक्तो न सद्गणन्ति इत्यर्थः । एतयोः स्थानयोः प्रवृत्तस्यानाचारं जानीयात्” इति हर्षकुलीयदीपिकायां ।

तुं प्रकथयेत् ? ' अतिथि धर्ममे 'त्यादि, अस्ति धर्मः-अधर्मोऽप्यस्ति, यतो धर्मोऽधर्ममन्तरेण संसारवैचित्र्यं न स्यात्, यतः-'' प्रत्यक्ष एव चित्रेऽस्मिन्, प्रपञ्चः पुण्यपापयोः । द्विभिन्नं (हि) जगत्सर्वं, सुखदुःखव्यवस्थया ॥ १ ॥ एके दधति साम्राज्यं, परे दधति दासताम् । '' इत्यादिवचनात्, अतो धर्मः सम्यग्दर्शनादिकोऽस्ति अधर्मोऽपि मिथ्यानादिकोऽस्ति इत्येवं संबन्धां निवेशयेदिति गार्थार्थः ॥ १४ ॥

नरिथि बंधे व मुक्त्वे वा, नेवं सन्नं निवेसए । अतिथि बंधे व मुक्त्वे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १५ ॥
 व्याख्या—बन्धः कर्मणां ' नास्ति ' न विद्यते, अमूर्त्त्वादात्मनो गगतस्येव न कर्मणां बन्धः, इत्येवं संबन्धां नो निवेशयेत्, तथा बन्धाभावाच्च मोक्षस्याप्यभाव इत्येवमपि संज्ञां नो निवेशयेत्, किन्तु- ' अतिथि बंधे व मुक्त्वे वा ' अस्त्यात्मनो बन्धः कर्मणां, अमूर्त्त्स्याप्याऽत्मनो मूर्त्तैः कर्मपुद्गैः सह सम्बन्धो-बन्धः, स तु विद्यत एव, आत्मनः सक्रियत्वात्, सक्रियस्य स्यादेव बन्धः, यदा ह्यात्माऽक्रियस्तदा न कर्मबन्धः, बन्धाभावाच्च मोक्ष एव, अतो बन्धोऽप्यस्ति मोक्षोऽप्यस्तीत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति गार्थार्थः ॥ १५ ॥

अथ बन्धमद्भावे पुण्यपापयोरपि सद्भावः । तर्हि—

नरिथि पुन्ने व पात्रे वा, नेवं सन्नं निवेसए । अतिथि पुन्ने व पात्रे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १६ ॥

व्याख्या—' नास्ति ' न विद्यते ' पुण्यं ' शुभकर्मप्रकृतिलक्षणं तथा पाप-मशुभकर्मप्रकृतिलक्षणं ' नास्ति ' न विद्यते,

इन्धोऽं नो संज्ञां निवेशयेत्, यतः—पुण्यपापयोर्निना जगद्वैचित्र्यं न स्यात् । केषांचिन्मते जगद्वैचित्र्यं नियतिकृतं, नियत्या जगद्वैचित्र्यं स्यात् तदप्ययुक्तम्, यदि नियत्या स्वभावेन वा जगद्वैचित्र्यं स्यात् तदा सकलक्रियावैयर्थ्यं स्यात् । सकल क्रियात एव मरुलरूपोत्पत्तिः । यतः—शुभक्रियातः पुण्यं पुण्याच्च सुखं अशुभक्रियातः पापं पापाच्च दुःखमित्यतः ' अत्थि पुनं च पापं चै 'त्यादि, अस्ति पुण्यं पापं चास्ति एतद्विधां संज्ञां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ १६ ॥

नत्थि आसवे संवरे वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि आसवे संवरे वा, एवं स न्निवेसए ॥ १७ ॥

व्याख्या—आभाः प्राणातिपातादिरूपः कर्मोपादानकारणं, तन्निषेधः संवरः एतौ द्वात्रपि न स्तः, इत्येवं संज्ञां न निवेशयेत्, किन्त्रास्त्याश्रयः संवरश्च, इत्येवंविधां संज्ञां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ १७ ॥

नत्थि वेयणा निजरा वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि वेयणा निजरा वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १८ ॥

व्याख्या—' वेदना ' कर्मानुभवलक्षणा तथा ' निर्जरा ' कर्मपुद्गलशाटनलक्षणा, एते द्वे अपि न विद्येते इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, यतः—पत्योपममागरोपमशताऽनुभवनीयं कर्म अन्तर्मुहुत्तैव क्षयमुपयातीत्यभ्युपगमाच्चटुक्तं—* " जं अन्नाणी रुमं, ख्वेड वद्दयाहि वास-कोडीहि । तं नाणी तिहि गुत्तो, ख्वेह ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥ " इत्यादि । क्षपकथेण्यां तु झटित्येव कर्मणो मस्मीरुणाद्यथाक्रमवद्दस्य चानुभवनाभावेन वेदनाया अभावः, तद्भावान्निर्जराया अप्य

* यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिवर्षकोटीभिः । तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तः क्षपयत्युच्छ्रान्नासमात्रेण ॥ १ ॥

भाः, इधो मां नो निवेशेन । क्षिप्रिति १ यतः—कस्यचिदेव कर्मण एवमनन्तरोक्तया नीत्या क्षणत्तपसा प्रदेशानु-
 भवेन चापस्य तृयोरीणाभ्यामनुभानमित्यतोऽस्ति वेदना, आगमोऽप्येवम्भूत एव, तद्यथा—“ X पुञ्चि वुञ्चिजाणं-
 मृत्पत्रिंन्नाणं वेदता मोरलो, नत्थि अवेइत्ता ” इत्यादि । वेदनासिद्धौ च निजंराऽपि सिद्धैवेत्यतोऽस्तिवेदना
 निजंरा वेदा गतां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ १८ ॥

वेदना निजरा च क्रियाऽक्रियायत्ने, तत्तत्तद्भ्रूलं प्रतिपेपूर्वकं दर्शयितुमाह—

नत्थि किरिया अक्रिरिया वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि किरिया अक्रिरिया वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ १९ ॥
 न्याय्या—' क्रिया ' परिस्पन्दलक्षणा तद्विपर्यस्ता राक्रिया, ते द्वे अपि न स्तो-न विद्येते, इत्येवंविधां संज्ञां नो निवेशयेत्,
 यतः शरीराऽऽगमनोद्देशहेतुनात्तस्य निमित्ता परिस्पन्दात्किंवा क्रिया प्रत्यक्षेणोपलभ्यते, सर्वथा निष्क्रियत्वे चात्प्रनोऽ-
 भ्यपगम्यमान भगनमोरा वन्ममोक्षाद्यभाः, रा च हृष्टेष्टनाधितः, अपि चैकान्तेन क्रियाऽभावे संसारमोक्षाभावः स्या-
 दित्यतोऽस्ति क्रिया तद्विपर्यभूता चाक्रियाऽप्यस्ति इत्येवंविधां संज्ञां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ १९ ॥

एव गच्छिये जात्यनि गति क्रोधादिसद्भाव इत्येतद्दर्शयितुमाह—

नत्थि कोहे व माणे वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि कोहे व माणे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २० ॥

X पूर्वं बुद्धीर्जाणां बुद्धप्रतिकान्तानां (कर्मणां) वेदयित्वा मोक्षो, नास्त्यवेदयित्वा ।

व्याख्या—रापररात्मनोरप्रीतिलक्षणः क्रोधः, स चानन्तानुगन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानरणसञ्जालनभेदेन चतु-
 रांऽऽगणे पश्यते, तयताद्भेद एव 'मानो' गर्गः, तौ द्वानपि 'न स्तो' न विद्येते, इत्येव संज्ञां नो निवेशयेत्, यतः—
 कृत्वाय कृत्वायार्त्वी दृष्टीष्टः कृतस्वेदविन्दुममाकूलः क्रोधाध्मातः समुपलभ्यते, केषाञ्चिन्मतेन
 होषो मानांश एनेनेतदप्ययुक्तं, धारकृषेणां तु भेदं न क्षपणात् क्रोमक्षये न मानस्य क्षयः, पृथक् पृथक् क्षयो द्वयोरपि,
 तदभयस्य च नरगिना[र]न्मन्मत्तादितानोऽसि क्रोधः, मानोऽप्यस्ति चेत्येवं संज्ञा निवेशयदिति गाथार्थः ॥ २० ॥

नत्थि माया व लोभे वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि माया व लोभे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २१ ॥

व्याख्या—अत्रापि प्रागन्गायालोभयोरभानवादिनं निराकृत्यास्तितं प्रतिपादनीयमिति ॥ २१ ॥
 माम्प्रतयेगमेव क्रोधादीनां ममासेनास्तितं प्रतिपादयन्नाह—

नत्थि पेजे च दोसे वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि पेजे व दोसे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २२ ॥

व्याख्या—प्रीतिलक्षणं पेम, पुत्रकलत्रधनधान्याद्यात्मीयेषु रागस्तद्विपरीतस्त्वात्मीयोपघातकारिणि द्वेषस्तावेतौ द्वावपि
 न विद्येते इत्येवं सज्ञां नो निवेशयेत् । प्रेमाप्यस्ति द्वेषोऽप्यस्ति, यतः—“को दुःखं पाविज्जा ?, कस्स व सुक्खे हि
 चिम्मत्तो हज्जा ? । को च न लल्लिज्ज ? सुक्खं, रागद्धोसा जह्म न हज्जा ॥ १ ॥ तो बहुगुणनासाणं, समत्त-
 नरित्तगुणधिणासाणं । न ह्यु वसमागंतव्वं, रागद्धोसाण पाचाणं ॥ २ ॥” इत्यादिवचनप्रामाण्यात् तदभावः,

धनः प्रमाथ्यन्ति देवोऽप्यस्ति इत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ २२ ॥*

नत्थि चाउरंते संसारे, नेवं सन्नं निवेशए । अत्थि चाउरंते संसारे, एवं सन्नं निवेशए ॥ २३ ॥

व्याख्या—चन्द्रोऽन्ता गतिमेदा नारकतिर्यङ्मरामलथणा यम्य संसारम्यासौ चातुरन्तः, संसार एव कान्तारो भयैक-
देतुनान्त चतुर्विधो न विद्यते, अपि तु सर्वेषां संसृतिरूपत्वात् कर्मवन्धात्मकतया च दुःखैकहेतुत्वादेकविध एव, अथवा
नारकदेवयोः शत्रुपक्षम्यमानन्वात्तियङ्मनुष्ययोरेव सुखदुःखोत्कर्षतया तद्व्यवस्थानाद् द्विविधः संसारः, पर्यायनया श्रयणात्सर्वे-
रूपिनः, अतश्चातुर्विध्यं न कथञ्चिद्ब्रूवत इत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत्, अपि त्वस्ति चातुरन्तः संसार इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ।
यदृक्तमेकविधः संसारस्तत्र ब्रूते, यतोऽव्यक्षेण तिर्यङ्मनुष्ययोर्भेदः समुपलभ्यते, तथा [सम्भवानुमानेन] नारकदेवा-
नामप्यन्विन्नाभ्युपगमात् [द्विविध्यमपि न विद्यते], एवं चातुर्गतिक एव संसार इत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ २३ ॥
नत्थि देवो व देवी वा, नेवं सन्नं निवेशए । अत्थि देवो व देवी वा, एवं सन्नं निवेशए ॥ २४ ॥

व्याख्या—भवत्पतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका देवा न सन्ति तथा देवाभावाद्देव्योऽपि न सन्ति इत्येवं संज्ञां नो

* इतोऽनन्तर निम्नोद्घृतः श्लोकः समुपलभ्यते हर्षकुलीयाया—“ नत्थि रागे व दोसे वा, नेवं सन्नं निवेशए ।
अन्यि रागे व दोसे वा, एवं सन्नं निवेशए ॥ २३ ॥ दी०-रागद्वेषौ न स्तः इति न स्वीकार्यं, तौ विद्येते इति मतिः कार्यो,
युक्तिः पूर्वोक्ता । (पुनरुक्त एवायम्)

नियंतीन्, किन्तु देवा देव्यथ मन्ति, अहंतां पञ्चसु कल्याणक्रेषु समागमनदर्शनात् “ जिणपंचसु कल्याणएसु चैव मात्स्मिन्नाणु भावाओ । जम्मतरनेहेण य, आगच्छंती सुरा इहयं ॥ १ ॥ ” अन्यथा नायान्ति, (यतः—) “ चत्तारि पंच जोयण-सयाइं गंधो उ मणुयलोप्रस्स । उडुं वच्चइ जेणं, नहु देवातेण आविंति ॥ १ ॥ ” तथा च प्रहृष्टीनारगदानादिना च तदस्तितामनुमानेन माध्यते, अतो देवा देव्यथ सन्तीत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ २४ ॥

नरिथ सिद्धी असिद्धी वा, नेवं सन्नं निवेशए । अत्थि सिद्धी असिद्धी वा, एवं सन्नं निवेशए ॥ २५ ॥

व्याख्या—अशेषकर्मक्षयलक्षणा सिद्धिस्तद्विपर्ययभूता चासिद्धिर्नास्तीत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत्, अस्ति सिद्धिरित्येवं संज्ञां निवेशयेत् । गम्यगुजानदर्शनचारित्रात्मकस्य मोक्षमार्गस्य सद्भावात् कर्मक्षयस्य च पीडोपशमनादिना प्रत्यक्षेण दर्शनात्, अतः कस्यचिदात्यन्तिककर्महानिसिद्धेरस्ति सिद्धिरिति गाथार्थः ॥ २५ ॥

नरिथ सिद्धी नियं ठाणं, नेवं सन्नं निवेशए । अत्थि सिद्धी नियं ठाणं, एवं सन्नं निवेशए ॥ २६ ॥

व्याख्या—सिद्धेशेषकर्मक्षयलक्षणाया निज स्थानमीपत्प्राग्माराख्यं व्यवहारतो, निश्चयतस्तु तदुपरि योजन[चतुर्थ]-कोशपश्चात्, तत्प्रतिपादकप्रमाणाभावात्स नास्तीत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, किन्तु सिद्धानामवस्थानस्थानं सिद्धाश्च मन्तीत्येवं संज्ञां निवेशयेत्, यतः—अयोगिचरममये त्रयोदश प्रकृतीः “ क्षयं नीत्वा स लोकान्तं, तत्रैव समये व्रजेत् । लब्धसिद्धत्वपर्यायः, परमेष्ठी सनातनः ॥ १ ॥ पूर्वप्रयोगतोऽसङ्ग-भावाद्बन्धविमोक्षतः । स्वभाव-

पणिगामान. सिद्धस्योद्धर्गगतिर्भवेत् ॥ २ ॥ कुलालचक्रदोलेषु, सुख्याणां हि यथा गतिः । पूर्वप्रयोगतः
 सिद्धा, सिद्धस्योद्धर्गगतिस्तथा ॥ ३ ॥ मूलेपसङ्गनिर्मोक्षा-यथा दृष्टाऽऽश्वलाबुनः । पूर्वसङ्गविनिर्मोक्षा-तथा
 सिद्धिगतिः स्मृता ॥ ४ ॥ परण्डफलयीजादे-र्धन्धच्छेदाद्यथा गतिः । कर्मबन्धनविच्छेदात्, सिद्धस्यापि
 तथा भवेत् ॥ ५ ॥ यथाऽधस्तिर्यग्गूढं च, लोष्टवाद्यवगिनीचयः । स्वभावतः प्रवर्तन्ते, तथोद्धर्गतिरात्मनः
 ॥ ६ ॥ न जायो गौग्वाभावा-न्न तिर्यक् प्रेरकं विना । न च धम्मस्तिक्वायस्या-भावालोकोपरि ब्रजेत्
 ॥ ७ ॥ मनोज्ञा सुरभिस्तन्वी, पुण्या परमभासुरा । प्राग्भारा नाम वसुधा, लोकमूर्धनि व्यवस्थिता ॥ ८ ॥
 त्त्योक्तुन्यविःकम्भा, सितच्छत्रनिभा शुभा । ऊर्ध्वं तस्याः क्षितेः सिद्धा, लोकान्ते समवस्थिताः ॥ ९ ॥
 उमीपन्भाराण. उर्वरिं त्वलुजोयणंमिजोकोसो । कोसस्स य छम्भाए, सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥ १० ॥ ”
 इति सिद्धानां स्थानम् । अथ सिद्धास्तु-” नो किण्हे नो नीले नो लोहिए नो हालिहे नो सुक्किहे नो सुरभिगंधे
 नो दुग्भिगंधे नो तिस्से नो कट्टुए नो कसाए नो अंबिले नो महुर (नो लवणे) नो वट्टे नो तंसे नो चउरंसे
 नो परिमंडले नो दीहे नो हस्से नो गुरुए नो लहुए नो सीए नो उण्हे नो कक्खले नो मउए नो इत्थी नो
 पुरिसे नो अन्नहा ” एवं सिद्धाः लोकाग्रपदसंस्थिताः मदाऽऽव्ययाः अनन्ता अजरामराः सदाऽऽनन्दमया अवतिष्ठन्ते ।

एवं सिद्धान्या सिद्धानां च स्थान विद्यते, एवं संज्ञां निवेशयेदिति गाथार्थः ॥ २६ ॥

नरिथ साहू असाहू वा, तेवं सन्नं निवेसए । अरिथ साहू असाहू वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘ नास्ति ’ न त्रियते यथोक्तगुणोपेतः माधुस्त्वदमात्राच्च तत्प्रतिपक्षभूतस्यामाधोरप्यभावः, यतः “ केवल-
 मणोन्नित्यउदम-दमनवपुब्बीहि संपयं रहिए । सुद्धमसुद्धं चरणं, को जाणइ ? कज्जभावं च ॥ १ ॥ ”
 इत्येवमभूता गतां नो निवेशयेत् “ कालाहदोसवसओ, कहवि दीसंति तारिसा न जह । सव्वत्थ तहवि नत्थित्ति,
 नेव कृत्ता अणामासं ॥ १ ॥ कालोच्चियजयणाए, मच्छररहियाण उज्जमंताणं । जणजत्तारहियाणं, होइ जइत्तं
 जइण मया ॥ २ ॥ अन्नाणनिरंतरत्तिमिर-पूरपूरियंमि भवभवणे । को पयडइ ? पयत्थे, जइ गुरुदीवा न
 दिप्पंति ॥ ३ ॥ पलए महागुणाणं, हवति सेवारिहा लहुगुणा वि । अत्थमिए दिणनाहे, अहिलसइ जणो
 पइयं पि ॥ ४ ॥ अट्ट गुणाणं मज्जे, इक्केण गुणेण संघपच्चक्खं । तित्थुन्नयं गंतो, जुगपवरो सो इहं नेओ
 ॥ ५ ॥ दुष्पसहत्तं चरणं, ज भणियं भगवया इह ग्वित्ते । आणाजुत्ताणं पुण, न होइ अहुणत्ति वामोहो
 ॥ ६ ॥ ” श्रीभगवत्यां—“ केवइयं कालं तु देवाणुत्पियाणं तित्थे अणुसज्जिस्सइ ?, गोयमा ! इक्खवीसवास-
 सहस्साइं ममं तित्थे अणुसज्जिस्सइ, तित्थं पुण चाउवणो समणसंघो-समणा समणीओ साचया
 साचियाओ ” इत्यादिभगवद्वचनप्रामाण्यात्तीर्थं यावत् साधवः सन्ति तद्विपरीताश्चासाधवोऽपि सन्तीत्येवं संज्ञां
 निवेशयेदिति गार्थार्थः ॥ २७ ॥

नत्थि कल्लण पात्रे वा, नेवं सन्नं निवेसए । अत्थि कल्लण पात्रे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ २८ ॥

व्याख्या—यथैष्टार्थफलमप्राप्तिः कल्याणं तन्न विद्यते× तथा पापं पापत्रान्ना न कश्चिद्विद्यते, तदेवमुभयोरप्यभावः, इत्येव रूपां संज्ञां नो निवेद्ययेत्, यतः—कल्याणपापयोर्निना सुखी दुःखी सरोगी निरोगी सुरूपः कुरूपो दुर्मगः सुमगो धनी इतिदो मूयः पण्डितो वेत्यादिको जगद्वैचित्र्यभानोऽप्यक्षसिद्धोऽपि न स्यात्तस्मादस्ति कल्याणं पापं चेत्येवं संज्ञां निवेशये-
दिति गाथायः ॥ २८ ॥

न नीकान्तेन [कल्याणं] कल्याणमेव, यतः—केवलानां प्रक्षीणघनघातिकर्मचतुष्टयानां सातासातोदयसद्भावात्तथा नाराणामपि पञ्चेन्द्रियत्वविशिष्टज्ञानादिमनुभागलैकान्तेन ते पापत्रन्त इति, तस्मात्कथञ्चित्कल्याणं कथञ्चित्पापमिति स्थितम् । तदेव कल्याणपापयोरेकान्तरूपत्वं पमाद्य एकान्तं दूषयितुकाम आह—

कल्याणे पात्रए वा वि, त्रवहारो न विज्झई । जं वैरं तं न जाणंति, समणा बालपंडिया ॥ २९ ॥

व्याख्या—मर्वथा कल्याणत्रानेवायं तथा पापत्रानेवायमित्येवम्भूतो व्यवहारो न विद्यते, एकान्तस्यार्थस्याभावात्, एते कान्तनादर्थेवाश्रयणात्सर्ववस्तुनामनेकान्ताश्रयणेन [पाह] पसाधितत्वात्, एकान्तिको व्यवहारो न विद्यते कुत्रापि वस्तु-
त्रायगे गले मात्रः । यः पुरुष एकान्तेन पुण्यत्रान् इत्यते सोऽप्यन्यात्रस्थायो परिणामपरावर्तदुर्गतौ प्रयाति यः पापी
येऽपि गणितामत्रशात्सुगतिगामी स्यात्, अत एकान्तत्रचनं न ब्रूयात् । तथा वैरं कर्मनिरोधो वा वैरं, तद्येन च परोप-
१ । अन्वे कल्याणत्रांश्च न कश्चिद्विद्यते इति ब्रह्मवृत्तिः ।

भावार्थिना एहान्नपशयमाभयणेन वा गति, तत्रे ' श्रमणास्तीर्थिहाः ' गालाः ' रागद्वेषकलिताः ' पण्डिता ' अभि-
 मानिनः शुद्धत्वहंस्वरूपिणाता न जानन्ति, परमार्थभूतस्यादिगालक्षणस्य धर्मस्थानेकान्तपक्षस्य वाऽनाश्रयणात् । यदि वा
 यत्रैव तत्र श्रमणा वाताः पण्डिता न जानन्तीत्येवं वाचं न निरुजेत्, तत्रेणां कोपोत्पत्तेः, यौनम्भूतं तत्रस्तत्र वाङ्मं, यतः—
 " + प्रदण्डितग जेण सिमा, आसु कृप्पेज्जा वा परो । सन्वसो तं न भामिज्जा, भासं अट्टियगाभिणि ॥ १ ॥ "
 इति मागार्थः ॥ २९ ॥ अपरमपि गारुतंयमगभिक्रत्याह—

असेसं आस्वयं वा वि, सन्नदुस्खेति वा पुणो । वज्झा पाणा न वज्झत्ति, इति वाचं न नीसिरे ॥ ३० ॥
 व्याख्या—इह जगति गेवेऽपि घटपटादयः पदार्था एहान्तेन नित्याः—शाश्वताः, सर्वं जगदकृतं नित्यं एवं न ब्रूयात्,
 गेवेषां परावर्तनां प्रतिमगयं चान्यथा भावदर्शनात्, सर्वथा क्षणिकमेवमपि न ब्रूयात् । तथा सर्वं जगद्दुःखात्मकमेवमपि
 न वेदेत्, युखात्मकस्यापि मम्यग्दर्शनादिभावेन दर्शनात्, यतः—“ × तणसंभारनिसज्जोऽधि, सुणिचरो भट्टरागभय-
 मोत्ते । जं पानउ सुत्तिसुत्तं, कत्तो ? तं चाक्खहीथि ॥ १ ॥ ” इत्यादि, तथा तथ्याधोरपारदारिकादयोऽवध्या वा,
 तत्कर्मानुमत्तिप्रयत्नान्, इत्येवम्भूतां वाचं स्वाचुष्टानपरायणः साधुः पस्वयापारनिरपेक्षो न निरुजेत् । तथाहि—सिंहव्याघ्र

+ अधीतिकं यथा स्यादागु कुल्लेहा परः । सर्वथा ता न भायेत भाषापहितगामिणीम् ॥ १ ॥

× क्खारंभारकनिपण्णोऽपि मुनिवरो भट्टरागमग्गोहः । यथाप्पोति मुत्तिधुर कुतस्तथक्कथस्संथि ॥ १ ॥

* अथकथने दिग्भारिकर्माणामन्यकथने न धीर्यनिकर्मणाम् ।

नापांगदीन परमपरक्यापाटनपरायणान् दृष्ट्वा माध्यस्थ्यमलम्बयेत् । तथाऽमी गवादयो वाह्या न वाह्या वा तथाऽमी बुध्वा-
 ऽऽत्रेवा षट्रेया ता इत्यादिकं तत्रो न ताल्यं माधुनेति गार्थः ॥ ३० ॥

अथापमपरो तारुमंगमप्रकारोऽन्तःकरणशुद्धिमाश्रितः प्रदर्शयते—

द्रीसंति समियाचारा, भिन्नबुणो साहुजीविणो । एए सिच्छोवजीवित्ति, इति दिट्ठि न धारए ॥ ३१ ॥

श्याख्या—नगत्येकं दृश्यन्ते 'समियाचार' [ति ममिताचाराः] सिद्धान्तोक्ताचारे प्रवर्तमाना भिक्षवो दोषरहिता-
 दासगोपिगम्या माधुजीविनः, न कस्यचिदपराधविधायिनः, क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रिया जितक्रोधा ईर्याशोषका युगमात्रा-
 न्नाऽप्यः मन्थमन्था दृढमताः परिपूतोदरुपायिनो मौनिनः मदा तायिनो विविकैकान्तध्यानाध्यासिनोऽहोत्कुल्यास्तानेवम्भू-
 तानारागापि 'परमा अपि मीतरागा इव चेष्टन्ते' इति मत्वा एते मिथ्योपजीविन इत्येवं दृष्टिं न धारयेत्—नैवम्भूतमव्यवसायं
 कुर्यान्नाप्येवम्भूता नानं निसृजेत्—यथैते मिथ्योपाचारप्रवृत्ता मायाविन इति, छात्रस्थेन ह्यर्थागदर्शिना एवम्भूतस्य निश्चयस्य
 कर्तुंमगमन्नादित्प्रमिप्रायः, ते च स्वयूच्या वा भवेयुस्तीर्थान्तरीया वा, ताद्युभात्रपि न वक्तव्यौ साधुनेति ॥ ३१ ॥ किञ्च—

दक्खिणाए पडिलंभो, अरिथ वा नरिथ वा पुणो । न वियागरेज्ज मेहावी, संतिमगं च बूहए ॥ ३२ ॥

श्याख्या—दान दक्षिणा, तस्याः 'प्रतिलम्भः' प्राप्तिः, स दानलाभोऽस्माद्बृहस्थादेः सकाशादस्ति नास्ति वेत्येवं
 न क्याणुणीयान 'मेधारी' मर्यादावान् स्वयूध्यस्य तीर्थान्तरीयस्य वा एकान्तेन दानं-दाननिषेधं वा न कुर्यात्, तथाहि—

तद्दाननिषेधेऽन्तरायमम्भत्रः, तद्दानानुमतावप्यधिकरणोद्भवः, इत्यतोऽस्ति दानं न वेत्येकान्तेन न ब्रूयात् । कथं तर्हि
 ब्रूयान् ? इति दर्शयति— 'शान्तिर्मोक्ष[स्तस्य]मार्गस्तं' 'उपबृंहयेत्' 'वद्धयेत्', यथा मोक्षमार्गाभिवृद्धिर्भवति तथा वदे
 दित्यर्थः । एतावता यथा मामघं स्यात्तथा न वदेदिति गार्थार्थः ॥ ३२ ॥

इचेएहिं ठाणेहिं, जिणदिट्ठेहिं संजए । धारयंते उ अस्पाणं, आमोक्खलाए परिवएज्जासि त्तिबेमि ॥ ३३ ॥

वीयसुयखंधस्स अणायारनामं पंचमज्झयणं समत्तं ॥ ५ ॥

व्याख्या—इत्येतेरेकान्तनिषेधद्वारेणानेकान्तविधायिभिः स्थानैर्वाक्संयमप्रधानैः समस्ताध्ययनोक्तैः रागद्वेपरहितैर्जिन-
 : दृष्टरूपलब्धेन स्वमतिविरूपोत्थापितैः 'संयतः' संयमवानात्मानं धारयन्, एभिः स्थानैरात्मानं वर्त्तयन् आमोक्षाय[अ]शेष
 कर्मक्षयार्थं 'परि' ममन्तारसंयमानुष्ठाने 'व्रजेः' गच्छेस्त्वमिति विनेयस्योपदेशः । इतिः परिममाप्त्यर्थे, व्रजीमीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुविहितखरतरगच्छत्रिभूषणपाठकप्रवरश्रीमत्माधुरङ्गगणिवरसन्दृढायां श्रीसूत्रकृताङ्ग-
 दीपिकायां ममाप्तमनाचारश्रुताख्यं पञ्चममध्ययनमिति ॥ ५ ॥

अथ षष्ठमार्द्रकीयमध्ययनम् ।

उक्त षष्ठमध्ययनं, साम्प्रतं षष्ठमारभ्यते इदमार्द्रकहृमाराध्ययनम् ।

एतु भार्द्रकहृमारोत्पत्तिः प्राग्भासास्वरूपपतिमादर्शनोत्पन्नजातिस्मरणविकं सर्वं बृहद्ब्रीहतीडनसेयं, अत्र तु स्वार्थ एव
व्यवहृतं, तथाहि—

पुरे कडं अद्र ! इमं सुणेह, एगंतवारी समणे पुरासी ।

सो भिस्रुणो उवणेत्ता अणेगे, आइखलतिपिंह पुढो वित्थरेपं ॥ १ ॥

व्याख्या—यथा गोशालकेन समं वारोऽभूद्भार्द्रकहृमारस्य तथाऽनेनाध्ययनेनोपदिश्यते, तं च राजपुत्रमार्द्रकहृमारं
पदेऽस्वयं भगवत्सामोपमागच्छतं गोशालकोऽभवीत्, यथा—गो आर्द्रक ! यदहं भवीमि तच्छृणु, 'पुरा' पूर्वं यदनेन
प्राणोपेक्षा इतं त्वेति त्वेति—पुरा एवन्तप्रवेशवारी—भगणः पुराऽऽसीत्तपश्चरणीद्युक्तः, साम्प्रतं तूँस्तपश्चरणी-
रुते एते, तेऽप्येतेऽनेमध्ययतोऽसौ धर्मं कथयति । बहून् भिक्षुतुपनीय—प्रभूतशिष्यपरिवारं कृत्वा भगवद्भिधानां सुग्ध
रः ...तेऽनेने भवेत्तुपनीयं पृथक् पृथक् निस्सारेणेति गाथार्थः ॥ १ ॥

साऽऽजीविया पट्वविताऽथिरेणं, सभागओ गणओ भिक्खुमज्झे ।

आइक्खमाणो बहुजन्नमत्थं, न संधयाती अवरेण पुवं ॥ २ ॥

व्याख्या—येयं बहुजनमध्यगतेन युष्मद्गुरुणा धर्मदेशना प्रारब्धा सा आजीविका प्रस्थापिता, एकाकी विहरन् पामरैः परिभूयत इति मन्या महान् परिरुः कृतः, तदनेन दम्भप्रधानेन आजीविकार्थमिदमारब्धं अस्थिरेण, पूर्वमयं मया सार्द्धमेकाकगन्तप्रान्नागनेन शून्यारागदेरहुलादौ वृत्ति कल्पितमान्, न च तथाभूतमनुष्ठानं सिकताकत्रलत्रन्निरास्वादं यावज्जीवं कर्तुमलं, अतो मां विहाय बहून् शिष्यान् प्रतार्य एतम्भूतेन स्फटाटोपेन विहरतीत्यतो अनवस्थितचित्तः, पूर्वचर्यापरित्यागेनापरानारममाश्रयणात् । 'सभागतः' पर्वदि व्यग्रस्थितः 'गणओ' चि 'गणओ' बहुशो भिक्षूणां मध्यगतो (बहुजन्यमर्थ-) बहुजनहितमर्थं कथयन् विहरति, एतच्चास्यानुष्ठानं [पूर्वापर न सन्दधाति-] पूर्वापरविरुद्धं, यदि साम्प्रतीयं वृत्तं प्राकारमयसिंहासनाशोकशुभामण्डलछत्रचामरादिकं मोक्षाङ्गमविष्यत्ततो या प्राक्तना चर्या कुशबहुलाऽनेन कृता सा कुशेनाय केवलं, अथ निर्जराहेतुका परमार्थभूता ततः साम्प्रतावस्था परप्रतारकत्वाद्दम्भकल्पा, ततः पूर्वोत्तरयोरनुष्ठानयोर्मौनव्रतधर्मदेशनयोः परस्परतो विरोध इति गाथार्थः ॥ २ ॥ अपि च—

एगंतमेवं अटुवावि इण्हि, दीवणमन्नं न समेति जम्हा ।

पुविं च इण्हि च अणागयं च, एगंतमेवं पडिसंधयाति ॥ ३ ॥

व्याख्या—एते कान्वाचारिन्मैत्र शोभनं, पूर्वमाश्रितत्वात्ततः सर्वत्राऽन्यनिरपेक्षैस्तदेव कर्तव्यं, अथ चेदं महापरिवार-
 ११ वाप्याय मन्वसे तन्मन्त्रेवादावप्याचरणीयमासीत्, अपि च द्वे अप्येते छायाऽऽतपवदत्यन्तविरोधिनी वृत्ते नैकत्र
 नमराय मन्त्राः । तथा यदि मौनेन धर्मस्ततः किमियं महता प्रबन्धेन धर्मदेशना ? अथानयैव धर्मस्ततः किमिति पूर्वं
 मौनरासनेनाऽऽलम्ब्ये ? । तद्वचं गोशालकंनोक्ते मत्यार्द्रकः श्लोकप्रश्नार्द्धेनोत्तरदानायाह—' पुष्टिव चे 'त्यादि, ' पूर्वं ' पूर्व-
 म्भिन तान्ते रन्मौनत्रिरुन्य या चैकचर्या तच्छ्रयस्थत्वाद् घातिकर्मचतुष्टयक्षयार्थं, साम्प्रतं यद्भर्मदेशनादीनां दानं तत्तीर्थ-
 करान्मो वेदनाय " + तं च कष्टं वेदज्जड ? अगिलाए धम्मदेशणार्हंहि " इति वचनात्, अपरामां चोच्चैर्गोत्र-
 शुभाशुनामादीना शुभप्रकृतीनां वेदनार्थमिति, यदिवा पूर्वं साम्प्रतं चानागते काले [च] रागद्वेषरहितत्वादेकत्वभावनाऽनति-
 क्रमणाचरुन्यमैवाशेषजननिं धर्मं कथयन् सन्दधाति, न तस्य पूर्वोत्तरयोरवस्थयोरान्तराशंमारहितत्वाद्भेदोऽस्ति । यदुच्यते—
 पूर्वानिगोरान्थयोर्भेदमनन्व किञ्चित् ॥ ३ ॥ अथ धर्मदेशनया श्रोतॄणां कश्चिदुपकारोऽपि स्यादत आह—

समिच्च लोयं तसथात्रराणं, खेमंकरे समणे साहणे वा ।

आइक्खमाणो वि सहस्समज्झे, एगंतयं सारथई तहच्चे ॥ ४ ॥

व्याख्या—' ममेत्य ' ज्ञात्वा लोकं त्रसस्थावराणां जन्तूनां ' क्षेमं ' शान्तिः—रक्षा, तत्करणशीलः क्षेमङ्करः श्रमणो

+ तस कथ वेद्यते ! अगलान्या धर्मदेशनादिभिः ।

माशुनो वा, स एनम्भूतो निर्ममो रागद्वेपरहितः प्राणिहितार्थं, न लामपूजाख्यात्यर्थं, धर्ममाचक्षणोऽपि प्राग्वच्छब्दस्थान-
 भायां मौनत्रिक उचोत्पन्नदिव्यज्ञानोऽपि देवासुरनरतिर्यक्रमहममध्येऽपि व्यवस्थितः पङ्काधारपङ्कजवत्तदोषव्यासङ्गा-
 (संपोषा) भावान्ममन्परिरहादाशंमादोषविकलत्वादेकान्तमेव [मारयति-] साधयति । अस्य भगवतः पूर्ववस्थासाम्प्रत-
 तानीनात्मन्योर्नास्त्यन्तर. रागद्वेषाभावात् । तथा प्राग्वदर्चा-लेख्या शुक्लध्यानाख्या यस्य, अष्टमहाप्रातिहार्यैः पूज्य-
 मानोऽपि नोन्ने[नोन्से] कं-गां विदधाति, जितरागद्वेषत्वात् । तथा चोक्तं—“ रागद्वेषौ विनिर्जित्य, किमरण्ये
 करिष्यसि ? । अथ नो निर्जिताचेतौ, किमरण्ये करिष्यसि ? ॥ १ ॥ ” तथा ब्राह्ममनङ्गमान्तर कपायजयादिकं
 पथान कारणमिति गायार्थः ॥ ४ ॥

अथ भगवाननर्कलोकः परिवृतोऽपि रागद्वेषाभावादेकान्तचार्येवासौ मन्तव्यः, निरीहः मन् धर्मं कथयन्नपि न दोष-
 भागिति दर्शयति—

धर्मं कहंतस्स उ नरिथ दोसो, खंतस्स दंतस्स जिइंदियस्स ।

भासाइ दोसे य विवज्जगस्स, गुणे य भासाइ निस्सेवगस्स ॥ ५ ॥

व्याख्या—तस्य भगवतोऽपगतघनघातिकलङ्कस्योत्पन्नमकलपदार्थाविभिन्नानस्य जगदशयुद्धरणप्रवृत्तस्यैकान्तपर-
 हितकारिणः स्वकार्यनिर्गपेक्षस्य ज्ञान्तस्य दान्तस्य जितेन्द्रियस्य मापादोषविवर्जकस्य कर्कशामभ्यवचोवर्जकस्य तथा

भाषाया ऽ गुणा दिनमिन्दंशरुआमन्दिग्गगापणदग्मन्त्रिवेनरुस्य सतो धर्मं रुथयतोऽपि नास्ति दोषः, छद्मस्थस्य हि
 [वाद्भ्येन] मोनमो ग भेयः गमुत्पन्नहेलस्य हि भाषणमपि गुणायेति गाथार्थः ॥ ५ ॥

हिम्भूत भगवतो रुथयतीत्याह—

मद्भ्रग पंच अणुवए य, तेहव पंचासव संवरे य ।

चिरइं डहस्सामणियंमि पन्ने, लवावसक्की समणे त्तिबेमि ॥ ६ ॥

व्याख्या—पञ्चमहाव्रतानि तथा पञ्चैनाणुव्रतानि श्रानकानुद्दिश्य प्रश्नापितवान्, तथा पञ्चाश्रवसंवरं च तथा सप्तदश-
 प्रहारं संगमं च प्रतिपादितवान्, संगमगतो हि विरतिर्भवत्यतो विरतिं च प्रतिपादितवान्, च शब्दात्तत्फलभूतौ निर्जरा-
 मोक्षौ च कथितवान् । कथम्भूतः ? श्रावण्ये प्राप्तः प्राज्ञो वा एतत्प्रतिपादितवान्, कथम्भूतो ? ‘ लवावसक्की ’ लवं-
 कर्म, तस्मादात्मस्पर्ति, एवंनिधः श्रमणस्तपस्वी, स्वयमेव हि भगवान् पञ्चमहाव्रतोपपन्न इन्द्रियनोहन्द्रियगुप्तो विरतो
 नराग[धक्की]मर्षी मन्, ततोऽन्येषामपि तथाभूतमुपदेशं दत्तवान् । तत आर्द्रककुमारवचनमाकर्ण्य गोशालकस्तत्प्रतिपक्ष-
 भूतमथ त्कुत्ताम इदमाह—इत्येतद्वक्ष्यमाण यदहं ब्रवीमि तच्छृणु त्वमिति गाथार्थः ॥ ६ ॥ अथाह गोशालकः—

सीओदगं सेवउ बीयकायं, अहायकम्मं तह इत्थियाओ ।

एगंतचारिस्सिह अम्मह धम्मे, तवस्सिणो णाभिसमेत्ति पावं ॥ ७ ॥

व्याख्या - भो आर्द्रकृमार ! न्या प्रतिपादिते-परार्थे प्रवृत्तस्याष्टमहाप्रातिहाय्यादिपरिग्रहस्तथा शिष्यादिपरिग्रहो धर्म-
 ईशना न दोषाय यथा तथाऽऽम्माकमपि सिद्धान्ते यदेतद्वक्ष्यमाणं तन्न दोषाय. तथाहि- ' शीतोदक 'मप्रासुकोदकं, तत्परि-
 भोगे न दोषस्तथा बीजकायपरिभोगमाघातकर्ममार्थयणं स्त्रीप्रसङ्गं च विदधातु, अस्मदीये धर्मे प्रवृत्तस्य ' एकान्तचारिणः '
 चाराभोगानादिव्येकाक्रिहारीरोद्यतस्य तवस्तिनः पापं नाभिममेति-न लगतीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-शीतोदकस्त्रीप्रसङ्गादिकं
 न यत्पीयतकर्मबन्धाय तथापि मर्मभार शरीर प्रतिपालयत एरुान्तचारिणस्तपस्विनो न बन्धाय भवतीति गार्थः ॥ ७ ॥

न आर्द्रक उमान-

सीओदगं वा तह वीयकायं, अहायकम्मं तह इत्थियाओ ।

एयाइं जाणं पडिसेवमाणा, अगारिणो अस्समणा भवन्ति ॥ ८ ॥

-----अगामस्योदकपरिभोगादीनि प्रतिसेवन्तः ' अगारिणो '

इमं वयं तु तुमं पाउकुव्वं, पावाइणो गरिहसि सब एव ।

पावाइणो पुढो किट्टयंता, सयं सयं दिट्ठि करिंति पाउ ॥ ११ ॥

श्याम्या—अहो आर्द्रकुमार ! ' इमां ' पूर्वोक्तां वाचं ' प्रादुर्कुर्वन् ' प्रकाशयन् मर्वांन् प्रावादुकान् गर्हसि, यस्मान्मर्षेऽपि तीर्थिका बीजोदकादिभोजिनोऽपि संमारोच्छेदनाय प्रवृत्तन्ते, ते तु भवता नाभ्युपगम्यन्ते, ते तु प्रावादुकाः पृथक् पृथक् स्वीया स्वीया दृष्टिं प्रत्येकं स्वदर्शनं कीर्त्तयन्तः ' प्रादुर्कुर्वन्ति ' प्रकाशयन्ति, यदिवा श्लोकपश्चाद्धिसार्द्रक-कुमार याह—मर्षेऽपि प्रावादुका यथावस्थितं स्वदर्शनं प्रादुर्कुर्वन्ति, तत्प्रामाण्याच्च वयमपि स्वदर्शनाविर्भावनं कुर्मः, तथाहि—यपानुक्तेन बीजोदकादिपरिभोगेन कर्मबन्ध एव केवलं, न संमारोच्छेदः, इतीदमस्मदीयं दर्शनं, एवं च व्यनस्थिते काऽत्र-पगनिन्दा ? को वाऽऽत्मोत्कर्ष ? इति गाथार्थः ॥ ११ ॥ किञ्च—

ते अन्नमन्नस्स तु गरहमाणा, अब्खंति भो समणा साहणा य ।

सतो य अत्थी असतो य णत्थी, गरहामो दिट्ठीं ण गरहामो किञ्चि ॥ १२ ॥

व्याख्या—' ते ' प्रावादुकाः ' अन्योऽन्यस्य ' परस्परेण तु स्वदर्शनं स्वदर्शनं गर्हमाणाः स्वदर्शनगुणान् कथयन्ति, ते श्रमणा ब्राह्मणाः स्वपक्षमेव मर्मर्थयन्ति परकीयं च दूषयन्ति । तदेव पश्चाद्धेन दर्शयन्ति—स्वकीये पक्षे स्थाप्य-मानेऽस्ति पुण्यं तन्कार्यं च स्वर्गोपगमादिकमस्ति, ' अस्वत ' पराभ्युपगमाच्च नास्ति पुण्यादिकमित्येवं मर्षेऽपि तीर्थिकाः

परस्परव्यापानेन पशुनाः। अतो ययमपि यथावस्थिततत्रप्ररूपणतो युक्तिविकल्पादेकान्तदृष्टिं गर्हामो, नापरं किमपि गर्हामः,
मन्ने उक्ते न ताडपि गर्हा X, एरुलनादं निराकर्मः, न परवादिनो, रागद्वेषविग्रहात्र कमपि गर्हाम इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

एतरे स्पष्टतरमाह—

न किञ्चि रूत्रेणऽभिधारयामो, सदितिमगं तु करेमो पाडं ।
मग्ने इमे किट्टिए आरिएहिं, अणुत्तरे सप्युरिसेहिं अंजू ॥ १३ ॥

श्याख्या—मो गोशालक ! वयं न कञ्चन श्रमणं ब्राह्मणं वा 'रूपेण' जुगुप्सिताङ्गोपाङ्गोद्वेषद्वेनेन जात्यादिमर्मप्र-
हाशन[वा] गर्हामः, केवलं स्पष्टिमागं प्रादुक्कर्मः—स्वदर्शनं प्रकाशयामः, अथवाऽन्यदर्शनप्ररूपितं मागं दर्शयामः, यथा-
" ब्राम्हा लूनशिरा हरिर्दृष्टि मरुकू वयालुसशिश्नो हरः, सूर्योऽप्युच्छिखितोऽनलोऽप्यखिलसुकू सोमः
कलङ्गाहितः । स्वर्नाथोऽपि विसंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः, सन्मागर्गसखलनाङ्गवन्ति विपदः प्रायः
प्रभूणामपि ॥ १ ॥ " इत्यादि, एतच्च तैरेव स्वागमे पठ्यते, वयं तु श्रोतारः, परं न कस्याप्यपवादं कुर्मः । अयमस्मदीयो
मार्गः 'अनुत्तरः' प्रधानः 'आर्थ्यः' सर्वज्ञैः [कीर्तितः] प्ररूपितः अत एव 'अंजू' इति व्यक्तो, निर्दोषत्वात्प्रकटः

“नेत्रैर्निरीक्ष्य विलकण्टककीटमपान्, सम्यग्यथा व्रजत तान्परिहृत्य सर्वान् ।

X “नेत्रैर्निरीक्ष्य विलकण्टककीटमपान्, सम्यग् विचारयत कोऽत्र परापवादः ? ॥ १ ॥ ” इति हर्ष०
कुक्षानकुशुतिकुमागंकुट्टिदोषान्, सम्यग् विचारयत कोऽत्र परापवादः ? ॥ १ ॥ ” इति हर्ष०

[एतत्] गोगालकृतं परिहर्तुकाम आर्द्रक आह—

णोऽकामकिञ्चा ण य बालकिञ्चा, रायाभिओगेण कुओ भएणं ।
वियागेरेजा पसिणं नवावि, स कामकिञ्चेणिह आरियाणं ॥ १७ ॥

व्याख्या—भो गोगालक ! म हि भगवान् प्रेक्षापूर्वकारितया नाकामकृत्यो भवति, एतावता अनिच्छाकारी न भवति ।
गो यानिभृशयकारितया भवति सोऽनिष्टमपि—स्वपरात्मनो निरर्थकमपि कृत्यं कुर्वीत, भगवौस्तु सर्वज्ञः सर्वदर्शी परहितैकरतः
[रूपं] एतयोर्निरूपकारकमेवं कुर्यात् ? तथा न चासौ बालकृत्यः—बालवदनालोचितकारी न पराऽनुरोधान्नाऽपि गौरवा-
दधर्मदेशनादिकं विधत्ते, अपितु यदि रुस्यचिद्भव्यमत्त्वस्योपकाराय तद्भाषितं भवति तेन प्रवृत्तिर्भवति, नान्यथा, तथा
न रात्राभियोगेनासौ धर्मदेशनादौ कथञ्चित्प्रवर्त्तते, ततः कुतस्तस्य भयेन प्रवृत्तिः ? स्यादित्येवं व्यवस्थिते केनचित्
कृत्स्नसंग्रह्य कृत प्रश्न व्यागृणीयाद् यदि तस्योपकारो भवति, उपकारमन्तरेण न व्यागृणीयाद्, यदिवा अनुत्तरसुराणां
मनःपयवन्नानिनां च द्रव्यमनसं तन्निर्णयममत्रादतो न व्यागृणीयादित्युच्यते, यद्भवता कथ्यते—चीतरागोऽसौ किमिति
धर्मकर्था करोतीति ? चेदिन्यागद्भयाह—‘सकामकृत्येन’ स्वेच्छा[चाग्नि]कारितयाऽमात्रपि तीर्थकृन्नामकर्मणः क्षपणाय,
न ययाकथञ्चिद्, अतोऽमात्रग्लान ‘इह’ अस्मिन् समारे आदर्शक्षेत्रे चोपकारयोग्ये आदर्श्याणामुपकाराय धर्मदेशनां
व्यागृणीयादमाप्ति गार्थः ॥ १७ ॥ किञ्चान्यत्—

पक्षं जहा त्रिणिण उदयट्टी, आयस्स हेउं पगरेति संगं ।

नओवसे समणे नायपुत्ते, इच्चेत्र मे होति मती वियक्खा ॥ १९ ॥

श्याख्या—भो आद्रंहमार ! यथा रुचिद्विणिक्क ' उदयार्थी ' लाभार्थी ' पण्यं ' व्यनहारयोग्यं भाण्डं कर्पूरागुरु-
रुत्तूरिहाऽप्यसादिकं गन्था देजान्तर रिक्कीणाति, तथा ' आयस्य ' लाभस्य ' हेतोः ' कारणान्महाजनमङ्गं विधत्ते, तदु-
पमोऽयमपि भाचीयंहरः ' अमणो ' ज्ञातपुनः इत्येवं मे मतिर्मनति वितर्को-मीमांसा वेति गाथार्थः ॥ १९ ॥
एवमुक्ते गोशालंकेन आद्रंक आह—

णयं ण कुज्जा विहुणे पुराणं, चिच्चाऽमइं ता[इ]य इ(?)साह एवं ।

प(त्ता)जा [एत्ते]वया बंभवतित्ति बुत्ता, तस्सोदयट्टी समणे त्तिवेसि ॥ २० ॥

श्याख्या—भो गोशालरु ! योऽयं नणिग्ग्दृष्टान्तो दर्शितः, म किं मयंतो देशतो वा सदक्षः ? यदि देशतस्ततो न नः
(अस्माक) धनिमानहति, यतो नणिग्गयैर लाभ पश्यति तत्रैव क्रियां व्यापारयति, न यथाकथञ्चिदिति, एतावता
माधर्म्यमस्येय । अथ मयमाभर्म्येण, तन्न युज्यते, यतो मगवान् मिदित्तवेद्यतया मानद्यानुष्ठानरहितो नयं कर्म न कुर्याति,
तथा विभूतय-त्यपनयति पुरातनं यद्भूयोपप्राहिकर्म चंद्रं, तथा त्यक्त्वा ' अमति ' विमति ' त्रायी ' मगवान् ' त्रायी वा '
मोक्षं पनि ममनजीलो मरतीति, एतावता च मन्दर्भेण ' ब्रह्मणो ' मोक्षस्य व्रतं ब्राह्मव्रतमित्येतदुक्तं, तस्मिन्थोक्ते तदर्थे च

चतुष्टाने क्रियमाणे तस्योदयस्यार्थी-लाभार्थी श्रमण इति त्रयीम्यहमिति ॥ २० ॥
न चोत्थूना णिज इति पुनरार्द्रकुमारो दर्शयितुमाह—

समारभंते वणिग्या भूयगामं, परिग्गहं चैव ममायमाणा ।

ते णातिसंजोगमविप्पहाय, आयस्स हेउं पकरेति संगं ॥ २१ ॥

श्यायथा—ते दि णिजश्चतुर्दशप्रकारमपि भूतग्रामं समारभन्ते, तदुपमर्दकाः क्रियाः प्रवर्त्तयन्ति क्रयविक्रयार्थं शकट-
पुनोत्थूना इति षाना णिभिरनुष्ठानैरिति, तथा परिग्रहं द्विपदचतुष्टयादिकं समीकुर्वन्ति, ते हि वणिजो ज्ञातिभिः सह
भूयगं 'ओपहाय' अपरिलज्ज 'आयस्य' लाभस्य हेतोरपरेण सार्द्धं 'सङ्गं' सम्बन्धं कुर्वन्ति । भगवस्तु-षड्जीव-
श्यारोत्थोरपि इत्युक्तस्सालनपशुः सर्वत्रापतिबद्धो धर्माऽयमन्वेषयन् गत्वाऽपि धर्मदेशनां विधत्ते, अतो भगवतो
॥ नामः मार्दं न भवमाधर्म्यमस्तीति गाथार्थः ॥ २१ ॥ पुनरपि वणिजां दोषमुद्धावयन्नाह—

चित्तेत्तिणो मेहुणसंपगाढा, ते भोयणट्ठा वणिग्या वयंति ।

अपं तु कामेहि अज्झोववन्ना, अणारिया पेसरसेसु गिच्छा ॥ २२ ॥

॥ १ ॥ चित्तेत्तिणम्या 'मैथुने' क्षीसम्पक्के 'सम्पगाढा' अणुपपन्नास्तथा ते भोजनार्थ-माहारार्थं वणिज
॥ १ ॥ ॥, तां ए वणिजो नयमेवं तूमो-यथैते कामेण्णुपपन्नाः-गृद्धाः, अनार्या रक्षेषु च साता-

गीतानि 'गृदा' मूर्च्छिताः, न त्वेवम्भूता भगवन्तोऽर्हन्तः, कथं तेषां तैः सह माधर्म्यमिति दूरत एव निरस्वैषा कथेति
 माधः ॥ २२ ॥ किञ्च—

आरंभगं चैत्र परिगहं च, अत्रिउस्सिया णिस्सिय आयंदंडा ।

तेसिं च से उदए जं वयासी, चउरंतणंताय दुहाय णेह ॥ २३ ॥

व्याख्या—आरंभ परिग्रहं च 'अव्युत्सृज्य' अपरित्यज्य तस्मिन्नेवारम्भे परिग्रहे च निश्चयेन 'सुता' बद्धा-
 निस्तृता गणिज्ञो भवन्ति । तथा आत्मदण्डा अमदाचारप्रवृत्तेरिति, भावोऽपि च तेषां वणिजां परिग्रहारम्भवां स 'उदयो'
 लामो गद्यं ते पटुनाः यं च न्यं लामं नदसि, स तेषां 'चतुरन्तः' चतुर्गतिको यः संसरोऽनन्तस्तस्मै—तदर्थं भवतीति,
 [तथा] दुःखाय न भवति । अतस्त्वमर्हतां वणिजां साम्यं मा कुर्विति गार्थः ॥ २३ ॥ एतदेव दर्शयितुमाह—

णेगंतिएऽणच्चंतिय उदए से, वयंति ते दो वि गुणोदयंमि ।

से उदए सातिमणंतपत्ते, तमुदयं साहयइ ताइ णाई ॥ २४ ॥

व्याख्या—अहो गोगालक ! म वणिजां लामो नैरुन्तिकः, लामार्थं धावतामलामोऽपि स्यात्, स तु लाम
 नान्यनिहोऽपि न-आश्रय सर्वकालमाव्यपि न, कदाचिन्म्यात् कदाचिन्नेति व्यापारविदो वदन्ति । तौ च द्वावपि भावौ
 णिगनगुणोदयो, किमुक्त गतिः ? किं तेनोदयेन-लामेन ? यो नैरुन्तिको नान्यन्तिकश्च अनर्थाय च प्रत्युत स्यात् । तथा

नगराः नरिभ्य गो नामः म कालज्ञानप्राप्तिलक्षणो निर्जरारूप एव, म तु माघनन्तो लाभ इति, एवंविधलाभमहितो भगवान् अन्येणामपि नाऽग्निचमेय लाभं ददाति । कथम्भूतो भगवान् ? त्रायी, आसन्नसिद्धिगमनानां त्राणकरणात् तस्य ' ज्ञानी ' ज्ञानवृत्तिप्रचक्षोद्वजः अथवा ' ज्ञात्री ' विदितममस्तवेद्य इत्यर्थः । तदेवम्भूतेन भगवता तेषां वणिजां विविक्तिना कथं नर्ममाघर्म्यं ? कथं वा तैः मह भगवतः उपमानं दीयत ? इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

नाम्प्रने देवाकृतममयमरणपद्यावलीदेवच्छन्दकसिंहामनादिकोपभोगं कुर्वन्नप्याधाकार्मकृतवसतिनिषेवकसाधुवक्तथं तदनु-
वगिकृतेन कर्मगाडनौ न लिप्यत इत्येनद्रोगालकमतमाशङ्क्याह आर्द्रकुमारः—

अहिसयं सवपयाणुकंपी, धम्मे ठितं कम्मविवेगहेउं ।

तमायदंडेहिं समायरंता, अबोहीए ते पडिख्वमेयं ॥ २५ ॥

श्याख्या—सो गोगालक ! असौ भगवान् ममवसरणाद्युपभोगं कुर्वन्नप्यहिसन्नुपभोगं करोति, एतदुक्तं भवति—न हि नय मगतो मनागप्याशंसा प्रतिवन्धो वा विद्यते, समवृणमणिलोष्टुकाञ्चनतया तदुपभोगप्रवृत्तेर्देवाः प्रवचनप्रभावनाहेतोः मम्यस्त्वनिर्मम्लीकरणार्थमर्हद्भक्तिभाविताः सन्तः प्रवर्चन्ते, अतोऽसौ भगवानहिमकः, तथा सर्वप्रजाऽनुकम्पकः । एवम्भूतं भगवान् प्रथमं व्यवचिन्तितं कर्मविवेकहेतुभूतं भवद्विधा आत्मदण्डैः समाचरन्त आत्मकल्पं कुर्वन्ति वणिगादिभिरुदाहरण-
देवचयोने-गविज्ञानम्य प्रतिरूपं वर्चते । एकं तावदिदमज्ञानं-यत्स्वतः कुमारगप्रवर्चनं द्वितीयं च यद्भगवतामपि जग-

उन्मत्तानां मर्यानिग्रयनिधानभूतानामितरैः मगत्वापादनमिति गाथार्थः ॥ २५ ॥

माशयनमार्द्ररुमागपहस्वितगोजालरु ततो मगनदभिमुखं गच्छन्तं दृष्ट्वाऽपान्तराले शाक्यपुत्रीया भिक्षव इदमृचुर्यदेत
द्विगदशान्त गोजालोकं रागा दूषितं तच्छोभनं कृतं भवता, यतो बालमनुष्ठानं शून्यप्रायं अन्तरङ्गमनुष्ठानमेव प्रधानं
मोक्षार्थं जानव्यम् । अस्मन्निगद्धान्तेऽप्येवमेत ब्यानर्ष्यते, सो आर्द्रककुमार ! त्वं सावधानतया मदुक्तमवधारयेति मणित्वा
ने विधातः ज्ञानरात्रुष्ठानमर्थरुमात्मीयसिद्धान्ताविर्गानायेदमाहुः ।

पिद्वागपिंडीमवि विद्धु सूले, केइ पएजा पुरिसे इमेसि ।

अलाउयं वावि कुमारएत्ति, स लिप्पती पाणिवहेण अम्हं ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘पिण्यारुः’ खलस्तस्य ‘पिण्डि’भिन्नकं खलशकलमचेतनमपि कापि स्थाने पतितं दृष्ट्वा तदुपरि केनचिन्न-
शय्या प्राकरण (१२) खलोपरि प्रथित्त, तच्च म्लेच्छेन केनाप्यन्वेष्टुं प्रवृत्तेन पुरुषोऽयमिति मत्वा खलपिण्ड्या सह गृहीतं,
ततोऽग्नौ म्लेच्छो बन्धवेष्टितां ता खलपिण्डि पुरुषयुज्या शूले प्रोतां पावके पचेत्, तथा ‘अलाबुकं’ तुम्बकं कुमारकोऽयमिति
मत्वा जगनात् पपान, स नैव नित्तस्य द्रुष्टत्वात्प्राणिवधजनितेन पातकेन लिप्यते, अस्मत्सिद्धान्ते चित्तमूलत्वाच्छुभा भ-
वन्मस्य, अनुमपरिणामेन बन्धः, अनुमचित्तप्रामाण्यादगुर्वन्नपि प्राणातिपातं प्राणिघातफलेन युज्यत इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

—पिण्डो ज्ञानं पपरीशेनाह—

रुद्रिदृष्यायः पचनपाचनाद्यपि कृत्वा भोजयेत् सर्वांगुहदाडिमेन इष्टेन भोजनेन, ते महासत्त्वाः पुरुषाः श्रद्धालवः
 पुण्यस्कन्धं [सु]महान्तं समावर्ज्य-अर्जयित्वा तेन च पुण्यस्कन्धेनाऽऽरोप्याख्या देवा भवन्ति, सर्वोत्तमां देवगतिं
 गच्छन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥

तदेतं बुद्धेन दानमूलः शीलमूलश्च धर्मः प्रवेदितः, तदेत्या-गच्छ बौद्धसिद्धान्तं प्रपद्यस्वेत्येवं मिश्रकैरभिहितः सन्नार्द्रको-
 ऽनाकुलया दृष्ट्या तान् वीक्ष्योवाचेदं वक्ष्यमाणमित्याह—

अजोगरूवं इह संजयाणं, पात्रं तु पाणाण पसञ्ज इति ।

अत्रोहि ए दोणह वि तं असाहू, वयंति जेआवि पडिस्सुणंति ॥ ३० ॥

व्याख्या—अहो शाक्यपुत्रीयाः ! ' इह ' अस्मिन् भवदीये शाक्यमते ' संयतानां ' भिक्षुणां यदुक्तं भोजनं तदयो-
 [ग्यरूप-मयो]ग्यं, तथाहि-अहिसार्थमुत्थितस्य त्रिगुप्तिगुप्तस्य पञ्चममितिसमितस्य मतः प्रव्रजितस्य सम्यग्ज्ञानपूर्विकां
 क्रियां कुर्यातो भावशुद्धिः फलवती भवति, तद्विपर्यस्तमनेस्त्वज्ञानाद्युत्स्य महासोहाकुलीकृतान्तरात्मतया खलपुल्लभयोरपि
 निवेरुमजानतः कृतस्तथा भाव शुद्धिः ? अतोऽत्यन्तमयुक्तमेतदुद्धमतानुमारिणां यत्खलबुद्ध्या पुरुषस्य शूलप्रोतनपचनादिकं,
 तथा बुद्धस्य चाऽन्न[पिण्याक]बुद्ध्या पिशित(मांस)मशणानुमत्यादिकमित्येतदाह ' प्रागाना 'मिन्द्रियादीनामपगमनेन तु
 पापमेव कृत्वा सममातगौरादिगृह्णास्त्वदमात्रं व्यावर्णयन्ति, एतच्च तेषां पापाभावाव्यावर्णनमचौह्ये-अत्रोषिलाभार्थं तयो-

इंगोरपि ममयनं अनोऽगान्धेनत्, कयोर्दयोरित्याह—ये वदन्ति पिण्याकनुद्ध्या पुरुषगकेऽपि पातकामात्रं ये च तेभ्यः
 य-यन्ति नयोर्दयोरपि गंगोरमाध्वेतदिति । अपिच-नाज्ञानावृतमूढजनैः भावशुद्ध्या शुद्धिर्भवति, यदि स्यात्संसारमोचकादी-
 नामपि नहि कर्मविमोक्षः स्यात्, तथा भावशुद्धिमेव केवलमभ्युपगच्छतां भवतां शिरस्तुण्डमुण्डनपिण्डपातादिकं चैत्य-
 कर्मोदिकं चानुष्ठानमनर्थं कृमापद्यते, तस्मान्नैवंविधया भावशुद्ध्या शुद्धिराजायत इति स्थितमिति गाथार्थः ॥ ३० ॥

अवाट्टकः स्वपञ्चाविर्मायनायाह—

उतुं अहेयं तिरियं दिसासु, विन्नाय लिंगं तसथावराणं ।

भूयाभिसंकाइ दुगुंछमाणे, वदे करेजा वि कओ विहऽत्थि ॥ ३१ ॥

व्याख्या—ऊर्जमघन्निर्यक् मर्तासु दिक्षु त्रयानां स्थावराणां च लिङ्गं-चलनस्पन्दनाङ्कुरोद्भवच्छेद्मलानादिकं विज्ञाय
 भूयाभिसंकाइ-जीवोपमर्दोऽत्र भविष्यतीत्येवं बुद्ध्या सर्वमनुष्ठानं जुगुप्समानस्तदुपमर्दं परिहरन् ' वदेत् ' धर्मं कथयेत्कुर्या-
 दयतः कृतोऽन्वीहास्मिन्नेवम्भूतेऽनुष्ठाने क्रियमाणे प्रोच्यमाने वाऽस्मत्पक्षे शुभदापादितो दोष इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥
 अथ स्वले पुरुषपुत्रया अममभवमेव दर्शयितुमाह—

पुरिसेत्ति पिन्नंति [विन्नत्ति] न एय अत्थि, अणारिए से पुरिसे तथा हु ।
 को संभवो ? पिन्नगपिंडियाए, वाया वि एसा बुइया असच्चा ॥ ३२ ॥

व्याख्या—तस्यां पिण्याकपिण्ड्यां पुरुषोऽयमित्येवं महामूर्खस्यापि [विज्ञप्तिरेव नास्ति] मतिरीदृशी न जायते, तथा खलेऽपि यः पुरुषमति मन्यते स अनार्य एवासौ यः पुरुषमेव खलोऽयमिति मत्वा हतेऽपि नास्ति दोषः इत्येवं वदेत्, तथाहि—कः सम्भन्नः ? पिण्याकपिण्ड्यां पुरुषबुद्धेरित्यतो वागपीयममत्या, ईदृग्भाषाया भाषकोऽपि निर्विवेक अशुभं कर्म वदन्ति अनन्तं च संसार रलतीति गार्थार्थः ॥ ३२ ॥ किञ्च—

वायाभिओएण जमावहेज्जा, णो तारिसं वायमुदाहरि । ।

अट्टाणमेयं वयणं गुणाणं, णो दिक्खिए बूय सुरालमेयं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—वाचाऽभियोगो—वागभियोगस्तेनापि यस्मात्पापमात्रहेत्, अतो विवेकी—भाषागुणदोषज्ञो न तादृशी 'वाचं' भाषामुदाहरेत्—न वदेत् । यत एवं ततोऽस्थानमेतद्वचनं गुणानां, अतो यः प्रव्रजितः [उदारं—सुष्ठु परिस्थूरं] ईदृगममारं वचनं न ब्रूयात् । तद्यथा—पिण्याकोऽपि पुरुषः पुरुषोऽपि पिण्याकः तथाऽलालुक्कमेव बालको बालक एव अलालुक्कमिति गार्थार्थः ॥ ३३ ॥

साम्प्रतमार्द्रक एव तं मिश्रुं युक्तिपराजितं सन्तं सोल्लुण्ठं विमणिषुगह—

लद्धे (हु) अट्टे अहो !! एव तुब्भे, जीवाणुभागे सुविच्चितिए य ।
 पुब्बं समुद्धं अवरं च पुद्धं, ओलोइए पाणितलट्टिए वा ॥ ३४ ॥

तं भुञ्जसाणा पिसितं पभूतं, नो उत्रलिप्पामो वयं रएणं ।

इञ्चेवसाहंसु अणज्जधम्मा, अणारिया बाल रसेसु गिद्धा ॥ ३८ ॥

व्याख्या—'नन' पियिनं शुकुणोणितमभूतमतार्या इव भुञ्जाना अपि प्रभूतं तद्रजमा-पापेन कर्ममणा न त्रय-
मुरन्त्रियामहे इत्येवं धार्त्तानाः प्रोचुनार्या 'बाला' विवेकरहिताः 'रसेषु' मांसादिषु 'गुद्धाः' मूर्च्छिताः, इत्येतच्च तेषां
मदने अनयायेति गाथायः ॥ ३८ ॥ एतदेव दर्शयति—

जे यावि भुञ्जंति तहृप्पगारं, सेवंति ते पावमजाणमाणा ।

मणं न गयं कुमला करिंती, वाया वि एसा बुइया उ मिच्छा ॥ ३९ ॥

व्याख्या—ये चापि समगारगृद्धाः शाक्योपदेवजचिंनस्तथाप्रकार मथूलोरभ्रमभूतं घृतलत्रणमरिचादिसंस्कृतं पित्रितं
सूचने पापमचानानाः निर्दिशन्ति नः नेचनंके नदेवं महादोष मांसपक्षगमिति मत्वा यद्विधेय तद्दर्शयति-तदेवमभूतं मांसाद-

३ " गदुह—इतिमापूलमपद्यमाद्दमल ध्यानस्य रौद्रस्य य-द्वीपत्नं रुधिराविलं कृमिगृहं दुर्गन्धिपूयाविलम् ।
शुक्रामृत्रमं निनान्नगलिनं गद्विः मदा निन्दितं, को भुक्ते ? नरकाय राक्षसमसो मांसं तदात्मद्रुहः ॥ १ ॥ तथा-मांसं स-
मर्नायिनाऽप्यु, यद्य मांसमिहायऽम् । एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्नि मनीषिणः ॥ २ ॥ (तथा)-योऽन्ति यस्य च मांस-
ममयोः पश्यतान्नाम् । एरुस्य शणिका वृत्ति-रन्यः प्राणैर्वियुज्यन्ते ॥ ३ ॥ " इति हर्ष०

नाभिलागरूपं मनो-ऽन्तःकरणं ' कुशला ' निपुणा न कुर्वन्ति, गद्गापापहेतुता [च्चदभिलाषा] न मनो निरर्त्तयन्ती त्यर्थः X । आस्तां मधुपर्णं गगन्येषा " न मांस भक्षणे दोषः " इत्यादिका वागप्युक्ता महते पातकायेति मत्वा त्रचोऽपि न वाच्यमिति गार्थार्थः ॥ ३९ ॥ न केवल मांसादनमेव त्याज्यमन्यदपि मुमुक्षूणां परिहर्त्तव्यमिति दर्शयितुमाह—

सर्वेसि जीवाण दयट्टयाए, सावज्जदोसं परिवज्जयंता ।

तस्संकिणो इसिणो नायपुत्ता, उद्धिट्ठभत्तं परिवज्जयंति ॥ ४० ॥

व्याख्या—सर्वेषां जीवानां सुखाभिलाषिणां दुःखद्विषां, न केवलं पञ्चेन्द्रियाणामेवेति सर्वं ग्रहणं, ' दयास्यं ' दया-निमित्तं मात्रद्वारम्भं महामदोषं मत्वा तं परिवर्जयन्तः [तच्छुद्धिनो-दोषशुद्धिनः] माधवो ज्ञातपुत्रीया महर्षयः ' उद्धिट्ठं ' माधुदानाय ऋन्यतं यद्भक्तपानादिकं, तत् परिवर्जयन्तीति गार्थार्थः ॥ ४० ॥ किञ्च—

भूयाभिसंकाइ दुग्ंछमाणा, सर्वेसि पाणाण निहाय दंडं ।

तम्हा ण भुंजंति तहप्पगारं, एसोऽणु धम्मो इह संजयाणं ॥ ४१ ॥

X " निवृत्तिगु महागुणाय, यदुक्त-श्रुत्वा दुःखपरम्परामतिवृणां मांसाग्निना दुर्गतिं, ये कुर्वन्ति शुभोदयेन विरति मांसादनस्यादरात् । सदीर्घाधुरदृषितं गदरुजा सम्भाव्य यास्यन्ति ते, मर्त्येषुद्भटभोगधर्ममतिषु स्वर्गापवर्गेषु च ॥ १ ॥ " इति हर्षः । + " 'पो, न मद्ये न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥ "

ज्ञात्वा—' भूनामिगदना ' भूनोपगर्द्गदना सायमनुष्ठानं ' जुगुपमानाः ' परिदन्तस्तथा सर्वेषां प्राणिनां
 ' इदः ' ममपनापत्ने ' नि[चाय]राय ' त्यक्ता ममपग्न्यानेनोन्त्याय मन्माधो गनयस्तनो न भुञ्जन्ते तथाप्रकारमशुद्ध-
 चापीरसाशर्मिनि, एषोऽनु रम्यः इः प्राचने मयनानां-सर्तानां तीर्थे रूमाचरणानु-पथादाचार्यने[ह्यनुना विजेयते],
 यथा नीवे र्गर्जिर्गोदास्यण रुं नया नटनुर्गाग्भिः नाथुभिगपि नयेत विधिं, यद्वाऽणुगिति स्तोत्रेनाध्यनिचारेण चाध्यते
 निर्गपत्समा मुद्रासांशं धर्मं इति गावायः ॥ ४२ ॥ स्विद्यान्—

निगंथनममि डमं समाहिं, अस्मिन् मृट्टिचा अणिहे चरेजा ।

नृदेः सुणी मीलगुणोचयेण, अत्रथ[ओ]नं पाटणती सिलोमं ॥ ४२ ॥

ज्ञात्वा - निर्गन्धधर्म-यन गपिक्त्ये शान्त्याः हे ता मर्तिोक्त ज्यस्त्रियतः ' इयं ' पूर्वीकं ममाधिपनुमासोऽस्मिन्था-
 दाःऽर्थाऽऽरूपे ममा लो म्बि[ना]ताः ' अग्निो ' मायारत्तिोऽस्नेहो वा माधुः संयमानुष्ठानं चेत, तथा तृदो-
 यथापत्तो ' म्भिः ' हाययानं, तथा ओडेय ओगाययग्रपक्षेण गुणेश-मृलाचरणभूतेरूपेनो-युक्तः इत्येयं शुण-
 र्तिोऽत्यं मनोपानिमर्षं ' श्वापां ' प्रशंसां लोके लोकोचरे चागानोर्न, तथा चोक्तम्—' राजानं तृणतुन्मभेच ससृजे
 अंशर्षप नैताइरः, तितोपांनैरक्षणजगकृत्वाः प्राप्नोति नो चंयनाः । संसारान्तराचत्सुपीठ लभते अं
 मु-तानिभयः, सन्तोपाऽपुरुषोऽभु-तनमनिगथायात्सुंरुंरुचिंतः ॥ १ ॥ ' इत्यादि ॥ ४२ ॥

तदेवमार्द्रं रुहमारं निराकृतगोशालकालजीवरुचौद्रमतगभिसमीक्ष्य साम्प्रतं द्विजातयः प्रोचुस्तद्यथा—भो आर्द्रकहुमार !
 लोभनमकारि भगता यदेते वेदबाले द्वे अपि मते निरस्ते, तत्साम्प्रतयेतद्व्याहृतं वेदवाणमेवातस्त्वदपि नाश्रयणाहं
 माद्विधानां, तथाहि-भगान् क्षत्रियः, क्षत्रियाणां च सर्ववर्णोत्तमा ब्राह्मणा एवोपास्याः, न शूद्राः, अतो यागादिविधिना
 ज्ञान्यगसौप्त्युक्तिमतीन्तेतत्पतिपादयन्नाह—

सिणायगणं तु दुत्रे सहस्से, जे भोयए णि[यए]तिए साहणाणं ।

ते पुन्नखंधं सुमहऽज्जणिता, भवंति देवा इति वेयवाओ ॥ ४३ ॥

व्याख्या—पट्-रुम्माभिरताः वेदाध्यापकाः शौचाचारपरतया नित्यस्नायिनो ब्रह्मचारिणो द्विजाः स्नातका उच्यन्ते,
 तेषां निन्द्यं मद्मद्ग्रयं ये भोजयेयुः कामिक्राहारेण, ते समुपाङ्कितपुण्यस्कन्धाः सन्तो देवाः स्वर्गनिवासिनो भवन्तीत्येवम्भूतो
 वेदराद इति गार्थः ॥ ४३ ॥ अथार्द्रक एतद्द्रूपयितुमाह—

सिणायगणं तु दुत्रे सहस्से, जे भोयए णि[यए]तिए कुलालयाणं ।

से गच्छति लोलुयसंपगाढे, तिवाहितावी णरगाभिसेवी ॥ ४४ ॥

व्याख्या—स्नातकानां सहस्रद्वयमपि नित्यं ये भोजयन्ति, किम्भूतानां ? 'कुलालयाः' मार्जारीस्त्वत्सदृशाः द्विजाः—
 उतव्याः, यतः-साग्नाहारयाञ्छया सर्वादा सर्वगृहेषु मार्जारा इव भ्रमन्ति, एवंविधानां निन्द्यजीविकालोचनानां सहस्र-

दुःखो भोजनेऽप्यप्यनिश्चितदानस्तेः स्नातकैर्ब्रह्मिणेः सह नरके बहुवेदने [गच्छति] एतावता त्रयस्त्रिंशत्सागरायु-
नांसो ज्ञापने इति गार्थः ॥ ४४ ॥ अपि च—

दयावरं धम्म दुग्ंछमाणे, बहावहं धम्म पसंसमाणे ।

एगंपि जे भोजयति असीलं, निवो णिसं जाति कओऽसुरेहिं ? ॥ ४५ ॥

व्याख्या—[दयाया नर]दयार धर्म 'जुगुप्समानो' निन्दन् तथा 'वपात्मकं' प्राण्युपमर्द्दत्मकं धर्म प्रशंसन् एकमपि
'अनीलं' निरतिरहितं पट्टरूपमर्देन यो भोजयेत्, एरुमपि, किम्पुनः प्रभूतान् ? 'नृपो' राजाऽन्यो वा यः कश्चिन्मूढमति-
र्धर्मिणमात्मानं मन्यमानः, स नराको निशेव नित्यान्धकारत्वान्निशा-नरकभूमिस्तां याति, कुतस्त्वस्यासुरेण्वप्यधमदेवेषु
प्राप्तिरिति गार्थः ॥ ४५ ॥

नंदं तमाद्रकुमार निराकृतत्रालणवादं भगवदन्तिकं गच्छन्तं दृष्ट्वा एरुदण्डिनोऽन्तराल एवोचुस्तद्यथा—भो आर्द्रककुमार !
जोगनं कृतं भगना, यदेने मर्त्रारम्भप्रवृत्ता गृहस्थाः शब्दादिविषयपरायणा मांमाशिनो राक्षसकल्पा द्विजावयो निराकृताः,
मात्मनगस्मत्सिद्धान्तं शृणु, श्रुत्वा चावधारय, अस्मत्सिद्धान्तमत्रत्सिद्धान्तयोर्न कोऽपि भेदोऽस्ति, इत्येतदर्थंथितुमाह—

दुहओ वि धम्मंमि समुट्टियामो, अस्सि सुठिच्चा तह एसकालं ।

आचारसीले बुइएसह णाणे, ण संपरायस्मि विसेसमत्थि ॥ ४६ ॥

जननेनापि कान्तेनैरुभ्यापि प्रदंष्ट्रस्य व्ययाभावात्, तथा सर्वेष्वपि भूतेषु कायाकारपरिणतेषु प्रतिशरीरं ' सर्वतः ' नामन्वयाच्चिरंशब्दादगाराभ्या मभ्यगति, किमि[?] कश्चि? ' चन्द्र इव ' शशीव, ताराभिरश्विन्यादिभिर्नक्षत्रैर्यथा ' समस्वरूपः ' सम्पूर्णः समन्वयप्रपगत्येवममात्रप्यात्मा प्रत्येकं शरीरैः सह सम्पूर्णः समन्वयप्रपयाति । तदेवमेकदण्डि- भिदंष्ट्रनगम्यापाटनेन मामयादपूर्वकं स्वदर्शनारोपगार्थमाद्रेककूपारोडमिहितो, यत्रैतानि सम्पूर्णानि निरूपचरितानि पुरोक्तानि विज्ञेयगानि धर्मगंगारयोर्विद्यन्ते न एव पश्यः पशुतिकेन ममाश्रयितव्यो भवति, एतानि चास्मदीय एव दर्शने यथोक्तानि गन्ति, नाऽऽर्हन्ते, अतो भवताप्यस्पाशीयमेव दर्शनमभ्युपगन्तव्यमिति गार्थार्थः ॥ ४७ ॥

अथार्द्रककुमारस्तदुत्तरदानायाह—

एवं ण मिज्जंति न संसरंति, न माहणा खत्तिय वेस पेसा ।

कीडा य पम्ब्वी य सरीसिवा य, नरा य सधे तह देवलोगा ॥ ४८ ॥

व्याख्या—यदिता प्राक्तनः श्लोकः ' अन्वत्तरूव'मित्यादिको वेदान्तवाद्यात्माऽद्वैतमतेन व्याख्यातव्यस्तथाहि-ते एहमेतान्यन्तं पुरुषपात्मानं महान्तमाकाशमिदं सर्वव्यापिनं मनातन[मनन्त]मक्षयमव्ययं सर्वेष्वपि भूतेषु ' सर्वतः ' मर्मान्तयाऽग्नौ स्थित इत्येवमभ्युपगतवन्तो, यथा मर्मान्मपि तारास्वैरु एव चन्द्रः समन्वयप्रपयात्येवममानपीति, अस्म्य चोत्तरदानायाह—'एवं'मित्यादि-यथा भवता दर्शने एकांतेनैव नित्योऽविकारी चात्माऽभ्युपगम्यते इत्येवं पदार्थाः

सर्वेऽपि नित्यास्तथा च मति कृतो चन्धमोश्चपद्भावः ? चन्वाभावश्च न नारकतिर्यङ्हनरामरलक्षणश्चतुर्गतिकः संसारो,
 मोक्षभावाच्च निरर्थकं व्रतप्रवृत्तं भवतां पञ्चरात्रोपदिष्टयमनियमप्रतिपत्तिश्च, एवं च यदृच्यते भवता-यथा ' आत्रयोस्तुल्यो
 धर्म ' इति तदप्रकृतं, यतो न कथञ्चिदात्रयोः साम्यं, किञ्च-सर्वव्यापित्वे सत्यात्मनो विकारित्वे चात्माद्धैते चाभ्यु-
 पगम्यमाने नरकतिर्यङ्हनरामरभेदेन चालकृमारसुमगदुर्भगाल्बदरिद्रादिभेदेन वा न मीयेरन्-न परिच्छिद्येरन्, नापि स्व-
 र्मप्रेरिता नानागतिषु संपरन्ति, सर्वव्यापित्वादेकत्वाद्वा, तथा न ब्राह्मणा न क्षत्रिया न वैश्या न प्रेक्ष्या न शूद्रा नापि
 लीट्यक्षिमरीसुराश्च भवेयुः, तथा नराश्च सर्वेऽपि देवलोकाश्चेत्येवं नानागतिभेदेन न भिद्येरन्, अतो न सर्वव्याप्यात्मा
 नया नाप्यात्माऽद्वैतत्वादो ज्ञेयायान्, यतः प्रत्येकं सुखदुःखानुभवः समुपलभ्यते, तथा शरीरत्वकूप्यन्तमात्र एवात्मा, तत्रैव
 लुणविज्ञानोपलब्धेरिति स्थितं, तदेवं व्यक्तस्थिते युष्मदागमो यथार्थाभिप्रायी न भवति, अपर्यवृत्तप्रणितत्वाद्, अपर्यवृ-
 णीतत्वं चैकान्तपञ्चसमाश्रयणादिति ॥ ४८ ॥ एतमपर्यवृत्तस्य मार्गोद्भावने दोषमाविर्भावयन्नाह—

लोयं अजाणिंतिह केवलं, कंहति जे धम्ममजाणसाणा ।

णासंति अप्पाण परं च नट्टा, संसारघोरस्मि अणोरपारे ॥ ४९ ॥

व्याख्या—लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं चारचरं वा लोकमज्ञात्वा ' केवलेन ' दिव्यज्ञानावभासेन ' इह ' अस्मिन्
 जगति ये तीर्थिका ' अजानाना ' अविदांसो धम्मं दुर्गतिगमनमार्गगलाभूतं ' कथयन्ति ' प्रतिपादयन्ति ते म्वतं

रागनपि नाग्रयन्ति, क ? 'द्योरे' मथानके संसारमागरे 'अजोरपारे' अत्रोग्प्रागपरमागविवर्जिते अनाद्यनन्ते, इन्द्रेणभूते संसागर्गने आन्मानं प्रश्नियन्तीति गार्थार्थः ॥ ४९ ॥

नामपि नम्यग्नानयनापुपदेष्यां गुणानात्रिष्विचयत्राह—

लोक्यं विजाणंतिह केवल्लेणं, पुन्नेण नाणेण समाहिजुत्ता ।

धम्मं समत्तं च क्हंति जे उ, तारंति अप्पाण परं च तिण्णा ॥ ५० ॥

व्याख्या—लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं केवल्लोकेन केवल्लिनो विविध-मनेकप्रकारं जानन्ति, इह जगति प्रकर्षेण जानाति पत्तः पुण्यदेतुन्यादा पुण्यं, तेन तथाभूतेन ज्ञानेन समाधिना च युक्ताः समस्तं वम्मं श्रुतचारित्ररूपं ये तु परहितपिणः 'रूपयन्ति' प्रणिपादयन्ति ते महापुरुषाः स्वतः संसारसागर तीर्णाः परं च तारयन्ति सदृषदेशदानत इति, यथादेशकः—मम्यग्नूपागां आन्मानं पर च तदृषदेशप्रतिने महाराजन्ताराद्विबधितदेशप्रापणेन निस्त्वारयति, एवं केवल्लिनोऽप्यात्मानं पर च ममारहानागान्निभ्नागन्तीनि गार्थार्थः ॥ ५० ॥ पुनरप्याद्रिकुमार एवमाह—

जे गरहियं ठाणमिहावसंति, जे यावि लोए चरणोववेया ।

उदाहडं तं तु समं मनीए, अहाउसो विप्परियासमेव ॥ ५१ ॥

व्याख्या—अयोपप्ररूपगमेरभूत भवति, तद्यथा-ये केचित्संसारान्तर्वर्तिनोऽशुभकर्मणोपपेताः-समन्विताः 'गरहितं'

ने अनाथ्या, अगत्कर्मनिष्ठानिष्ठात्, तथा आत्मनः परेषां चाहितास्ते पुरुषाः केवलिनो न भवन्ति, तथा एरुस्य प्राणिनः
 संतत्तरेणापि घाने येऽन्ये पिशिताश्रितास्त्वसंस्कारे च क्रियमाणे स्यान्तरजङ्गमा विनश्यन्ति ते तैः प्राणिषातोपदेशकैर्न दृष्टा,
 न च तेनिर्गयोपायो मायूरुर्ग्यो वृत्त्या यो भवति स दृष्टः, अतस्ते न केवलमकेवलिनो विशिष्टनिवेकरहिताश्चेति । तदेवं
 हस्तितापमान्निराकृत्य भगवदन्तिकं गच्छन्तमार्द्रकूपारं महता कलकलेन लोकेनाभिष्टूयमानं तं समुपलभ्याभिनवगृहीतः
 मर्लभ्रगमम्पूर्णो वनहस्ती समुपलभतयापिनिवेक्तोऽचिन्तयत्, यथा-अपमार्द्रकूपारोऽप्यकृताशेषतीर्थिको निष्प्रत्यूहं
 मर्जपादपत्रान्तिकं गन्दनाय व्रजति, ततोऽहमपि यद्यप्यगताशेषवन्धनः स्यां तत एनं महापुल्लपमार्द्रकूपार प्रबुद्धतस्कारपञ्च-
 जगोपेनं तथा प्रयोधिनानेक्यादिगणसमन्वितं परमया यच्चैतदन्तिकं गत्वा वन्दामीत्येन यावदसौ हस्ती कृतसङ्कल्प-
 स्तारत्नटन्न(दृदितितु)टिनममस्त्वमन्धनः सन्नार्द्रकूपार प्रति पदचरुर्णनालस्तथोद्धृत्प्रसारितदीर्घकरः प्रधानितः, तदनन्तरं
 लोकेन कृतदाहारगमकलकलेन पूरकृतं, यथा-धिकृतं ! हतोऽपमार्द्रकूपारो महर्षिमंशपुल्लपस्तदेवं प्रलयन्तो लोका इत्यथे-
 तन्न प्रपलानाः, अप्यापि वनहस्ती समागत्यार्द्रकूपारमभीप भक्तिमभ्रमाननतायता(प्रमा)गोत्तमाङ्गो निभृतकूर्ण-
 तालमिःप्रदविणीकृत्य निहितधरणीतलदन्ताप्रभागः स्पृष्टकरागतचरणयुगलः सुप्रणिहितमनाः प्रणियत्य महर्षिं वना-
 भिमुर्यं ययाति । तदेवमार्द्रकूपारतपोऽनुभावाद्बन्धनान्मुक्तं महागजमुपलभ्य मपोरजनपदः श्रेणिकराजस्तमार्द्र-
 कूपार महर्षिं तत्तपःप्रमाणं चाभिनन्द्य अभियन्ध च प्रोवाच-मगान् ! आश्चर्यमिदं यदसौ वनहस्ती तादृगिगधाच्छस्त्रो-
 ष्ठेयान्दृष्ट्वाबन्धनान्मुक्तपःप्रभावाऽन्मुक्त इत्येतदतिदुष्करमित्येवमभिहिते आर्द्रकूपारः प्रत्याह-भो श्रेणिकमहाराज !

नारायणं गदनी मनइस्त्री वन्यतान्प्रकृत, अपि तेनद्रुद्धकरं पत्सनेहपाशमोचनं । एतच्च प्रागिनयुक्तिगाथया दक्षितम्, सा चैयं-
 " न सुद्धं चारणराममोगणं, गयस्स मत्तस्स वणंसि रायं । जहा उ वत्तावल्लिण तंतुणा, सुद्धकरं मे
 पत्तिहाउ सोपणं ॥ १ ॥ " एवमाद्रकूपारी राज्ञानं प्रतिबोध्य भगवदन्तिकं गत्वाऽभिवन्ध्य च भगवन्त्वं भक्तिभरनिर्भर
 यागान्कं । भगरानपि नानि पञ्चापि जनानि प्रयाज्य तच्छिष्यत्वेनोपनिन्द्ये इति गाथार्यः ॥ ५४ ॥

गाथयां भगवन्नाय्यनोपमंहागार्यमाह—

बुद्धस्स आणाइ इमं समाहिं, अस्सि सुठिच्चा तिन्निहेण ताई ।
 तरिउं समुद्धं च महाभक्तेधं, आयाण वंधं समुदाहरिज्जा ति वेमि ॥ ५५ ॥

अद्दइज्जं छट्ठं अड्डयणं समत्तं ।

व्याख्या— ' बुद्ध ' अरण्यतत्राः सर्वज्ञो बद्धपानस्यापी, तस्याजया-तरागमेनेमं ममाधिं सद्धर्मावासिलक्षणमनाप्या-
 धिगम नमापी सुपुत्रं स्थिन्या मनोराहायेथ प्रगिहितेन्द्रियः म एवम्भूतः आत्मनः परेषा च ' त्रायी ' त्राणशीलस्तारी वा
 + " न इत्तस्सोऽप्यनरापिऽतंगवराणस्य विगोचनं वने राजन् ! । एतत्तु मे प्रतिभाति दुष्करं यद्य तत्रावल्लितेन तन्तुना

गतनशीलो मोक्षं प्रति, न एवम्भूतस्वारीतुमविलुप्तय समुद्रमिम दुस्तरं महाभनौभं मोक्षार्थमादीयत इत्यादानं-सम्यग्दर्शन-
 ज्ञानचारिरूपं, तद्विद्यो यस्याशायादानवान् माधुः, म च सम्यग्दर्शनेन सता परतीर्थिकृतपससृष्टिदर्शनेन मौनीन्द्रदर्शनान्न
 पज्यातो, सम्यग्ज्ञानेन तु यथाप्रस्थितास्तुप्ररूपणतः समस्तप्राचाङ्कचादनिरारुणेनापरेषां यथाप्रस्थितमोक्षमार्गमाविर्भा-
 यतीति, सम्यक्चारिणेण तु मनस्तभूतगामहितैषितया निरुन्नाश्रवद्वारः संस्तपोविशेषाचानेकमत्रोपाजितं कर्म निर्जरयति
 सागोऽन्येषां चैवं प्रकारमेव धर्मसुदाहरेद्व्यागृणीयादात्रिभनियेदित्यर्थः ॥ ५५ ॥ इतिः परिसमाप्त्यर्थे, त्रयीमीति पूर्ववत् ।

इति श्रीपरमसुनिहितस्वतरगन्धविभूषणपाठरुप्रवरश्रीमत्साधुरङ्गगणिमन्दब्धयां श्रीसूत्रकृताङ्गदीपिकायां

समाप्तश्चेदमार्द्रकुमाराष्ययनं षष्ठमिति ।

अथ रासगं नालन्दीयाख्यमध्ययनम् ।

— १५० —

श्याख्यां पठयन्, तत्रपुं श्रापुं नालन्दीयारूपं गणारभ्यते यस्य चायमगिगम्यन्थः—

इह दितीयाङ्के प्राक्तनम् तद्विरचयन्पुं स्वगणपयगणमप्ररूपणाङ्कारेण श्रापः साधूनापानासोऽभिहितोऽनेन । त
 आह्वयना विविक्ताने, यदि ताऽऽन्ताराभ्ययन परादिनिगमरूपं कृत्वा साधुनापय य उदिष्टा य उदाहरणद्वारेण
 वदन्ति, इह त आह्वयन्पुं य उदरुण य उदाहरणद्वारेण प्रदश्यते, यदि ताऽऽन्ताराभ्ययने परतीर्थिकैः सह वाद
 इह त साधून्वीर्यजन तस्यन्वेनापानमिदपभ्ययनं श्राभ्यते, तथाहि—

ने पुं काले पुं तं पुं समम् पुं रायगिठे नामं नगरे ह्येत्था, रिद्धिस्थियगियरागिद्धे नगणओ
 ज्ञा पद्धिन्ने । तस्म पुं रायगिद्धस्म नगरस्य तद्विया उत्तरपुंरिद्धमे दिरसीभाण्, एत्थ पुं नालन्दा-
 नामं वाऽिरिया ह्येत्था, अणेगभनणरायरांनिनिद्धा जान पद्धिख्या [सू० १]

न्यायान्—युगं, नगर नालन्दा इति नाम्ना पाठकालेनः समभूत् ।

तस्य पुं नालन्दाण् वाऽिरियाण् लेने नामं गाह्वाटई ह्येत्था । अथे दिसे निसे जान

+ अपरिभृण् । से णं लेत्रे नामं गाहावई समणोवासए आवि होत्था । अभिगयजीवाजीवि
जात्र विहरइ । * [निगंथे पात्रयणे निस्संकिए निक्कंखिए निधित्तिगिच्छे लद्धट्टे गहियट्टे पुच्छियट्टे
विणिच्छियट्टे अभिगहियट्टे अट्ठिमिजापेमाणुरागरत्ते, अयमाउसो ! निगंथे पात्रयणे अयं अट्टे
अयं परमट्टे सेसे अणट्टे, उस्सियफलिहे अप्पात्र(अत्रंगु)यदुवारे चियत्ततेउरप्पवेसे चाउइसट्टसु-
द्धिदुण्णमासीणीसु पडिपुणं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणे समणे निगंथे तथाविहेणं एसणिज्जेणं
असणपाणत्ताइमसाइमेणं पडिलाभेमाणे बहूहिं सीलवययुणत्रिरमणपच्चक्खाणपोसहोत्रत्तासेहिं
अप्पाणं भात्रेमाणे एत्रं च णं विहरइ ॥ सू० २]

तस्म णं लेत्रस्स गाहावइस्स तीए नालंदाए वाहिरियाए उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए एत्थ णं

+ ' जात्र ' इत्यत्र " विच्छिन्नविपुलप्रमणप्रयणामणजाणत्ताहणाहणे बहुवचनवृत्तारूत्रव्रते आओगपओगसंपउचे
'च्छिदियपरभत्तपाणे नहुदासीदासगोमहिमग्वेलगप्पभूते बहुवचनस्य " इति पाठः प्रत्यंतरे ।
* [ ] एतच्चिदान्तर्गतः पाठो नास्ति सर्वेऽपि दीपिकादेशेषु ।

आउसो ! सोच्चा निसम्म जाणिस्सामो । सत्रायं उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयंसं एवं वयासी-

व्याख्या—आवृषमन् गौतम ! ' अस्ति ' विद्यते मम कश्चित्प्रदेशः-प्रश्नः पृष्टव्यः, तत्र सन्देहात्, तं च प्रदेशं मम यथाभूतं भान्ता यथा च भगवता सन्दर्शितं तथैव मम- ' व्यागृणीहि ' प्रतिपादय एव पृष्टः, स चायं भगवान् सत्वाद् वा द्योतनगारतीकं वा प्रश्नं पृष्टस्तमुदकं पेढालपुत्रमेवमत्रादीत्तद्यथा—अपि चावृषमन्नुदक ! ' श्रुत्वा ' भवदीयं प्रश्नं निजस्य-तत्रार्थं च गुणदोषविचारणतः सम्यगहं ज्ञास्ये । तदुच्यतां विश्रब्धं भवता स्वाभिप्रायः । सत्वादमुद(कः)यः पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमत्रादीत्तद्यथा—

आउसो गोयमा ! अत्थि खलु कुमारपुत्तिया नामं समणा निगंथा तुम्हाणं पत्रयणं पत्रयमाणा गाहावतिं समणोवासगं उवसंपन्नं एवं पच्चख्खाविति-णणत्थ अभिओएणं, गाहावतीं चोरग्गहणविमोक्खणत्ताए तसेहिं पाणेहिं निहाय दंडं । एवं हं पच्चख्खलायं भवइ । एवं हं पच्चख्खावेमाणाणं दुप्पच्चख्खावियं भवइ । एवं ते परं पच्चख्खावेमाणा अतियरंति सयं पत्तिण्णं, कस्स णं तं हेउं ? ।

व्याख्या—मो गौतम ! अस्तीति-विद्यन्ते सन्ति कुमारपुत्रा नाम निर्ग्रन्था युष्मदीयं प्रवचनं प्रवदन्तस्तद्यथा-गहपति

भवन्ति। एतन्मन्त्र-नियमायोन्येनमेवं 'प्रत्याख्यापयन्ति' प्रत्याख्यानं कारयन्ति-स्थूलेषु प्राणिषु 'दण्डं' विनाशं
 कारयन्ति। एतानि प्राणिनि कुर्यान्ति, एतानि स्थूलप्राणानि पातन्ति कुर्यान्ति, अन्यत्र राजाद्यभियोगेन यः प्राणपु-
 ण्यो न वा निरुचिर्गति, गतापि योगं विना स्थूलप्राणिपक्षनिवृत्तिः परमन्येया स्थूलव्यतिरिक्तानां प्राणिना
 मन्त्रनिवृत्तयो शेषः स्यात् । एतानि मन्त्रप्राणिपक्षनिवृत्तौ कृत्यायामन्येषां प्राणिनामनुमतिदोषो लगतीति भावः,
 एतान् [द्राणाः] न जान्यात् ।

['माः' इत्यादि,] इत्येव चार्थमन्त्राविर्भाषित्यामः-प्रश्ने कथयिष्यामः । 'एवं' ह 'मित्यादि, एतमेव मन्त्र-
 पानिनिवृत्तौ] एतानामभूत्परिज्ञेयगर्हण-नेन प्रत्याख्यानं गृह्यतां श्रावकाणा दुष्टप्रत्याख्यातं भवति, प्रत्याख्यान-
 नानुष्ठान, प्रत्याख्यापयितापि माधुनां दृष्टं प्रत्याख्यानदानं भवति, किमिति ? अत आह-एवं ते माधवः प्रत्या-
 ख्यानं कारयन्तः श्रावकाश्च प्रत्याख्यानं गृह्यन्तः स्यां प्रतिज्ञामतिचरन्ति-अतिलक्ष्यन्ति, एवं कुर्वतामेवं च कारयतां
 मन्त्रानां भवन्ती । 'रुहस्यं नं हंडं' केन कारणेन प्रतिज्ञामतिचरन्ति-प्रतिज्ञाभङ्गो भवति ? उद(क)य उवाच-

मन्त्रारिया मन्त्रु पाणा, आत्रा वि पाणा तसत्ताए पचायंति, तसा वि पाणा थात्ररत्ताए
 पचायंति, आत्रकायाओ विष्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववज्जंति तसकायाओ विष्पमुच्चमाणा
 आत्रकायंसि उववज्जंति । तेषि च णं थात्रकायंसि उववज्जाणं ठाणमेयं घत्तं । [सू० ४]

'भाष्या'—सामपरिहः खलु 'पाणा' अन्ताः स्थापराभ पञ्चानि पाणिनाः सन्तोऽपि तथापि कर्णोद्देशा-पगतया
 मत्तेन 'पर्यापानि' उदाहन्ते, तथा यथा अपि स्थापरातपोत्पद्यन्ते, एवं च परस्परमपने व्यास्थिते सत्ववत्तद्व्यभ्यापी
 र्गान्मिन्द्रोपस्थादि-नापरिको मया न हन्तव्य एवम्भूता पतिता येन मृदीना स यदा बहिरासामादौ व्यास्थितं नापरिकं
 व्यापारये (कर्णेनात्ता तस्य न भोत्वपित्तलोभाः । एवमपि येन मया भगिनित्तितः कृता स यदा तयो वसं प्राणिनं स्थापरा-
 क्षापिनां नामारये (किं तस्य न भोत्वपित्तमङ्गः । अपि तु भारतेभ्येत्यर्थः । एवमपि स्थापराक्षणे समुत्पन्नानां वसानां
 र्थात् नगार्थं किञ्चिदवधारणं किञ्चं स्थापरासे वयाः स्थापरासेऽप्युत्पन्नाः अक्षयन्ते परिकल्प्यं, न च तद्वस्तीत्येतदर्थ-
 निपादात्- 'भाररक्षायाओ' इत्यादि, स्थापराक्षामात्प्रमुक्त्यामानाः—स्थापराक्षायथा प्रामुक्तास्त(द्योग्यैश्च) अपरैः
 कर्मणः गर्भान्नामामक्षणे समुदाहन्ते, तथा मगक्षायदपि गर्भानामा प्रामुक्त्यामानाः (तत्कर्म्मिणि) स्थापराक्षणे समुत्प-
 दन्त, न च चोत्पन्नानां तथाभूतमतिद्वयामात्प्रतिश्लेष इत्येतत्प्रयोगे वर्धयति ' संति च ण ' मित्यादि, तेषां—नक्षानां
 स्थापराक्षणे ममन्तानां मृती। एवमप्यातिमानरिरेः आरक्ष्याप्यारम्भमप्युत्तलेने। तस्या[स्थापरा]क्ष्यं स्थानं धात्यं भवति,
 वाः स्थापराभारदनिमुक्तम स्या (सोत्पन्नं धायति, एवं कृतमप्यतयाह्वानस्य आरक्षस्य प्रतिश्लमङ्गः स्यात् ।

एवं पठं पचसंज्ञानां सुव्यचारायं भाइ, एवं पठं पचमत्तानेगणानां सुव्यचरमत्तानिचं भवइ,
 एवं ते परं पचस्यामेमाणा नाइमरंति सयं पइन्नं ॥

भाष्या—नामनि ह्यन्योन्येन यन्मयेर स्यात्सोनायानं व्याप्याद्यतोऽऽइयं प्रतिज्ञागदः, यन्मयात एव महत्कया
 प्रत्यया विना प्रत्याख्यान हीनां सुप्रत्याख्या भाषि । एतेषां च प्रत्याख्यायां सुप्रत्याख्यातं भाषि, एते च
 प्रत्याख्यानं तेषाः साधयन्त्य नाशनि एवमिति प्रतीतिप्रमाणेन दर्शयितुमाह—

ननुतश्च अभिओगेषां साक्षात्सुचोत्तरमहणविमोक्षवणयात् तसभूतेहि पाणोहि निहाय दंडं,
 एतेषां मह भाषात् परस्मै विज्ञमाणे जे ते कोहा वा लोहा वा परं पञ्चसखाविति अयंपि नो
 उपाये मे हि णेयाउत् भाषि? अगियाइं आउतो गोयसा ! तुब्भंसंपि एतं रोयति? । [सू० ५]

व्याख्या—एव महत्कतिः प्रत्याख्यानमेवं युज्यति, तत्रथा—यमभूतेषु सर्वमानसाले गतोनोत्पन्नेषु ' दण्डः ' प्राण्य-
 यत्तदात्राशय-सहित्यत्त प्रत्याख्यानं कस्येति, तदिह भूतत्तानिपणास्सास्यर्षीयापञ्चाभेदपि न प्रत्याख्यानमप्यः,
 महत्तत्तौर्षीयोभयान्येन, एतदपि एकमेव मध्यमकं, तदंनदपि यमहाये भूतत्तानिपणमभ्युपगम्यतां, एतदभ्युप-
 गम्येदि तथा वीर्षीकृतिन्याख्यायिनो दर्शितव्येदपि न यमिनाल्लोपस्तथा उपभूयाः मरसा न हन्तव्या इत्येवं प्रतिज्ञातः
 व्यासद्विगाणपि न प्रत्याख्यानानिवाहः, तदां विगमाने मति ' भाषयाः ' प्रत्याख्यानानाचः ' पराकृते ' भूत-
 विपिवादापरिहारमापन्नं एतं एतिका नीत्या मति दोषपरिहारणोपाये ये केचन कोमाहा लोभादा ' परं ' आकादिकं
 व्यासद्विनितिगमये प्रत्याख्यापयन्ति तेषामेव प्रत्याख्यानं ददतां मुतापारो भवति मुद्रां चाक्य भारी ततलोप इति,

अब्भाउइव्वंति खन्हु ने समणे समणोवासए वा, जेहिं वि अन्नेहिं पाणेहिं भूतेहिं जीवेहिं
 ननेदिं मंजमयंति, ताण वि ते अब्भाइव्वंति, कस्स णं तं हेउं ? ।

अभ्याख्या—नेदिं मणियोगप्रत्याख्यानवादिनो यथानस्थितप्रत्याख्यानं ददतः साधून् गृह्णतश्च श्रावकान् ' अभ्या-
 ख्यायन्ति ' मभूतोपोडा ननोऽभ्याख्यानं ददति । किञ्चान्यन्-येष्वप्यन्येषु पाणिषु भूतेषु जीवेषु सत्त्वेषु ये ' संयमयन्ति '
 मयंते इति, तस्या—ज्ञायगो न मया हन्तव्य इत्युक्ते म यदा वर्णान्तरे तिर्यक्षु वा व्यवस्थितस्तदा तद्वधे ब्राह्मणवध
 वाप्यं । भूतजडशयिजोगात्, एतं भूतजडशयिजोपणमादिनोऽन्यान् ' अभ्याख्यानं ' दूषयन्ति । ' कस्स णं तं हेउं '
 कस्मान्नोऽप्यन्यदमद्भूत दूषण मयनि ? यस्मात्—

मंसारिया खन्हु पाणा, तमा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति,
 नमकायाओ विष्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उव्वज्जंति, थावरकायाओ विष्पमुच्चमाणा तसकायंसि
 उव्वज्जंति, तेमि च णं तसकायंसि उव्वज्जाणं ठाणमेयं अघत्तं । [सू० ६]

अभ्याख्या—मंसारिकाः खलु प्राणाः परस्परं जातिमङ्गमणमजो भवन्ति, यतस्त्रमाः प्राणाः स्थावरत्वेन प्रत्यायायन्ति
 स्थावराण्य पगन्तेनेनि, त्रमकायाश्च मर्चामना त्रसायुक्कं परित्यज्य स्थावरकाये तद्योग्यकर्मोपादानादुत्पद्यन्ते तथा-
 स्थावरकायाण तदायुक्तादिना कर्मणा विमुच्यमानास्त्रमकाये समुत्पद्यन्ते, तेषां च स्थावर[त्रस]काये समुत्पन्नानां स्थान-

भेदान्तरमहापाठ्यमपाठ्यं-न पातार्हं भवति, यस्मात्तेन श्रावणेन नमानुद्धिश्य प्रत्याख्यानं कृतमस्ति, तस्य तीव्राव्यापामायो-
 न्यारह्यापडोक्तगार्हिन्याचेति, तामौ स्वरुपाणातिपातानिदृत्तस्तन्नितुत्या च तसस्थानमवात्यं प्रार्त्तने, स्थापरेव्यारित
 इति, ननोभयाया तन्व्यान चात्यमिति । स्वयारह्याये समुत्पन्नस्य पर्यायान्तरमापन्नस्य स्थानरुपायाधेऽपि
 रूपं न लभन्ति, न पत्याख्यानभङ्ग इति । तदेवं स भादभिप्रायेण विशिष्टग्रहोद्देशेनापि प्राणातिपातनिवृत्तौ कृतायामपर-
 पर्यायात् न पाठेन व्यायादयतो न्यायज्ञो भवति, ततश्च न रूपान्तरमप्यग्न्नपलनं स्यात् इति । एवमस्याख्यानमभूत-
 शोभोत्पानं भवन्तो दर्शित । यद्यपि गार्हिन्येवमानरुक्तिशेषात्त्वेन क्लिप्तं भुवश्चन्द्र उवादीयतेऽप्यपि व्यामोहाय-
 तानं श्रान्तिरेप्यं, नव्यादि-भुवश्चन्द्रोऽप्यप्यमानेऽपि वर्त्तते, तथा देवालोक्तभूतं नगरमिदं, न देवालोक्तभूतं, तथाऽपि
 तमभूताना-यमगाऽनानागत पाणिनां पागानिपातनिरुक्तिः कृता स्यात्, न तु त्रसानामिति । अथा तादृशैर्भुवश्चन्द्रोऽयं,
 इया शीर्भुवश्चन्द्रोऽयमिदं, एतं मभूतासायता प्राप्ताः, तथा च मति भुवश्चन्द्रेना गतार्थश्चत्पीनरुक्तं स्यात् ।
 यवतमाप इत्या भुवश्चन्द्रोऽयमपि क्लिप्तं तन्निरयंरुपातिप्रसङ्गः स्यात् । तदेवं निरस्ते भुवश्चन्द्रे गति उदक आह—

मन्वायं उदकं पेढालपुत्ते भयवं गोयमं एवं वदासी-कयरे खलु ते आउलंनो गोगमा ! तुब्भे
 नयह तमा पाणा तमा अह अन्नहा ? सन्वायं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वदासी-आउ-
 संनो उदगा ! जे तुब्भे वयह तसभूना पाणा तसा ते वयं वदामो तसा पाणा, जे वयं वदामो

रगानां रथनिवृत्तौ ऋरितायां माधोरनुमत्तिदोषः स्थावरप्राणिविषयो लगति, भूतशब्दाकथनेऽनन्तरमेव त्रसं स्थावरपर्यायापन्नं व्यापादयतो ब्रतमङ्ग इत्येतदपि न किञ्चित्, तत्परिहर्तुंकाम आह—

भगधं च णं उदाहु—संतेगतिया मणूसा भवंति, तेसिं च णं एवं बुत्तपुवं भवति—नो खलु वयं संचाएमो मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पवइत्तए, वयं णं अणुपुवेणं गोत्तस्स लिसि-
स्सामो, ते एवं संखं सार्वेति ते एवं संखं ठवयंति, नन्नत्थ अभिओएणं ।

व्याख्या—भगवान् गौतमस्वामी पुनराह—सन्त्येके केचन लघुरुम्मणि मनुष्याः प्रव्रज्याः कर्तुमममर्थाः प्रव्रज्यां विना धर्मं नितीर्षाः साधोर्धम्मोपदेशदानोद्यतस्याग्रत इदमुक्तपूर्वं भवति, तथाहि—भोः साधो ! न खलु वयं शक्नुमो गुण्डा गतितु-प्रव्रज्यां गृहीतुं अगारादनगारतां—माधुभानं प्रतिपत्तुं, वयं त्वाऽनुपूर्व्येण—क्रमशो ' गोत्रं ' माधुत्वं, तस्य माधुभास्य ' पगणिग ' परिषाट्यात्मानमनुश्लेषयिष्यामः । इदमुक्तं भवति—पूर्वं देशधिरतिरूपं श्राणरुधर्मं अनुपालया-
मस्ततोऽनुक्रमेण पञ्चाञ्छ्रमणधर्ममिति । तत एतं ते ' संख्यां ' व्यवस्थां आयन्ति । एवं व्यवस्थां प्रत्याख्यानं कुर्वन्तः ' स्थापयन्ति ' प्रकाशयन्ति नाच्यन अभियोगेन, स च " राधाभिओगो गणाभिओगो देवयाभिओगो बलाभि-
ओगो गुरुनिगगो " इत्येवमादिनाऽभियोगेन व्यापादयतोऽपि त्रसं न ब्रतमङ्गः । एवं माधुपदेशेन प्रत्याख्यानं कुर्वन्ति ।
गाहावइचोरगहणविमोक्खणताए ।

दशममार्गः—रत्नपुरं नगरे रत्नशेखरो नाम राजा, तेन च परितुष्टेन रत्नमालाऽप्रमहिषी प्रमुखाऽन्तःपुरस्य कौमुदी-
 मदीशो नगरचान्तः श्रेय्यापचारोऽनुगतः । तदवगम्य नागलोकेनापि राजाऽनुमत्या स्वकीयस्य स्त्रीजनस्य तथैव
 शोचनमनुगतं, राजा च नगरे मड्डिमशब्दमाघोषिनं, तत्रया—अस्तमनोपरि कौमुदीमहोत्सने प्रवृत्ते यः कश्चित्पुरुषो
 नगरमदो शिवाः पठन्तमुपलब्ध तदा तस्य शरीरनिग्रहं करिष्यामि न केनाप्यस्मिन्नर्थे निश्चिः कार्या नाहं तं मोक्षयामि,
 इतो अयस्मिन् मन्त्रेणैव च निजः पट्टुनाः, ते च कौमुदीदिने क्रयविक्रयव्यग्रतया तावत्स्थिताः यावत्सूर्योऽस्तंगतः,
 यत्ननाशं स्थगितानि च नगरदाराणि, तेषां च व्यग्रतया न निर्गमनमभूत् । ततस्ते भयमभ्रान्ताः नगरमध्य एवा
 दन्मानं गोपयित्वा स्थिताः । ततोऽतिरुाने कौमुदीप्रचारे राज्ञाऽऽश्चकाः समाहूयादिष्टाः, यथा—सम्यग्गिनरूपयत यूयमत्र
 नीमुदीपचारे नगगन्तः कश्चित्पुरुषो व्यनस्थित इति । तैरप्यारक्षकैः सम्यङ् निरूपयद्भिरुपलभ्य पञ्चणिकपुत्रवृत्तान्तो राज्ञे
 निवेदिनः । राजाप्याज्ञाम् कृपितेन तेषां पणामपि त्रयः समादिष्टः । ततस्तत्पिता पुत्रवधममारुर्णनगुरुशोकविह्वलोऽ-
 क्तापगिता कुलजगोऽन्नान्तलोचनः किं कर्तव्यतामूढतयाऽगणितनिषेधाधेयनिशेषो राजानमुपस्थितोऽत्रादीच्च गद्गदया गिरा,
 यथा—मा कृथा देव ! कुलशयमस्मान्, गृह्णतामिदमस्मदीयं कुलकमायातं सन्धुजोपाजितं च प्रभूतं द्रविणजातं, सुच्यता-
 ममो पट्टुनाः, क्रियतामगमस्माकमनुग्रहः इत्येवमभिहितो राजा तद्वचनमारुर्ण्य निशेषं पुनरपि वधमादिदेश । असावपि
 गिरा मापागुह्री ममस्तमोचनानभिप्रायं राजानमवेत्य पञ्चानां मोचन याचितवान्, तानप्यसौ राजा न मोक्तुमना
 इतीप्सागम्य चतुर्मोचनकृते सादर निश्चिस्तान्, तथाऽपि राजा तगनादुल्य कुपितवदन एव स्थितः । ततस्त्रयाणां त्रिमोचने

नामादिभिरवशिष्टं व्यापादयोगोऽप्यं गामी वनगङ्ग इत्येतत्परिदुर्तुक्ताम आह—

नमा वि बुञ्चंति नमा नममंभारकडेणं कम्मुणा नामं च णं अब्भुवगतं भवति, तसाउयं च णं पन्दिरीणं भवति, नमकायद्वितीया ने ततो आउयं विष्पजहंति, ते तओ आउयं विष्पजहिता थावरत्ताए पञ्चायंति । थावरा वि बुञ्चंति थावरा थावरसंभारकडेण कम्मुणा णामं च णं अब्भुव-
गनं भवति, थावरआउं च णं पलिखीणं भवति, थावरकायद्वितीया तो आउगं विष्पजहंति, ततो-
आउगं विष्पजहिता सुञ्जो पारळोडयत्ताए पञ्चायंति, ते पाणा वि बुञ्चंति ते तसा वि बुञ्चंति, ते
नमात्ताया निरद्वितीया [सू० ८]

‘पाठ्या-’ ‘पमा’ शिन्दित्वाऽपि यमा उच्यन्ते, ते च त्रयास्तमम्भारकृतेन कर्मणा भवति, मम्भारो नाम
परव्यय इत्यनेन । एतन्ननुमानेदेनं, एतन्ननुमाने इत्यनेन कर्मणा यमा अभिधीयन्ते, यमन्नेन मत्प्रतिबद्धमायुक्तं तत्र-
दारव्याप्तं वर्ति, इति मम्भारकृतेन इत्यनेन यमा इति व्यपदिशन्ते । यदा [च] यमायुः परिधीणं भवति, त्रयकाय-
विद्विदः । तत्र यदा यमश्चीन भवति, तत्र त्रयन्ततोऽन्तर्भूतं पुरुकृततः यातिरेकपागरोपममहसद्वयपरिमाणं, तदा,
‘यम’ इत्यनेनानुमानेन परिच्यते, यपरानपि तत्पदचरितानि कर्मणि परित्यज्य स्वयारत्वेन प्रत्या-

गान्ति, ध्यागगि नाम च तदास्पृपणं भवति, अगणयपि तत्प्रवृत्तितानि मर्वात्मना त्रमत्तं परित्यज्य स्थावरत्वेनोदयं
 यानि इति, एवं अगणयने कर्म स्थावरकायं व्यापादयतो गृहीतत्रमकायप्राणानिपातनिवृत्तेः श्रावकस्य व्रतमद् ? इति ।
 किञ्चान्यत्र ' धारगउयं च ण 'मित्यादि, यदा तदपि स्थावरश्रावकं परिशीणं भवति [तथा] स्थावरकायस्थितिश्च, मा
 गान्यतोऽन्नगृहं न गृहं कृष्टोऽन्नन कालमयत्तं यद्गृहलगावर्चा इति, ततस्तन्कायस्थितेरभावात्तदायुःक परित्यज्य भूयः
 पारश्रीकिकरुत्वेन स्थावरकायस्थितेरभावात्तत्रमत्त्वेन प्रत्यागन्ति । ' ते पाणा चि बुचंति ' ते त्रममममारकृतेन कर्ममणा
 मम्यन्नाः मन्नः मामान्यसंज्ञया प्राणा अप्युच्यन्ते, प्रमा अप्युच्यन्ते, ते महाकाया योजनलक्षप्रमाणत्रपुत्रिकुर्वणात्, तथा
 निगन्धिनिका अप्युच्यन्ते, मास्थित्यपेक्षया त्रयमिन्द्रमागरोपमायुःकमद्भावात् । तत्रममपर्यायव्यवस्थितानामेव प्रत्याक्यानं
 तेन गृहीत, न तु स्थावरकायजगत्स्थितानामपीति, यस्तु नागरिकदृष्टान्तो मन्वतोपन्यस्तोऽमात्रपि दृष्टान्तदाष्टान्तिकयो-
 रगम्यान्कालं मनोऽनुपायितगुरुकृत्तमामिन्द्रमामिन्द्रकरोति, तथाहि-नगरधर्मवृत्को नागरिकः, म च मया न हन्त्वयः,
 इति प्रणिजां गृहीत्वा यदा तमेव व्यापादयति वहिःस्थितं पर्यायापन्नं तदा तस्य क्रिल व्रतमद् इति मन्वतः पक्षः, म च न
 पटने, मनो-यो दि नगरधर्मरूपेणः म वहिःस्थितोऽपि नागरिक एव, अतः पर्यायापन्नं हन्येतद्विशेषणं नोपपद्यते । अथ
 मामस्येन पस्तिगजप नगरधर्ममानसौ रचते ? तत्रमत्मेवेत्येतद्विशेषणं नोपपद्यते, तदेवमत्र त्रमः मर्वात्मना व्रसत्वं
 पस्तिगजप यदा स्थावरः मगृह्यन्ते तदा पूर्णपर्यायपरित्यागादपर्यायापन्नत्वात्त्रम एवासौ न भवति, त[द्य]था-नागरिकः
 पक्ष्यां प्रतिप्लवद्मर्मानेनत्वात्पूर्वधर्मपरित्यागात्नागरिक एवासौ न भवति । पुनरप्यन्यथोदकः पूर्वपथमारचयितुमाह—

नरायणं उद्गृह्य पेंडालपुत्रे भयत्रं गोयमं एवं त्रयासी-आउसंतो गोयमा ! नत्थि णं से केइ
परियाण् तन्नं समगोचामगस्म एगपाणातित्रायत्रिए वि दंडे निखित्ते, कस्स णं तं हेउं ? ।

श्यास्या—सुदुःखं । मयाऽऽमुदकः पेंडालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमादीव, तद्यथा-आपुष्पन् गौतम ! नास्त्यसौ
स्तिवत्तं गो वन एहयागानिगागिगिनिये दण्डस्स्यक्तो भाति भ्रमणोपामरुस्य, एताता श्राकरु एकां प्राणातिपात-
तिगगिगि पदीनु न त्रसोतीनि माः । कस्माद्रेतोः-रुन कारणेन ? । अथोदकः कारणं दर्शयति—

संसारिया खट्टुपाणा, थावग वि पाणा नमत्ताए पच्चायंति, तस्मा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति ।
"यास्या - मारगशीलाः परदार पाणिनः, ताः श्वाराः मामान्येन त्रमनया प्रत्यागन्ति, त्रमा अपि स्थानरतया
स-पाणिनि, तंदा ननागिगां पश्यग्गमन प्रदश्याथुना यत्तरेण गिरिधितं तदा[विष्णुर्ध्वज]ह—

थारकायाओ रिद्यमुच्चमाणा सन्ने तमकायंसि उनवज्जंति, तसकायाओ विष्पमुच्चमाणा
ये थारकायमि उनवज्जंति, नेमि च णं थावरकायंसि उनवज्जानं ठाणसेयं घत्तं ।

श्यास्या—श्वाराहायादिपमुच्चमानाः श्वारंभ्यो निर्पन्थ मीदपि प्राणिनमसेपु ममुत्पयन्ते, श्वारशून्यं जगज्जातं
एव वनेन विम्व-मानाः मीदपि पाणिनः श्वारंभ्यो ममुत्पयन्ते, न कोदपि नगो जगति लभ्यते, तेषां च त्रसानां
नन्ति श्वारहाया ममुत्पयन्तानां ध्यानमेव न वाच्यं भाति, यतः भार्केण श्वाराभनिर्गुत्तिः कृता नास्ति, एताता

इत्याद्य-गणनाई, नर गिगनिमद्भारान् । ने च त्रसा नारकनिर्यद्भ्ररामरगतिभाजः सामान्यसंज्ञया प्राणिनोऽप्यभिधीयन्ते
 विभागसंगणना [यपि] प्रभिधीयन्ते [तथा] महाकायाः, त्रैकियगरीरस्य योजनलक्षप्रमाणत्वादिति । तथा चिगस्थितिकाल्य-
 गिनत्वागरोपगणितमाणत्वाद्भ्रनस्थितैः, तथा [च] ते प्राणिनो नदूतमाः यैः श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति, त्रसानुद्दिश्य
 तेन पर्याख्यानपरिणाम । भान्मते गर्भस्थाराणां त्रसत्वेनोत्पत्तेरतस्तेऽल्पतरकाः प्राणिनो, यैः श्रावकस्य अप्रत्याख्यानं
 भवति । इदमुक्तं भवति-अथशब्दस्याभावाच्चित्वाच्च सन्त्येव ते येष्वप्रत्याख्यानमिति । इत्येवं पूर्वोक्त्या नीत्या ' से '
 नस्य श्रमणोपासकस्य महानगमकायाद्रूपशान्तस्योपरतस्य प्रतिविरतस्य मतः सुप्रत्याख्यानं भवतीति । तदेवं व्यवस्थिते
 ' ण ' मिति तात्पर्याद्द्वारे. ययुयं पश्य अन्यो वा कश्चिन्, यथा-नास्ति कोऽपि पर्यायो यत्र श्रावकस्य प्राणातिपात
 पर्याख्यानं भवति, अथमपि भाव्यो नो नैयायिको-न युक्त इत्यर्थः । अथ श्रीगौतमब्रह्मणानां स्यात्परपर्यायापन्नानां
 व्यापारदेऽपि न त्रनग्नो भवतीत्यस्यार्थस्य प्रसिद्धये दृष्टान्तत्रयमाह—

भगवं च णं उदाहु नियंठा खलु पुच्छियवा-आउसंतो नियंठा ! इह खलु संतेगतिया मणुस्सा
 भवंति, तेसिं च णं एवं बुत्तपुवं भवइ-जे इमे मुंढे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पवइया, एएसिं
 च णं आमरणंताए दंडे निखित्ते, जे इमे अगारमावसंति एतेसि णं आमरणंताए दंडे नो निखित्ते,
 केई च णं (हेत्वा) समणा जाव वासाइं चउपंचसाइं छद्दसमाणि अप्पयरो वा भुज्जयरो वा देसं

वा इतिना अगारमाचनेजा ? हंता वसेजा, तस्स णं तं गारत्थं वहमाणस्स से पच्चख्वाणे
 भग्गे भवति ? नो उणभट्टे समट्ठे, एवामेव समणोवासगस्स वि तसेहिं पाणेहिं दंडे निखित्ते थाव-
 रेहिं पाणेहिं दंडे नो निखित्ते, तस्स णं तं थावरकायं वहमाणस्स से पच्चख्वाणे नो भग्गे भवति ।
 नो एवमानाणः ? नियंटा !, एवमायाणियध्वं ।

एतं उच्यते, नमान गौपयामी अयमपि [न] व्यभिगन् माथिणः कर्तुमिदमाह—

नो उरु ! निरन्थाः [युष्मन्व्यभिगाः] खलु प्रष्टव्याम्नयथा-भो निग्रन्था ! युष्माकमप्येतद्वक्ष्यमाणमभिमते
 अनेकित्तः पुत्राहमरादिभिर यदः रन्ति, तथाहि-मन्त्येके मनुष्याः ये मृण्डा भूत्वाऽगारान्-गृहान्निर्गत्यानगारतां
 पारान्, पर्याप्तान् यथाः, नैवानुरि याञ्जीरमापमणान्तं मया दण्डो ' निद्रिप्तः ' परित्यक्तो भवति, कोऽर्थः ?
 इतिप्राप्तो मनुष्यो यतीनुदिय वां गृहानि, तथा-न मया याञ्जीव गतयो हन्तव्याः, एतावता याञ्जीवं यतीन्न
 र्निवृत्तिः, गृहानुदिय नियमो नास्ति, एत न मति केचन मनुष्याः प्रव्रज्यां गृहीता अमणा जाताः क्रियन्तमपि
 हंके पारयपार पनेयान् पारान्ति चन्तारि पय ॥ १५० दग वा अलतरं वा प्रभूतर वा कालं तथा देशं च
 ' इतिप्राप्तो विद्युः क्रांति रुपादिपान्यामिपरिगतेरगार-गृहमाचसेयुः-गृहस्या भवेद्युरित्येवम्भूतः पर्यायः कि
 म्पारान् ॥ ३१ नो, इत्येव पृथ निरन्थाः पन्थुन्-हन्त गृहमास व्रजेयुः, ' तस्य च ' आारुस्य यतिनघगृहीतव्रतस्य

स्वायमेकपुत्र्या इति भाष्येऽपि नमस्कारगौरवि द्रष्टव्यम् । एतन्न ' भगवं न णं उदाहृ ' इत्यादिग्रन्थस्य ' से पूव-
 सामानिगन्तः ' इत्येकपुत्र्यापानस्य वाच्यत्वं, नभस्यना त युगमेति रात्रयया कार्या । तत्रैव द्वितीयं कथ्यन्तं
 मन्त्रार्थेना त्वीप स्वान्न परतीर्षिहोत्रेण दर्शयित्वाह —

भगवं न णं उदाहृ नियंठा खलु पुच्छिद्यन्ना-आउसंतो नियंठा । केहृ खलु परिघायगा । ना।
 परिनाइयाथो ना अन्नयरेदितो तित्थाययणेदितो आगम्म भम्मसवणवसियं उनसंकमेजा ? हंता
 उतायं हमेजा ।

आह्वान-भगवान् गौतमस्मिन् इति निर्णयः पूज्याः निर्णयान्दिश्य मन्त्रि-भो भाष्यन्तो निर्णया ।
 इति निर्णयः परिनाइयाः परिनाइयाः न न्यतीर्थगतनादागत्य याभ्युगपीये भगं श्रीतुपुण्यम्भते ? निर्णया नदन्ति
 अमन्त्रे, नाह्वान्य परिनाइयाहस्य कथ्यते भग्मैः ? इत्त कथ्यते, तपुस्थापयितुं कथ्यते ? इत्त कथ्यते ।

किं तोहि तदह्वगाराणं भग्मे आइन्निखयत्ते ? हंता आइन्निखयत्ते, तं चैव जात उवद्वाचित्तए,
 । कथ्यंति ? हंता कथ्यंति । किं ते तदह्वगारा कथ्यंति संभुजित्तए ? हंता कथ्यंति, ते णं पूयारूत्वेणं
 विहारं विहरमाणं तं चैव जात अगारं चण्जा ? हंता चण्जा, ते णं तदह्वगारा कथ्यंति संभुजित्तए ?

सायाय-शुशीना दुर्गेगिगामिनो भवन्ति । एतदृक्तं भवति-महारम्भपरिग्रहत्वात्ते मृताः पुनरन्यतरपृथिव्यां नाशकत्रमत्वेनो-
 भवन्ति, ये च मामान्मज्जया प्राणिनो जिजेगमंसया त्रयाः महाकायाश्चिरस्थितिका इत्यादि पूर्ववत्, यावत् ' नो जेआ-
 उदन्ति ' । पुनरप्यन्येन प्रकारेण प्रत्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह—

भगवं च णं उदाहृ संनेगनिया मणुस्सा भवंति [तं जहा] अणारंभा अपरिगहा धम्मिसया
 धम्मसाणुया जाव मत्ताओ परिगहाओ पडिविरया जावज्जीवाए, जेहिं समणोवासगस्स आया-
 णमो आसरणंताए दंडे निखित्ते, ते तओ आउयं विप्पजहंति, ते तओ भुज्जोसगमादाए सोगति-
 गामिणो भवंति, ते पाणा वि बुच्चंति जाव णो णेयाउए भवति ।

व्याख्या—भगवानाह-मन्थे कं मनुष्याः महारम्भपरिग्रहादिभ्यो विपर्यस्ताः सुशीलाः सुत्रताः सुप्रत्यानन्दाः साधव
 इत्यादि सुगमं, यान् ' नो णेयाउए भवन्ति ' एते च मामान्यश्रायसास्तेऽपि त्रसेध्वेयान्यतरेषु देवेषूत्पद्यन्ते अतोऽपि न
 निर्वाणं प्रत्याख्यानमिति । क्रिआन्यन्—

भगवं च णं उदाहृ संनेगनिया मणुस्सा भवंति, तंजहा-अपिच्छा अप्पारंभा अप्पपरिगहा
 धम्मिसया धम्मसाणुया जाव एगच्चआओ परिगहाओ अप्पडिविरया, जेहिं समणोवासगस्स आया-

तत्र जे आरेणं तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए जाव आउं
 विप्पजहंति [विप्पजहिंता] तत्र परेणं जे तसा-थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो
 आमरणंताए दंडे निखित्ते, तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चखायं भवइ । ते पाणा
 वि जाव, अयं पि भेदे से णो नेयाउए ॥ ३ ॥ तत्र जे आरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवा-
 सगस्स आयाणसो अट्टाए दंडे अणिविखित्ते अणट्टाए निखित्ते, ते तओ आउं विप्पजहंति
 विप्पजहिंता तत्र आरेणं चैव जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए०
 तेसु पच्चायंति, जेहिं [तेसु] समणोवासगस्स सुपच्चखायं भवति, ते पाणा वि बुच्चंति जाव
 अयं पि भेदे नो णेयाउए ॥ ४ ॥ तत्र जे ते आरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्टाए
 दंडे अणिविखित्ते अणट्टाए णिविखित्ते ते तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहिंता तत्र आरेणं चैव
 जे थावरा पाणा, जेहिं समणोवासगस्स अट्टाए दंडे निखित्ते तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवा-
 सगस्स सुपच्चखायं भवति ते पाणा वि० जाव अयं पि भेदे से नो० ॥ ५ ॥ तत्र णं जे ते

योगं धारय पाणा, जेहि समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अणिविखत्ते, अणट्टाए णिविखत्ते, ते तओ
 आउं विष्यज्जंनि विष्यज्जाहिजा ते तस्य आरेणं चेव जे तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स
 आयाणनो आमरणंताए० तेनु पञ्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चमत्तायं हवइ, ते पाणा वि०
 जाय अयंणि भेदं ने णो णयाउए भवति ॥ ६ ॥ तस्य जे ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणो-
 वागस्स आयाणनो आमरणंताए अट्टाए अणट्टाए दंडे निखिखत्ते हवइ, ते तओ आउं विष्यज-
 णो विष्यज्जंनि तस्य आरेणं जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए
 दंडे निखिखं नेनु पञ्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चमत्तायं हवइ, ते पाणा वि० जाव
 अंणि भेदं ने णो णयाउए भवति ॥ ७ ॥ तस्य जे ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणोवा-
 गस्स आयाणनो आमरणंताए अट्टाए अणट्टाए दंडे निखिखत्ते, ते तओ आउं विष्यज्जंति विष्य-
 ज्जंनि तस्य आरेणं जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अणिविखत्ते अणट्टाए
 दंडे निखिखं नेनु पञ्चायंति तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चमत्तायं भवइ, ते पाणावि० जाव अयंणि

भेदे से णो णेयाउए भवति । ॥ ८ ॥ तत्थ जे ते परेणं तसथावरा पाणा, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए अट्टाए अणट्टाए दंडे निक्खित्ते, ते ततो आउं विप्पजहंति विप्पजहित्ता ते तत्थ परेणं चेव जे तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे निक्खित्ते तेसु पच्चायंति जे(ते)हिं समणोवासगस्स सुपव्वक्खायं भवइ, ते पाणा वि० जाव अयंपि भेदे से नो णेयाउए भवति ॥ ९ ॥

व्याख्या—गृहीतपरिमाणे देशे ये त्रसास्ते [गृहीतपरिमाणदेशस्थाशा]स्तेष्वेव त्रसेषूपद्यन्ते इति प्रथमो भङ्गकः ॥ १ ॥ द्वितीयं सूत्रं त्वारादेशवर्तिनस्त्रमा आरादेशवर्तिषु स्थावरेषूपद्यन्ते (इति) द्वितीयः ॥ २ ॥ तृतीये त्वारादेशवर्तिनस्त्रमा गृहीतपरिमाणदेशाद्द्रव्यं त्रमाः स्थावराश्च तेषूपद्यन्ते अयं तृतीयः ॥ ३ ॥ चतुर्थे त्वारादेशवर्तिनो ये स्थावरास्ते तद्देशवर्तिष्वेव त्रसेषूपद्यन्ते अयं (चतुर्थः) तुर्यः ॥ ४ ॥ पञ्चमसूत्रे तु आरादेशवर्तिनो ये स्थावरास्ते गृहीतपरिमाणस्थेषु तद्देशवर्तिषु स्थावरेषूपद्यन्ते अय पञ्चमः ॥ ५ ॥ षष्ठसूत्रं तु परदेशवर्तिनो ये त्रसाः स्थावरास्ते आरादेशवर्तिषु त्रसेषूपद्यन्ते अयं षष्ठः ॥ ६ ॥ सप्तमसूत्रं त्रिदं- परदेशवर्तिनो ये त्रसाः स्थावरास्ते आरादेशवर्तिषु त्रसेषूपद्यन्ते अयं त्रसाः स्थावरास्ते आरादेशवर्तिषु त्रसेषूपद्यन्ते अयं सप्तमः ॥ ७ ॥ अष्टमसूत्रं तु परदेशवर्तिनो ये त्रसाः स्थावरास्ते आरादेशवर्तिषु स्थावरेषूपद्यन्ते अष्टमः ॥ ८ ॥ नवमसूत्रे परदेशवर्तिनो ये त्रसाः स्थावरास्ते परदेशवर्तिष्वेव त्रसस्थावरेषूपद्यन्ते नवमोऽयम् ॥ ९ ॥ (एवमनया प्रक्रियया नवापि सूत्राणि मणनीयानि)

तन्नताः अनन्ताः कथममदृख्यातेषु मम्मन्ति ? सुप्रतीतमिदं, तदेवमव्यवच्छिन्नेष्वसैः स्थात्रैश्च प्राणिभिर्यद्वदत युयमन्यो
ना कश्चिद्वदति यन्नास्त्यसौ कश्चित्पर्यागो यच्छानरुस्यैरुन्नसत्रिपयोऽपि दण्डः परित्यक्तो भवति, तदेतत्सर्वमप्ययुक्तमिव
प्रतिग्रामते । साम्प्रत उपसंजिष्टुशुभ्र—

भगवं च णं उदाहु आउसंतो उदगा ! जे खलु समणं वा माहणं वा परिभासे इगितिं
मन्नंति + आगमिन्ना नाणं आगमिन्ना दंसणं आगमिन्ना चरित्तं पात्ताणं कम्ममाणं अकरणत्ताए
से खलु परलोय-पलिमंत्ताए चिट्ठति, जे खलु समणं वा माहणं वा जो परिभासाइ गितिं
मन्नमाणे × आगमेत्ता नाणं आगमेत्ता दंसणं आगमेत्ता चारित्तं पात्ताणं कम्ममाणं अकरणत्ताए
से खलु परलोयत्रिसुद्धीए चिट्ठति ।

व्याख्या—श्री गौतमस्नाम्युदकं प्रत्युवाच । आशुष्मानुदक ! खलु श्रमणं वा माहनं वा सद्धतानगोपितं ' परिभाषणं '
चिन्वति येश्री मन्यमानोऽपि तथा सम्यग्ज्ञानमामभ्य तथा दर्शनं चारित्रं च पापानां कर्मणामकरणाय सशक्तिताः । प्रथम
प्रकृतिः पण्डितमन्यः परलोकस्य सुगतिलक्षणस्य सत्तिलक्षणस्य वा ' पलिमन्नाम ' विभाषणं विभाषणं
यस्तु प्रत्येकपापानां स्वाहात्तद्वत्तीरो न श्रमणादीन परिभाषते तेषु च परमां मैत्रीं प्रन्यते सम्यग्दर्शनेन प्राप्तारिण्ययत्नमपवा
+ " सत्तमाणं " इत्येवमन्त्या युक्त्यापानि । × " मन्नंति " इति बहुव्यादर्शेषु ।

घाभिकं तथा शोभनवचनं श्रुत्वा निशम्याऽऽत्मन एव तदनुतरं योगक्षेमपदमित्येव नवगम्य 'स्रक्षमया'—कुशाग्रीयया बुद्ध्या 'प्रत्युपेक्ष्य'—पर्यालोच्य तद्यथा—अहमनेनैवम्भूतमर्थपदं 'लम्भितः' प्रापितः सन्नमावपि तावन्नौ किरुस्तमुपदेशदातार-
माद्रियते पूज्योऽयमित्येत्वं जानाति तथा कल्याणं मङ्गलं देवतामिव स्तौति पर्युपास्ते च यद्यप्यसौ पूजनीयः किमपि नेच्छति
तथापि तेन [तस्य] परमार्थोपकारिणो यथाशक्ति विधेयमिति । तदेवं गौतमस्वामिनाऽभिहित उदक इदमाह—

तए णं से उदए पेढालपुत्ते भयवं गोयमं एवं वयासी—एतेसि णं भंते ! पदाणं पुब्बिं अन्नाण-
याए असवणयाए अत्रोहिए अणभिममेणं अदिट्ठाणं असुयाणं अमुणयाणं अविन्नायाणं अनि-
गूढाणं अब्बोगडाणं अब्बोच्छिन्नाणं अणिसिट्ठाणं अणिवूढाणं अणुवहारियाणं एयमट्ठं नो सद्वहियं
नो पत्तियं नो रोइयं एतेसि णं भंते ! पदाणं इहं जिणयाए सवणयाए बोहिए जात्र उवहारणयाए
एयमट्ठं सद्वहामि पत्तियामि रोएमि एवमेव जहेयं तुब्भे वदह । तए णं भगवं गोतमे उदयं
पेढालपुत्तं एवं वयासि—सद्वहाहि णं अजे ! पत्तियाहि णं अजे ! रोएहि णं अजे ! एवमेयं जहा णं
अम्हे वदामो । तए णं से उदए पेढालपुत्ते भयवं गोयमं एवं वयासी—इच्छामि णं भंते ! तुब्भ
अंतिए चाऊज्जामाओ धम्मआओ पंचमहवइयं सपडिक्कमणं घम्मं उवसंपज्जित्ताणं त्रिहरिच्चए । तए णं

